

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE’DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLERİ

SELCEN ALTINBAŞ

2502150238

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMÜR AYDIN

PROF. DR. HATİCE BİRSEN HEKİMOĞLU

İSTANBUL – 2020

ÖZ

TÜRKİYE’DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLERİ

SELCEN ALTINBAŞ

Çalışma, Türk siyasal partilerinin nasıl tipolojileştirilebileceği sorusundan hareketle bir tipoloji denemesi yapmayı amaçlamaktadır. Bunun için 1946’dan günümüze kadar devam eden süreçte parlamentoda temsil görevini üstlenen Türk siyasal partileri analiz edilmiştir. Analiz modeli Gunther ve Diamond’ın tipolojisinde kullandığı ana kriterlerin Türk siyasal hayatının temel dinamiklerine göre belirlenen alt değişkenler ile düzenlenerek oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise Türk siyasal partileri için öne çıkan benzerliklerin temel alındığı bir tipolojik model ortaya konulmuş ve seçilen partiler analiz modeline göre incelenerek oluşturulan tipolojik modele göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Böylece Türk siyasal partileri için bir tipoloji denemesi yapılmıştır.

Türk siyasal partilerinin analiz modeli Gunther ve Diamond’dan alınan ana kriterler (organizasyonel yapı, program hedefleri/ideolojik yapı ve hegemonyacı/çoğulcu yapı kriterleri) üzerinden şekillendirilmiştir. Bu ana kriterlerin Türk siyasal partileri için belirlenen alt göstergeleri organizasyonel yapı için kurucu unsur/ekip, örgütlenme yapısı, sivil toplum/toplum bağı, kapanış gerekçesidir. Program hedefleri/ideolojik yapı için partinin tarihsel amacı/ hedefi/ hedef kitlesi alt göstergelerdir. Son olarak çoğulcu/hegemonik yapı ana kriteri için partide disiplin kurallarının varlığı/etkisi, partide lider algısı/liderin seçilme usulü, parti içi demokrasi göstergeleri, partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü ve partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü gösterge olarak belirlenmiştir. Türk siyasal partileri için kurulan tipoloji modeli ise 4 parti tipini ön görmüştür. Bunlar, elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik veya çoğulcu eğilim gösteren partiler, inanç/etnik/sınıf temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik veya çoğulcu eğilim gösteren partiler, elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik veya çoğulcu eğilim gösteren partiler, inanç/ etnik/sınıf temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik veya çoğulcu eğilim gösteren partilerdir. Çalışmada incelenen her dönemin partileri analiz modeline göre incelenmiş ve tipoloji modeline göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Siyasal Partiler, Siyasal Parti Tipolojisi.

ABSTRACT
TYOLOGIES OF POLITICAL PARTY IN TURKEY

SELCEN ALTINBAŞ

The study aims to make a typology experiment based on the question of how Turkish political parties can be typologized. For this purpose, the Turkish political parties which undertook the representation duty in the parliament from 1946 to the present were analyzed. The analysis model was created by arranging the main variables used by the typology of Gunther and Diamond with the sub-variables determined according to the basic dynamics of the Turkish political life. In the second stage, a typological model based on the similarities that stand out for the Turkish political parties was put forward and the selected parties were examined according to the analysis model and classified according to the typological model created. Thus, a typology experiment was conducted for the Turkish political parties.

The analysis model of the Turkish political parties has been shaped based on the main variables (organizational structure, program objectives / ideological structure and hegemonyist / pluralist structure criteria) taken from Gunther and Diamond. The sub-indicators of these main variables determined for the Turkish political parties are the constituent element for organizational structure / team, organizational structure, civil society / community bond, and justification for the end of the party. Party's historical purpose / target / target audience are sub-indicators for program aims / ideological structure. Finally, the presence / influence of disciplinary rules in the party, the perception of the leader in the party / the method of election of the leader, intra-party democracy indicators, the method of determining the party's deputy candidates, and the extraordinary method of meeting of the party's top organ are the indicators for the main variable of the pluralist / hegemonic structure.

The typology model established for Turkish political parties predicted 4 party types. These are parties with elite-based limited mass-targeted hegemonic or pluralistic trends; parties with faith / ethnic / class-based limited audience-targeted hegemonic or pluralistic trends; elite-based inclusive audience-targeted hegemonic or pluralist trending parties; faith / ethnic / class-based inclusive audience targeted parties with

hegemonic or pluralist tendencies. Parties of each period examined in the study were examined according to the analysis model and tried to be classified according to the typology model.

Keywords: Turkish Political Life, Political Parties, Political Party Typology.

ÖNSÖZ

Her sayfasına saatler, sorular, geceler ve en önemlisi yıllar yüklediğim bu çalışmaya hayatımdaki herkes bir şekilde dahil oldu. Sweetland'ın dediği gibi “başarı bir yolculuk” ise bu yolculukta benimle yürüyenlere daha derin bir teşekkür borcumdur.

Bu süreçte her koşulda ve şartta beni dinleyen, yönlendiren danışmanlarım Prof. Dr. Birsen HEKİMOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Ömür AYDIN hocalarıma hiç bitmeyen destekleri, bana olan sonsuz güvenleri, hayatımdaki ve akademideki rehberlikleri için; değerli jüri hocalarım Prof. Dr. Nuray BOZBORA ve Doç. Dr. Engin SELÇUK'a öğretici ve düşündürücü yorumları ve hiç bitmeyen sabırları için; savunmam boyunca beni yüreklendiren ve başarmış hissetmemi sonuna kadar sağlayan jüri üyelerim Dr. Öğr. Üyesi Eylem ÖZDEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Özden Sezgi DURGUN ÖZKAN'a; çalışmamdaki her açmazda yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Richard GUNTHER, Prof. Dr. Larry DIAMOND ve Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN'a kıymetli yorumları için sonsuz teşekkür ediyorum.

Uzun soluklu yolculuğumda her an yanımda olan, benimle üzüлp, sevinip, benimle düşünen Duygu'ya, Ezgi'ye, Çiğdem'e, Selin'e, Gül'e, Pelin'e, Nilay'a dostlukları için ve Alican'a tarifsiz güzellikteki hayat arkadaşlığı için yüreктen teşekkür ediyorum.

Son teşekkürüm ise beni ben yapan canım aileme... Babama ve anneme şefkatleri ve güvenleri ile beni her zaman güçlendirdikleri için, ablama hayatımdaki bütün yollardaki eşsiz varlığı için bütün kalbimle teşekkür ediyorum.

Önsöz görünümlü son söz niyetine, bu yolculukta benimle adım atan herkese teşekkürlerimle...

Selcen ALTINBAŞ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SİYASAL PARTİLER	10
1.2. SİYASAL PARTİLERİN KÖKENİ	16
1.3. SİYASAL PARTİLERİN FONKSİYONLARI	18
1.4. KURAMSAL ÇERÇEVE: SİYASAL PARTİLERE YÖNELİK YAPILAN KLASİK (GELENEKSEL) SINIFLANDIRMALAR.....	19
1.4.1. Duverger: Kadro ve Kitle Partileri	21
1.4.2. Neumann: Temsil ve Bütünleşme Partileri	23
1.4.3. Kirscheimer: Hepsini Yakala Partileri	24
1.4.4. Panebianco: Kitlesel Bürokratik ve Profesyonel Seçimlere Yönelik Partiler	25
1.4.5. Koole: Modern Kadro Partileri	26
1.4.6. Katz ve Mair: Kartel Partiler.....	27
1.5. SİYASAL PARTİLERE YÖNELİK YAPILAN DİĞER SINIFLANDIRMALAR	28

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER İÇİN YENİ BİR TİPOLOJİ: GUNTHER & DIAMOND MODELİ

2.1. GUNTHER & DIAMOND MODELİNİN TEMEL PARAMETRELERİ .	31
--	----

2.2. GUNTHER & DIAMOND MODELİNİN TÜRK SİYASAL PARTİLERİNE UYARLANABİLİRLİĞİ	44
2.2.1. Türk Siyasal Partileri ve Organizasyonel Yapısı	48
2.2.2. Türk Siyasal Partileri ve İdeoloji	53
2.2.3. Türk Siyasal Partileri ve Çoğulcu-Hegemonik Yapı	56
2.2.4. Türk Siyasal Partilerini Etkileyen Diğer Unsurlar	58
2.3. TÜRK SİYASAL PARTİLERİNE YÖNELİK LİTERATÜRDE YER ALAN TİPOLOJİ DENEMELERİ	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK YENİ BİR DENEME: 1946-1980 ARASI DÖNEM

3.1. 1946-1980 ARASI DÖNEME GENEL BAKIŞ	72
3.2. 1946-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİ.....	79
3.3. 1946-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİNİN TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİ	90
3.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi	91
3.3.2. Demokrat Parti	95
3.3.3. Millet Partisi (I)	98
3.3.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi	100
3.3.5. Hürriyet Partisi.....	102
3.3.6. Adalet Partisi.....	104
3.3.7. Yeni Türkiye Partisi.....	107
3.3.8. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	109
3.3.9. Millet Partisi (II)	112
3.3.10. Milliyetçi Hareket Partisi.....	113
3.3.11. Güven Partisi/Cumhuriyetçi Güven Partisi.....	115
3.3.12. Demokratik Parti.....	118
3.3.13. Birlik Partisi/Türkiye Birlik Partisi.....	119
3.3.14. Türkiye İşçi Partisi.....	122
3.3.15. Milli Selamet Partisi	126
3.4. 1946-1980 ARASI DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK

YENİ BİR DENEME: 1980-2000 ARASI DÖNEM

4.1. 1980-2000 ARASI DÖNEME GENEL BAKIŞ	135
4.2. 1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİ.....	140
4.3. 1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİNİN TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİ	150
4.3.1. Anavatan Partisi.....	150
4.3.2. Halkçı Parti	154
4.3.3. Milliyetçi Demokrasi Partisi.....	156
4.3.4. Sosyal Demokrat Halkçı Parti.....	158
4.3.5. Doğru Yol Partisi	160
4.3.6. Refah Partisi.....	162
4.3.7. Demokratik Sol Parti	165
4.3.8. Cumhuriyet Halk Partisi	167
4.3.9. Milliyetçi Hareket Partisi.....	169
4.3.10. Fazilet Partisi	172
4.4. 1980-2000 ARASI DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	175

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK

YENİ BİR DENEME: 2000’DEN BUGÜNE

5.1. 2000’DEN BUGÜNE GENEL BAKIŞ.....	182
5.2. 2000’DEN BUGÜNE TÜRK SİYASAL PARTİLERİ.....	186
5.3. 2000’DEN BUGÜNE TÜRK SİYASAL PARTİLERİNİN TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİ	191
5.3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi.....	192
5.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi	195
5.3.3. Milliyetçi Hareket Partisi.....	199
5.3.4. Halkların Demokratik Partisi	201
5.3.5. İyi Parti	204
5.3.6. Saadet Partisi.....	206
5.4. 2000’DEN BUGÜNE DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	208
SONUÇ.....	214

KAYNAKÇA	232
ÖZGEÇMİŞ.....	267

TABLULAR LİSTESİ

Şekil 2.1:Gunther&Diamond'ın Tipolojik Şeması.....	43
Tablo 2.1:Gunther & Diamond'ın Tipolojisinin Özeti.....	35
Tablo 2.2:Türk Siyasal Partileri İçin Analiz Modeli: Ana ve Alt Değişkenler.....	48
Tablo 2.3:Türk Siyasal Partileri İçin Tipolojik Model.....	66
Tablo 3.1:1946-1980 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimlerinde Sistem, Parlamentoya Giren Siyasal Partiler, Milletvekili Sayıları, Oy Oranları.....	86
Tablo 3.2:1946-1980 Arası Dönem Türk Siyasal Partilerinin Sınıflandırılması. ..	130
Tablo 4.1:1980-2000 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimlerinde Sistem, Parlamentoya Giren Siyasal Partiler, Milletvekili Sayıları, Oy Oranları.....	144
Tablo 4.2:1980-2000 Arası Dönem Türk Siyasal Partilerinin Sınıflandırılması. ..	176
Tablo 5.1:2000'den Bugüne Milletvekili Genel Seçimlerinde Sistem, Parlamentoya Giren Siyasal Partiler, Milletvekili Sayıları, Oy Oranları.....	190
Tablo 5.2:2000'den Bugüne Türk Siyasal Partilerinin Sınıflandırılması.....	209
Tablo 5.3:1946'dan Bugüne Türk Siyasal Partilerinin Tipolojik Şeması.....	213

KISALTMALAR LİSTESİ

AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BP	: Birlik Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
FP	: Fazilet Partisi (FP)
GP	: Güven Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi (HDP),
HP	: Hürriyet Partisi
HP	: Halkçı Parti
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MP (I)	: Millet Partisi
MP (II)	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	: Saadet Partisi

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	: Türkiye Birlik Partisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Siyasal partiler, toplumsal taleplerden meydana getirdikleri anlamlı bütünü amaç ve hedeflerine yansıtırlar. Bu amaç ve hedefleri doğrultusunda geliştirdiği strateji ile seçimlere hazırlanırlar. Bu süreçte toplumu da sosyalleştiren ve seçim süreçlerine belirli ölçülerde dahil eder, akabinde devlet mekanizmasını ele geçirmeyi hedeflerler. İktidara geldikleri takdirde hükümeti yöneten siyasi partiler, devlet ve toplum için belirlediği amaçları sentezleyen ve devlet mekanizması ile bireyler arasında aracı görevini üstlenen örgütlerdir. Yönetim mekanizmasında önemli rollerle karşılaşan siyasi partilerin doğuşu da fikir birliğinden hareketle gerçekleşmektedir. Parlamento içinde ya da dışında olması fark etmeksizin belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelen bireylerin örgütlenmesi siyasi partilerin kuruluşu için ilk aşama olarak kabul edilmektedir. Bu örgütlenmenin kurucu unsur, program, amaç, üyeler, bütçe gibi unsurlarla gerçekleştirilmesinin ardından siyasi partiler siyasi alanda yönetim erkini talep edebilmektedir.

Siyasal partiler, hem sayılarına göre yarattıkları sistem üzerinden hem de yapısal özellikleri bağlamında incelenmiştir. Bu incelemeler de çok sayıda sınıflandırma ile sonuçlanmıştır. Partileri var olduğu siyasi sistem içerisinde sayılarına göre ele alan parti sistemleri ortaya tek parti, iki parti ve çok parti gibi sınıflandırmaları çıkarmıştır. Bu sınıflandırma partilerin sayılarına göre siyasi sistemi demokratik, otoriter ve totaliter yapıya dönüştürmesini anlamaya çalışmıştır. Partilerin yapısal özelliklerinin analizi sonucunda ortaya çıkan sınıflandırmalar ise parti tipolojilerini oluşturmuştur. Belirli değişkenleri temel alarak yapılan analizlerin ardından siyasi partiler kategorize edilmiş ve bu örgütlenmelerin anlaşılabilirliği artmıştır. Aynı zamanda siyasi parti tipolojileri üzerinden partilerin yaşadığı dönüşüm de izlenebilir hale gelmiştir. Siyasi parti tipolojileri sadece bir sınıflandırma yapmayı amaçlamamıştır. Tipolojiler, partiler için iç ve dış siyasetin dönüştürücü etkisini de göstermiştir. Siyasi alandaki dönüşümün altında yatan sebepleri ortaya çıkarmayı ve toplumu anlamlandırabilmek için bir ölçek yaratmayı da sağlamıştır.

1950'lerden bugüne dek siyasi parti tipolojilerinin partilerin örgütlenmeleri, doğuş dinamikleri, fonksiyonları, hedeflediği kitleler ve devlet ile olan bağı gibi ana kriterlerden hareketle literatüre kazandırıldığı görülmektedir. Literatürde yer alan

siyasal parti tipolojilerinin menşei Batı Avrupa'dır. Batı Avrupa demokrasilerinde var olan siyasal partilerin analizi sonucunda ortaya çıkan parti tipolojileri ile farklı coğrafi bölgelerde farklı dinamiklere göre örgütlenen siyasal partilerin sınıflandırılması mümkün olmamıştır. 2000'lerden itibaren tipoloji çalışmalarında daha kapsayıcı modellere duyulan ihtiyaçla yeni çalışmalar yapılmıştır. Batı Avrupa temelli siyasal parti tipolojilerinin Avrupa dışındaki partiler için açıklayıcılığının sınırlı olmasına ve farklı ülkelerin kendine özgü dinamiklerini göz ardı etmesine çözüm olarak Richard Gunther ve Larry Diamond tarafından yeni bir tipoloji literatüre kazandırılmıştır. Siyasal partilerin organizasyonel yapılarını, hedef kitlelerini, amaçlarını ve hegemonik veya çoğulcu yapılarını ana kriterler olarak belirleyen Gunther ve Diamond 15 farklı parti tipi ortaya koymuştur. Ortaya koydukları parti tiplerinde literatürdeki diğer tipolojileri de kendi içerisinde daha kapsamlı hale getirmişlerdir. Böylece daha öncesinde ortaya koyulan parti tipolojilerinin salt Avrupa odaklı olma sorununu da çözmüşlerdir. Gunther ve Diamond'ın bu çalışmasının sonrasında Avrupa dışındaki ülkelerdeki siyasal partiler için yapılan analizlerde de kullanılmaya başladığı görülmüştür.

Siyasal parti tipolojileri, partilerin farklı yönleri ile analiz edilmesi sonucunda elde edilen bir çıktı olarak değerlendirilmektedir. Tipolojik kırılmalar veya süreklilikler aracılığıyla ulusal ve uluslararası gelişmeler, siyasal alanda yaşanan krizler, Anayasa değişiklikleri, hükümet sistemi değişimleri, parlamento krizleri, referandumlar gibi olguların siyasal partilere etkisini anlamak da mümkündür. Böylece siyasal alanda yaşanan dönüşümler hem siyasal partiler için hem de siyasal sistemin önemli parçaları oldukları için sistem için yorumlanabilecektir.

Türkiye için bakıldığında, demokratikleşme ve toplumsal sınıfların belirginleşerek örgütlenme süreci Avrupa'dan farklı gerçekleşmiştir. Bu durumda Türk siyasal partilerini sınıflandırma ihtiyacına Batı Avrupa temelli siyasal parti tipolojileri bütün değişkenleri ile yanıt verememiştir. Bu da bugüne dek yapılan analizleri bir yanı ile eksik bırakmış, dahası Türk siyasal partilerinin nasıl tipolojileştirilebileceği sorunsalını beraberinde getirmiştir. Çalışma bu sorunsal üzerinden şekillendirilmiştir. "Türk siyasal partileri nasıl tipolojileştirilebilir?" sorusundan hareketle bu çalışmada Türk siyasal partilerinin organizasyonel, amaçsal ve hegemonyacı veya çoğulcu

yapıları belirlenen alt değişkenler aracılığıyla incelenerek Türk siyasal partileri için bir tipolojinin mümkün olup olmadığının tartışılması planlanmıştır. Bu çalışma yapılırken Gunther ve Diamond'ın tipolojisinde yer alan ana kriterler Türk siyasal partilerine göre belirlenen alt göstergeler ile kullanılmıştır. Buna göre Türk siyasal partileri için bir analiz modeli oluşturulmuştur. Belirlenen siyasal partiler bu değişkenlere göre analiz edilmiştir. Analizlerin ardından bu ana kriterlere göre ortaya çıkan belirgin özellikleri üzerinden Türk siyasal partileri için bir tipoloji denemesi yapılmıştır.

Siyasal alan ve dolayısıyla siyasal partiler iç ve dış gelişmelerin etkisiyle dönüşüme açık bir yapıdır. Bundan hareketle bu çalışmanın amacı siyasal partileri keskin ve kapalı sınıflandırmalara dahil etmek değildir. Çalışmanın ana sorunsalı, Türk siyasal partilerinin belirlenen ana kriterlere göre organizasyonel yapı, amaçlar veya parti içi yapılanma gibi ortak özelliklere sahip olup olmadığını sorgulayarak bunlar üzerinden bir tipoloji denemesi yapmaktır. Böylece Türk siyasal partilerinin karakteristiğini anlamayı kolaylaştırmaktır. Siyasal partiler içinde bulunduğu siyasal alan ile karşılıklı bir etkileşim içindedir. Bu tipoloji denemesi Türk siyasal hayatının kırılmalarından siyasal partilerin nasıl etkilendiğini ve siyasal hayatta nasıl kırılmalar yarattığını da sunmaktadır. Dolayısıyla çalışma yalnızca ortaya bir tipoloji koymanın ötesinde Türk siyasal hayatının siyasal partilerle nasıl dönüştüğünü de göstermektedir. Uzun soluklu demokratikleşme sürecinin güzergahını da belirleyen siyasal partilerin analizi, siyasal partilerin örgüt kültürünü sunmaktadır. Diğer yandan Türk siyasal kültürünü anlamak için anahtar rolünü de üstlenmektedir. Türk siyasal hayatında demokratikleşme sürecinde görülen şiddetli kutuplaşma eğilimleri ve askeri müdahalelerle kesintiye uğrayan siyasal hayat partilerin derinlemesine incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Çalışmaya dahil edilmek üzere tespit edilen partilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinden elde edilen parti belgeleri üzerinden analiz edilmesi planlanmıştır. Bu parti belgeleri tüzük, parti programı, seçim beyannameleri, seçim konuşmalarının derlendiği belgelerdir. Bunun yanı sıra siyasal partilerin belgeler dışındaki uygulamaları da göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmanın ana sorusuna cevap bulma aşamalarının ilkinde Gunther ve Diamond'ın ana kriterleri sabit kalmak koşulu ile bu ana kriterlerin alt göstergeleri

Türk siyasal hayatına göre yeniden düzenlenmiştir. Organizasyonel yapının okunabileceği alt unsurlar, partilerin amaçları, ideolojileri ve hedef kitlelerinin göstergeleri ve partilerdeki iç demokrasinin işlerliğine göre ortaya çıkan hegemonik veya çoğulcu yapı her parti için ilgili alt gösterge üzerinden ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına etki edecek bu değişkenler objektif olarak örnekleme yer alan her parti için incelenmiştir. Elde edilen verilerden yola çıkarak Türk siyasal partileri için öne çıkan benzerliklerin derlendiği tipolojik modelde siyasal partiler sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

Siyasal partilerin tipolojileştirilmesinde kurulan analiz modelinde yer alan ana kriterlerin ilki organizasyonel yapıdır. Buna göre partileri örgütlenmelerine göre ele alan bu değişken Türk siyasal partilerinde; kurucu unsur, kuruluş kökeni, parti örgütlenmelerinin genel profili, partinin ikincil örgütlerle ilişkisi, partilerin sivil toplumla bağı ve partinin organizasyonuna son veren unsur, kapatılma nedeni ile analiz edilmektedir. Partinin resmi tüzüğü ve ana programında verilen amaç veya seçim belgelerinde verilen amaçlar üzerinden ise program hedefleri kriteri siyasal partilerde ele alınmaktadır. Parti içindeki tartışma, muhalefet özgürlüğü ise parti içi demokrasinin genel profilini görmek için partideki lider seçim süreçleri, Parti'nin milletvekili adaylarını tespit yöntemi, olası bir iç muhalafetin görünür hale gelebilmesi için önem taşıyan Büyük Kongre, Kurultay gibi ana toplantıların olağanüstü toplanma usulü ile de çoğulcu/hegemonik yapı kriteri değerlendirilmektedir. Çalışma kapsamında hegemonik kavramının parti içindeki gruplar, bireyler arasındaki üstünlük olarak kullanılacağını da belirtmek gerekmektedir. Böylece parti içerisindeki farklı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayan çoğulcu yapı ile belirli bir grubun (örneğin merkezi elitlerin) baskın olduğu hegemonik yapı son unsurda partiler için analiz edilmektedir. Türk siyasal partilerinin merkezde yoğunlaşan siyaseti ve oligarşik eğilimleri de göz önünde bulundurarak parti içi demokrasi incelemelerinde kullanılan göstergelerde hakim bir grubun oluşmasının desteklenip desteklenmediğine bakılmaktadır. Bunlarla beraber ortaya çıkan sonuçlar bu çalışmanın devamında Türk siyasal partilerini sınıflandırmak için kullanılmaktadır. Türk siyasal partileri için ana kriterler bu şekilde belirlense de bunlar dışında pek çok unsur da siyasal partilerin sınıflandırılmasına önemli etkilerde bulunmaktadır. Bunlar; Osmanlı'dan

Cumhuriyet'e uzanan merkez-çevre karşıtlığı, siyasal partilerin parçalı yapısı, Anayasa ve yasaların siyasal partiler üzerindeki dönüştürücü etkisi, özellikle 1980 sonrasında siyasal partilerin karşı karşıya kaldığı kapatma davaları ve oy dağılımının sürekli dalgalanması şeklinde sıralanabilir. Uzlaşma kültürünün art arda gelen koalisyonlarla yıpranması ve parlamentoyu krize sürüklemesi de siyasal partilerde önemli etkiler bırakmaktadır. Sıralanan ana ve diğer değişkenler birlikte düşünülerek ve siyasal partilerin ana dinamiklerine bakılarak Türk siyasal partileri için tipolojik bakış da sunulmaktadır. Nitekim bu, çalışmanın ana sorusuna yönelik analiz modelinin oluşturulmasından bir sonraki aşamadır. Buna göre Türk siyasal partileri için örgütlenme benzerlikleri elit temelli, inanç temelli, etnik temelli, sınıf temelli parti tipolojisini öne çıkarmıştır. Buna hedef kitlesi eklenerek sınırlı veya kapsayıcı kitle hedefi tipolojik modele dahil edilmiştir. Son olarak ise parti içi demokrasi göstergeleri üzerinden hegemonik veya çoğulcu yapı modele eklenmiştir. Ortaya çıkan bu modele göre Türk siyasal partilerinin nasıl tipolojileştirilebileceği sorusuna cevap aranmaktadır. Analiz modelinin kurulmasında Gunther ve Diamond'ın yalnızca ana kriterleri kullanılmakta, alt göstergeler ve sonuç itibarıyla çıkan parti tipleri ise çalışmanın özgün çıktısını oluşturmaktadır. Her dönemin parti analizlerinin ardından ortaya konulan parti tipolojilerine göre bir sınıflandırma gayretine girilmektedir. Böylece ön görülen tipolojilerin de Türk siyasal hayatındaki tipoloji ihtiyacını karşılayıp karşılamadığı da görülmektedir.

Çalışma dönemselsel olarak 1946'dan günümüze kadar olan dönemi içermektedir. Bilindiği üzere 1946 öncesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin devlet yönetimini üstlendiği tek parti dönemidir. Çalışma bu dönemi kapsamamakta, 1946'da çok partili hayata geçişin ardından siyasal alandaki partilere odaklanmaktadır. Bunun sebebi çok partili hayata geçişin partilerin kimliklerinin oluşumu noktasında bir dönüm noktası olmasıdır. Bu dönemden itibaren Türk siyasal partilerinin örgütlenme ve kimliklerini inşa etme aşamasını göstermektedir. Birbirlerini etkileyerek ve kendi iç yapılarında dönüşerek içine doğduğu siyasal sistemin ana mekanizması olarak şekillenen Türk siyasal partileri 1980 askeri müdahalesi ile 1923 yılından başlayan oluşum sürecine ara vermek durumunda kalmıştır. Kesintiye uğrayan demokratik süreç Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren faaliyete geçen ve faaliyetine devam eden bütün siyasal partileri

sona erdirmiştir. Bu gelişme siyasal partiler açısından yeniden yapılanma gereksinimi doğurmuştur. Dolayısıyla 1980 askeri müdahalesi partiler için yeni bir başlangıç niteliği taşımaktadır. Bunun yanında 1980'lerden itibaren yoğunlaşan neoliberal politikaların ve popülizmin etkisi ekonomi, sosyal politikalar, kültürel sermaye gibi pek çok alanda görülürken, dünyadaki bu dönüşüm siyasal partiler için de tüm dünyada bir yeniden yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Türk siyasal hayatında hem ulusal hem de uluslararası gelişmelerle yapısal dönüşümün tetiklendiği dönemin öncesini görmek ve analiz etmek partilerin başlangıç noktasından bugüne kadar geldiği aşamayı anlamak açısından ilk olarak 1946-1980 yılları arasının analizi önem arz etmektedir. Bunu takiben 1980-2000 yılları ise bahsedildiği üzere siyasal partilerin yeniden yapılanmasını gerektiren bir başka süreci işaret etmektedir. Son olarak 2000 yılından başlayarak günümüze kadar devam eden süreç ise tek parti iktidarının başlangıcı ve devamını gösterdiğinden son olarak bu dönem ele alınmaktadır. Bu tarihsel akış Türk siyasal partilerinin oluşma ve kimliğini bulma sürecini anlamaya ve tarihsel arka planı Türk siyasal partileri için tipolojik açıdan netleştirmeye de hizmet etmektedir.

“Türk siyasal partileri nasıl tipolojileştirilebilir?” sorusunu tam anlamı ile yanıtlamak için Türk siyasal partilerinin tamamına bakmak gereklidir. Ancak bu çalışma kapsamında 1946'dan başlamak üzere günümüze kadar Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim arşivinde yer alan seçim sonuçlarına göre parlamentoya giren partiler ele alınmaktadır. Bu partiler dışında ilk etapta bağımsız olarak milletvekili seçilen adayların sonradan bir parti kurması ile parlamentoda temsil hakkını kazanmış partiler analize dahil edilmemektedir. Parti kurmanın kolay olması sebebiyle Türk siyasal hayatında 1946 itibariyle çok sayıda parti kurulmuştur. Buna rağmen bu partilerin tamamının parlamentoda temsili ise mümkün olmamıştır. Hatta kurulan partilerin çoğu aktif temsil görevini üstlenemediğinden “tabela partisi” olarak adlandırılmıştır. Bu sebeple çalışmada partilere ilişkin bir kısıtlama zorunlu hale gelmiştir. Çalışmanın siyasal partilere ilişkin bu sınırlaması partiler arasından siyasal hayatta bütün örgütlenmesi ile aktif olarak temsil, dolayısıyla iktidar, mücadelesine girmiş olanları diğerlerinden ayırmaktadır. Siyasal alanda etkisi parlamentoya girmesiyle artan bu partiler politika yapım süreçlerinde de yönlendirici olduğundan siyasal alanın dinamiklerini doğrudan etkilemektedir. Çalışmada incelenen dönemin

uzunluğu sebebiyle partiler seçimlerde aldıkları belirli bir oy oranı üzerinden ele alınamamıştır. Bunun yerine her dönem hangi seçim sistemi uygulanmışsa ona göre varsa gerekli barajı aşan, koşulları sağlayan ve parlamentoya giren siyasal partilerin tamamının incelenmesi planlanmıştır. 1946'dan itibaren liste usulü çoğunluk sistemi, çevre barajlı d'Hont sistemi, milli bakiye sistemi, barajsız d'Hont sistemi, çifte barajlı d'hont sistemi ve 1995'ten bugüne dek %10 ülke barajlı d'Hont sisteminin kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre kullanılan her sistem koyduğu ölçütlerle siyasal partileri parlamentoda temsile ulaştırmıştır. Çalışma kapsamında son sisteme göre ülke genelinde %10 barajının bütün seçim dönemlerinde uygulanması ve partilerin buna göre seçilerek analiz edilmesi ise siyasal alanda çok sayıda partiyi göz ardı edeceğinden Yüksek Seçim Kurulu resmi verilerine göre parlamentoya giren partiler seçilmiştir. Dolayısıyla çalışma farklı seçim sistemleri olsa da seçimlerde kendi seçmenin ve diğer seçmenlerin oylarını almak için gerçekleştirdiği faaliyetlerde başarıya ulaşmanın somut sonucu olarak parlamentoya giren partilere odaklanmaktadır. Böylece çalışmada parlamentoda temsili üstlenen 33 partinin incelenmesi ve analiz sonuçlarının Türk siyasal partilerinin büyük çoğunluğunu anlamak için önemli çıktılar sağlaması hedeflenmiştir. Buna ek olarak Türk siyasal partilerinin majör partilerden kopan yeni siyasal partilere yatkınlığı düşünüldüğünde parlamentoya giren majör partileri anlamak diğer partiler için de fikir sahibi olmayı kolaylaştıracaktır. Çalışmanın bu sınırlamasının bir diğer sebebi ise çok partili hayata geçişin ardından Türk siyasal hayatında çok sayıda partinin kurmasına rağmen bu partilerden çoğunun örgütlenemediği, mahkemece veya kongre kararıyla kapatılmasına karar verildiği, başka partilerle birleştiği veya faaliyet göstermeden dağıldığının görülmesidir. Dolayısıyla siyasal sistem içerisinde kendisine yer bulmaya çalışan ve içine doğdukları siyasal sistemde kimliklerini arayan partilerin kuruluşlarından çoğunlukla kısa bir süre sonra çeşitli gerekçelerle siyasal hayata veda ederek, siyasal bir aktöre dönüşmesi mümkün olamamıştır. Bu nedenle çalışma, siyasi arenada temel gösterge sayılabilecek unsurlardan biri olan genel seçimlere girerek temsil görevini üstlenecek ölçüde örgütlenebilmiş ve siyasal hayatın en önemli organlarından biri olan parlamentoda varlık gösterebilmiş partilere odaklanmaktadır. Bu partiler siyasal alana yön verebilecek güce sahip olduğundan bunların analizi ile siyasal sistemi dönüştürücü etkilerini görmek de mümkün olacaktır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde siyasal partiler teorik olarak ele alınmakta; kavramsal çerçeve ve kökenlerinin ardından literatürde öne çıkan siyasal parti tipolojileri, ilgili tipolojilerin öne çıkan isimlerinden hareketle anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise Türk siyasal partilerine yönelik tipolojik modelin teorik alt yapısı ve buna bağlı olarak ortaya koyulan model denemesi sunulmaktadır. Burada Gunther ve Diamond'ın tipolojisinden çekilen ana kriterlerin Türk siyasal partilerine uyarlanabilirliği tartışılmaktadır. Devam eden üç bölümde ise Türk siyasal partileri, çok partili hayata geçişten bugüne kadar devam eden süreçte toplumsal dinamikler açısından daha az fark gösteren dönemler göz önünde bulundurularak 1946-1980 ve 1980-2000 yılları arası dönemdeki siyasal partilerin ardından 2000'den bugüne kadar devam eden süreçteki siyasal partiler de oluşturulan modelin değişkenleri ile incelenmektedir. Tipolojik olarak her dönemin siyasal partileri analizler sonucunda modele yerleştirilmekte ve sonuç bölümünde modele ilişkin değerlendirmeler sunulmaktadır.

Çalışmada ele alınan her dönemin siyasal parti analizi yapılmadan önce dünyada ve Türkiye'deki genel duruma ilişkin kısa bir tarihsel akış verilmektedir. Dünya'da ve Türkiye'deki dönemin genel durumuna ilişkin bilgi verilirken siyasal alanı ve dolayısıyla siyasal partileri etkileyecek kırılmalar üzerinden bu tarihsel süreç ele alınmaktadır. Bunun ardından ilgili dönemin siyasal partileri ve milletvekili genel seçimlerine ilişkin açıklamalar yapılmaktadır. Sonrasında ise ilgili yıl aralığında parlamentoya giren partiler, Türk siyasal partileri için oluşturulan tipolojik model için belirlenen değişkenlerle analiz edilmektedir. Bu analizin sonucunda da siyasal partilerin tipolojik modelin son aşamasındaki sınıflandırmada yeri belirlenmektedir.

Çalışmanın bugüne dek Türk siyasal partilerine yönelik yapılan ilk tipoloji denemesi olması bilime katkısının ilk halkası olarak ele alınabilecektir. Bu deneme organizasyonel yapı, parti hedefleri, amaçları ve parti içi demokrasi gibi çok sayıda değişkeni birden ele alması sebebiyle de kapsamlı bir deneme olarak değerlendirilebilecektir. İncelenen dönemin uzunluğu da bunu desteklemektedir. Türk siyasal hayatının dinamikleriyle etkilenen, kapanan, dönüşen siyasal partileri anlayarak Türk siyasal hayatına ilişkin bir bakış sunmak da çalışmanın bir diğer bilimsel katkı amacıdır. Türk siyasal partilerinin tipolojik eğilimlerini anlamak için

ortaya koyulan modelin çalışmanın başından sonuna kadar bir tipoloji “denemesi” olarak kabul edildiği de belirtilmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SİYASAL PARTİLER

Ekonomik süreç ve toplumsal değişim süreci içinde beliren ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirilmiş kurumlar olan parlamentolarda halkın belirli özelliklere sahip kesiminin kendilerini temsil etmesi için temsilcilerini seçmesi noktasında siyasal partiler karşımıza çıkmaktadır (Örs, 2006: 6-7). Siyasal partiler için bugüne kadar birçok tanım yapılmış, bunlardan bir kısmı parti davranışlarını, bir kısmı parti örgütlenmelerini baz alarak hareket etmiştir. Siyasal parti tanımlarına bakıldığında makro düzeydeki siyaset ve siyasal partiler arasındaki bağlantıya örtülü veya açık bir şekilde dayanan ve kabul edilen genel bir tanımın olmadığı görülmektedir. Siyasal partilere ilişkin çok sayıda tanımlamanın yapılması farklı açılardan bu örgütlenmeleri anlamayı kolaylaştıran zenginleştirici bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Siyasal partilere ilişkin tanımları kendi içerisinde sınıflandırmanın gerekli olduğunu düşünen Maor'a tanımlara geçmeden önce bakmak yerinde olacaktır. Maor (2005: 2-3) bir parti ne yapar, bir partinin davranışlarının temel motivasyonu nedir, bir parti nasıl ve neden böyle çalışır soruları altında sınıflandırarak tanımlamaya çalışmıştır. Partilerin ne olduğu sorusunu yanıtlayan parti tanımları, partilerin yapabilecekleri veya yapmaları gerekenleri ele alan normatif tanımlar ve partilerin kolektif doğası gibi parti özelliklerine, adayların seçimine, seçimlere katılım gibi bir partinin faaliyetlerine odaklanan tanımlar olarak iki kategoride ele alınmaktadır. Partilerin davranışlarının temel motivasyonu sorusunu yanıtlayan parti tanımları ise partinin amaçlarını barındıran dünya görüşü ve politik güç olarak sosyal, ekonomik ya da politik koşulları değiştirmesi üzerinden sınıflandırmaktadır. Bir parti nasıl ve neden böyle çalışır sorularını yanıtlayan tanımlar ise partinin örgütlenmesinden hareketle, partinin iç mekanına odaklanmaktadır. (Maor, 2005: 3-11) Bu şekilde bir sınıflandırma ile tanımların siyasal partiler için neye odaklandığını görmek mümkündür.

18. yüzyıldan itibaren siyasal partilerin tanımlanmaya başladığı görülmektedir. Burada ele alınacak ilk tanım Hume tarafından yapılan tanımdır. 1742'de kaleme

aldığı makalesinde “parti” ve “hizip”¹ kavramlarını birbirinden ayırmadan partileri tanımlamaktadır. Hume, kişisel hizipler ve gerçek hizipler olarak isimlendirdiği parti tanımında kişisel hiziplerin küçük cumhuriyetlerde görüldüğünü, gerçek hiziplerin ise modern dünya için tipik olduğunu belirtmektedir. Kişisel hiziplerde yaşanan olaylar devletin meselesi haline dönerken; gerçek hizipler çıkar, ilke ve eğilim üzerinde şekillenen saf yapılar olarak tipleştirilmektedir. (Hume, 2002: 34-36) Bu tanım bir bütün olarak siyasal partileri ele almanın ötesinde partileri küçük gruplar olarak değerlendirmektedir.

Siyasal partiyi, ortak talepleri ve yine ortaklaşa belirlenmiş ilkelere göre ulusal çıkarları teşvik eden birleşmiş bir grup insan olarak tanımlayan isim ise Edmund Burke’tür. Burke, bu grupları ortak planlarını devletin gücü ve yetkisiyle yürütmeye en uygun araçlar olarak açıklamaktadır. Eğer parti üyelerinden birisi ortaklaşa belirlenmiş ilkelere uzaklaşırsa kendisi için daha uygun bir parti seçmesi gerekecektir. (Burke,2002: 40-42) Burke’ün bu ifadeleri parti tanımlarında muhalefetin de temellerinin atıldığını göstermektedir.

18.yüzyılın parti tanımlarında son olarak George Washington’a değinmek gerekmektedir. Washington’a göre partiler özellikle özgürlüğün inşa edildiği ülkelerde hükümeti idare eden örgütlerdir. Bu ülkelerde partiler özgürlük ruhunu canlı tutmaya da katkı sağlamaktadır. Partilerin popüler hale gelmesi ile ise sınırları aşma tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla partiler belirli noktalarda kontrol edilmesi gereken yapılardır. (Washington, 1796-2002: 48) 18. Yüzyılda yapılan parti tanımları partilere yönelik ilk tanımlar olması sebebiyle önem taşımaktadır. Dönemin partilere bakışında parti ve hizip ayrımının olmadığı görülmektedir. Tanımlarda öne çıkan en farklı yaklaşım ise partilerin kontrol altında tutulması gereken yapılar olarak kabul edilmesidir. Kontrol vurgusu ilerleyen dönemde yapılan parti tanımlarında önemini yitirmektedir.

---

¹ Hizip kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Bir siyasi partinin içinde, partinin izlemekte olduğu ana siyasi çizgiye karşı olan, ayrı bir teşkilat merkezi bulunan ve partinin çoğunlukla aldığı kararlara karşı savaştan parti içi grup, fraksiyon, klik.” Olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, 4.4.2020).

Siyasal partileri bir gereklilik olarak gören tanım ise 19. Yüzyılın başında Peter ve Brougham tarafından yapılmıştır. İkili, partilerin bir ulusun politik büyümesinin erken aşamalarında oluşan bir yapı olduğunu savunmaktadır. Aynı zamanda siyasi partilerin özgür insanlar için bir gereklilik olduğu da belirtilmiştir. (Peter ve Brougham,2002: 55, Tretschke,2002: 158) Bu tanımın ve devamında partilere ilişkin gelişen yazının temel ilham kaynağı fikir akımları, parlamento grupları, dernekler ve kulüpler olmuştur. Bugünkü anlamı ile siyasi partiler ise 1950ler itibariyle yani 20. Yüzyılda şekillenmiştir. (Duverger, 1974: 15)

Modern siyasi partilerin ilk incelemelerinin ise Ostrogorski ve Michels tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir (Özbudun, 1983: 8). Dolayısıyla bu isimlerden başlayarak partilere ilişkin ortaya koyulan tanımları ve bakış açılarını daha detaylı incelemek gerekmektedir. Ostrogorski, İngiltere ve Amerika'yı ayrı ayrı ele alarak bu ülkelerdeki siyasi parti dönüşümlerini ve buradaki yükselen otoriteleri ele almaktadır. İngiltere'de yerel topluluklardan doğru ortaya çıkan partilerin demokratik süreci yüzeysel olarak gerçekleştirebildiğini, hatta partileri kamusal hayatın tonunu yükseltmekten ziyade "sosyal rüşvet" aracı haline getirdiği belirtilmektedir. Bu yeni yapıların lider formunu da değiştirdiği Ostrogorski tarafından savunulmaktadır. "Muzaffer demokrasinin ifadesi" olarak tanımladığı Amerikan partilerini de seçimlik makamlardaki adaylıkları tekelleştirdiği gerekçesiyle eleştirmektedir. (Ostrogorski, 2002: 255-260) Michels ise parti ve lider bağı üzerinden değerlendirmesini yapmaktadır. Sosyal yaşamın bir parçası olan liderliğin parti içerisindeki işlevinin farklılaşmasına odaklanan Michels bu farklılaşmanın örgüt içerisinde oligarşiyi doğurduğunu belirtmektedir. Her örgütün oligarşiyi ortaya çıkardığını savunan Michels, her parti organizasyonunun da demokratik bir temele dayanan oligarşik bir gücü temsil ettiğini vurgulamaktadır. (Michels, 1999: 364-366)

Siyasi partilerin doğuş noktaları da bu örgütlenmeleri tanımlamak için büyük önem taşımaktadır. Örneğin Weber (1994: 336-338) bilinen anlamda partilerin ilk olarak İngiltere'de ortaya çıktığını belirtmektedir. Derneklerden siyasi kulüplere ve sonrasında partilere dönüşen örgütlenmelerin kitlesel oy hakkının, demokrasinin ve kitlesel örgütlenmeye duyulan ihtiyacın bir ürünü olduğunu savunmakta; disiplin ve liderliğin üst düzey birlikteliği olarak partileri açıklamaktadır.

Siyasal partiler yazınında önemli isimlerden biri olan siyaset bilimci Giovanni Sartori (2005:4) ise hizip ve parti kavramlarının birbirinden farklı olduğunu söyleyerek partinin analitik bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Parti kavramının siyaset bilimi dağarcığına girerken mezhep kelimesini karşıladığına değinen Sartori, bu iki kavram arasındaki farkın hızla bulanıklaşmasını da eleştirmektedir. Böylece 18. Yüzyılda yapılan tanımlarda brilikte ele alınan parti ve hizip kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğu ortaya koyulmuştur.

Epstein'in kaleme aldığı "Political Parties in Western Democracies" adlı eserde partilerin demokrasi için yeterli bir şart olmadığını belirterek partiyi tanımlamaktadır. Epstein'a göre siyasal parti, bir şekilde örgütlenerek hükümeti belli bir etiket altında seçmeyi amaçlayan gruplardır. Epstein'in tanımına göre partiler bir organizasyondan ziyade bir etiket olarak önemli bir tanımlayıcı olarak değerlendirilmektedir. (Epstein, 2000: 9) Bu şekilde partilerin demokrasi için tek başına yeterli olmadığı savunulmuş ve ileride yapılacak "demokrasinin vazgeçilmez unsuru" tanımlamasının tartışılmasının da önü açılmıştır.

Siyasal partiyi "öteki" üzerinden tanımlayan Lipset & Rokkan'a (1967: 3) bakıldığında ise ikili, parti kavramını Batılı ülkeler hükümetlerinin tarihi boyunca bölünme, çatışma ve muhalefet olarak ele almaktadır. Etimolojik olarak "bölüm, parça" dan türeyen bu olgu ilk olarak Orta Çağ'ın son dönemlerinde siyasi söylemde ortaya çıktığı için, partiler, rekabet eden bir unsura eş değer görülmektedir.

Modern siyasal sistemlerin bir ürünü olarak siyasal partiler işlevleri üzerinden de tanımlanmıştır. Buna göre Weiner & La Palombara siyasal partilerin toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişiminin çeşitli aşamalarında olan farklı siyasal sistemlerde benzer işlevler gerçekleştiren yapılar olduğunu savunmaktadır. Özgür bir toplumda veya bir totaliter rejimde partilerin kamuoyunu düzenlemesi ve halkın taleplerini devlet iktidarının merkezine iletmesi ana özellik olarak ortaya koyulmaktadır. İkili, siyasal parti tanımını sınırlı ilişkileri olan bireylerden oluşan, gevşek biçimde örgütlenmiş grup olarak almaktan ziyade, sürekliliği olan bir organizasyon, düzenli iletişim ağının var olduğu kalıcı bir örgütlenme, karar verme gücüne sahip bir lider belirleyerek halkın desteğini isteyen yapılar olarak yapmaktadır. Weiner ve LaPalombara'nın tanımında

yer alan vurgulardan en önemlisi örgütün ömrünün liderden bağımsız olması, yani sürekliliktir. (Weiner & La Palombara, 1966: 3-6)

Demokrasi üzerine çok sayıda eseri olan Dahl ise siyasal sistemde demokrasi için vazgeçilemez olarak tanımlanan siyasal partileri vatandaşların seçme ve seçilme haklarını kullanabilmesi ve siyasal alanda kendilerini ifade edebilme hakkına sahip olmasını sağlayan örgütlenmeler olarak değerlendirmektedir. Dahl'a göre de bu örgütlenmeler modern demokrasiler için gerekliliktir. (Dahl, 1982: 10-49) Böylece Epstein'in "partilerin demokrasi için tek başına yeterli olmadığı" görüşünün tam tersi de Dahl tarafından ortaya koyulmuştur.

Siyasal partilere kavramsal olarak bakarken Neil McDonald'ın toparlayıcı tanımına da değinmek gerekmektedir. McDonald her yazar tarafından belirli öğelerin biraraya getirilmesi ise partilerin tanımlanabileceğini ve bunun farklı özelliklerin altını çizen çok sayıda tanım ortaya koyacağını belirtmektedir. Partiler için her tanımın partiyi biçim, karakteristik işlevi ve üzerinde karakteristik olarak çalıştığı nesnelere niteliği olarak tanımladığını ifade etmektedir. Tanımlara bakıldığında temsilci olarak en geniş fenomen sınıfa odaklanılmakta ve bunun için "topluluk, dernek, ajans, gevşek bir organizasyon, dayanıklı örgütlenme, kurum, süreç, örgütlenme" gibi kavramlar ile temsilci fenomen sınıf belirlenmektedir. Partilerin işlevleri noktasında ise "iddia etmek, kontrol etmek, desteklemek, yönetmek, ifade etmek, eğitmek, sürdürmek, genelleştirmek, şekillendirmek, yönlendirmek" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Son olarak ise partilerin nesnelere ise "politika, kamuoyu, anketler, hükümet, çıkarlar, personel, ulusal çıkar, aday, politik amaç, insanlar, seçmenler" olarak belirlenerek partiler için tanımlar geliştirilmektedir. Böylece kısmi özellikleri ile tanımlanmış yapılar olarak partiler ortaya çıkmaktadır. (McDonald, 1955: 5)

Görüldüğü gibi siyasal parti tanımları arasında bir görüş birliği sağlanamamıştır. Özbudun tarafından da dile getirilen bu durum kavramsal literatürün genişlemesini devam ettirmiştir. Siyasal partilere ilişkin bir başka tanım ise Özbudun (2010: 75) tarafından "halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya devam ettirmeye çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar" olarak yapılmıştır. Buna göre siyasal partilerin ana işlevi olarak görülen

devlet mekanizmasının kontrolüne vurgu yapılmıştır. Siyasal partilerin istikrarlı birer yapı olmasının da altı çizilmiştir.

Kapsamlı bir tanımlama da Sarıbay tarafından şekillendirilmiştir. Sarıbay'a göre siyasal partiler kendisini politik bir etiket üzerinden tanımlayan, meşru yollardan sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığıyla seçmenlerin desteğini alan ve bununla devlet mekanizmasının kontrolüne sahip olarak bunu muhafaza etmeyi hedefleyen politik topluluklardır (Sarıbay, 2001: 6).

Ortaya konulan siyasal parti tanımları görüldüğü üzere temsilci, nesne ve işlev üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple ortaya çok sayıda siyasal parti tanımı çıkmaktadır. Literatüre bakıldığında da bu durum açıkça görülmektedir. Sosyal bilimlerde çoğunlukla karşımıza çıkan kavramsal çerçeve zenginliği siyasal partiler için de 18. Yüzyıldan itibaren kendini göstermektedir. Bu tanımların çokluğu göz önünde bulundurulduğunda kavramsal çerçeveye ilişkin sınır yukarıda sıralanan literatürün öne çıkan isimleri ile çizilmektedir. Oldukça fazla tanıma sahip olan siyasal partiler özellikle ekonomik faaliyetlerin güçlü olduğu bir toplumda kurumsal yapı itibarıyla dayanıklı olarak değerlendirilmektedir. Ancak yaşanan büyük dönüşümler, toplumsal veya ekonomik kriz dönemleri yeni partilerin doğmasına ve eski partilerin yok olmasına neden olarak partilere ilişkin dönüşümü de kuvvetlendirmektedir. (Inoguchi & Blondel, 2012: 221)

Sonuç olarak siyasal partilerin üç ayaklı bir yapı olduğu düşünüldüğünde üç farklı açıdan tanımlanması da mümkündür. Örgütlenme olarak siyasal parti yerelden devlet organlarından çalışanları, üyeleri ve liderlerine kadar bir mekanizmaya sahip yapılardır. Taraftar kitlesi olarak parti ise üyelik etiketi ile adayların desteklenmesiyle başlayan ve bir grup seçmenin sadakatini gösterdiği yapılardır. Son olarak hükümetin veya liderlerin tanımlandığı bir etiket olarak parti, önemli bir organ olarak ifade edilmektedir. (Ladd, 1970: 8) Siyasal partilerin tanımları kadar kökenleri de literatürün yoğunlaştığı önemli bir başka açı olduğundan kavramsal bakışın ardından siyasal partilerin kökenlerine bakmak yerinde olacaktır.

1.2. SİYASAL PARTİLERİN KÖKENİ

Parlamentolar ile partilerin ortaya çıkışı arasındaki ilişkiye odaklanan kurumsal teori; partilerin geliştiği sırada, sistemlerin şu anda karşılaştığı tarihsel krizlere veya görevlere odaklanan tarihsel durum teorisi ve son olarak, partileri daha geniş kapsamlı modernleşme süreçleriyle ilişkilendiren gelişim/modernleşme teorisi olarak üç ana başlıkta partilerin doğuşu teorileştirilmektedir (Weiner & La Palombara, 1966: 7).

Kurumsal teorinin öncü ismi Duverger'in partilerin parlamentolardan hareketle ortaya çıkışını teorileştirmesi ile başlamak gerekmektedir. Buna göre partilerin ortaya çıkışı demokrasinin gelişimine bağlı olarak ele alınmaktadır (Sarıbay, 2001: 6). Oy hakkı ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesi ile parlamento grupları ve seçim komiteleri ortaya çıkmış bu da partilerin kökenini oluşturmuştur. (Duverger, 1974: 16) Özellikle Fransız, Amerikan ve İngiliz partilerinin doğuşlarında oy hakkının genişletilmesiyle partilerin ortaya çıkışı görülmektedir (Özbudun, 1983: 20). Kurumsal teoriye göre ilk olarak hiziplerden oluşan parlamento grupları yaratılmaktadır. Çoğunlukla ideolojik ortalıktan hareketle bir araya gelen gruplar mesleki gruplardan ve coğrafi yakınlıklardan da hareketle de ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan oy hakkının genişlemesi ile de seçim komiteleri mekanizması hayata geçirilmiştir. Oy hakkının genişlemesine ek olarak eşitçi duyguların gelişmesi ve geleneksel elitleri bertaraf etme arzusu da seçim komitelerinin oluşumunu kolaylaştırmıştır. Parlamento grupları ve oluşan seçim komitelerinin arasında oluşan bağ ve düzenli ilişki ile de siyasal partiler ortaya çıkmıştır. Parlamento grubu milletvekilleri arasındaki koordinasyonu sağlarken, her milletvekili de kendisini destekleyen seçim komitesi ile ilişkilerini kuvvetlendirerek yeniden seçilebilmeyi garantilemeye çalışmaktadır. Bu ilişkinin kurumsallaşmasıyla siyasal partilerin ortaya çıkışına ek olarak Duverger parlamento dışından da partilerin doğuşuna değinmektedir. Keskin bir ayrımı olmasa da parlamento dışında yer alan fikir kulüpleri, dernekler gibi dış örgütlenmelerin de siyasal alanda yer alma talebi ile siyasal partiler ortaya çıkmaktadır. İngiliz İşçi Partisi'nin işçi sendikasıyla hareketle doğması en temel örneklerinden birisidir. (Duverger, 1974: 16-24) Nitekim Türk siyasal hayatına bakıldığında da İşçi Partisi'nin ilk kuruluşunun sendikaya dayandığı görülmektedir.

Partilerin doğuşuna ilişkin diğer teori olan kriz teorisine göre ise savaşlar, enflasyon, kitle nüfus hareketleri, demografik patlama, meşruluk bunalımları gibi krizler partilerin doğuşuna ya da var olan partilerin evrimine sebep olmaktadır (Sarıbay, 2001: 7. Nitekim bu tür krizler politik sistemlerde dönüm noktası niteliğindedir. Parti oluşumuna etkileri bakımından en belirgin olan krizler ise meşruiyet, entegrasyon ve katılım olarak ele alınmaktadır. Meşruiyet krizi, mevcut otorite yapısının krizin üstesinden gelemediği ve siyasi bir ayaklanma meydana geldiği zaman, siyasi parti oluşumunda merkezi rol üstlenmiştir. Monarşik egemenlik yerine halk egemenliği kavramının baskılanması veya milliyetçilik krizleri buna yönelik en önemli örneklerdendir. Entegrasyon krizi ise bölgesel bütünlük sorunuyla ve daha önce bölünmüş etnik veya dini toplulukların kendilerini bir araya getirmek için geldiği sürece tekabül etmektedir. Azınlık gruplarının parti oluşumlarında bu teori öne çıkmaktadır. Örneğin İrlanda Partisi, Çekoslovakya’da yer alan partiler ile Avrupa’da Almanya ve İtalya’da partilerin ortaya çıkması da entegrasyon krizlerinin ortasında veya entegrasyon krizlerinden hareketle gerçekleşmiştir. Son olarak katılım krizi ise yönetici elit ve siyasi sisteme katılmak isteyen birey ve gruplar arasında çıkan çatışmadan sebep ortaya çıkan krizdir. Bu bağlamda en anlamlı örnek Türkiye’deki siyasi partiler olarak verilebilir. Türkiye’deki çoğu partinin doğuşu katılım krizi menşelidir. (Weiner & La Palombara, 1966: 14-19, Özbudun, 1983: 24-26)

Modernleşme teorisi ise toplumdaki bireylerin iktidarın kullanımını etkileme hakkına sahip olduklarına dair inancının gelişmesi ile ya da hakim siyasi elitin iktidarı kazanmak veya sürdürmek için kamu desteğini kazanmaya çalışması sonucunda siyasi alanda örgütlenmenin teşvik edildiğini savunmaktadır (Weiner & La Palombara, 1966: 19). Nitekim çoğu siyasi partinin sosyo-ekonomik gelişmişliğinin yüksek bölgelerde hızla arttığı görülmektedir. Modernleşmenin sınıfsal yapıları dönüştürmesi/ortaya çıkarması ile siyasi katılım değişkenini etkilemesinin siyasi partileri siyasi alana dahil ederek onların gelişimine destek olduğunu düşünmek mümkündür. (Göktürk, 2016: 246, Özbudun, 1983: 23) Ancak bakıldığında hiçbir teori tek başına siyasi alandaki örgütlenmenin temeli olamayacağı gibi ancak birbirinden hareketle örgütlü bir siyasi alan yaratabileceği açıktır. Örneğin tarihsel krizlerden birinin varlığı, partilerin örgütlenmesi için bir katalizör olabilirken,

modernizasyonun bir ölçüsü gerçekleşmemişse, partilerin ortaya çıkması mümkün olmayacaktır (Weiner & La Palombara, 1966: 21). Dolayısıyla her bir doğuş teorisi farklı değişkenden hareketle partilerin kökenine ışık tutmaya gayret etmektedir. Bu değişkenlerin de birbirini etkilemesi kaçınılmazdır.

1.3. SİYASAL PARTİLERİN FONKSİYONLARI

Siyasal partilerin tanımı ve kökenlerinin ardından hangi işlevleri yürüttüğüne de bakmak gerekmektedir. Partilerin fonksiyonları siyasetle sınırlı değildir. Ancak burada siyasetle ilgili fonksiyonlara odaklanmak yerinde olacaktır.

Siyasal partiler, demokratik olarak yönetilen bir halkın kendi hükümetini oluşturduğu organlardır. Bu örgütlenmeler siyasal alanda temsil görevini üstlendiği ve bu görevi yerine getirebilmek için hükümetler kurmaları beklendiğinden, siyasal alandaki olasılıklar ve ihtiyaçlar hakkında fikir sahibi olmaları gerekmektedir. Bunlar için de taviz vermeye istekli olmalıdırlar. Bu durum sadece parlamentoda yer almaları noktasında değil siyasal partilerin kendi içinde de birer koalisyon olarak işleyişlerine devam ettikleri göz önünde bulundurulmalıdır. (Von der Gablentz, 1965: 155-156)

Temsili demokrasilerin sağlıklı işleyebilmesi için siyasal partilerin varlığı önem taşımaktadır. Toplum ve devlet arasındaki yasal bağı temelde bu örgütlenmeler üstlenmektedir. (Ateş, 2016: 170) Siyasal partiler siyasal alanda var oldukları sürede işlevleri de çeşitlenmiştir. Seçim sürecinde parti üyelerinin adaylarının belirlenmesi ve seçim süreci boyunca parti üyelerinin ve adayların aktif katılımları ile gerçekleşen seçim faaliyetleri, bir diğer deyişle, seçim seferberliği siyasal partiler için öne çıkan ilk fonksiyonları olarak değerlendirilmektedir (Gunther & Diamond, 2001: 7, Hazan & Rahat: 2006: 109, Merriam, 1923: 391-405). Bu iki fonksiyon “elitlerin devşirilmesi” olarak kategorize edilmektedir (Özbudun, 2010: 81).

Sosyal grupların çıkarlarına odaklanan seçim seferberliğinde parti taraftarları farklı boyutları ile seçimleri şekillendirmede önemli roller üstlenirler. Bir anlamda sorunları yapılandırma görevi de dolaylı olarak partilerin fonksiyonlarından bir diğeridir. Sosyal grupların temsilini üstlenen siyasal partiler, temsilini üstlendiği grupların kazanç ve kayıplarını da hesaba katmak durumundadır. Bu da partilerin bir diğer fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır (Gunther & Diamond, 2001: 7). Literatürde bu fonksiyon

çıkarların birleştirilmesi olarak değerlendirilmektedir (Özbudun, 2010: 82). Bunun da beraberinde getirdiği sosyal bütünleşme yine siyasal partiler tarafından gerçekleştirilen diğer işlev olarak kabul edilmektedir (Katz & Crotty, 2006: 3). Siyasal partilerin seçimler sonucunda hükümetler kurarak onu sürdürmeleri ve bu anlamda siyasal alanı istikrarlı bir yapıya dönüştürmeleri ise bir diğer fonksiyonudur (Gunther & Diamond, 2001: 8).

Fonksiyonları bağlamında siyasal partiler için bir toparlayıcı bakış gerekirse, toplumdaki çatışma ve bölünmeleri temsil, bu bölünme ve çatışmalarda temsil ettikleri kesimleri siyasal alanda karar verici konuma getirmek için seçimlere katılmak, temsil ettikleri kesimler dahil bütün seçmenleri yönlendirmek, seçimleri takiben devşirdiği kadrolar ile devlet mekanizmasını ele geçirmek ve yönetmek, muhalefet konumunda olan partileri de toplum adına denetlemek siyasal partilerin işlevleri olarak sıralanabilecektir (Sarıbay, 2001: 10). Siyasal partilerin hükümet ve birey arasında üstlendiği aracı rolü de eklendiğinde bu rolün getirdiği ve gerektirdiği sayısız fonksiyon üretilebilecektir.

Sonuç olarak siyasal partiler için öne çıkan ana fonksiyonlar, amaçlarını ve hedeflerini belirleme, toplumsal talepleri toplayarak bunları anlamlı bir dizi haline getirme, bu noktada sınıfsal çıkarları da göz önünde bulundurma, toplumun sosyalizasyonunu sağlama ve toplumdan temsilci çıkarmayı sağlama, bu temsilcilerle hükümetin kurulmasını sağlama ve politik süreçleri iç ve dış siyasette yönetme olarak sıralanabilecektir (Von Beyme, 2000). Temelde bu çerçevede fonksiyonları sıralanan partilerin siyasal alanda var oluşundan itibaren çeşitli sınıflandırmalarla karşı karşıya kaldığı da bilinmektedir. Buna göre siyasal partiler için ortaya koyulan sınıflandırmaları klasik ve diğer sınıflandırmalar başlığında incelemek yerinde olacaktır.

1.4. KURAMSAL ÇERÇEVE: SİYASAL PARTİLERE YÖNELİK YAPILAN KLASİK (GELENEKSEL) SINIFLANDIRMALAR

Siyasal partilere ilişkin farklı sınıflandırmalar, tipolojiler, siyasal partilerin ortaya çıkışından itibaren literatürde yerini almaya başlamıştır. Fonksiyon, örgütlenme, işlevler, parti karakterleri, parti-devlet ilişkisi, sivil toplum-parti mesafesi gibi farklı

unsurlara göre yapılan çalışmalardan hareketle ortaya konulan parti sınıflandırmaları parti tipolojileri olarak adlandırılmıştır. Tipolojilerin bilimsel olarak ne ifade ettiğine parti tipolojilerine geçmeden bu noktada kısaca değinmek gerekmektedir.

Aynı sistemde var olan ve birbirleri ile ilişkili olduğu tespit edilen örgütlerin şekli özelliklerine göre sınıflandırılması olarak tanımlanan tipolojiler; kavramların analiz edilip sınıflandırılması, altında yatan etkenlerin ortaya çıkarılması veya toplumu anlamlandırabilmek için bir ölçek yaratılması gibi hususlarda analitik görevler üstlenmektedir. Sezgisel ve ampirik olarak ikiye ayrılan tipolojiler, sistemleri keşfetmek amacıyla teoriden ayırt edilebildiği ölçüde teoriden çıkarılmakta ve araştırmacının vizyonunu geliştirmek için inşa edilmektedir. Öncelikle verilerden türetilen ampirik bir tipoloji, teoriden ziyade, görmeyi arttırmak ya da özlerin varlığını göstermek yerine gözlemleri özetlemeye çalışmakta, model tasvir etmekte ve gözlem ile teorinin formülasyonu arasında mantıksal olarak yer almaktadır. Sezgisel tipolojiler ise “ideal tip”leri işaret etmektedir. (Winch, 1947: 68) Bu bağlamda literatürde yer alan siyasal parti tipolojilerinin var olan örnekler ve buna ilişkin veriler üzerinden geliştirildiği düşünüldüğünde sosyal bilimler için ampirik tipolojiler olduğu görülmektedir. Siyasal hayatta yer alan partiler üzerinden literatüre kazandırılan bu tipolojilerin ilki Duverger’in kadro-kitle parti tipolojisidir. Buna yönelik eleştiriler ve farklı ülke örneklerinden hareketle Neumann, Kirscheimer, Panebianco, Koole, Katz ve Mair gibi isimlerin yanı sıra bir çok düşünür tarafından literatüre yeni siyasal parti tipolojileri kazandırılmıştır.

Literatürde yerini almaya başlayan parti tipolojilerinin genel teorilere dönüşmesini engelleyen hususlar öne çıkmıştır. Partilere yönelik ortaya koyulan bu modellerin/tipolojilerin önyargılar taşıması, tek boyutlu olması/kalması, yalnızca örgütlenmeye odaklanması, henüz başlangıç aşamasında olan partileri seçmesi, dışlayıcı olması, netlik göstermemesi ve en önemlisi partilerin dönüşümlerini gösterecek ampirik göstergelere sahip olmaması ortaya konulan ve sayıca oldukça fazla olan parti tipolojilerinin genel teoriye dönüşmesini engellemiştir. (Krouwel, 2005: 249-250) Buna ek olarak tipolojilerin belirli bir coğrafyada yer alan partilerin karakterize edilerek oluşturulduğu görülmektedir. Coğrafi kısıtın yanından tipolojilerden her birinin farklı kriterlere dayandırılarak oluşturulması, birbiriyle tutarlı

ve uyumlu olmasını engellemiş böylece dar odaklı, tek ölçütlü tipolojiler ortaya çıkmıştır. (Gunther & Diamond, 2003: 168-170)

Literatürde öne çıkan parti tipolojilerine bakıldığında belirli zaman aralıklarının aynı tip ya da benzerlikler barındıran modeller de ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Krouwel (2005) yaptığı sınıflandırma ile bu literatürü bir araya getirerek yeni bir kümülatif sınıflandırma ortaya koymuştur. Ancak bu çalışma kapsamında bugüne dek literatürde öne çıkan parti teorisyenleri ve bunların ortaya koyduğu ana parti tipleri üzerinden literatüre bakış gerçekleştirilecektir. Bu bağlamda Duverger, Neumann, Kirscheimer, Panebianco, Koole, Katz ve Mair tarafından ortaya koyulan parti tipolojilerinin ana hatları ele alınacaktır. Böylece siyasal parti tipolojileri literatürüne de bir bakış gerçekleştirilmiş olacaktır.

1.4.1. Duverger: Kadro ve Kitle Partileri

Siyasal partiler için ilk sistematik sınıflandırmayı yapan Duverger'in parti yapısı üzerinden şekillendirdiği kadro ve kitle partileri literatürde farklı isimler tarafından da geliştirilen ilk tipoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütsel düzenleme ve üyelik üzerinden partileri ele alan Duverger (1974) "Siyasi Partiler" adlı eserinde, diğer yandan partilerin doğuş dinamiği üzerinden de sınıflandırma yapmaktadır. Siyaset bilimcilerin bir kısmının temel aldığı bir diğer değişken de sistem içerisinde yer alan partilerin sayısı olmuştur (Özbudun, 2010: 82). Duverger'in buna ilişkin de parti sistemi tasnifi bulunmakla birlikte çalışmada siyasal partilerin örgütlenmelerine ilişkin detaylar üzerinden analizi söz konusu olduğundan sayılar üzerinden yapılan tasnife değinilmeyecektir.

Siyasal partileri örgütsel özelliklerine göre sistematik analizini ilk kez Duverger'in ortaya koyduğu bilinmektedir (Simon, 2003: 8). Buna göre kadro ve kitle partileri sınıflandırması yapan ve bu iki parti tipolojisi arasındaki farkı yapısına bağlayan Duverger, kadro partileri burjuvazinin siyasal örgütlenme aracı olarak tanımlamaktadır. Komite adlı temel birimler üzerinden örgütlenen bu partilerin yapısını kuvvetlendirici bir ek örgütlenme ihtiyacı olmadığından zayıf disiplinli yapıdadır. Az sayıda üye ile seçim dönemlerinde çalışmalarını yoğunlaşan salt siyasal nitelikli faaliyet gösteren örgütlenmelerdir. (Duverger, 1974: 107-108, Özbudun,

2010: 78) Kitle partilerine gelindiğinde ise halka hitap eden, ocaklar ve şubeler üzerine inşa edilen kitle partileri, oy hakkına sahip olmakla beraber doğan işçi ve sosyalist partilerle eşleştirilmektedir (Duverger, 1974: 107)

Kadro partisini temel alan tipolojilerin tipolojide yer alan partilerin kuruluş temeli parlamentoya dayanmaktadır. Kişisel temaslarla sınırlı üst sosyal tabaka seçmeni hedefleyen ve üst sosyal tabakadan adaylar ile seçim sürecini yöneten bu partiler ideolojik vurgusu adayların geleneksel durumları özelindedir. Parti üyeliklerinin çok önem taşımadığı bu parti tipinde kampanyalar bireysel ilişkilerle yürütülmektedir. Parti gelirlerinin de elitler temelinde çözümlendiği görülmektedir. (Krouwel, 2005: 262-263) Bu partiler 1860lı yıllardan itibaren 1920li yıllara kadar gözlemlenmektedir. Bu döneme ilişkin tipolojilerde de hâkim yapıdadır. Elit temelli partiler her ne kadar Duverger tarafından ortaya konulan bir sistematik sınıflandırma olsa da esasında siyasal katılımında Antik Yunan'da var olan 18 yaşını doldurmuş, zengin, mülk sahibi erkekler ile elit partilerinin temeli atılmıştır. Nitekim literatüre bakıldığında buna benzer parti tipolojileri ve bunları ortaya koyan isimler şöyledir: Patronaj ve karizmatik partiler (Weber), şahsi partiler (Neumann), topluluk partileri (Ostrogorski), parlamenter temelli partiler (Duverger), bireysel temsil partileri (Neumann, Kirchheimer), seçkinler partisi (Weber, Neumann, Seiler), elit partileri (Beyme), klientelistik partiler (Rueschemeyer), modern kadro partileri (Koole), bölgesel kadro partileri (Epstein), yönetim partileri (Pomper).

Parlamento dışından kökenleri olan kitle partisi tipolojisinde ise sosyal, dini ya da etnik temelde şekillenen belirli bir grup kitleye hitap etmekte ve bu kitlenin desteğini almaktadır. İdeolojik ve örgütsel bağlılığın ön planda olduğu bu parti tipinde parti içi eğitim sistemi de yer almaktadır. Partinin öğretici eğitici misyonu bu noktada devreye girmektedir. Bu tip partilerde ideoloji ön plandadır. Üyelik gönüllülük esastadır ve partinin ana unsurlarındandır. Nitekim parti gelirlerinin en önemli kaynağı üyelik katkıları yani aidatlardır. Parlamento dışından bir liderin varlığı da görülmektedir. (Krouwel, 2005: 262-263) 1880-1950 yılları arasında bu parti tipi yoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Kitle parti tipolojisine benzer tipolojiler ise kitle partisi (Michels), sınıf partileri ve mezhepsel kitle partileri (Kirchheimer), inananlar partisi (Weber), dış kaynaklı partiler, şube temelli kitleler, hücre temelli adanmış partiler

(Duverger), demokratik veya tam entegrasyon partileri (Neumann), parti demokrasisi modeli (Wright), militanlar partisi (Seiler), kitlesel bürokratik parti (Panebianco), programatik parti (Neumann, Wolinetz), köktenci partiler (Gunther ve Diamond), sebep-savunucu parti (Pomper) olarak sıralanabilecektir. (Krouwel, 2005: 251)

Duverger, yapılarına göre partileri dolaylı ve dolaysız partiler olarak da sınıflandırmaktadır. Ana unsuru sendika, kooperatif veya dernekler olan dolaylı partiler, bu temel sosyal veya mesleki toplulukların bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir. Burada genel kabul bu gruplardan ayrı bir siyasal parti ve üyeliğinin var olmadığıdır. Parti ile ilişki yalnızca mensubu olunan sosyal topluluğun partiye kolektif bağlılığından ibarettir. Bunun tam tersi şekilde herhangi bir sosyal topluluk ile bağı olmadan bireylerin bir araya gelip partiyi meydana getirdikleri durumda ise dolaysız partilerden bahsedilmektedir. (Duverger, 1974: 39)

Duverger'in çeşitlenen tipoloji şeması, orijinal teorik temelinden ayrılmış, bir ya da iki boyuta daraltılmış (üyelik, örgütsel eklem ve karmaşıklık) ve büyük ölçüde tanımlayıcı bir sınıflandırma olarak hayatta kalmıştır. (Wolinetz, 2002: 140)

1.4.2. Neumann: Temsil ve Bütünleşme Partileri

Parti yapılarının önemli bir gösterge olduğunu vurgulayan Sigmund Neumann ise 1956 yılında kaleme aldığı "Toward a Theory of Political Parties" isimli makalede literatürde çokça atıf alan makalesinde temsil ve bütünleşme partilerini ortaya koymaktadır. Duverger'e yönelik yaptığı eleştirilerle şekillendirdiği tipolojide, modern partilerin kapsamını ve gücünü genişleterek işlevlerinin ve dolayısıyla karakterlerinin dönüştüğünü böylece bireysel temsil partilerinin yerini sosyal bütünleşme partilerinin aldığını savunmaktadır. Feodal toplum yapısından kurtulma, monarşik mutlakiyetin kontrolü için temsil mücadelesinin yürütülmesi ve öz bilince sahip bir orta sınıfın varlığı bu dönüşümün itici gücü olarak sıralanmaktadır. Krizin niteliği bütünleşme partilerini ortaya çıkarmaktadır. (Neumann, 1956: 561)

Neumann'ın tipolojisinde yer alan bireysel temsil partilerinin bütünleşme partilerine dönüştüğü göz önünde bulundurulursa bunlardan ilk olarak bireysel temsil partilerine bakmak yerinde olacaktır. Bireysel temsil partisi, sınırlı bir siyasi alana ve yalnızca sınırlı bir katılım derecesine sahip bir toplumun ürünü olarak

değerlendirilmektedir. Parti üyeliği yalnızca seçime yönelik amaçlar için önem taşımaktadır. Bu partilerin başlıca işlevi, bir kez seçildikten sonra tamamen “serbest bir yetkiye” sahip olan ve her bakımdan yalnızca kendi bilinçlerinden sorumlu olan temsilcilerin seçilmesidir. Bu da demokratik düşüncede parti kavramı ile tezat oluşturmaktadır. Bütünleşme partisinin gelişmesi buradan hareketle gerçekleşmektedir. Seçmen ve parti üyeleri ile bağıni kuvvetli bir biçimde kuran bütünleşme partisi bireylerin hayatlarında yönlendirici bir konuma kısa sürede gelmektedir. Modern kitle demokrasilerindeki partinin genel olarak giderek artan bir taahhüt ve sorumluluk alanını üstlenerek bireyin toplumdaki payını kazanmasını ve topluluğa dahil etmesini sağlaması ortaya koyulan tipolojide vurgulanan ana nokta olarak yer almaktadır. Bunun sebebi olarak da kamusal alanın yeniden bütünleşmiş bir toplumda genişlemesi olarak gösterilmektedir. (Neumann, 1956: 560-561) Bu parti tipolojisi Duverger’den hareketle ortaya konulmuşsa da literatürde farklı tipolojiler için yaptığı öncülük sebebiyle ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Neumann’ın tipolojisi Duverger tarafından ortaya koyulan kitle partisi, Kirscheimer’ın sınıf kitlesi ve mezhepsel kitle partileri, Seiler’in militanlar partisi, Panebianco’nun kitlesel bürokratik partisi ve nihayetinde Gunther ve Diamond’ın köktenci partilerine benzer özelliklere sahiptir (Krouwel, 2005: 251). Neumann’ın tipolojisinin totaliter kategorisinden sıyrılmış olması, Duverger’den farklı bir tipolojinin temelini oluşturmuştur (Wolinetz, 2002: 140).

1.4.3. Kirscheimer: Hepsini Yakala Partileri

Kirscheimer (1966) tarafından literatürde “The Catch-All Party” makalesi ile yerini alan “hepsini yakala parti” tipolojisine gelindiğinde, 1950’lerden itibaren ortaya çıkan bu parti tipi için kuruluş kökeni kitle partilerinden gelen belli ilgi gruplarıdır. Hedef kitlesi ise çekirdek destek grubundan daha geniş bir orta sınıftır. Parti üyelerinin marjinalleşmesinin gözlendiği partilerde profesyonelleşmenin ve yoğun sermayeli bir organizasyonun hâkim olduğu bilinmektedir. (Krouwel, 2005: 262-263) Kirscheimer, siyasal partilerin daha geniş bir izleyici kitlesi ve daha hızlı seçim başarısı için etkinliklerini derinlemesine değiştirmeye çalıştıklarını gözlemlemiştir (Kirscheimer, 1990: 53-56, Maas, 2001: 167).

Feodal bir toplumun prangalarından kurtulmak için savaşı ve monarşiyi kontrol etmek için yükselen, öz-bilinçli bir orta sınıfın etkisiyle ortaya çıkan modern partiler, sosyal krizlerle dönüşüme maruz kalmıştır. Krizin ardından “hepsini yakalama” gayesi ile örgütlenen partiler, bireylerin koşulsuz teslimiyetini talep etmektedir. Diğer açıdan da seçmenler için göreceli bir seçim özgürlüğünün olmamasına ek olarak aynı zamanda bu tip partiler arasında koalisyon ve uzlaşma olasılığı da yoktur. (Neumann, 1990: 46-48)

Kirchheimer’in (1966) ‘tüm partiyi ele geçirme’ olarak adlandırdığı siyasal örgütlenmenin ortaya çıkışı üç aşamalı bir etki ile gerçekleşmiştir. İlk olarak, 1950’lerin sonlarında ve 1960’larda geleneksel sosyal sınırların aşılmasının başlangıcı, eskiden oldukça farklı kolektif kimliklerin zayıfladığını ve seçmenlerin ayrı sektörlerini tanımlamayı ve ortak uzun vadeli çıkarları kabul etmeyi daha kolay hale getirdiğini göstermektedir. İkincisi, ekonomik büyüme ve refah devletinin artan önemi, artık böylesine bölünmüş ya da partizan olmayan, ancak herkesin ya da hemen herkesin çıkarlarına hizmet ettiği iddia edilen programların hazırlanmasını kolaylaştırmıştır. Üçüncüsü, kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte parti liderleri, seçmene, bir seçmene hitap etme kapasitesine sahip olmaya başlamıştır. Güçlü bir lider etrafında şekillenen bu parti tipolojisinde söylemin gücü kullanılmıştır. (Katz & Mair, 1995: 7)

Kirscheimer öncülüğünde tipolojileşen hepsini yakala partileri, profesyonel seçim partileri (Panebianco), rasyonel-verimli, profesyonel makine modeli (Wright, Schumpeter, Downs, Pomper), çoklu politika partisi (Downs, Mintzel) gibi tipolojilerde de benzer özellikler göstermektedir. (Krouwel, 2005: 251)

1.4.4. Panebianco: Kitlesele Bürokratik ve Profesyonel Seçimlere Yönelik Partiler

Panebianco (1988), “Political Parties, Organization and Power” isimli eserinde Kirchheimer’in sınıflandırmasını örgütlenme odağına çevirerek, bütün partilerin tanımlanmasındaki belirsizlikleri çözmeye çalışmıştır. Duverger’in kitle partisine veya Neumann’ın kitlesele entegrasyon partisine denk olan kitlesele bürokratik parti, temsili veya seçilmiş bir bürokrasinin merkezi rolü, üyelik, kolektif iç liderlik, çıkar grupları yoluyla finansman ve ideolojiye vurgu yapması ile karakterize edilmektedir. Buna

karşılık, profesyonel seçimlere yönelik parti, profesyonellerin merkeziliği, seçim yönelimi ve üyeliğine zayıf dikey bağları, seçilen temsilcilerin belirgin rolü, organize çıkarlar veya devlet sübvansiyonları yoluyla finansman ve bunun yerine sorun ve çıkarlar üzerindeki baskısı ile açıklanmaktadır. (Wolinetz, 2002: 146-148)

Kitlesel bürokratik partilerde, bürokrasinin merkezi rolü ile kuvvetli örgütsel bağlar karşımıza çıkmaktadır. Bu parti tipinde liderliğin ortaklaşması görülmektedir. Üyeler tarafından finanse edilen kitlesel bürokratik partilerde ideoloji büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan profesyonel seçimlere yönelik partilerde görevlerde uzmanlaşma esas kriterdir. Bu sebeple profesyoneller bu parti tipinde merkezde yer almaktadır. Zayıf örgütsel bağların gözlendiği profesyonel seçimlere yönelik partilerde kişisel liderlik öne çıkmaktadır. Finansmanını çıkar gruplarından veya kamu fonlarından sağlayan bu partiler lider ve esas meseleler üzerinden politikaları şekillendirmektedir. (Panebianco, 1988: 264) Krouwel bu partileri “hepsini yakala partileri”ne dahil etmektedir (Krouwel, 2006: 251).

1.4.5. Koole: Modern Kadro Partileri

Siyasi girişimcilerin özel inisiyatiflerinden doğan firma tipi partiler 1990lar sonrasında ortaya çıkmaktadır. Seçmenlerin “tüketici” olarak algılandığı parti adeta bir özel sektör girişimi gibi hareket etmektedir. Organizasyonel yapısını minimize eden parti meseleleri ve kişileri siyasal alanda bir malzeme olarak değerlendirmektedir. Medyanın ilgisini ön sırada tutan bu partiler pazarlama tekniklerini kullanarak kampanyalarını yürütür. (Krouwel, 2005: 262-263)

Koole (1996) tarafından “R. Koole: Cadre, Catch-all or cartel? A Comment on the Notion of the cartel Party” isimli eserde Hollanda partilerinden hareketle ortaya konulan modern kadro parti tipolojisinin özelliklerinin başında mesleki liderlik gruplarının partideki baskınlığına rağmen parti üyelerinin tamamına karşı oluşan hesap verebilirlik gelmektedir. Az sayıda olan parti üyesi ile seçmenlere çok yönlü yaklaşım oluşturan bu parti tipinde yalnızca belirli bir imajı sürdürmek için değil, aynı zamanda belirli bir parti içi demokrasiyi de sağlamak için kitlesel parti yapısı korunmaktadır. Partinin finansmanı ise üyelerin bağışları ve kamu desteği ile karşılanmakta, bunlara duyulan güven partide belirgin bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. (Wolinetz, 2002: 142)

Modern kadro partilerinin benzer formülasyonları işletme partileri (Hopkin ve Paolucci), franchise partiler (Carty), profesyonel politikacıların partileri (Beyme), girişimci partiler (Krouwel) olarak literatürde yer almaktadır. (Krouwel, 2005: 251)

1.4.6. Katz ve Mair: Kartel Partiler

Parlamento partilerinin ve devlet aygıtının birleşmesi sonucu ortaya çıkan kartel parti tipinde parti, devlet için “düzenli bir müşteri”ye dönüşmüştür. Parti, sivil toplumun bir partisi olarak değil, sivil toplum ve devlet arasında duran bir örgütlenme olarak, devleti dışarıdan da etkilemeye çalışmakta, kısa vadeli tatmin için kamu politikalarının geçici olarak gözaltında tutulmasını amaçlamaktadır. Organizasyon yapısı profesyonel bir şekilde yürütülen ve yapay çatışmaların hâkim olduğu bu parti tipinde maddi kaynak tamamen devlet desteğidir. (Krouwel, 2005: 262-263; Katz & Mair, 1995: 9) Nitekim bu maddi bağ partiyi sivil toplum partisinden ayırmakta ve bir kartel partiye dönüştürmektedir. Bu tipoloji Katz ve Mair (1995) tarafından “Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party” isimli makalede detaylandırılmaktadır.

Klasik kitle partisi sivil toplumun bir partisidir. Seçmenlerin taleplerine yanıt verme maksadıyla ortaya çıkan ve sorumlu olduğu seçim bölgesinde uzun vadeli çıkarlarında değiştirme niyetiyle politikalarını şekillendiren kartel partiler kitle partilerinden dönüşmüştür. Devlet desteği bağımlılığı sebebiyle sivil toplumdaki kopan bu parti tipinde sivil toplumla bariz şekilde çelişen ilişkilere rağmen, her iki taraf da prensipte tarafsız, partisiz bir arena olan devletin dışındadır. (Katz & Mair, 1995: 9)

Literatürde parti karteli (Kirchheimer) olarak da yer alan bu parti tipi devletle olan ilişkisi ile tanımlanan yeni bir türdür (Krouwel, 2005: 251). Liderleri ve politikalarının etkinliği temelinde oylar için rekabet eden partiler savunmasızlaştıkça üyelerinden ve onların sadakatinden de zamanla kopmaktadır (Mair 1997). Gittikçe partiden uzaklaşan üyelerin etkisiyle partiler kendilerini daha büyük sübvansiyonlara ayırır ve bir süre sonra devlet sübvansiyonlarına bağımlı hale gelir. Kartel partiler daha geniş ve daha dağınık bir seçmen kitlesine odaklanırken, öncelikle sermaye yoğun seçim kampanyalarına odaklanırlar. Yönetimsel becerilerini ve etkinliklerini vurgulayan, gevşek örgütlenen ve üyelerinden uzak kalan bu örgütlenmeler finansal anlamda devlete bağımlı hale geldiğinde sivil toplumla kurduğu bağımlı tamamen kopartarak parti-

devlete dönüşür. Katz ve Mair'in görüşüne göre, kartel partiler sivil toplum ile devlet arasında aracı olarak faaliyet göstermekten vazgeçerek, devletin vekilleri haline gelmektedir. Dolayısıyla bu parti tipolojisinde temel argüman, devlet desteğinin siyasal partilerin genel yönelimini ve yönünü değiştirdiği yönündedir. (Wolinetz, 2002: 148-149, Katz & Mair, 1995)

1.5. SİYASAL PARTİLERE YÖNELİK YAPILAN DİĞER SINIFLANDIRMALAR

Siyasal partilere yönelik yapılan klasik (geleneksel) sınıflandırmalara yönelik eleştirilerle çok sayıda yeni tipoloji denemesi ortaya çıkmıştır. Nitekim siyasal partilerin içinde bulunduğu coğrafyanın, siyasal kültürün, ekonomik ve toplumsal değişkenlerin de etkisiyle dönüştüğü düşünüldüğünde bu tipoloji denemeleri esasında temelde birbirinden farklı partilerden veya ülke sisteminden hareketle şekillendirilmektedir. Örneğin Amerika'da var olan partiler ve Avrupa temelli partiler ayrı ayrı ele alınmaktadır. Ancak yine de literatürde partileri sınıflandırma konusunda literatürde etkili ve güncel bir sınıflandırmanın var olmadığı açıktır. Siyasal partiler için kullanılan çoğu sınıflandırma yukarıda da görüldüğü üzere 20. Yüzyılın eseridir. (Wollinetz,2002: 137) Bunun da ötesinde ortaya koyulan parti tipolojileri Avrupa temelli partilerden hareketle oluşturulmuş ve odağı büyük oranda bu çerçevede kalmıştır. Bu durumun bir takım sonuçlarının ortaya çıktığı görülmektedir. İlk olarak siyasal sistemi Batı Avrupa'dan farklı olan Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkanlık sisteminin nasıl siyasal partiler ortaya çıkardığı ve bunların ayrı bir literatürde ele alınması gerekliliği doğmuştur. Avrupa'da ortaya konulan farklı tipolojiler ise temel tipolojilerin parçaları üzerinden inşa edilmiştir. 1995 yılında Katz ve Mair tarafından ortaya konulan parti tipolojisinin ardından ortaya çıkan tipolojilere bakıldığında ana tipolojilerin izini süren tipolojilerin yanı sıra dünyada yaşanan dönüşümü de incelemesine dahil eden farklı sayılabilecek tipolojilerin olduğu görülmektedir.

Siyasal partiler için literatürde bu isimlerin haricinde kalan ve yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmalar bölgeler özelinde var olan partilere ilişkindir. Ana tipolojilerden biri haline gelmese de literatürde örgütlenme, yapı gibi unsurlar üzerinden partileri ele alan ve bir tipoloji ortaya koyan bazı çalışmalara da kısaca değinmek gerekmektedir.

Herbert Kitschelt (1989) “The Logics of Party Formation” eserinde seçim rekabeti mantığını vurgulayan partileri, seçim temsilinin mantığı üzerinde çok daha fazla baskı kuranlardan farklılaştırmakta ve bunlar üzerinden bir tipolojik ayrıma gitmektedir.

Hopkin ve Paolucci (1999) ise “The business firm model of party organisation: Cases from Spain and Italy” isimli makalelerinde İspanyol ve İtalyan parti örnekleri üzerinden işletme/firma partisi tipolojisini hepsini yakala ve seçimlere yönelik partilerin dönüşümü üzerinden ortaya koymuştur.

Gunther ve Diamond (2001) tarafından kaleme alınan “Types and Functions of Parties” kitap bölümünde ve 2003 yılında yayınladıkları “Species of Political Parties- A New Typology” isimli makalelerinde bugüne dek yapılan bütün ana tipolojiler üzerinden değişkenler belirleyerek yeni bir sınıflandırma yaptıkları görülmektedir. Öyle ki bu çalışma Avrupa temelli olmayan siyasal partiler için kullanılabilecek bir model ortaya koymuştur.

Wolinetz (2002) ise “Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies” isimli kitap bölümünde oy arayan, politika arayan ve politika arayan partiler arasında ayırım yapmaktadır.

Puhle (2002) ise “Still the Age of Catch-Allism? Volksparteien and Parteienstaat in Crisis and Re-equilibration” eserinde hepsini yakala partilerinin girdiği krizler üzerinden parti-devletine dönüşümü anlatmaktadır.

Quimpo (2007) “The Philippines Political Parties and Corruptions” başlıklı makalesinde Gunther & Diamond tarafından ortaya konulan Avrupa temelli olmayan siyasal partiler için tipoloji bağlamında Filipinler’deki siyasal partileri inceleyerek bölge özelinde bir trapo-parti tipolojisi oluşturmaktadır.

Saleem (2014), “Identifying Islamist Parties Using Gunther and Diamond’s Typology” başlıklı makalesinde İslamcı parti ve kültürel olarak etkilenen İslami parti tipolojisini ortaya koymaktadır.

Kaßner (2014) de “The Influence of the Type of Dominant Party on Democracy, Politik in Afrika, Asien und Lateinamerika” makalesinde doktora tezinde çalıştığı dominant parti örneklerini Gunther ve Diamond’ın tipolojisine göre analiz etmektedir.

Siyasal partilere ilişkin çok sayıda eser olmasına rağmen bunların siyasal parti tipolojilerine yönelik olanlar için bakıldığında karşımıza ana literatürün dışında kalan bu çalışmalar çıkmaktadır. Avrupa temelli partiler için oldukça geniş bir literatür olsa da Avrupa temelli olmayan siyasal partiler için literatürde yer alan eser sayısı oldukça azdır. Özellikle bu çalışma kapsamında ele alınacak olan Türk siyasal partilerinin tipolojik olarak detaylı analiz edildiği çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Siyasal partileri sınıflandırmak için açıklandığı üzere belirli tipolojiler ortaya konulmuştur ve partiler belirli değişkenlerle kategorize edilerek daha iyi anlaşılmasına veya yaşadıkları dönüşüm izlenmeye çalışılmıştır. Bu da partileri konumlandırmak için zaman zaman karmaşa yaratmaktadır. Ayrıca bu sınıflandırma araçlarının Batı Avrupa'ya odaklanması farklı siyasal sistemde veya coğrafyada yer alan siyasal partileri analiz ederken zorluklar ortaya çıkarmaktadır. (Wolinetz, 2002: 137) Bu sıkıntıları en aza indirebilecek bir tipoloji seçmek gerekirse de 2001 yılında Gunther ve Diamond tarafından kaleme alınan tipoloji denemesi bu noktada büyük önem taşımaktadır. Nitekim Avrupa dışı toplumlar için de kullanılabilir bir tipoloji ortaya koymak istediğini belirten ikili temel değişkenlerini de buna göre geniş kapsamlı bir şekilde belirlemiştir. Türk siyasal partilerinin analizi noktasında bu model revize edilerek kullanılacağından ilgili modeli diğer bölümde daha detaylı bir şekilde ele almak yerinde olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER İÇİN YENİ BİR TİPOLOJİ: GUNTHER & DIAMOND MODELİ

2.1. GUNTHER & DIAMOND MODELİNİN TEMEL PARAMETRELERİ

Siyasal partiler önceki bölümde de değinildiği üzere belli kriterler baz alınarak tipolojileştirilmektedir. Organizasyon yapıları, örgütlenmeler, mali dayanaklar, partilerin hedef kitleleri, lider özellikleri bu kriterlerden bazılarıdır. Ancak bu kriterlerden birisinin seçilmesiyle yapılan siyasal parti sınıflandırmalarının eksik kaldığı, dünya üzerindeki dönüşümü ve gelişmeleri yakalayamadığı fikri literatüre girerek Gunther ve Diamond'ın çalışmasına temel olmuştur. İkili, 2001 ve 2003 yıllarında kaleme aldıkları eserlerde bugüne kadar incelenen bütün kriterleri kapsayıcı bir tipoloji yaratmaya çalışmıştır.

Gunther ve Diamond'un tipolojisi, yukarıda bahsedilen parti sınıflandırmalarından farklı olarak dünya üzerindeki bütün partileri analiz edebilecek evrensel bir bakış açısına odaklanmaktadır (Kaßner, 2014: 29). Nitekim ikili bu yeni modelin daha önceki çalışmalarda olduğu gibi sadece Avrupa temelli partileri sınıflandırmak ve anlamak için değil bütün partiler üzerinde kullanılması vurgusunu da sıklıkla yapmaktadır. Avrupa dışında varlığını sürdüren siyasal partiler için de kullanılabilir bir sınıflandırma ortaya koyan Gunther ve Diamond'ın modeli bu çalışmada teorik alt yapıyı oluşturacaktır. Bunun başlıca sebebi literatürde Avrupa dışında kalan ülkelere var olan partilere uygulanabilecek en geniş kapsamlı modelin Gunther ve Diamond'ın modeli olmasıdır.

Gunther ve Diamond (2001: 15) bu modeli oluştururken bugüne dek literatüre giren ana tipolojileri göz ardı etmemekle beraber, çoğunlukla bölge bazlı partiler üzerinden geliştirilen ve yine bu bölgelerde uygulanan bu ana tipolojilerin dönem partilerini yakalayamamasının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Diğer yandan tek bir kriter üzerinden tipolojilerin oluşturulmasını da bir başka problem olarak değerlendirmiştir. Bunun önüne geçerek daha kapsayıcı olması için ortaya 15 farklı parti tipolojisi koyan modellerini şekillendirmek için üç ana kriter belirlemişlerdir. Bu ana kriterlerin Batı Avrupa temelli olmayan bütün partilerin analizi noktasında da

temel alınabilecek genel kriterler olması Gunther ve Diamond'ın modeli için büyük önem taşımaktadır. Tipoloji modellerinin ikinci aşamasında ise ikili, bu 15 parti türü partilerin hedefleri, seçim stratejileri, örgütsel yapıları ve bağlantıları ve sosyal temelleri ile ayırt edilebileceğini belirtmektedir (Diamond & Gunther, 2001: 15). Türk siyasal partilerinin bugüne kadar tipolojik açıdan kapsamlı bir biçimde ele alınmış olmamasından hareketle Gunther ve Diamond'ın modelinden ana kriterler çekilerek Türkiye'nin kendine özgü siyasal ve toplumsal geçmişi sebebiyle bu kriterler Türk siyasal partilerinin analizine uygun hale getirilmek için yeniden düzenlenmiştir. Dolayısıyla ikilinin kurduğu modelden analiz için kullandıkları ana kriterler sabit kalmak kaydıyla bunların alt değişkenleri yeniden belirlenerek Türk siyasal partileri için ilk etapta bir analiz modeli oluşturulmuştur. Türk siyasal partilerinin yapısal özellikleri, amaç vurgusu ve parti içi yapılanmasını gösteren bu ana kriterler üzerinden ortaya çıkan benzerliklerle de Türk siyasal partileri için bir tipolojik model denemesi yapılmıştır. Buna göre ortaya çıkan yeni analiz modeli, göstergeleri ve sonrasında ortaya koyulan tipoloji denemesi "Gunther ve Diamond modelinin Türk Siyasal Partilerine Uyarlanabilirliği" başlığı altında detaylı olarak anlatılacağından buna geçmeden Gunther ve Diamond'ın tipolojik modelini bütün parametreleri ile anlamak yerinde olacaktır.

Gunther ve Diamond'ın siyasal partileri yeniden sınıflandırma sebeplerine bakarak başlamak gerekmektedir. Bu sebeplerden ilki siyasal partilerin bugüne kadar ortaya konulmuş tipolojilerinin belli bir zaman ve coğrafyaya özgü olmasıdır. Farklı teknoloji ve sosyal çevrenin etkisiyle partiler farklı farklı örgütlenmiştir. Örneğin 20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan partiler çok daha farklı özelliklere sahiptir. Teknolojinin gelişmesi, parti ve seçmenler arasındaki politik iletişim bağının farklı şekillerde kurulmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak liderlerin belirgin hale geldiği görülmüştür. Yaşanan gelişmeler kitle kültürünün yapısını ve dolayısıyla toplumsal yapıyı da değiştirmiştir. Sınıfsal farklılıkların ve aşırı ekonomik eşitsizliklerin yerini post-materyalist değerlerin geliştirdiği yeni siyasi çatışmalar almıştır. Bu değişim sürecinde ortaya çıkan ve klasik örgütlenmelerden oldukça farklı özelliklere sahip partiler dahi klasik tipolojilerle incelenmeye çalışılmıştır. Klasik tipolojilere ilişkin bir diğer problem ise her birinin farklı kritere dayanarak üretilmiş ve bunların birbiri ile tutarlı

ve uyumlu hale getirilmeye çalışılmamış olmasıdır. Buna ek olarak tek bir ölçüt tipolojilerin temeline alınmıştır. Bu da analiz odağını oldukça daraltmıştır. Var olan tipolojilerin tümdengelimci olması da bazı teorilerin kapsamını kısıtlamıştır. (Gunther & Diamond, 2001: 6, Gunther & Diamond, 2003: 168-170)

Klasik tipolojilere ilişkin bu problemler göz önünde bulundurularak Gunther ve Diamond tarafından üç ana kritere dayanan bir tipoloji ortaya koyulmuştur. Bu tipolojide siyasal partilerin incelenmesi için yapısal, işlevsel ve davranışsal kriterleri bütünleştirerek temel kategoriler geliştirilmekte ve bu kategorilerin her biri farklı boyutlara işaret etmektedir. Gunther ve Diamond öncelikle pek çok tipolojide ana odak olan parti organizasyonunu değerlendirmek için yapısal kriteri kullanmaktadır. Bu amaçla da örgütsel olarak zayıf olan partiler ile kitlesel üyelik tabanları geliştiren kuvvetli bir organizasyona sahip partiler arasında ayırım yaparlar. Bu kriterin ölçülmesi için partinin kuruluş temeli, amaçları, üyelikler, parti içindeki patronaj ilişkileri² ve hizipler öne çıkmaktadır (Kaßner, 2014: 39, Gunther ve Diamond, 2001: 7)³ İkili tarafından ortaya konulan tipolojinin ikinci değişken partinin işlevidir. Partilerin program taahhütlerini içeren bu değişken ile Gunther ve Diamond, siyasal partilerin amaçlarını, siyasal partiler için ideolojinin önemini ve yönelimini inceler. Programlarında hedeflerini iyi ifade eden ideolojilerden türeten partiler ve iyi tanımlanmış bir ideolojik taahhütte bulunmadan pragmatik olan partiler arasında ayırım yaparlar. Bu kriteri ise partinin ana tarihsel amacı üzerinden ölçer (Kaßner, 2014:40). Üçüncü ve son kriter ise partinin stratejisine ve davranış normlarına odaklanır. Bu kriter özellikle partinin amaçlarına ve davranış biçimine, buralarda hoşgörülü, çoğulcu veya hegemonik olup olmadığına bakmaktadır (Gunther & Diamond, 2001: 7). Son kriterin ölçümünde de liderin yapısı, parti içi demokrasi ve iç seçimlerin süreçleri belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkar (Kaßner, 2014:41).

---

² Patronaj, klientelizm ile de eşleştirilen bir kavram olarak, yönetici grubun patron yönetici grubun dışında kalanların ise müşteri konumunda yer aldığı ilişki ağı şeklinde tanımlanmaktadır. Hiyerarşik olarak kurulan bu ilişkide “yarar” esastır. (Lemarchand & Legg, 1972: 155)

³ Gunther ve Diamond’ın tipolojisinde var olan üç ana kriterin belirleyici alt unsurları Prof. Richard Gunther ile yapılan görüşmede/yazışmada detaylandırılmıştır.

Gunther ve Diamond kaleme aldıkları çalışmalarında, 1850-2000 yılları arasında var olan partileri ve parti tipolojilerini inceleyerek bir tipoloji denemesi yapmaktadır. Bugüne kadar literatürde öne çıkan tüm parti tipolojilerini üç ana ölçüt temelinde birleştirerek bu denemeyi gerçekleştirmektedirler. Böylece ikili, parti tipolojilerinde sürekli ayrı ayrı ele alınan kriterleri toplayarak sistemli bir biçimde kullanımını da mümkün kılmaktadır. Bu noktada altını çizdikleri en önemli husus ise amaçlarının daha önce geliştirilen modelleri reddederek yeni bir tipoloji ortaya koymak olmadığıdır. Esas amaçlarının var olan modellerin üzerine çalışarak parti türlerini artırmak ve dolayısıyla literatürü zenginleştirmek olduğu belirtilmektedir. (Gunther & Diamond, 2001: 7) Gunther ve Diamond ortaya koydukları parti tiplerinde partilerin organizasyonunu ayrıcalıklı olarak ele almakta ve bundan hareketle sınıflandırmalarının ilk aşamasını şekillendirmektedir. Buna göre partileri; elit tabanlı partiler (elite-based parties), kitle temelli partiler (mass-based parties), etnik kökene dayalı partiler (ethnicity-based parties), seçimci partiler (electoralist parties) ve akım partileri (movement parties) olarak ayırmaktadırlar (Gunther & Diamond, 2003: 172).⁴ Bunları da kendi içinde çoğulcu ve hegemonik olarak alt sınıflandırmalara gitmektedirler. Buna göre Gunther ve Diamond'ın parti tipolojisi aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir.

	Çoğulcu	Proto-Hegemonik
Elit Partiler	1)Yerel Seçkin (Geleneksel) 2)Klientelistik (Kayırmacı)	
Kitle Temelli Partiler İdeolojik Temelli/Sosyalist İdeolojik Temelli/Milliyetçi Dini Temelli	1)Sınıf Temelli 2)Çoğulcu Milliyetçi 3)Mezhep Temelli	1)Leninist 2)Aşırı Milliyetçi 3)Köktendinci

⁴ Parti tiplerinin Türkçeleştirilmesi yazar tarafından yapılmıştır.

Etnik Temelli Partiler	1)Etnik 2)Kongre	
Seçimci Partiler	1)Hepsini Yakala 2)Programlı 3)Bireysel	
Akım Partileri	1) Sol-özgürlükçü 2)Sanayileşme sonrası, aşırı sağ	

Tablo 2.1:Gunther & Diamond'ın Tipolojisinin Özeti⁵.

Kaynak: GUNTHER, R., DIAMOND, L.: 2001, "Types and Functions of Parties", Ed. Richard Gunther & Larry Diamond, Political Parties and Democracy, London, The Johns Hopkins University Press, s.3-39.

Siyasal partiler belli bir kurucu unsurdan hareketle doğarsalar da sosyal ve teknolojik bağlamda şekillendikleri için evrimsel örgütlenmelerdir. Dolayısıyla 19. Yüzyılda var olan kırsal kesimde yaşayan köylü seçmen kitlesi 20. Yüzyılda dönüştüğü için partiler de buna bağlı olarak etkili bir biçimde değişim göstermiştir. Gunther ve Diamond'ın parti tipolojisi tablosuna göre de elit tabanlı partilerin, kitle temelli partilere dönüşmesi ve bunu takiben organizasyonel olarak daha zayıf olan akım partilerine kadar ulaşması bunun bir göstergesi niteliğindedir. Ancak elbette kuruluş temelinden sapmayan ve bu temelde kendisini donduran partiler de tarihte görülmektedir. Gunther ve Diamond tarafından ortaya koyulan yeni tipolojide yer alan parti tiplerine detaylı olarak bakmak gerekirse, ilk olarak elit tabanlı partiler karşımıza çıkmaktadır.

1850lerden başlayan tarihsel süreçte ilk olarak ele alınan elit tabanlı partilerin temel kurucu ögesi elitlerdir. Bunlar örgütlenme açısından zayıf partilerdir. Yerel elitler ve kişisel ağlarda var olan, dolayısıyla belli bir bölgede yaşayan elitlere dayanan bu parti tipinde en alt seviyedeki seçmenlere verilen seçim taahhüdü "özel yararların paylaşılması" şeklindedir. Bu parti altında iki farklı tip incelenmektedir. Bunlar; geleneksel-bölgesel seçkinler partisi ve kayırmacı parti olarak adlandırılmaktadır.

⁵ Gunther ve Diamond'ın (2001:9) eserinden alınmıştır.

Geleneksel bölgesel seçkinler partisi tarihsel olarak 19.Yüzyılın erken döneminde yarı demokratik rejimlerde sınırlı oy hakkı bağlamında ortaya konulmuş bir sınıflandırmadır. İlgili dönemde erkeklere verilen sınırlı oy hakkı seçmen kitlesini sosyo-ekonomik açıdan sınırlandırmaktadır. Bu da seçmen sayısını kısıtladığından, var olan ve sınırlı sayıdaki seçmene hitap etmek için de partiler kapsamlı bir örgütsel çabada bulunmamıştır. Bölgesel prestij ve insan ilişkileri ile bu kısıtlı seçmen kitlesi etki altına alınabildiğinden geleneksel-bölgesel seçkinlerin temel elit grubu oluşturduğu partilerin özellikli bir seçim kampanyası yürütmesi de gerekmemiştir. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İngiliz Avam Kamarası'na hükmeden parlamento grupları bu parti tipinin başlıca örneği sayılmaktadır. Kayırmacı/patronajcı parti ise her biri kendi coğrafi, işlevsel ya da kişisel-temelli destekleri olan, işsel olarak özgül gruplar olarak örgütlenmiş, ileri gelenlerin bir konfederasyonu olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel yerel elitlerin oluşturduğu partinin seçmenlerinin sanayileşme ve kentleşmeye maruz kalmasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda yerel seçkinlere olan saygının azalması önemli bir tetikleyici olmuştur. Zayıf bir örgütlenmesi vardır ve ideoloji hâkim değildir. Başlıca işlevi, ulusal düzeyde gücü güvence altına almak amacıyla seçkinlerin yürüttüğü seçim kampanyalarını dolaylı ya da dolaysız olarak koordine etmektir. Kampanya faaliyetleri de sadakat döngüsüne bağlı hiyerarşik zincire bağlı olarak şekillenmektedir. Bu parti tipi 19. Yüzyıl sonlarında Güney Avrupa ve Latin Amerika'da örneklenmektedir. Bu ilişki ağı partilere gömülü hale geldiği andan itibaren kendi içinde varlığını sürdürmeye devam etmiş ve zamanla açık bir yolsuzluğa doğru da partileri itmiştir. Hatta yakın dönemde Filipinler için benzer bir klientelist⁶ özellik sıkça vurgulanmaktadır.⁷ Elit temelli partinin her iki alt tipi için öne çıkan özellikleri sıralamak gerekirse, bunlardan ilki bu partiler için adaylığın hizipler ve liderlerle pazarlık ilişkisi içinde mümkün

---

⁶ Eşit olmayan kaynaklar arasında siyasi sonuçları olan karşılıklı yarar sağlama olarak tanımlanan siyasi kayırmacılık, aktörler veya aktörler arasında kişiselleştirilmiş, duygusal ve karşılıklı bir ilişki olarak görülmektedir. Seçmenler ve partiler arasında kurulan müşteri-patron ilişkisi üzerinden de açıklanmaktadır. Oy karşılığında maddi ihtiyaçlarının karşılanmasını bekleyen köylüler veya tam tersi olarak yardımlar karşılığında oy bekleyen partiler bu çıkara dayalı ilişkiye örnek gösterilmektedir. Kavram patronaj kavramı ile de eş anlamda kullanılmaktadır. (Lemarchand & Legg, 1972: 149-152)

⁷ Quimpo tarafından 2007 yılında kaleme alınan "The Philippines: Political Parties and Corruption" isimli makalede bu parti tipinin ortaya koyulduğu görülmektedir.

olabilmesidir. Dikey sosyal ağların mobilizasyonu bu partiler için seçim hareketliliğini sağlamaktadır. Partilerde var olan hiyerarşik ağlar da bireyler için getiriler yaratmaktadır. Buna ek olarak yerel çıkarlar hatta daha özelde elitlerin çıkarları büyük önem taşımaktadır. (Gunther & Diamond, 2001: 12-16, Gunther & Diamond, 2003: 175-177)

Bir diğer sınıflandırma olan kitle temelli parti, Gunther ve Diamond tarafından 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyılın başlarında Avrupa partilerinden hareketle şekillendirilmiştir. Parlamento dışından doğan partiler olan bu partiler, işçi sınıfının politik yansıması olarak da görülmektedir. Seçim dışındaki dönemlerde de aktif üyelere sahip olan, finansal kaynağı aidatlar olan kitle partilerinde partinin ideolojisini yayma çabasıyla parti sosyal yaşamın pek çok alanına nüfuz etme çabasıdır. Partiye bağlı dini, sendikal ve benzeri örgütler parti programlarını ulaşabildikleri her mecrada yaymak için uğraş verir. Sosyal hayatta ve diğer alanlardaki bu kapsamlı örgütlenme bir ağ olarak düşünülebilir. Bu örgütsel ağlar, seçim dönemlerinde aktif olduğu gibi seçim zamanları dışında da parti üyelerini kontrol altında tutma işlevi de görmektedir. Kitle partilerinin temel itici güçleri; sosyalizm, milliyetçilik ve din olarak tanımlanmaktadır. Bu temel itici güçleri partinin program taahhüdü, ideolojisi veya birleştirici gücü olarak adlandırmak da mümkündür. Nitekim bu itici güçler kitle temelli parti tipini altı farklı alt tipe ayırmaktadır. Bu alt tiplerin ayrımı noktasında bir araya geldikleri inanç sistemlerinin yanı sıra partinin çoğulcu veya hegemonik tutumu da etkili olmaktadır. Kitle temelli parti tipinde çoğulcu partiler, demokratik bir sistem içinde işleyeceği varsayılan, demokrasinin işlediği iç kurumlarını kabul eden partiler olarak kabul edilmektedir. Hegemonik partiler ise uzun vadede, mevcut çoğulcu toplumun ve demokratik sistemin, radikal dönüşüm hedeflerine ulaşmak için daha uygun bir sistemle değiştirilmesine yönelik çaba gösteren partiler olarak tanımlanmaktadır. Buna göre hegemonik partilerin mevcut kurumları ve kuralları yalnızca uygun oldukları ve kısa vadede değiştirilemedikleri sürece kabul edilmektedir. Çoğulcu partiler, program hedeflerine ulaşma yolunda ana yol ve seçmen stratejileri büyük ölçüde kitlesel üyelik tabanının geliştirilmesine ve aktifleştirilmesine dayanmaktadır. Hegemonik partiler ise hem seçim hem de parlamento dışı alanlarda siyasal çatışmanın yürütülmesi için parti üyelerinin

disiplinine ve sürekli aktif bağlılığa daha fazla önem vermektedir. Bu nedenle üyelere oldukça seçicidir ve ideolojinin kabulü tüm üyelere talep edilmektedir. (Gunther & Diamond, 2001: 17)⁸ Kitle temelli partilerin temel özelliklerine bakıldığında ise ilk olarak adaylık sürecinde partilerin yerel örgütlenmelerinin baskınlığı karşımıza çıkmaktadır. Partiye, ideolojiye sadakat ve parti için yapılan çalışmalar aday gösterme için önemli kriterlerdir. Partinin seçim stratejisi örgütsel kaynakların optimum kullanımına bağlanmaktadır. Propagandanın seçmenlere yönelik anketlere kadar seçim süreci parti üyeleri⁹ tarafından yürütülmektedir. Temsil edilecek çıkarlar, partinin ideolojisine bağlı olarak belirlenmektedir. Örneğin kitle temeli hangi grup ise (işçi sınıfı, dindarlar/ inananlar veya milliyetçiler) çıkarlar buna göre şekillenmektedir. (Gunther & Diamond, 2001: 16-22)

Kitle temelli partiler program taahhütlerine göre sosyalist kitle partileri, milliyetçi kitle partileri ve dini kitle partileri olarak üç alt grupta ele alınmaktadır. Bunlardan ilki sosyalist kitle partileri, kendi altında sosyal demokrat sınıf temelli kitle partileri ve hegemonik Leninist kitle partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Sınıf temelli kitle partilerinde otorite merkezi icra komitesinde, yani yürütme kurulundadır. Yerel bazda var olan gruplar veya sendikalarla temsil üsleri oluşturan bu partiler için üye sayısı büyük önem taşımaktadır. Ne kadar fazla üye var ise seçim güvenliği ilgili parti tipi için o kadar garantilidir. Bu partilere en temel örnekler olarak Almanya ve İsveç'in sosyal demokrat partileri verilmektedir. Leninist partiler ise toplumda devrimci bir değişimi amaçlayan partiler olarak açıklanmaktadır. Partinin örgütlenmesi kapalı-hücre tipi örgütlenme olup, üyelerinde oldukça seçici davranmaktadır. Katı bir bağlılık, yani sadakat, isteyen partinin karar mekanizması merkezidir. Otoriter bir yapı gözlenen Leninist partiler için ana hedef gerekirse zorla iktidarın ele geçirilmesi olarak öne çıkmaktadır. En temel örneği olarak Lenin'in komünist enternasyonalisi bu tipte bir örgütlenmedir. (Gunther & Diamond, 2001: 18-19) Milliyetçi kitle partilerine bakıldığında ise bunlar da kendi altında iki alt tipte ele alınmaktadır. Çoğulcu milliyetçi partiler ve aşırı milliyetçi partilerden ilkinde yani çoğulcu milliyetçi

---

⁸ Bu sınıflandırmadaki özellikler diğer alt sınıflandırmalar için de geçerlidir.

⁹ Gunther ve Diamond, Duverger gibi parti üyelerini "militan" olarak adlandırmaktadır.

partilerde yardımcı ikincil grupların (sendikalar, kültürel örgütler gibi) varlığı görülmektedir. Bu partinin üyeleri kendilerini bir ulusa ait olarak tanımayan bireylerden oluşmaktadır. Nitekim çoğulcu milliyetçi partilerin iktidar amacının yanında bireyleri ulusal değerlerle bezemek de amaçlardan diğeri olarak öne çıkmaktadır. Parti üyelerinin çok uluslu devletlerde özerklik talebi bile görülebilmektedir. Aşırı milliyetçi partilerde ise karizmatik lider etrafında örgütlenme mevcuttur. Parti üyeleri açıkça güç kullanımını destekleyen bir ideolojiye bağlılık gösterirler. Lidere ve ideolojiye keskin bir itaat vardır. Leninist parti örgütlenmesinden lider noktasında ayrılrsa da pek çok noktada benzer özellikler taşımaktadırlar. Askeri milisler aşırı milliyetçi partiler için önemli güven mekanizmalarından birisi olarak sayılmaktadır. Hitler'in Nazi partisi en önemli örneği sayılabilir. (Gunther & Diamond, 2001: 20-21) Kitlesele partiler son olarak din temelinde programlanırlar. Bunlar da kendi altında mezhep temelli ve köktendinci olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İlki, mezhep temelli partiler, II. Dünya Savaşı sonrasında Kilise desteğiyle örgütlenen çoğulcu, demokratik ve hoşgörü sahibi partiler olarak tanımlanmaktadır. Diğeri ideolojilere dayanan partilerden parti programı açısından ayrılmaktadır. Bu parti tipinde parti programı din adamları ve diğeri taraftarların belirlediği inanç üzerine şekillendirilmektedir. Parti liderleri partinin bu şekilde belirlenen inanç setleri üzerine şekillendirdikleri program taahhütleriyle çelişmesi durumunda parti içi gerginlikler ortaya çıkabilmektedir. Hegemonik köktendinci partiler olan ikinci alt tipinde ise dini doktrinlere sıkı bağlılık vardır. Bu partilerin dini ve doktriner ilkelerinin katı bir okuma etrafında devleti ve toplumu yeniden düzenlemeye çalışması sebebiyle çoğulcu parti tipi olan mezhep temelli partiden ayrılmaktadır. Teokratik bir parti modeli olarak tüm vatandaşlara dini normları uygulamaktadır. Kutsal metinlere ilişkin çelişkili yorumlara yer yoktur. Parti içindeki otorite ilişkileri hiyerarşik, demokratik olmayan ve hatta mutlakiyetçidir. Üyelerde disiplin ve sadakat ana unsurlardandır. Bunlar için özellikle sosyal yardımları da kullanmaktadır. Bu bağlamda faaliyetler ve hizmetler ağı, üyeleri farklı bir alt kültür içerisine yerleştirmektedir. İlk parti tipi için Hristiyan demokrat partiler örnek olarak verilirken ikinci alt tipe ise bazı özellikleri benzeştiğinden Refah partisini kısmen örnek olarak gösterilmektedir. (Gunther & Diamond, 2001: 21-22, Gunther & Diamond, 2003: 177-183)

Gunther ve Diamond tarafından ortaya konulan tipolojilerden bir diğeri ise etnik temelli partilerdir. Etnik temelli partiler, diğelerinden seçim stratejileri ve örgütlenme açısından ayrılmaktadır. Kapsamlı ve ayrıntılı bir örgütlenmesi olmayan bu partiler, tüm toplum için bir program yürütmeyen bu partiler, belli bir etnik grubun çıkarlarını geliştirmek üzerinden kendilerini konumlandırırlar. Yani toplumun tamamı için dönüştürücü bir rol üstlenmezler. Devleti de çıkarını gözettikleri etnik grubun amaçları doğrultusunda kullanırlar. Dolayısıyla herhangi bir sistem değişikliği için çabalamazlar. Etnik partilerin başlıca amacı herhangi bir evrenselci program veya platform değil, maddi ve kültürel güvenliği sağlamaktır. Bu sebeple ideolojik programlarına ve hedeflerine bağımlılıkları oldukça düşüktür. Seçmenleri temeline aldığı etnik kitle ile sınırlıdır. Karizmatik lider ise partinin amaçlarına ulaşmasında önemli bir aracıdır. Yalnızca bir grubu temel alan ve tek misyonu o grubun üyelerinin çıkarlarını ilerletmek olan etnik temelli partilerin alt tipi etnik partilerin etnik grubunun ötesinde çıkarlar toplama çabası yoktur. Dolayısıyla vatandaşlar kapsayıcı bir biçimde hedef kitle olarak görülmemektedir. Bu alt parti tipinde lider etrafında merkezileşme mümkündür. Partilerin adayları etnik elitler tarafından belirlenmektedir. Kendisinden başka etnik partilerle çıkarları çatışmadığı müddetçe koalisyona açıktır. Her durumda bu partinin ayrıştırıcı bir tutum sergilemesi kaçınılmazdır. Etnik partilerin bir alt tipi kongre partisi ise tek bir parti yapısı biçiminde olabilmesine rağmen, bir koalisyon, ittifak veya etnik partilerin yer aldığı bir federasyon olarak da tanımlanmaktadır. Bu nedenle, yerel düzeyde, etnik partilerle ile örgütsel özellikleri benzeşse de ulusal politikada bunlardan tamamen farklılaşmaktadır. Seçimlerde bölünmeden ziyade bütünleşmeye odaklanmakta, koalisyon güvencesini seçim sürecinden itibaren başlatmaktadır. Kapsadığı kitleler fazla ya da sınırlı olabilir. Bunun örnekleri Nijerya, Malezya gibi ülkelerde görülmektedir. Kongre parti tipinin örgütlenmesinde etnik partilerden farklı olarak merkezileşme yoktur. Bu da daha az hiyerarşik kontrole işaret etmektedir. Adaylık süreçleri de rekabete dayanmaktadır. Partinin meşgul olduğu konular ulusal ve hedef kitleleri gibi kapsayıcı olduğu için toplumun çoğu kesimine ulaşılabilir olsa da bu durum diğer yandan partilerin programlarındaki taahhütleri bulanıklaştırmaktadır. Her duruma rağmen sosyal entegrasyon bu parti tipinin ana hedefidir. (Gunther & Diamond, 2003: 183-185, Gunther & Diamond, 2001: 22-25)

Seçimci partiler ise literatürde yer alan Kirscheimer, Koole ve Panebianco'nun tipolojisinden hareketle karşımıza çıkmaktadır. Seçim dönemlerine odaklanan bu partiler, modern kampanya tekniklerini kullanarak, hatta seçim dönemlerini yönetecek “profesyonellerle” çalışarak süreci yürütürler. Dolayısıyla seçim zamanlarında aktif bir eyleme geçen bu partiler üç alt parti türüne ayrılmaktadır. Kişisel, hepsini yakala ve programlı partiler olarak adlandırılan bu üç alt parti türü, temel örgütsel özellikleri paylaşıyorlar da programa bağlılık, hedef kitle ve kişiselleşme üzerinden birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Seçimci partilerin ilk alt tipi olan kişisel parti tipinin özelliklerine bakmak gerekirse seçimlerde adaylar parti lideri tarafından belirlenmekte, seçim süreci de parti lideri etrafında şekillendirilmektedir. Partinin üslubu da geniş bir kitleyi hedefleyen popülist¹⁰ bir söylemden oluşmaktadır. Dolayısıyla iktidara gelmesi durumunda partinin örgütsel zayıflığı dezavantaj yaratabilmektedir. Örgütteki aşırı merkezileşme de hedeflenen sosyal bütünleşmeyi zorlaştırmaktadır. Hepsini yakala partilerinde ise özellikle adayların seçimlerde sahip olabileceği potansiyel çekiciliğe odaklı çıkarılması ilk olarak öne çıkmakta, aday merkezli bir yaklaşım görülmektedir. Seçim propagandalarını kitle iletişim araçlarıyla yürüten bu partiler, program taahhütlerine bağlı seçim kampanyaları yürütmekten uzaktır. Zaten bu parti tipinin belirli bir ideoloji veya program taahhüdü de yoktur. Bu durum partinin koalisyonlarda kalma süresini uzatmaktadır. Hepsini yakala partileri seçim kampanyalarında ise daha çok geçici meselelere odaklanmaktadır. Parti, belirli bir sosyal grubu hedeflemekten kaçınarak toplumun tamamına yönelmektedir. Bu parti tipi ile çoğu parti daha kolay bir biçimde sınıflandırılabilir. Son parti tipi olan programlı parti tipi genel

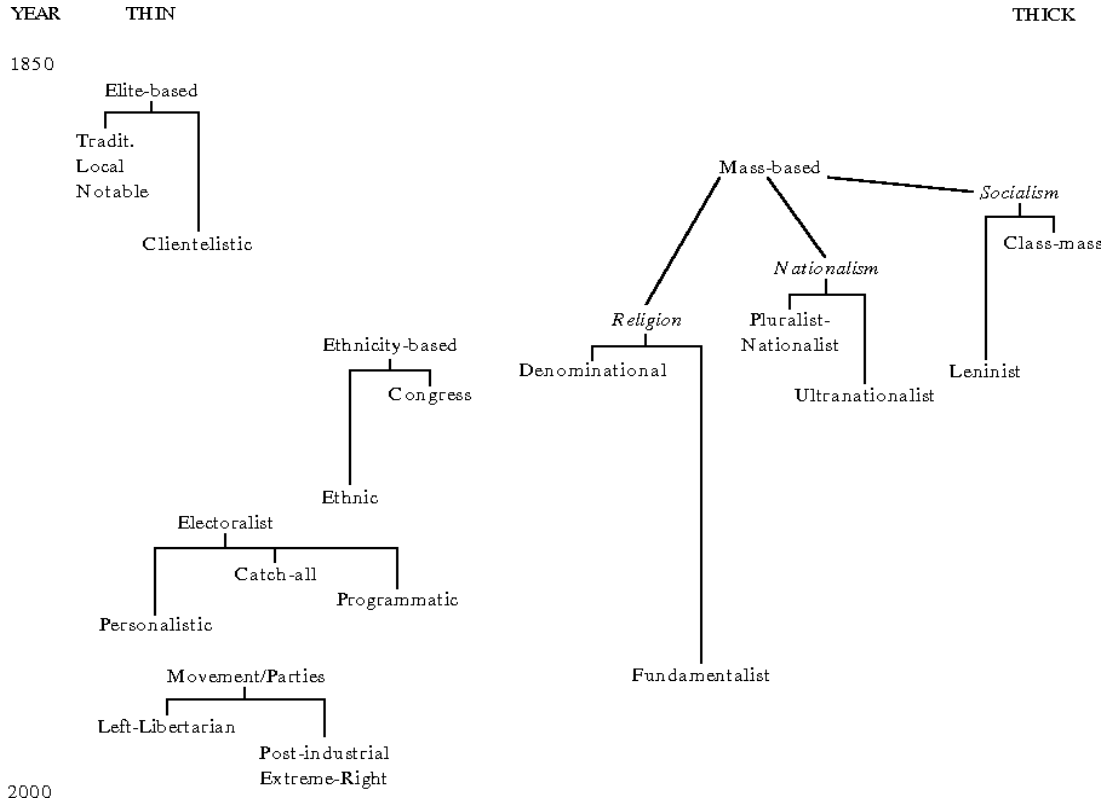
---

¹⁰ Literatüre bakıldığında popülizmin çok sayıda tanımı olduğu görülmektedir. Çok amaçlı kullanılan bu kavram farklı görüşlere göre bir hareket, bir siyaset yöntemi, bir ideoloji veya söylem olarak tanımlanmaktadır (Pappas, 2016: 13-15, Yılmaz, 2017: 36). Kavram üzerinde yoğunlaşan Rooduijn'in popülizme yaklaşımlarından birisi halkmerkezliktir (Rooduijn, 2014: 578). Literatürde sağ ve sol popülizmin de farklılaştığı görülmektedir. Popülizm, halkın taleplerinin bir kısmının liderin iradesi ile birleştirilmesini ve şahsileştirilmesi siyasetinin teşviki olarak da tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2017: 43). Halkın taleplerinin doğrudan dinlenmesinin ve uygulamaya konulmasının irrasyonel ve gereksiz olduğu varsayımından hareketle popülizm çoğunlukla yerleşik ekonomik ve siyasal sistemin pejoratif ele aldığı bir kavramdır. Nitekim Nazizm sağ popülizmin, refah devleti ise sol popülizmin en uç örnekleri olmuştur. Sağ popülizmde milliyetçilik ve din gibi kavramlar sağ partiler için yeni bir siyasi vurgu olarak kendini göstermektedir. Vurgularının da bu kavramlar üzerinden şekillendirildiği, ırkçılık ve farklılık korkusu ile beslendiği bilinmektedir. (Yıldırım, 2017: 54-60) Sol popülizmde ise demokratlar ve onların liberal anlayış dışında kalanları içerme vurgusu öne çıkmaktadır (Wallerstein, 2009: 109).

özellikleri ile hepsini yakala parti tipine benzese de tutarlı bir programa ve ideolojik gündeme sahip olması ile farklılaşmaktadır. Yine bu program ve ideolojik tutuma göre yürütülen seçim kampanyaları daha sistematiktir. Partinin daha dar olan ve açıkça tanımlanan sosyal tabanına yönelik sivil toplum kuruluşlarıyla ilişki yürütülmektedir. (Gunther & Diamond, 2001: 25-29, Gunther & Diamond, 2003: 185-188)

Son olarak akım/hareket partileri Kitschelt tarafından ayrıntılıca açıklandığına ve Gunther ve Diamond tarafından buna bağlı olarak açıklandığına göre bu partiler iki alt grupta incelenmektedir. Bunlar sol özgürlükçü akım partileri ve aşırı sağ akım partileridir. Sol özgürlükçü akım partileri, Batı Avrupa'daki "geleneksel partiler" le çelişmekte olup, bunlar esas olarak seçilmiş iktidar aracılığıyla hükümet gücünü kazanmaya yöneliktir. Bu partide, ekonomik bir çıkar grubunun temsil edildiği ve ekonomik hedefler üzerine partinin şekillendirildiği görülmektedir. Tutum yönelimleri ve davranışlarında özellikle "post-materyalist"tirler. Örgütsel olarak ise bu hareket partisi az resmi yapı, sınırlı hiyerarşi ve merkezi kontrol ile gevşek taban ağları desteği üzerine kuruludur. Aşırı sağ akım partileri ise Ignazi'nin detaylandığı şekilde "liderlik ilkesi" üzerinden kendisini şekillendirmektedir. Ancak sosyalist ve komünist partilerden farklı olarak "parti" mantığına karşıdırlar. Göçmenlere karşı yabancı düşmanlığı, ırkçı düşmanlık oldukça belirgin bir çatışma çizgilerindedir. (Kitschelt, 1989: 66, Gunther & Diamond, 2001: 29-30, Gunther & Diamond, 2003: 189).

Görüldüğü üzere Gunther ve Diamond partileri farklı yönlere eşzamanlı olarak taşıyabilen farklı nedensel süreçlerin ayrı etkilerinin gelecekteki analizlerini kolaylaştırmak amacıyla, kümülatif halde ancak teorik olarak daha sade biçimlere ayırmaktadır. Buna ilişkin tablolaştırılmış ayrımları ise aşağıdaki şekildedir.

Şekil 2.1: Gunther & Diamond'ın Tipolojik Şeması¹¹.

Kaynak: GUNTHER, R., DIAMOND, L.: 2003, "Species of Political Parties: A New Typology", Party politics, 9(2), p. 167-199.

Bu çalışma için yukarıda açıklanan Gunther ve Diamond'ın tipolojisi bütün boyutları ile kullanılmayacak olup, yalnızca kriterleri üzerinden Türk siyasal partileri için analiz modeli oluşturulacaktır. Bunu takiben çalışma kapsamında ele alınması planlanan siyasal partilerin analiz modeline göre belirlenen alt değişkenler üzerinden analizleri yapılacaktır. Bu partilerde görülen/tespit edilen benzerlikler ve farklılıklar göz önünde bulundurularak Türk siyasal partileri için bir tipolojik deneme şeması ortaya konulacaktır. Tarihsel olarak ele alınan her dönem için ayrı ayrı yapılan bu şema çalışma sonunda birleştirilerek Türk siyasal partilerine yönelik hazırlanan tipolojik deneme tamamlanacaktır.

¹¹ Gunther & Diamond'ın (2003: 173) eserinden alınmıştır.

Sartori'nin (1987: 182-5) parti modelleri siyasal partilerin sadece tek bir boyutunu vurgulamamalı; bunun yerine, siyasal partiler, bir bütünü oluşturan ve birden fazla özellik içeren karmaşık bir fenomen olarak kabul edilmelidir söyleminden hareketle Türk siyasal partileri için çok boyutlu bir model oluşturma gayretine girilmektedir. Böylece bu "karmaşık fenomenlerin" anlaşılmasını kolaylaştırmak da çalışmanın amaçlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Türk siyasal partileri için Gunther ve Diamond'ın ortaya koyduğu modelin uyarlanabilirliğinin tartışılması yerinde olacaktır.

2.2. GUNTHER & DIAMOND MODELİNİN TÜRK SİYASAL PARTİLERİNE UYARLANABİLİRLİĞİ

Tarihsel sürece bakıldığında siyasal partileri şekillendiren ve dönüştüren demokratikleşme, sanayileşme ve sınıfsal yapı gibi dinamiklerin gelişmesi Türkiye için Batı'dan farklı zaman dilimlerinde farklı değişkenlerle gerçekleşmiştir. Türkiye Batı devletlerinden daha geç demokratikleşme sürecine girmiş ve buna bağlı olarak da demokrasinin ana unsuru olarak kabul edilen siyasal parti örgütlenmeleri Batılı örneklerden farklı şekillenmiştir.

Örgütlenme, sivil toplum bağı, liderin konumu, anayasal etki, ideoloji, kimlik gibi pek çok unsur Türk siyasal partilerinin inşasında önemli roller üstlenmiştir. Bu sebeple Batı Avrupa temelli siyasal partileri anlamak için kullanılan tipolojiler Türk siyasal partilerinin incelenmesi noktasında yetersiz kalmıştır. Siyasal partiler için tipolojiler genellikle bir ana kriter üzerinden şekillendirilmiş olup Türk siyasal partileri için bir sınıflandırma yapılmak istendiğinde hali hazırda literatürde var olan tipolojiler bu ihtiyacı karşılayamamaktadır. Var olan tipolojilerin Avrupa temelli partileri sınıflandırma çabası, Türk siyasal partilerinin içine doğduğu siyasal kültürün ve coğrafyanın farklı olması gibi gerekçeler Türk siyasal partileri için özgün bir sınıflandırma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bugüne dek literatürde Türkiye için yapılan çalışmalara bakıldığında da bu gerekliliği karşılayan bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalar ya tek bir partiye odaklanarak var olan tipolojilerle onları sınıflandırmaya çalışmakta ya da böyle bir tipolojinin var olmadığını, Türk siyasal partilerinin literatürdeki tipolojilere uymadığını dile getirmektedir. Dolayısıyla Türk siyasal partileri için bir sınıflandırma, bir tipolojinin mümkün olup olmadığı

sorusu literatürde yanıt bulamamaktadır. Literatürdeki bu eksikten hareketle Türk siyasal partileri için bir tipoloji mümkün mü, Türk siyasal partileri nasıl tipolojileştirilebilir sorusu bu çalışmanın ana sorusu olarak ortaya çıkmıştır

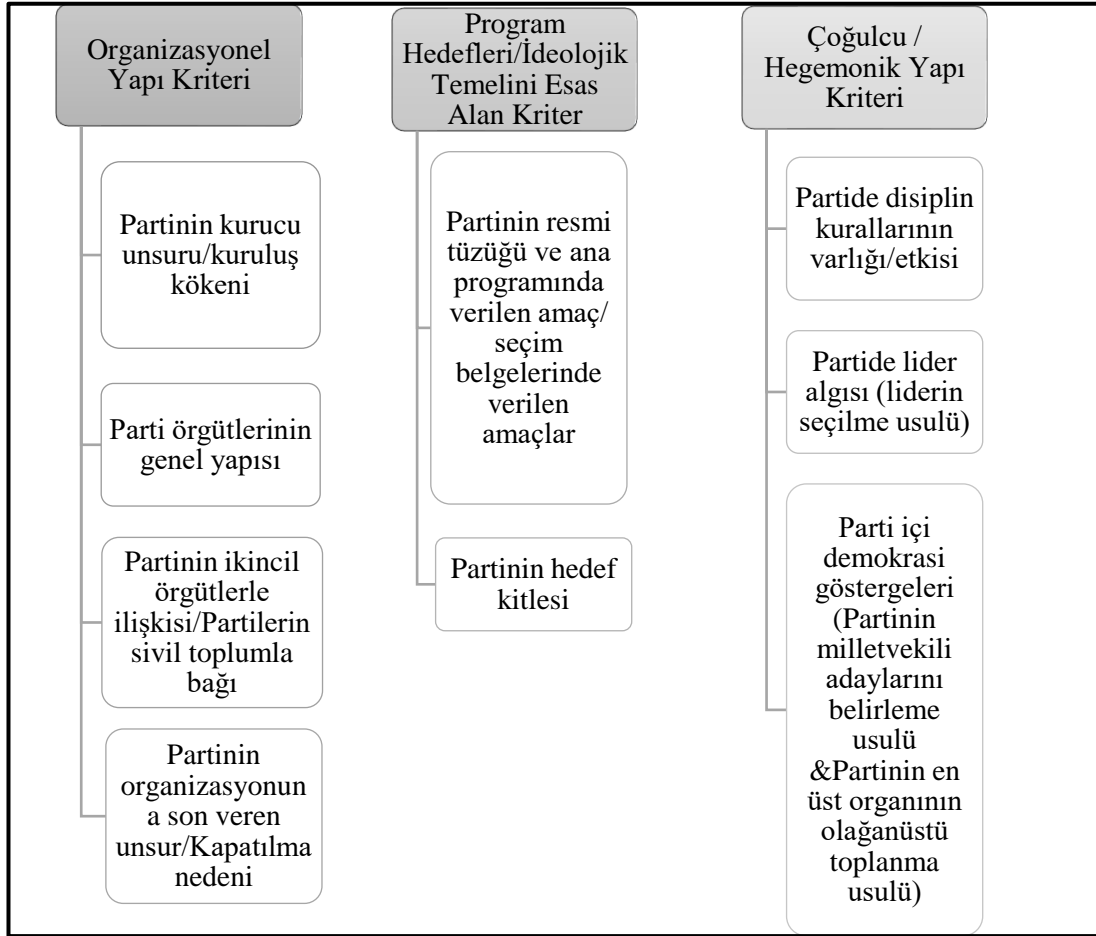
Çalışmanın ana sorusunun cevaplanması için literatüre bakıldığında Gunther ve Diamond modelinin ana kriterlerinin Türk siyasal partilerinin incelenmesinde kullanılabilecek en kapsamlı unsurlar olduğu görülmüştür. Bu sebeple Batı temelli olmayan siyasal partilerin incelenmesinde kullanılabilecek Gunther ve Diamond'ın bir araya getirdiği ve kendi tipolojileri için kullandığı kriterler bu çalışma için temel olarak seçilmiştir. Çalışma kapsamında analizi yapılacak siyasal partilerin Gunther ve Diamond modelinin ana kriterlerinin Türk siyasal hayatının dinamikleri göz önünde bulundurularak revize edilmesi ve bir analiz modeli oluşturulması ilk olarak hedeflenmiştir. Bunun sonrasında ortaya çıkan revize edilmiş yeni analiz modelinin Türk siyasal partilerinin incelemesinde kullanılması planlanmıştır. Siyasal parti analizlerinin sonucunda ise Türkiye'ye özgü yeni bir tipoloji denemesi sunulması amaçlanmıştır.

Türk siyasal partileri nasıl tipolojileştirilebilir sorusunun cevaplanması noktasında ilk aşamaya dönerek Gunther ve Diamond'ın ana kriterlerinin Türk siyasal partileri için nasıl kullanılabileceğine odaklanmak yerinde olacaktır. Bunların Türk siyasal partileri için hangi alt değişkenlerle ölçülebileceğini gördükten sonra ortaya çıkan sonuçlara göre analiz için model oluşturulabilecektir.

Siyasal partiler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye için de Cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve çok partili hayata geçişle devam eden süreçte konumunu belirlemiş ve devletin temel mekanizmalarından biri haline gelmiştir. Hatta Türkiye için de partilere gerek sahip oldukları işlevler gerek siyaseti yönlendiren ana mekanizmalar olması sebebiyle belli misyonlar yüklenmiş hatta bazı ilkel toplumlar hariç dünya üzerindeki hemen hemen bütün devletlerin parti veya partiler devleti oldukları ifade edilmiştir. (Bektaş, 1993: 13, Frey'den akt. Özbudun, 2001: 238). İktidar, hâkim tek parti ile cumhuriyet için tarihsel süreci başlatmıştır ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı devletler için otoriter sistemlerin sonunun gelmesi Türkiye'ye de sirayet eden etki yaratmıştır. Dünya sistemine entegre olmak isteyen Türkiye de çok partili sisteme geçerek bu konuda ilk adımı atmıştır. (Şahin & Tunç, 2015: 33) 1946-1960 yılları

arasında Türk siyasal sistemi iki ana partinin var olduğu sistem özelliklerini göstermiştir. Askeri müdahale bu süreci sonlandırmış olsa da partilerin karakteristiği netleşmeye yine bu süreçte devam etmiştir. Hatta çok partili hayata geçişten itibaren Türk siyasal partilerinin güçlü klientelist özelliğiyle kadro ve hepsini yakala partileri özellikleri taşıdığı da ifade edilmiştir (Özbudun, 2001: 244). Ancak Türk siyasal partileri ile ilgili böyle bir kesin kabul yapmak, kadro, kitle, hepsini yakala gibi parti tiplerinin esas itibariyle Avrupa temelli parti özelliklerinden hareketle geliştirilmiş olması sebebiyle yetersiz kalmaktadır. Nitekim kadro partisinin bütün özellikleri eşleşmediğinden, örneğin daha önce belirtildiği gibi kadro partisi özelliğinin yanına Türk siyasal partileri için “güçlü klientelist özellik” de eklenmektedir. Bir başka örnek de yine kitle partisi sınıflandırmasında karşımıza çıkmaktadır. Kitle partileri, dikkatle sürdürülen bir üyelik kayıt sistemine ve siyasi olarak kitleleri harekete geçirme konusuna vurgu yaparak, aidat ödeyen üyelere, kitlesel üyeliğe dayanan üyelik kaydı sistemine göre tanımlanırsa, birçok Türk siyasal partisi, olası birkaç istisna dışında bir kitle partisi olarak nitelendirilememektedir. (Özbudun, 2001: 244-245) Partilere ilişkin çıkarımlarda ek kriterlerden bahsedilmesi Türk siyasal partilerinin Avrupa kökenli partilerden farklı bir siyasi kültüre doğmaları ve orada gelişmeleridir. Dolayısıyla her ülke için olduğu gibi Türkiye için de siyaseti ve kurumlarını şekillendiren öznel birtakım unsurlar ortaya çıkmaktadır. Osmanlı’dan aktarılan devlet geleneği ile merkez-çevre ayrımı bu öznel koşullardan ilkidir. Şerif Mardin (2016:35-77) tarafından yönetici elitleri kapsayan merkez ve yönetime katılmayan sivil toplum olan çevre şeklinde özetlenen gruplar arasındaki bu bölünme özellikle muhalefetteki Demokrat Parti tarafından uzunca bir süre kullanılmış, Cumhuriyet Halk Partisi’nin merkezci, bürokratik tek parti kuralına karşı çevreden gelen şikâyetlere başvurarak bu ayrımı güçlendirmiştir. (Özbudun, 2001: 245) Çünkü Osmanlı’dan beri bu iki kesim arasındaki fark siyasal, ekonomik ve kültürel olmak üzere her açıdan vurgulanmıştır. Hatta cumhuriyetin kuruluş aşamasında, Büyük Millet Meclisinde de merkez-çevre ikiliği görülmüştür. Merkezde konumlanan Kemalistler, görevinden alınmış memur sınıfının ve eşrafın partisi olarak görülen dağınık “ikinci grup” ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. (Mardin, 2016: 59) Bir başka öznel kriter olarak da patronaj, klientalizm ve hizmet kayırmacılığı olarak üç alt grupta incelenen siyasi kayırmacılık karşımıza çıkmaktadır (Yuvalı, 2018: 398). Türk siyasal hayatına bakıldığında

özellikle patronaj, dinin sıklıkla siyasi amaçlar için kullanıldığı dönemde özellikle oyların elde edilmesinde temel strateji haline gelmiştir. Bu da devlet eliti ve siyasi elit arasında bir çatışmaya yol açarak devlet elitinin, laiklik gibi cumhuriyetçi değerlere karşı ciddi bir tehdit algıladığında demokrasinin kesintiye uğrattığı görülmüştür. (Heper & Keyman, 1998, 259-261, Sayarı, 3-4) Türk siyasal partilerini şekillendiren siyasi kayırmacılığa ek faktör de yine hizipçiliktir. Örneğin yine Demokrat Parti'nin hızlı yükselişi hizipçilik sayesinde gerçekleşmiştir (Özbudun, 2001:245) Türk siyasal partilerini şekillendiren bu unsurlara ek olarak Anayasa mahkemesinin partiler üzerinde aldığı kararlarla yarattığı dönüştürücü etki, siyasal partilere ilişkin mevzuatın partiler için yarattığı sınırlar, partilerdeki siyasi kayırmacılık, sürekli değişen seçim sisteminin partiler üzerindeki etkisi, partilerin sivil toplumla bağı gibi pek çok unsur da merkez-çevre ikiliği, siyasi kayırmacılık ve hizipçiliğin ardından sıralanabilir. Bu unsurların tamamının Türk siyasal partilerinin analizinde kullanılması mümkün değildir. Siyasi kayırmacılık veya hizipçilik gibi kavramların siyasal partilerin tipolojileştirilmesi noktasında göstergesinin bulunmaması bu unsurların analiz dışında bırakılmasını gerekli kılmıştır. Diğer unsurlar ise Gunther ve Diamond'ın belirttiği ana kriterlere uyumlaştırılarak Türk siyasal partileri için bir analiz modeli kurgulanmıştır. Model Tablo 2.2.'de görüldüğü gibi tablolaştırılmıştır.

Tablo 2.2:Türk Siyasal Partileri İçin Analiz Modeli: Ana Kriterler ve Alt Değişkenleri.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gunther ve Diamond'ın tipolojik modelinde kullandığı ana kriterler üzerinden revize edilen ve partilerin analizi için kullanılacak olan modeli öncelikle anlamak ve Türk siyasal partileri için uygulanabilirliğini gerekçelendirmek gerekmektedir.

2.2.1. Türk Siyasal Partileri ve Organizasyonel Yapısı

Gunther ve Diamond tarafından ortaya koyulan tipolojiye bakıldığında birinci ana kriter olan organizasyonel yapı kriterinin alt değişkenleri olarak partinin kuruluş temeli, amaçları, üyelikler, parti içindeki patronaj ilişkileri ve hizipler öne çıkmaktadır (Kaşner, 2014: 39, Gunther & Diamond, 2001: 7). Türk siyasal partileri için bu ana kriterin partinin kurucu unsurları, kuruluş kökeni, parti örgütlerinin genel yapısı,

partilerin ikincil örgütlerle veya sivil toplumla bağı ve varsa partiye son veren unsur olarak belirlenen alt değişkenler üzerinden ele alınması planlanmaktadır.

Organizasyonel yapıya odaklanan bu değişkende ilk olarak ele alınacak olan kurucu unsur Türk siyasal partileri doğuş dinamiğini sunmaktadır. Siyasal hayata bakıldığında Türk siyasal partilerinin Duverger'in parlamento içinden doğan partileri anımsattığı açıktır. Çok partili hayata geçilmesiyle Cumhuriyet Halk Partisi'nde var olan iç muhalefetin Demokrat Parti'nin temelini oluşturduğu bilinmektedir. Aynı süreçte Demokrat Parti haricinde kurulan çok sayıda parti olsa da her dönem parlamentoda temsili üstlenen partilere bakıldığında bunların önceki dönemin majör partilerinden kopan yeni partiler oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Türk siyasal hayatında parlamentoda temsili üstlenen partilerin büyük bir kısmı parti içi muhalefetten doğmaktadır. Siyasal elitlerin partilerinden koparak yeni bir örgütlenmeye gitmesi elit temelli yeni bir siyasal partilerin siyasal alana dahil olduğunu göstermektedir. Bu da Türk siyasasının önemli kavramlarından biri olan merkez-çevre ilişkilerini siyasal partiler açısından okumamızı sağlamaktadır.

Merkez-çevre, Osmanlı'nın politik ve ekonomik yaşamının temel sorunu olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı'da imparatorluğun bazı bölümlerinde var olan çeşitli gruplar, bu grupların yanında taşralı güçlü ailelere yönelik merkezin kuşkulu davranması, imparatorluğun genişlemesiyle merkezin yerele ve yerelde yükselen yeni toplumsal kurallara, yapılara göz yumması, hanedanın amaçlarının yerine getirilmesine bütün varlığını adanmış merkezde devlet işlerinde görev alan bürokratların¹² varlığı merkez-çevre kopukluğunun kurucu öğeleri olarak görülmektedir. Bunun yanında Osmanlı yönetici sınıfının askeri yapıya sahip olması ve devletin gücünü askeri yapıdan alması, imparatorluğun çöküş döneminde bu yapının "resmi koruyucu" misyonu üstlenmesine sebep olacak kadar güçlü bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkez-çevre karşıtlığı kültürel olarak da beslenmektedir. Örneğin yönetici ve bürokratlar İran gibi dönemin kent kökenli

---

¹² Resmi görevlilerden vergi alınmaması bu kesimi ekonomik olarak da imparatorluk içerisinde çevreden ayırmaktadır. Siyasal alandaki gücüne bu ekonomik güç de eklendiğinde ülkenin önde gelen yurttaşlarının politik iktidarı elinde tutanlar olduğu görülmektedir. (Mardin, 2000: 82)

kültürlerinin etkisi altında yaşamaktadır. Çevre ise merkez gruplarının bu kültürel öğretilerinden uzak yalnızca dini kurumlardan yararlanarak her anlamda öğretimini almaktadır. (Mardin, 2000: 80-83) Bu şekilde ekonomik ve politik üstünlüğü kültürel kodlarla da desteklenen merkez, çevreden, yani halktan, uzak bir konuma yerleşmektedir. Merkez-çevre ikiliği her ne kadar imparatorluğun yıkılma ve ulus devletinin kurulma sürecinde modernleşmiş ve dönüşmüş olarak kabul edilse de Büyük Millet Meclisi'nde "İkinci Grup" olarak varlığının devam ettiğini göstermiştir. İkinci Gruba yönelik muhalefet söyleminin din üzerinden kurulması ve bu grubun dinsel gericilik gerekçesi ile lağvedilmesi Türk siyasal hayatının ilerleyen süreçte derinleşecek fay hatlarından birisini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde yaşanan Kürt ayaklanmasının da etkisi ile esas yeri taşra olarak kabul edilen çevrenin din ve dinsel gericilik ile eşleştirilmesi de böylece gerçekleşmiştir. Hatta ilerleyen dönemde Cumhuriyet'in ilanı sonrasında çok partili hayatta var olan bazı siyasal partilerin de buradan hareketle siyasi söylemlerini şekillendireceği bilinmektedir. (Mardin, 2000: 91-92) Türk parti sistemini tanımlarken referans verilen merkez-çevrenin daha çok kültürel anlamda kullanıldığı açıktır. Hatta Cumhuriyet döneminde merkezin kültürünün laiklikle, çevrenin kültürünün İslami unsurlarla bağ kurması partiler arasındaki laik ve İslamcı bölünmesinin temelini oluşturmaktadır. (Özbudun, 2010: 106) Temelleri Osmanlı'ya uzanan ve bu şekilde Cumhuriyet döneminde de varlığı devam eden merkez-çevre karşıtlığı Türk siyasal partilerini analiz ederken kurucu unsurları noktasında bir yol gösterici olacaktır. Türk siyasal hayatında öne çıkan bir unsur olan merkez-çevre karşıtlığının partilerin organizasyonel yapılarının analizinde sonuca yansımaları kaçınılmazdır. Bu sebeple organizasyonel yapı içerisinde Türk siyasal hayatı için önem taşıyan bu unsuru da değerlendirmek gerekmektedir.

Organizasyonel yapı içerisinde parti örgütlerinin yapısına bakıldığında ise Türk siyasal partileri için bunun yasal sınırlar çerçevesinde tek tip şekillendiği görülmektedir. Cemiyetler Kanunu ile sınırları belirlenen siyasal partiler 1960 müdahalesi sonrasında çıkarılan kanun ile kademeli örgütlenmeyi benimseyen bir organizasyona sahip olmuştur. Buna ek olarak kanuni düzenlemede karşımıza çıkan delege sistemi Türk siyasal partilerinin literatürde sıkça bahsedilen oligarşik yapısını güçlendirici bir sonuç doğurmuştur. Siyasal partilerin örgütlenmeleri kendi içlerinde

çok farklılaşmamakla beraber organizasyonel yapı incelenirken değinilmesi gereken bir husus olarak öne çıktığından Gunther ve Diamond'ın organizasyonel yapıya yönelik ana kriteri altında ele alınacaktır.

Siyasal partilerin ikincil örgütlerle ilişkisi de bu başlık kapsamında incelenecek bir başka alt değişkendir. 1980 öncesi dönem, demokratik hakların var olmasının sivil toplumun var olmasına bir ön koşul olmadığı dönemdir. Bu dönemde ideolojik çatışmaların baskın gelmesiyle sivil toplum politik sistemin içine dahil olamayan bir parça olarak öne çıkmaktadır. 1980 sonrasında ise çoğulculuk arayışları içerisinde sivil toplumun politik sistemin tamamen dışında kalmaktadır. (Göle, 2000: 428-429) Sivil toplumun politik sistemin bir parçası olamamasının en önemli sebebi Osmanlı'dan gelen toplumsal uyumu vesayetçi bir yaklaşımla sürdürme yaklaşımı olarak görülmektedir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkan "devleti koruma" gayesi devletin toplumdaki giderek uzaklaşmasına sebep olmuştur. Özellikle 1980 sonrasında piyasa ekonomisi ile sivil toplumu aynı potada eritmeye çalışan bir sivil toplumcu söylemin ortaya çıkması Türk siyasal hayatında ve siyasal partilerde sivil toplumun öğelerinin¹³ gerçeğe dönüşmesinin önüne geçmiştir. (Sarıbay, 2000: 451-459) Bu sebeple Türk siyasal partilerinin sivil toplum bağı kendisini destekleyen örgütlenmelerin ötesine geçememiştir. 1982 Anayasası ile kabul edilen ve 1995 yılında yapılan değişikliğe kadar devam eden sivil toplum kuruluşları ile partilerin işbirliği içinde olması yasağı ile zaten kurulamayan bağ, yasağın olmadığı 1980 öncesi dönemde de güçlü bir biçimde kurulamamıştır (Özbudun, 2010: 107). Buna bağlı olarak siyasal partiler ikincil örgüt bağına da hakimiyetini kabul eden örgütlenmeler üzerinden inşa etmiştir. Siyasal partilerin sivil toplum/ikincil örgüt bağlantısı siyasal sistemin kabul ettiği sınırlar içerisinde hangi örgütlerle gerçekleştiğini gösterecektir. Bu alt değişken aynı zamanda Türkiye'de politik bir gerçekliğe dönüşemeyen demokrasi ve sivil toplum bağıntısını da sunmayı amaçlamaktadır.

Analiz modelinde partiler için organizasyonel yapı kriteri altında ele alınacak son değişken ise var ise partilerin kapanma gerekçesidir. Türk siyasal partilerinin yasal

---

¹³ Sivil toplumun söz konusu öğeleri Sarıbay (2000: 459) tarafından çoğulluk (plurality), kamusalılık (publidy), özellik (privacy), ve yasallık (Legality) olarak sıralanmaktadır.

düzenlemelerle çizilen sınırları ihlal etmeleri durumunda karşı karşıya kaldıkları parti kapatmaların bir göstergesini bu alt değişken sunacaktır. Siyasal partilerin Türk demokrasininin kurucu unsurları olarak yorumlanan laiklik ve üniter yapı üzerinden kapatma davaları ile karşı karşıya geldiği bilinmektedir. Bu davalar ve siyasal partilere etkisi diğer unsurlar başlığında detaylı olarak incelenecektir. Organizasyonel yapı içerisinde bu alt değişkenin yer alma sebebi siyasal partilerin kırılma noktalarını görmektir.

Organizasyonel yapı içerisinde önemli bir husus olan üyelik ise Türk siyasal partileri için düzenli kayıtlar olmadığından model içerisinde ele alınamamaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde üye ekleme ve üye çıkarma gibi işlemlerin yapılarak, naylon üye ile, partinin yönetiminde ve merkeze hükmetme noktasında belirli grupların hakimiyetini devam ettirdiği bilinmektedir (İba, 2019: 114). Nitekim üye kayıtlarına ilişkin bu düzensizlik Türk siyasal hayatında parti üyeliğinin taraftarlıktan ileri gitmediğini de göstermektedir (Özbudun, 2010: 105). Üyelik kayıtlarının düzenli tutulmaması ve parti üyeliğinin Türk siyasal hayatındaki anlamı bu kriteri Türk siyasal partileri için analize dahil edilebilir olmaktan çıkarmıştır.

Sonuç olarak partileri örgütlenmelerine yani organizasyonlarına göre ele alan ana kriterin Türk siyasal partilerinde; kurucu unsur/kuruluş kökeni alt değişkeni ile partilerin kuruluş dinamiğini görmek, bu dinamiğin Türk siyasal hayatı için önemli kavramlardan birisi olan merkez-çevre ikiliğini de yansıtacağı açıktır. Bu alt değişken için partinin kuruluşunun hangi dinamiklerle gerçekleştiğine ve kurucu kadrosuna bakılacaktır. Siyasal partilerin organizasyonel yapılarının analizinde kullanılacak diğer alt değişken ise örgütlenmenin genel profilidir. Partinin teşkilat yapısının Türk siyasal partileri için önemli olmasının başlıca sebebi bugüne dek siyasal partilere ilişkin yapılan çalışmalarda ortaya koyulduğu üzere partilerde merkezin baskın karakter göstermesi ve merkez dışında kalan bireylerin katılımın dışına itilmesidir (Yanık, 2016: 19). Bunu sağlayan unsurlar 1961 ve 1982 yıllarında kabul edilen Siyasi Partiler Kanunlarına bakıldığında aşağıdan yukarı doğru bir yapı inşasıyla demokratik sürecin iç yapıda da kurulmasını ön görmektedir (648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.5, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md. 7). Ancak uygulamaya bakıldığında partinin merkez teşkilatının parti örgütlenmesinde egemen konumda olduğu ortadadır

(Turan, 2011: 11). Bu sebeple partilerin örgütlenmesi partiyi organizasyonel olarak ele almanın yanı sıra parti içi demokrasi için de bir gösterge niteliği taşımaktadır. Analiz edilecek her parti için örgütlenmenin gerçek hayata yansımalarının görülebilmesi incelenen partilerin her biri için bu çalışma kapsamında mümkün değildir. Bu sebeple parti belgelerinde belirlenen örgütlenme yapısı üzerinden bu alt değişkenin incelemesi gerçekleştirilecektir. Böylece siyasal parti örgütlenmelerinin ana vurgusu görülecektir. Partilerin ikincil örgüt ilişkisi veya sivil toplum bağı ise parti üyeleri dışındaki kitleye partinin nasıl ulaştığını ortaya koyacaktır. Bu bağı görmek için partileri destekleyen basın -yayın organları veya dernek, vakıf gibi örgütlenmelerin olup olmadığına bakılacaktır. Türkiye’de siyasal partilerin örgütsel yapılarının örgütlenmiş menfaatler veya toplumun belirli kesimleri ile bağ kuramaması veya kursa da sürdürememesi sorununu yarattığından bu konuda da var olmayan ikincil örgüt ilişkileri bile siyasal partiler için bir çıkarım yapmayı kolaylaştıracaktır (Özbudun, 2003: 79) Organizasyonel yapıya ilişkin son alt değişken ise (varsa) partinin organizasyonuna son veren unsurdur. Partinin kapatılma nedeninin kaynağına gidilerek bu alt değişken partinin siyasal alandaki varlığına yani parti organizasyonuna son veren unsur üzerinden değerlendirilecektir. Organizasyonel kriter için belirtilen bu göstergelere ilişkin verilerin tamamı partiler için bir örgütlenme göstergesini sunmaktadır. Aynı zamanda örgütlenmelerindeki zayıf veya güçlü yapıya dair de fikir sahibi olmayı kolaylaştırmaktadır. Partinin ana iskeletini anlamaya yarayan bu ana unsur ve alt göstergeler partide var olan örgüt kültürünü de görmeyi sağlamaktadır. Bu göstergeler partilerin kuruluş belgelerinden, tüzüklerinden ve diğer arşiv belgelerinden okunabilmektedir.

2.2.2. Türk Siyasal Partileri ve İdeoloji

Gunther ve Diamond’ın tipolojisinde yer alan ana kriterlere göre partinin program hedefleri ve ideolojik temelini esas alan ikinci ana kriterini partinin ana tarihsel amacı üzerinden ölçmek mümkündür. (Kaşner, 2014:40). Türk siyasal partilerinde bu değişkeni partinin resmî belgelerinde yer alan amaçlarına bakarak analiz etmek planlanmaktadır. Buna ek olarak siyasal partilere ilişkin literatürde var olan bilgiler ile de bağlar kurmaya da çalışılacaktır.

İdeoloji, kitle toplumuyla beraber önem kazanan ve belirli bir şahsın fikri yapıtlarına indirgenemeyen inançlar bütünüdür (Mardin, 2018: 16). Bir diğer deyişle ideoloji bir dünya görüşüdür. Modern dönemin ürettiği bilginin ürünü olarak kabul edilen ideolojiler sahip oldukları inançlar, normlar ve değerler bütünü ile toplumsal gerçekliği anlaşılır hale getirme ve bireyin tercih yapmasını kolaylaştırma aracı olmuştur. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşme ile paralel olarak gelişen yeni toplum düzeni olan post-modernizm bu inanç ve değerler bütünü de dönüştürmüştür. Ulus-devletin tipik kurumları ve kurucu inançları zayıflarken yerel, ulus-altı ve bölgesel kültürler giderek güçlenerek kimlik belirleyici unsurlar haline gelmiştir. Hatta küreselleşmenin getirdiği örgütlenme biçiminde büyük anlatılara ve ideolojilere duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Yeni düzen din, kimlik ve değerler temelinde çatışmaları beslemiştir. Bu durum siyasal partileri de etkilemiş ve kitlesel partiler yerine çoğulculaşmış ve özelleşmiş kimlikleri, ırk, din, dil, toplumsal cinsiyet, bölge gibi alt kültürel unsurlara dayalı yeni toplumsal ve siyasal hareketleri ortaya çıkarmıştır. (Örs, 2009: 2-10) Türk siyasal hayatına bakıldığında da küreselleşmenin 20. Yüzyılın ikinci yarısında Batı'yla eş zamanlı olmasa da ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda kendin hissettirdiği bilinmektedir. Özellikle 1960 askeri müdahalesi sonrasında doğan özgürlükçü ortam inanç, ırk ve kimlik gibi alt kültürel değerlere bağlı siyasal partilerin siyasal alana dahil olmasını teşvik etmiştir. Kimlikleri politik özne haline getiren bu süreç Soğuk Savaş'ın bitimiyle de yeni politik coğrafya yaratma uğraşı, devletlerin egemenlik alanlarının ve sınırlarının yeniden belirlenmesi ve rejimlerin yeniden inşası gibi sorunlarla siyasal alanı karşı karşıya getirmiştir. Bireylerin politik kimliklerini sorgulamaya sürükleyen bu gelişmeler, etnik, dinsel ve benzeri karakteristiklerini ön plana çıkarmıştır. (Kalaycıoğlu & Sarıbay, 2000: 463)

Literatüre bakıldığında Türkiye'deki seçmen davranışlarında sağ ve sol ideolojinin görünür olduğu bilinse ve partiler kendisini tanımlama noktasında söylemlerinde belirli bir dönem sağ veya sol pozisyonunu açıkça belirtse de ideolojinin seçmen davranışlarının değişiminde keskin bir etkisinin olmadığı belirtilmektedir (Esmer, 2002: 111, Ergüder, 2000: 306-307). Türk siyasal hayatında ideolojik kutuplaşmalar 1960'lardan itibaren siyasal alanda kendisini göstermektedir. Bunun öncesinde baskın olan merkez-çevre ayrımı siyasal alanın ana belirleyicisi

konumundadır. 1960'lardan itibaren yaşanan sosyo-ekonomik değişim ve kentleşmenin yeni örgütlenmeleri ve grupları ön plana çıkarması, kır-kent hareketliliğini artırması, dinsel ve etnik unsurların toplumsal ve politik ayrılıkları tetiklemesi, hatta bunların şiddetin toplumsal ve siyasal alana girmesine neden olması, ideolojik unsurların yoğunlaşarak siyasal alana hâkim olması ile de Türk siyasal hayatı çok boyutlu bir hal almıştır (Ergüder, 2000: 290-291). Çok partili hayata geçişin beraberinde getirdiği pragmatik politika anlayışı siyasal alana hâkim olması 1960'lardan itibaren eklenen yeni boyutlarla şekillenmiştir. Böylece farklı toplumsal grupların isteklerini bağdaştırmaya ve onlara cevap vermeye dönük bu yaklaşım 1980'e kadar siyasal alana sağ-sol ideolojiler üzerinden 1980 sonrasında da neo-liberalizmin küresel ölçekte yarattığı dönüşüm ile kimlikler üzerinden hâkim olmuştur (Turan, 2000: 371, Karakaş, 2013: 23). Esasında kimlik vurgusunun Osmanlı'nın son döneminden itibaren var olduğu bilinmektedir. Osmanlı kimliği üzerinden yürütülen siyasetin yerini Cumhuriyet sonrasında Türk kimliği, etnik kimlik, mezhepsel kimlik ve dinsel kimlik ve bu kimliklerin temel oluşturduğu siyaset almıştır. Türk siyasal hayatında kimliğin ideolojik aidiyet çağrışımı yaptırması ise siyasal alanda kimlik vurgusu ve siyasetinin yoğun bir şekilde var olmasından kaynaklanmaktadır. (Karakaş, 2013: 24)

Partilerin analizinde de görülecektir ki, Türk siyasal partilerinin program hedefleri, yani amaçları, özellikle Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde benzeşmektedir. Burada ayrışma benzeşen amaçların araçlarının niteliği üzerinden görülecektir. Küçükömer'in de ifade ettiği gibi partilerin amaçlarına giden yolda kullandığı araçlar partilerin kişiliğini, siyasal alandaki duruşunu ve kimliğini ortaya koymaktadır (Küçükömer, 2002: 67).

Partilerin program hedefleri/ideolojik temelini esas alan kriterde iki alt değişken olarak partinin resmi tüzüğü ve ana programında verilen amaç ve partinin hedef kitlesi belirlenmiştir. Burada ilk alt değişkenin değerlendirmesi parti belgelerinden yapılacak, hedef kitle ve buna bağlı olarak görülecek ideolojik eğilim ise partiye ilişkin veriler ışığında analiz edilecektir. Her iki değişken de partinin siyaset anlayışının temellerine, hedef kitlesine ve ideolojik tutumuna ilişkin çıkarım yapmayı sağlayacaktır.

2.2.3. Türk Siyasal Partileri ve Çoğulcu-Hegemonik Yapı

Çoğulcu/hegemonik yapı ana kriterine gelindiğinde bu, partinin iç yapısındaki stratejisine ve davranış normlarına odaklanır. Bu kriter özellikle partinin içi demokrasinin inşa edilip edilmediğine, bunların iç teşkilatlanmada ne ölçüde gözetildiğine, yani çoğulcu veya hegemonik olup olmadığına, bakmaktadır (Gunther & Diamond, 2001: 7). Bunu anlamak için ise liderin parti içindeki konumu, parti içi demokrasiyi gösteren etkenler ve iç seçimlerin süreçleri belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaßner, 2014:41). Türk siyasal partilerinde bu ana kriter partinin disiplin kurallarının varlığı ve partinin bunlara bağlılığı, partide genel başkanın seçilme usulü, partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü ve partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulleri üzerinden analiz edilecektir.

Çalışma kapsamında hegemonik kavramının parti içindeki gruplar/bireyler arasındaki üstünlük olarak kullanılacağını da belirtmek gerekmektedir. Gramsci ile eşleşen hegemonya kavramı her ne kadar toplumsal sınıflar ve bunlar arasında öne çıkan hakim sınıfın egemenliği, liderliği üzerinden şekillendirilse de çalışmadaki hegemonik vurgusunu parti içerisindeki grupların (yöneten ve yönetilenler) birbirine üstünlüğü, belirli bir grubun diğerine baskın olması anlamı ile ele alınmaktadır (Moget, 1986: 74, Ritzer, 2012: 141, Dural, 2012: 312, Kızılcelik, 2018: 43). Böylece parti içerisindeki farklı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayan çoğulcu yapı ile belirli bir grubun (örneğin merkezi elitlerin) baskın olduğu hegemonik yapı son unsurda partiler için analiz edilmektedir. Türk siyasal partilerinin merkezde yoğunlaşan siyaseti ve oligarşik eğilimleri de göz önünde bulundurarak parti içi demokrasi incelemelerinde kullanılan göstergelerde hakim bir grubun oluşmasının desteklenip desteklenmediğine bakılmaktadır.

Partinin hegemonik veya çoğulcu yapısına bakan bu kriter partide disiplin kurallarının varlığı veya etkisi, partide lider algısı (liderin seçilme usulü) ve parti içi demokrasi göstergeleri (partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü ve partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü) üzerinden partilere ilişkin değerlendirmeyi sunmaktadır. Partide disiplin kurallarının varlığı ve bunun partinin disiplinli yapıda olmasına etkisi bu kriterin ilk alt değişkeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için partinin tüzüklerinde disiplin kurallarının varlığı ile disiplinli yapının desteklenip

desteklenmediğine ilk olarak bakılacaktır. Parti disiplini en yaygın kabul gören anlayışla, çok baskın ilkesel veya manevi nedenler olmadığı sürece, bir parlamento üyesinin, partisinin diğer milletvekilleriyle aynı yönde oy kullanması gerektiği şeklinde tanımlanmaktadır. Türk siyasal partilerinde ise bu tanımın partiye otoriter içerikli anlamlar kattığı bilinmektedir. (Turan, 2011: 9) Türk siyasal partileri için bir güç haline gelen parti disiplini, örgütlenmede de disiplin kurulları aracılığıyla kontrol edilmektedir (Gökçe, 2013: 72). Dolayısıyla partilerin analizi noktasında büyük önem taşımaktadır.

Hegemonik/çoğulcu yapı kriterinin ikinci alt değişkeni ise partide örgütlenme yapısı ile de kuvvetlendirildiği bilinen merkez örgütünün ana unsuru olan liderin partideki algısını ortaya koymaktadır. Bunun için parti içinde liderin, yani genel başkanın seçilme usulüne bakılacak ve lider algısı partideki lider değişimleri üzerinden değerlendirilecektir. Türk siyasal partilerinde lider oligarşisinin var olduğu belirten Turan (2011), bunda etki olan kriterleri de parti örgütlenmeleri, üyelikler, aday belirleme yöntemleri, parti kongreleri olarak sıralamaktadır. Bu unsurlar parti içi demokrasiyi de yansıtan unsurlar olarak kabul edildiğinden bu bağlamda partilerin hegemonik/çoğulcu eğilimlerini gösteren diğer iki unsur da parti içi demokrasinin göstergeleri üzerinden seçilmektedir (İba, 2015: 105, Yanık, 2016). Partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü ve partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü bu aşamada ele alınacak diğer iki husustur. Bu alt değişkenlerin siyasal partilerin tüzükleri üzerinden esas incelemesi yapılacaktır. Bunun haricinde analiz edilecek siyasal partilere ilişkin öne çıkan parti içi demokrasi göstergelerinden de faydalanılacaktır.

Partilerin Siyasi Partiler Kanunları ile de sınırlanan hegemonik/çoğulcu yapı eğilimleri olduğu bilinmektedir. İlgili Kanunların bazı hükümleri merkez teşkilat hegemonyasını kuvvetlendiren etki de yaratmaktadır. Bu etkinin parti tüzüklerindeki yansımaları da göstermesi açısından ilgili alt değişken büyük önem taşımaktadır. Burada karşımıza çıkan husus Anayasa ile de partilerin karşı karşıya kaldığı sınırlardır. Türk siyasal hayatında iki kere demokratik sürece ara verdiren askeri müdahaleler sonrasında ortaya çıkan Anayasalar, sistemde karşı karşıya kalınan sorunları yeni bir Anayasa ile çözülebileceği inancının sonuçları olarak görülmektedir (Tanör, 1994:

177). Askeri yönetimlerin bu kesintilerde demokrasiyi restore etme niyetiyle hareket etmesi ve askerinin iktidar olarak yeniden demokratikleşme sürecini yürütmesi en önemli noktalarından birisi olmuştur. Nitekim bu süreçte çıkarılan yeni anayasayı izleyen kanuni düzenlemeler takip etmiştir. Türk siyasal hayatında yaşanan 1980 askeri müdahalesi bu kanuni düzenlemelerde 1960 sonrası Milli Birlik Komitesi'nin düzenlemelerini misliyle katlamıştır. (Özbudun, 2003: 30-31). Siyasal partiler de bu düzenlemelerden nasibini almıştır. Siyasal partiler için 1960 ve 1980 askeri müdahaleleri sonrasında yapılan düzenlemeler benzer bir örgütlenmeyi empoze ettiğinden benzer yapılar ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenme modeli teoride demokratik olsa da uygulamada siyasal partileri aşırı derecede merkezileştirmiş, böylece partiler demokrasisi liderler demokrasisine evrilmiştir (Bektaş, 1993: 197). Siyasal partilerin kuruluş aşamasından bir anda demokratik süreci inşa edemeyeceği kabulünden hareketle Anayasal ve kanuni sınırlar ilk etapta anlamlı görülse de bu durum zaman içerisinde siyasal partilerin alanını daraltmış ve örgütlenmede iç demokrasiyi zedeler hale gelmiştir (Gökçe, 2013: 77). Siyasal partilerin hegemonik/ çoğulcu yapı eğilimlerini son ana kriterde incelerken alt değişkenleri biçimlendiren bu yasal etkiler de göz önünde bulundurulacaktır.

Bu kriterin yukarıda açıklanan alt değişkenler çerçevesinde analiz edilmesinin sonucunda siyasal partiler için hegemonik veya çoğulcu yapı eğilimi görülecektir. Ancak Türk siyasal partilerinin genel yapısı ve yasal kısıtların da etkisi ile bu eğilimin açıkça görülemediği durumların da mümkün olduğu unutulmamalıdır. Sonuç itibarıyla bu ana kriter de demokrasinin ana unsuru olarak görülen siyasal partilerin kendi içerisindeki demokratik eğilimin ne ölçüde gerçekleştiğini ve gerçekleşmeye müsait olduğunu ortaya koyacaktır.

2.2.4. Türk Siyasal Partilerini Etkileyen Diğer Unsurlar

Türk siyasal partilerini analiz ederken kullanılacak ana kriterlerin yanında partileri dönüştürme etkisi olan diğer unsurlara da değinmek gerekmektedir. Bu unsurların Türk siyasal partilerini dönüştürme ve hatta partiler için tarihsel süreçte kırılmalar yaratma gücünün olduğu bilinmektedir. Merkez-çevre karşıtlığı, sivil toplumla kurulamayan bağ, oligarşik eğilim gibi doğrudan gözlenebilen unsurlara ek olarak siyasal hayatta Türk siyasal partilerini etkileyen başka hususların olduğu da açıktır.

Türk siyasal hayatında öncelikle Anayasaların siyasal partilere etkisine bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinden başlanacak olursa Birinci Meclis'te bugünkü anlamıyla siyasi partiler veya gruplarının olmadığı bilinmektedir. 1924 Anayasası da ikinci Meclis'in ağırlıklı Kemalist grubu tarafından hazırlanmıştır. Bu Anayasa da çoğulcu bir demokrasi için yeterli alt yapıyı sunamamıştır. Bunun için siyasal alanda da uygun zemin oluşmamıştır. Nitekim iktidarın Demokrat Parti'ye geçmesiyle yeni iktidarın Anayasa'yı kendi siyasal çıkarları için kullanması, muhalefetin sertleşmesi ve toplumsal huzursuzluğu beraberinde getirmiştir. Siyasal partiler hakkında herhangi bir hüküm barındırmayan 1924 Anayasası askeri müdahale sonrasında yerini 1961'de bırakmıştır. Siyasal partiler 1961 Anayasası'nda "ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları" olarak nitelendirilmiştir. Böylece Türk siyasal partileri dönemin yeni Anayasası ile güvenceli bir konuma alınmış ve 1965 yılında da yasal düzenleme ile sınırları daha detaylı olarak çizilmiştir. 1961 Anayasası siyasal hakları genişletip güçlendiren ilk anayasa olarak anılmasına rağmen temelde militan (mücadeleci) bir demokrasi anlayışını barındıran bir yapı kurmuştur. Siyasal partilerin faaliyetlerine ilişkin çok sayıda yasaklayıcı hüküm getirmiştir. Örneğin "din istismarı" kavramı ile siyasal partilerin ilerleyen süreçte laiklik üzerinden gerçekleştirecek parti kapatmalarının zeminini hazırlamıştır. (Atar, 2019: 48-49, Özbudun, 2010: 46-51, Aydın, ? : 113) Bu dönemde iktidarın iki partili sistemden çok partili sisteme dönmesiyle koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkması ile siyasal partilerin "uzlaşma" yeteneklerinin sınırlı olması sistemin etkili bir biçimde işlemlerini zorlaştırmıştır (Atar, 2019: 54) Böylece 1980 başında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "devletin acze düşürüldüğü ve sivil siyasetin çözüm kapasitesini kaybettiği" gerekçesiyle yönetime el koymasının ardından yeni anayasa hazırlıkları gündeme gelmiştir (Öztañ, ? :176). 1982 Anayasası'na bakıldığında 1961 Anayasası'na benzer bir demokrasi anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Yeni Anayasa'nın milli iradeye, seçilmiş meclislere, sivil toplum kuruluşlarına ve tabii ki siyasal partilere daha az güven duyduğu bilinmektedir. Siyasal partilerin çoğu örgütlenme ile iş birliğini yasaklaması bunun en önemli göstergelerinden birisidir. Güçlendirilmiş cumhurbaşkanlığı ve güçlendirilmiş Milli Güvenlik Kurulu siyasal sistemin yeni muhafızları olmuştur. (Özbudun, 2010: 55). 1982 Anayasa'sına 1995 yılında yapılan değişiklikle siyasal partilere ilk olarak parti

kurma, partilere girme, partilerden ayrılma düzenlemesi yapılmıştır. Anayasanın 68. Maddesine yönelik bu düzenlemede öne çıkan

“Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.”

hükmü siyasal partiler için ilerleyen süreçte kapatma davalarını beraberinde getirecek düzenlemenin temelini oluşturacaktır (22355 sayılı Resmî Gazete, 1995: 4). 1982 Anayasası'nın 69. Maddesi için yapılan düzenlemede bir başka öne çıkan husus da,

“...Siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır. Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir. Bir siyasi partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir...”

hükmüdür. Böylece partilerin kapatılmasında “odak olma” unsurunun tespiti Anayasa Mahkemesi'nin takdirine bırakılmış ve siyasal parti kapatmalarında “odak ölçütü” Anayasa'ya girmiştir. (22355 sayılı Resmî Gazete, 1995: 4-6, Ülgen Adadağ, 2017: 102, Aydın, ? : 113)

1995 yılında yapılan ve öne çıkan bu değişikliklerin haricinde siyasal partilerin dernek, vakıf, meslek kuruluşları, sendikalar, kooperatiflerle ilişki ve iş birliği yasağı ve siyasal partilerin yurt dışında faaliyette bulunmaları, kadın ve gençlik kolları ve vakıf kurmalarına ilişkin yasaklar kaldırılmıştır. Siyasi partilerin eylem ve faaliyetleri de denetim altına alınmış, ticari faaliyet yasağı getirilmiştir. Kapatılan bir partinin başka bir ad altında kurulması yasaklanmış, partinin kapatılmasına neden olan üyelere beş yıl süreyle başka bir partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olma yasağı getirilmiştir. Siyasi parti kapatma davalarında savunma hakkı için, Anayasa Mahkemesi'nin kapatılması istenen partinin genel başkanını veya onun tayin edeceği

vekilini dinlemesi kuralı konulmuştur. Milletvekilinin parti değiştirmesinin milletvekilliğinin düşme sebebi olması kaldırılmıştır. (22355 sayılı Resmî Gazete, 1995: 1-10, Ülgen Adadağ, 2017: 102, Aydın, ?: 113)

1982 Anayasası 2001 yılında da bir dizi değişiklikle karşı karşıya kalmıştır. 1995 değişikliğinden sonra yapılan Anayasa değişikliklerinde Avrupa Birliği'ne üyelik ve Kopenhag kriterlerine uyumun katalizör olduğu bilinmektedir (Özbudun, 2010: 61). Bu bağlamda 2001 yılında yapılan değişikliklerde siyasal partilerin konu edildiği 69.maddeye yönelik bir yeni düzenlemenin daha yapıldığı görülmektedir. Buna göre ilgili madde,

“Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır. Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir. Siyasî partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasî partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir.”

olarak değiştirilmiştir. Bu düzenleme ile odak haline gelmenin kapsamının daraltıldığı görülmektedir. Ayrıca devlet yardımından yoksun bırakma da temelli kapatmanın alternatifini olarak ortaya çıkmıştır. (24556 sayılı Resmî Gazete, 2001, md.25, Ülgen Adadağ, 2017: 103) Buna ek olarak Anayasa Mahkemesinin bir partinin kapatılmasına karar verebilmesi için “beşte üç” nitelikli çoğunluk aranmasına ilişkin değişiklik de partilerin kapatılmasını zorlaştırmaya yönelik bir adım olarak yorumlanmaktadır (24556 sayılı Resmî Gazete, 2001, md.33, Ülgen Adadağ, 2017: 103).

2002 yılında yapılan Anayasa değişikliği ise milletvekili seçilme yeterliliğine yönelik bir düzenleme içermektedir (4777 sayılı Kanun, md.2). Söz konusu

düzenlemenin siyasal partilerin tamamını değil dönemin iktidar partisini hedeflediği bilinmektedir (Ülgen Adadağ, 2017: 103). 2004 yılında Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde gerçekleştirilen Anayasa değişikliğini 2007 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ve referandum takip etmiştir. 5678 sayılı Kanun ile Cumhurbaşkanı'nın seçiminin halk tarafından yapılması ve bir kimsenin en fazla iki defa cumhurbaşkanı seçilmesine ilişkin değişiklik gerçekleştirilmiştir. Böylece parlamenter sistemin ön gördüğünün tam tersi olarak cumhurbaşkanının güçlendirildiği ve halk tarafından seçilmesi noktasında vaatlerinin sınırlarının çizilemeyecek olması sistemin yeni tartışmaları olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim bu değişikliğin ilerleyen süreçte hükümet sisteminde yapılacak değişikliğin alt yapısını oluşturduğu görülmektedir. (Ülgen Adadağ, 2017: 104) 2010 yılında yapılan bir diğer kapsamlı Anayasa değişikliğinde de çok sayıda konunun ele alınmasına rağmen siyasal partiler yalnızca anayasa mahkemesinin çalışma ve yargılama usulünde yapılan düzenlemeyle bu Anayasa değişikliğinde yer almıştır (5982 sayılı Kanun, md.19). 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği ise doğrudan siyasal partilere yönelik bir düzenleme içermese de hükümet sistemini değiştirmesiyle söz konusu değişiklik tek başlı ve güçlü bir yürütme yaratarak bu gücü partili cumhurbaşkanına vermiştir. Yürütmenin güçlendirilmesi ve yasamanın işlevsizleştirilmesi bu değişiklikte öne çıkmıştır. (Ülgen Adadağ, 2017: 106-108) Böylece hükümet sisteminin değişmiş, bu değişiklik siyasal partilerin ittifaklara yönelmesini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişme partilerin hedef kitlelerinin daha kapsayıcı olması ihtiyacı ile sonuçlanmıştır. Bu da tipolojik dönüşümü destekleyen bir gelişme olarak karşımıza çıkmıştır. 1995, 2007 ve 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliklerinin siyasal hayatta ve siyasal partilerde bir kırılma yaratma gücünün oldukça yüksek olduğu da açıktır. Görülmektedir ki Anayasa değişiklikleri siyasal partileri zaman zaman doğrudan hedef almış zaman zaman da dolaylı olarak sonuçları ile etkilemiştir. Bu yönüyle Anayasa değişiklikleri siyasal parti tipolojilerinde zaman zaman doğrudan etkisi ölçülemeyecek ancak Türk siyasal hayatındaki etkileri ile arka planda unutulmaması gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

Türk siyasal hayatını ve dolayısıyla siyasal partileri de etkileyen bir diğer husus da siyasal parti kapatmalarıdır. Anayasa Mahkemesi tarafından gerçekleştirilen parti kapatmalarının Türk siyasal partilerini dönüştürdüğü görülmektedir. Her ne kadar

kapatılan partinin bir başka isimle yeniden kurulması yasaklanmış olsa da siyasal alanda belli bir kitleye hitap ederek gücü yakalamış siyasal partilerin yeniden düzenlenen parti programları ile siyasal hayatında başka isimlerle varlığının devam ettiği bilinmektedir. Buna İslami referanslı partilerde ve etnik temelli partiler olan partilerde çok sayıda örnek bulunmaktadır. Kapatılan partilerin devamı niteliğindeki partilerin söylemlerini önceki partiye göre yumuşatarak güncellediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece temelde bu şekilde kapatılan partilerin ideolojik olarak başlangıç noktalarından da uzaklaştığı düşünülmektedir. Siyasal parti kapatmalarının bir başka etkisi de Türk siyasal hayatında belirli hatlarda ortaya çıkan hassasiyetleri derinleştirmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan partilere bakıldığında Mahkeme kararlarında demokratik toplumun kurucu unsurları üniter devlet, bölünmez bütünlük ve laik devlet üzerinden şekillenmektedir. Parti kapatma davalarına bakıldığında çalışma kapsamında ele alınacak olan partilerden Refah Partisi ve Fazilet Partisi gibi İslami eğilimli partilerin laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline gelmesi gerekçesi ile yargılandığı görülmektedir. Bu ve ardılı niteliğindeki partilerin laik devlet unsuruna tehdit oluşturduğu düşünülmüştür. Diğer yandan da kapatma davalarında Sosyal Demokrat Halkçı Parti listesinden Meclis'e giren Halkın Emek Partisi gibi Kürt kimliği üzerinden siyasal söylemini inşa etmiş partilerin üniter devlet unsuruna aykırılıktan kapatıldığı bilinmektedir. (Aydın, 2008: 124-145)

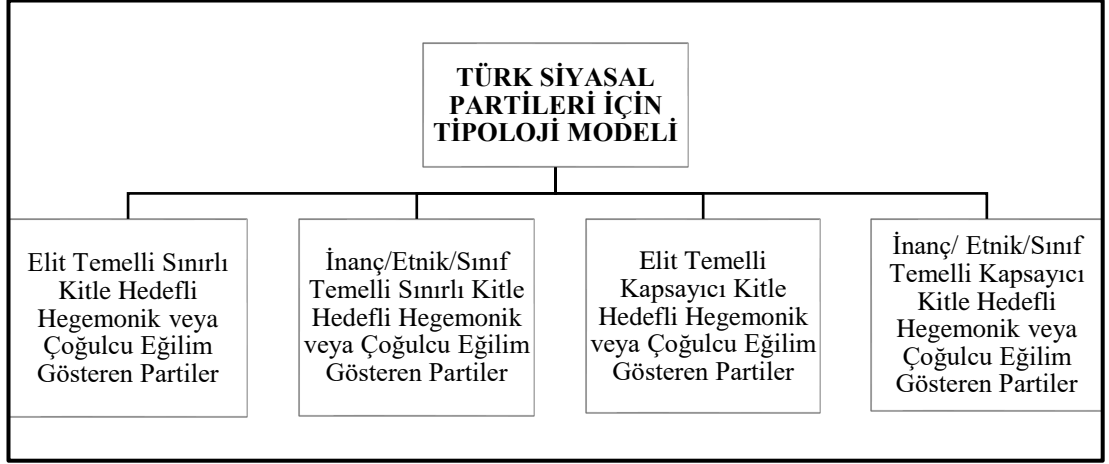
Siyasi Partiler Kanunu'na göre siyasal partilerin tüzel kişiliği fesih, başka partiyle birleşme, kendiliğinden dağılmış sayılma gibi unsurlarla son bulabilmektedir. Partilerin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasının ise bu unsurların yanında öne çıkmasının sebebi ise Türk siyasal hayatında Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarında sergilediği tavır kaynaklıdır. Hem Siyasi Partiler Kanunu hem de Anayasa siyasal partileri yoğun bir biçimde sınırlandırmış ve Avrupa düzeyinde de hâkim olan militan demokrasi anlayışından Türk siyasal partileri de böylece payını almıştır (İba, 2019: 80-87). Anayasa Mahkemesi'nce kapatılan ve bu partilerin ardından kurulan devamı niteliğindeki partilere bakıldığında söz konusu partilerin karakteristik açıdan daha derinden etkilendiği görülmektedir. Tarihsel süreçte siyasal partilerin amaçları ile demokratik toplumun kurucu unsurlarına ilişkin çizilen sınırlar

kesişmesi durumu partiler aleyhine sonuçlanmıştır. Bu da siyasal alana yeniden dahil olmak isteyen partiler için demokratik toplumun kurucu unsurlarına karşı öncekine göre daha seyreltilmiş söylemlerle hedef kitesine ulaşmaya çalışması sonucunu doğurmuştur. Parti kapatmaları siyasal partilere bu şekilde etki etmiştir. Çalışma kapsamında siyasal parti analizlerinde her parti için bu durum doğrudan ele alınamayacağından parti kapatmalarının etkilerinin analiz edilebileceği partilerde bu durum ek bir değişken olarak göz önünde bulundurulacaktır.

Türk siyasal sisteminde partileri etkileyen bir diğer unsur ise seçimler arasındaki oy dağılımının dalgalanması ve parçalanmışlığıdır. Özellikle 1970lerden itibaren görülen bu parçalanmışlık ve dalgalanma, sistem her ne kadar çok partili parti sistemine yakın olsa da dönemin bazı partilerinin aşırı büyümesine neden olmuştur. Bu parçalanmışlık aynı zamanda uyumsuz koalisyon hükümetlerinin de ortaya çıkmasını tetiklemiş, uzlaşamayan partiler dönemseller olarak artan terör ve şiddet olaylarını engelleyememiştir. Askeri müdahaleleri de beraberinde getiren bu durum sonrasında siyasal sistem yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Burada da seçim sistemine ilişkin düzenlemeler öne çıkmıştır. Örneğin yüzde on barajının getirilmesi küçük partileri sistemin dışına iterek oyların ve dolayısıyla parlamentonun parçalı yapısını dönüştürmeye çalışmıştır. 1990 sonrasında ise siyasal alandaki partilerin merkez sağ ve merkez sol olarak yeniden kutuplaşması karşımıza çıkmaktadır. (Özbudun, 2010: 99-100) Bu dönemde Refah Partisi'nin yükselişi İslami eğilimi de bu kutuplaşmaya dahil etse de 1998'de Anayasa Mahkemesi'nin partiyi kapatması ile geçici bir süre ile bu durum ortadan kalkmıştır. 2002 yılına gelindiğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi 90lardaki kutuplaşmanın bir süreliğine oy dağılımında sabitlenmesine sebep olmuştur. 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile hükümet sisteminin değişmesi ise bu kutuplaşmayı parti ittifakları ile eskiye göre daha ılımlı bir yapıya büründürmüştür. Türk siyasal sisteminin özellikleri olarak yorumlanan ve dolayısıyla siyasal partileri etkileyen bu unsurlar da siyasal partilerin analizlerinde ana kriterlerin yanında göz önünde bulundurulacaktır.

Buraya kadar anlatılan Türk siyasal sistemi ve siyasal partilerine ilişkin genel özellikler düşünüldüğünde Türk siyasal partileri için bir tipolojik şema da oluşturulabilecektir. İlk olarak organizasyonel yapıları ele alınan partilerin analizi

sonucunda ortaya bir siyasal parti kültürü çıkarılabileceği gibi, inceleme öncesinde de Türk siyasi kültürüne ilişkin birtakım ipuçları ile bunun partilere tezahürü görülebilecektir. Analiz modelinde yer alan ilk iki ana kriter, organizasyonel yapı ve program hedefleri/parti amacı, Türk siyasi hayatına ve siyasal partilerin genel eğilimlerine bakıldığında iki sonuç doğurabilecektir. Belirli bir temelden hareketle kurulan ve örgütlenen partiler yine hedef kitleleri bağlamında ayrışabilecektir. Burada ortaya çıkabilecek kurucu unsur elitler, inanç grupları, etnik gruplar veya sınıfsal örgütlenmelerdir. Burada kurucu unsurun bütün örgütlenmeyi etkilemesi önem arz etmektedir. Elit temelli bir partinin örgütlenmesine ve ikincil örgüt ilişkilerine bakıldığında da bu elitist vurgunun öne çıkması Türk siyasal partilerinde gözlenebilmektedir. Elit temel ilk ana kriterde ele alınan bütün alt değişkenleri etkiliyor ise siyasal partinin organizasyonel yapı çıktısı bu temel üzerinden tanımlanacaktır. Siyasal partilerin amaçları ve program hedefleri ise hedef kitleleri açısından bir sonuç verecektir. Dolayısıyla bu da belirli bir kitle hedefi ya da kapsayıcı kitle hedefi olarak karşımıza çıkacaktır. Partiler için hegemonik/çoğulcu yapı kriteri ise hegemonik veya çoğulcu şeklinde çıkabilecek iki ana eğilim ortaya koyacaktır. Bu ana kriterin alt göstergeleri parti içindeki demokrasinin işlerliğine ve merkezin baskın karakterine odaklanacaktır. Dolayısıyla bu ana kriter model için parti içi yapının hegemonik veya çoğulcu eğiliminin çıktısını sunacaktır. Bu şekilde oluşan tipolojik modelde 4 parti tipi ön görülmektedir. Elit Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik veya Çoğulcu Eğilim Gösteren Partiler, İnanç/Etnik/Sınıf Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik veya Çoğulcu Eğilim Gösteren Partiler, Elit Temelli Kapsayıcı Kitle Hedefli Hegemonik veya Çoğulcu Eğilim Gösteren Partiler, İnanç/ Etnik/Sınıf Temelli Kapsayıcı Kitle Hedefli Hegemonik veya Çoğulcu Eğilim Gösteren Partiler olarak belirlenen bu 4 tipin Türk siyasal partileri için bir çerçeve çizmesi beklenmektedir.

Tablo 2.3:Türk Siyasal Partileri İçin Tipolojik Model.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türk siyasal partilerini belli özellikleri doğrultusunda sınıflandırmak amacıyla kurulan bu modelde yukarıda detaylı olarak anlatıldığı üzere 3 ana kriter ve alt değişkenlerinde görülen benzerlik ve farklar ortaya koyulacaktır. Ana kriterler altında yer almasa da Türk siyasal sistemine etki eden diğer unsurlar da partilerin analizinde göz önünde bulundurulacaktır. Dönemsel parti incelemelerinin ardından ön görülen bu tipoloji denemesinin bir anlamda da sağlaması yapılacaktır. Ortaya konulan bu tipolojiye göre Türk siyasal partilerinin sınıflandırılması bir sonraki bölümde yapılacak olup bunun öncesinde bugüne dek literatürde Türk siyasal partileri için yapılan parti tipolojisi çalışmalarına bakarak Türkiye'ye özgü bir tipolojinin gerekliliğine literatürdeki mevcut durum üzerinden de bakmak yerinde olacaktır.

2.3.TÜRK SİYASAL PARTİLERİNE YÖNELİK LİTERATÜRDE YER ALAN TİPOLOJİ DENEMELERİ

Literatüre bakıldığında Türk siyasal partileri için tipolojik değerlendirmelerin veya tipoloji denemelerinin olduğu görülmektedir. Bunların Türk siyasal partileri için yeterli argümanı sunamadığı veya kapsayıcılığı konusundaki eksikler barındırdığı da açıktır.

İlk olarak 1964 yılında Ergun Özbudun tarafından siyasal partilerin tipolojilerine yönelik makalede tipoloji açısından Duverger'in eleştirisi karşımıza çıkmaktadır. Özbudun'a göre partilerin tasnifi konusunda tasnif unsurlarının uygulamada pek

yüksek görünmeysi Duverger'in üçlü tipolojisinin zayıf noktalarına götürmektedir. Çoğu partiyi bu sınıflandırmada değerlendirmek mümkün değildir. Amerikan ve İngiliz partileri için geçerli olan bu durum Türk partileri için de farksızdır. Örneğin bazı siyasal Türk siyasal partileri Duverger'in tipolojisinde yer alan kadro partisi niteliğini taşımakla beraber, merkeziyetçi ve disiplinli yapıları yönünden bu tipten ayrılmaktadırlar. (Özbudun, 1964: 40) Özbudun 2003 yılında kaleme aldığı "Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller" isimli eserinde ise Türkiye'de kitle partisinden hareketle ortaya konulan hepsini yakala ve kartel parti tipolojisinin kitle partisi özelliği gösteren partiler olmaksızın görülmeye başlandığını dile getirmektedir (Özbudun, 2003: 94). Dolayısıyla kademeli olarak ortaya koyulan parti tipolojilerinin Türkiye örneğinde tam özellikleri ile karşılık bulamamasının ötesinde kademelerde yer alan partilerden bağımsız olarak parti tiplerinin Türk siyasal hayatında yer aldığı görülmektedir.

2007 yılında Gürcan Bozkır tarafından kaleme alınan çalışmada ise Cumhuriyetçi Güven Partisi incelenmekte, bu çalışmada partinin tipolojisine de değinilmektedir. Partinin tipolojisini Neumann'ın bütünleşme partisi ile eşleştiren çalışmada Güven Partisinin süreklilik, ideolojik yapı, parti disiplini ve üye sayısı gibi değişkenler sebebiyle demokratik sosyal bütünleşme partileri tipolojisine uyduğu belirtilmektedir (Bozkır, 2007: 280).

Süer tarafından 2011 yılında ise hepsini yakala parti tipolojisi incelenmiştir. Türk siyasal hayatı için de ilgili parti tipolojisini ele alan Süer, Anavatan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hepsini yakala partisi özellikleri gösterdiğini belirtmektedir. (Süer, 2011: 79-84)

Yasemin Yalınzoğlu (2017) tarafından kaleme alınan makalede ise Kirscheimer'in "hepsini yakala" tipolojisinin bir Türk siyasal partisini analiz etmek için kullanıldığı görülmektedir. Anavatan Partisi'nin hepsini yakala parti tipolojisine göre analizi yapılırken partinin bütün özellikleri ile bu tipolojiye uyduğu söylenilmektedir (Yalınzoğlu, 2017: 67). Ancak çalışmada Anavatan Partisi'ne ilişkin örgütlenme, parti liderinin detaylı incelemesi gibi unsurlara oldukça dar kapsamda değinilmektedir. Bu

sebeple çalışmanın kapsam ve analiz unsurları açısından tipoloji literatürüne katkısı sınırlıdır.

2018 yılında kaleme alınan “Türk Siyasal Hayatında “Toplayıcı” Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989)” isimli makalede ise Anavatan Partisi’nin Kirscheimer’in hepsini yakala parti tipolojisi ile değerlendirmesi yapılmaktadır. Özellikle güçlü lider özelliği öne çıkan tipoloji Anavatan Partisi için Turgut Özal’ın liderliği ile eşleştirilmektedir (Çiçek, 2018).

Hüseyin Arslan tarafından ise “Bir Analiz Denemesi: Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)” isimli Bağımsız Türkiye Partisi’nin incelendiği çalışmada parti tipolojik olarak hepsini yakala parti tipolojisine uyduğu belirtilmektedir (Arslan, 2018: 1969)

Demokrat Parti’nin incelendiği “Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma Ölçütleri Bağlamında Demokrat Parti (1946) Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalede ise Demokrat Parti’nin kadro partisine yakın olmakla beraber kitle partisi özellikleri de gösterdiği belirtilmektedir. Buna ek olarak hepsini yakala parti tipolojisinin özelliklerini de taşıdığı savunulmaktadır (Ateş, 2018: 66-67).

Rahim Babayev (2019) tarafından kaleme alınan çalışmada ise “Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma Ölçütleri Bağlamında Anavatan Partisi Üzerine Bir Değerlendirme” başlığı altında bu kez Anavatan Partisi incelenmektedir. Partinin hem kitle hem de hepsini yakala parti tipolojisi özellikleri gösterdiği belirtilmektedir.

Bunlar haricinde çeşitli yüksek lisans tezlerinde de çalışılan parti tipolojilerinin geniş kapsamda ele alındığı bir çalışma literatürde görülmemektedir. Nitekim yapılan çalışmaların da kısıtları bulunmaktadır. Belirli partilere odaklanan, genelde tek bir partiyi ele alan bu çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda siyasal partiler için her biri ayrı önem arz etse de dar kapsamlı kalması sebebiyle Türk siyasal partilerinin geniş kapsamlı bir biçimde sınıflandırma ihtiyacı bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında yapılan çalışmalarda Avrupa temelli parti tipolojilerinin kullanıldığı ancak bu parti tipolojilerinin özelliklerini incelenen partinin “büyük ölçüde” taşıdığı kanısı ile o parti tipolojine ait olduğu yargısının hâkim olduğu görülmektedir. Son olarak bakıldığında Türk siyasal hayatına ilişkin değişkenler analizlerde ve

incelemelerde geri planda kalmaktadır. Bu çalışmaların dışında da elbette siyasal partilerin çalışıldığı ve çalışılmaya devam edildiği bilinmektedir ancak bu çalışmalar spesifik olarak Türk siyasal partilerinin ele alınarak tipolojilerinin de incelendiği çalışmalar olduğundan bu başlıkta yer almaktadır. Çalışmanın kapsamı dışında olacağından diğer çalışmalara değinilmemiştir.

Bilindiği üzere Türkiye, istikrarsız demokratik deneyimleri ve sınırlı ekonomik gelişmeleri sebebiyle Batı demokrasisinin işlediği ülkelerden parti yazını ve ortaya konulan sistematik değerlendirmelerde (Avusturya, Fransa, Belçika, Yeni Zelanda, Kanada vb.) hariç tutulmaktadır (Epstein, 2000:3). Buna rağmen yapılan çalışmalarda bu sistematik değerlendirmelerle Türk siyasal partilerinin kategorize edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Türk siyasal partilerin içinde buldukları özgün şartlar sebebiyle de Gunther & Diamond'ın modelinin ana kriterleri alınarak Türk siyasal hayatı ve partileri için ortaya özgün bir tipolojik model koyma gayreti çalışma kapsamında hedeflenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK YENİ BİR DENEME: 1946-1980 ARASI DÖNEM

Osmanlı'nın Batı temasının yoğunlaşmasını takip eden süreçte, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanına kadar siyasal alanda ihtilalci dernekler ve Jön Türk hareketi ile sınırlı siyasal örgütlenmeler görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) sonrasında ise siyasal örgütlenmelerden öne çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti Türk siyasal partilerinin Osmanlı'daki temelini işaret etmiştir. (Kabasakal, 2016: 222-223) Modern Türk siyasal sisteminin inşası Osmanlı'nın siyasal kültürünün, Jön-Türkler döneminde görülen sosyoekonomik değişimin ve Kurtuluş Savaşı'yla başlayan Cumhuriyet döneminin etkileri ile şekillenmiştir (Karpat, 2015:18). Nihayetinde Cumhuriyet'in ilanı ile de ilk aşaması noktalanmış bu sürecin yeni bir aşaması başlamıştır. Bu oluşan yeni siyasal sistemin partilerinin kökenleri 1859 yılında İstanbul'da kurulan Fedailer Cemiyeti'ne dayansa da çalışma kapsamında Cumhuriyet'in ilanını takiben yaşanan tek partili dönemi bitiren çok partili hayata geçişten itibaren siyasal partiler incelenmektedir (Yücel, 2006: 3).

Tek parti döneminin sonu ile başlayan sürecin Türkiye'nin toplumsal formasyonunun ve siyasal hayatının önemli değişimleri barındıran bir dönem olduğunu belirterek başlamak gerekmektedir (Uslu, 2016: 349). 1946-1980 yılları arası dönem Türk siyasal hayatı için büyük kırılmalar barındırmaktadır. Siyasal hayatın çok partili yapıya evrilmesi, demokrasi inşasının hızlanması, II. Dünya Savaşı'nın etkileri, Soğuk Savaş dönemi, askeri müdahalelerle demokratik süreçte yaşanan kesintiler, Avrupa Ekonomi Topluluğu'na atılan adımlarla dışa açılan Türkiye ekonomisi ve beraberinde gelen krizlerle 1946-80 arası dönem hem dünya hem de Türkiye siyaseti açısından oldukça hareketlidir. Ancak ilgili dönemin siyasal partileri büyük farklar göstermediğinden ve çoğunlukla birbirinin devamı niteliğinde olduğundan bu dönem bir blok halinde ele alınacaktır.

1946-80 yılları arasındaki dönemin ana duraklarına bakmak gerekirse ilk olarak iktidar değişimi karşımıza çıkmaktadır. 1945 yılında resmi olarak sona eren İkinci Dünya Savaşı'nın ardından konumu gereği keskin bir şekilde ortaya çıkan iki kutuplu

dünya düzeninde dengede kalmak Türkiye için zorlu bir uluslararası politika sürecini başlatmıştır (Oran, 2001: 387-388). Bu zorlu süreç iç siyasetin de hızla dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini izleyen Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya girmesi, bu süreçte şekillenmeye başlayan Türk soluna yönelik baskıların artması, Kıbrıs sorununun ortaya çıkışı, ekonomik bunalımlar, Ortadoğu'da yayılan bunalımlar ve anti emperyalist hareketler, Türkiye'nin izlediği yanlış Ortadoğu politikasının da etkisiyle yükselen toplumsal huzursuzluk ortamı, buna yönelik baskılar 27 Mayıs askeri müdahalesi ile Türkiye'yi karşı karşıya bırakmıştır (Çavdar, 2019: 5-7). Müdahale sonrasında yeni anayasa ile şekillendirilmeye çalışılan siyasal alan daha parçalı bir yapıya dönüşmüştür. Dünya ile entegrasyon çabalarının da bu döneme rastladığı bilinmektedir. Avrupa Ekonomi Topluluğu'na adımlar atılırken iç siyasette demokratik sürece 1960 sonrasında askerinin müdahalesi de devam etmiştir. Sol kesimin partileşmesi ve kendi içerisinde yeni yapılanmalara gitmesi, inanç temelli parti olarak Birlik Partisinin parlamentoya girmesi, İslami referanslara yoğunlukla vurgu yapan siyasetin ve milliyetçi kesimin temsili olarak ülkücü hareketin yükselmesi bu parçalı siyasal alanın en net göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Çavdar, 2019: 6, Ozan, 2015). Siyasal alanın etnik temelli hareketlerden Kürt hareketinin de 1970-90 arası dönemde sahnede olduğu görülmektedir. Kıbrıs harekâtı ve 1970 öncesinde Sovyetlerle yaşanan yakınlaşmanın etkisiyle mesafenin açıldığı Amerika ile ilişkilerin dönüşmesi Türk siyasal hayatının dünya ile temasının önemli vurgu noktalarıdır.

Dönemlere ilişkin incelemelere geçmeden akış planlamasına değinmek gerekirse bundan sonraki tüm alt başlıklar için de olacağı gibi öncelikle 1946-80 yılları arasında dünyada ve Türkiye'de etkisini gösteren ekonomik ve politik temel gelişmelerden oluşan genel bakışın ardından dönemin siyasal partilerine ve politik sürece ilişkin detaylı inceleme yapılacaktır. Nihai olarak da ilgili dönemin parlamentoya giren siyasal partiler tipolojik modele göre sınıflandırılacaktır. Genel bakış başlıklarında özellikle bütün dünyada etkisini gösteren gelişmelere değinilecek ve çalışmanın kapsamı ile ana odağı gereği bu bölümler özet niteliğinde kaleme alınacaktır. Tarihsel arka planda yaşanan gelişmelere değinirken bu gelişmelerin siyasal alanı ve siyasal partileri de dönüştürme etkisi göz önünde bulundurulacaktır. Siyasal partilere ilişkin

başlıklar ise çalışmanın ana noktası olduğundan bu bölümlerde detaylı parti incelemeleri belirlenen analiz modeline göre yapılacaktır. Çalışmanın sistematığı açısından her bir parti için modelde yer alan değişkenler aynı sıra ile ele alınacak, parti için tipolojik eğilim ise bütün verilerin sonunda ortaya koyulacaktır. Her dönemin sonunda ise dönemin siyasal partilerine ve tipolojik çıktıklarına ilişkin genel değerlendirme sunulacaktır.

3.1. 1946-1980 ARASI DÖNEME GENEL BAKIŞ

1945 yılı itibariyle II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile ideolojik düzlemde ayrışmaların gözlemlendiği, Doğu ve Batı Blokları arasında başlayan Soğuk Savaş'ın etkilerinin tüm dünyada hissedildiği dönemin başladığı bilinmektedir. Türkiye için de bu etki Batı Bloku tarafından temsil edilen kapitalist sisteme uyum süreci ile kendini göstermektedir. Buna ek olarak çok partili hayata geçiş Türk siyasal hayatında halkın aktif olarak politik alana girmesini sağlamıştır. (Uslu, 2016: 349) Ancak bu dönemin öncesindeki önemli gelişmelere bakmak ve ilgili dönemi anlamak gerekmektedir.

Tek parti iktidarının devam ettiği II. Dünya Savaşı yıllarında dünya gücünün yeniden belirlenmesi süreci ilerlerken Türkiye savaşa girmemesine rağmen her an ordunun hazır bulunması gerekliliği ve savunma harcamaları ekonomik olarak halkı ekonomik açıdan ciddi zorluklarla karşı karşıya getirmiştir (Tufan, 1997: 51, Kalaycıoğlu, 2005: 8-9). Halktan alınan vergilerin artması ve buna karşı halkın tepkisinin yükselmesi politik dalgalanmanın önemli sebeplerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın üretim süreçlerini olumsuz etkilemesi, kaynak kıtlığının yaşanması, sanayileşmenin bir kenara bırakılmak durumunda kalmasına ek bu dönemde devletin borçları için Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi vergilerin konulması halkta tepkilere yol açmıştır (Oran, 2009: 388-391). Vergiler ve buna ilişkin kanuni düzenlemeler her ne kadar bu dönemde yükselen belirli bir küçük sınıf burjuva grubunun reformları olarak yorumlansa da her birinin belirli bir süre sonra gücün bunlar karşısında kullanımı sonucu ana amaçlarından uzaklaşması sağlanmıştır (Boratav, 1998: 64). Nitekim burada güç kazanan kesim ve ortaya çıkan yeni sınıf savaşın bitiminde siyaset sahnesinde yerini almıştır (Oran, 2009: 391) Yine 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu siyasal alanda muhalefetin güçlenmesini sağlayan bir başka gelişme olmuştur. Özellikle bu Kanun tek parti

döneminin en çok tartışma yaratmış konularından birisi olarak değerlendirilmektedir (Karaömerlioğlu, 1998: 31). Muhalefetin de bu Kanun tasarısı sırasında varlığını gösterdiği bilinmektedir (İnce, 2006:62). Nitekim bu gelişmelerin siyasal alanda da yansımaları görülmüştür ve Cumhuriyet Halk Partisi tek başına devam ettirdiği yönetim sürecinin sonuna gelmiştir. Çıkarılan kanunlar ortaya çıkan yeni toplumsal sınıfları dizginlemekten öte bu sınıfları kuvvetlendirmiş ve Demokrat Parti'nin kurulmasına yol açmıştır. Savaş bitiminde keskinleşen iki kutuplu düzende Sovyetlere karşı saf tutan yeni siyasal aktörler uluslararası ekonomiye eklemlenme için de elinden geleni yapmıştır (Oran, 2009: 393). Böylece çok partili hayata geçişin ve uluslararası sermayeye eklemlenerek siyasal alanda güçlenme fikrinin fitili bu dönem ateşlenmiştir. Türkiye'nin Batı Bloku yanında saf tutması uluslararası örgütlere de girme motivasyonunu artırmıştır. NATO'ya üyelik talebiyle beraber başlayan süreç bunun en önemli örneklerindedir. Türk devlet adamlarının NATO üyeliğini cumhuriyetin ilanından beri izlenen Batı'ya dönük dış politikanın bir gereği ve Avrupa Konseyi kurucu üyesi olarak hakkı olarak görmesi de bunun temel sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Erhan, 2009: 543).

Ekonomik açıdan bakıldığında ise Bretton Woods¹⁴ sisteminin II. Dünya Savaşı sona ermeden kurduğu yeni düzen ile doların dünya parası olması ve değerlerin buna göre belirlenmeye başlaması ile sermayenin uluslararası dönüşümü istikrar kazanmış bu da Türkiye gibi ülkelerin korumacı politikaları terk etmesini sağlamıştır. Kapitalist sistemin yeni lideri olan Amerika Birleşik Devletleri sermaye destekleri, dış yardımlar ve kredilerle dünya ekonomisini yeniden serbest ticaret düzenine göre şekillendirmiştir. Bununla beraber “dış yardım olmaksızın kalkınma imkansızdır” anlayışının yerleşmesi de sağlanmıştır. (Boratav, 1998: 76) Türkiye için de bu süreç II. Dünya Savaşı bitiminden itibaren daha gevşek politikaların uygulanması ile başlamıştır. Nitekim bu dönemi Boratav (1998:7), “dünya ekonomisi ile farklı bir

---

¹⁴ 1944'te dünya ticaretini serbestleştirecek bir uluslararası ticari ve mali sistem kurmak üzere Bretton Woods'da 44 ülkenin katıldığı bir konferans toplanmıştır. Uluslararası mali ve ticari düzen kurma gayesi ile bir araya gelen ülkeler Avrupa merkezli ve Amerika merkezli iki plan arasından ikincisini seçmiştir. Amerika'nın ekonomik gücünü para sistemine yansıtması kararlaştırılmıştır. Buna göre 1971' kadar süren bu sistemde, doların değeri altına göre saptanmıştır ve üye ülkeler kendi paralarını bu dolara göre ayarlayarak, rezervlerini dolar olarak tutmaya başlamıştır. (Oran, 2009: 480)

eklemlenme denemesi” olarak adlandırmaktadır. Savaş yıllarında savaşa girmemesine rağmen hükümetin ağır savunma masraflarına girmesi, ithalat olanaklarını daraltması, özel sektör yatırımlarını verimli alanlarda değerlendirmemesi ve sanayi yatırımlarının yavaşlaması gibi nedenlerle Türkiye’yi ekonomik olarak zorlamıştır (Boratav, 1998: 63). Nitekim yüksek enflasyon ve artan dış borçlar devalüasyonları ve belli ekonomik sınırlamaları beraberinde getirmiştir. Planlı ve devlet kontrolünde olan iktisadi politikaların terk edilmesi ile de kalkınma hedeflerinin dış borçlanma ile gerçekleşmesi düşünülmeye başlanmıştır. Nitekim bu düşünce dış borçlanma ile 1946 yılında gerçeğe dönüşmüştür. Bu yardımların devamı Marshall Planı ile gelmiştir. (Uslu, 2016: 350-353, Uçkaç ,2010:426, Karaçor & Atabey, 2012 :120) Türkiye bu dönemde uluslararası örgütlenmelere de dahil olmaya başlamış; IMF, Dünya Bankası, Avrupa İktisadi İşbirliği’ne üyeliği gerçekleşmiştir (Boratav, 1998: 79). Bunların tamamı uluslararası ekonomiye eklemlenme gayesinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Oran, 2009: 393). Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında boğazlar ve topraklar konusunda talepleri sebebiyle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri yanında saf tutan Türkiye bu bağlılığını 1948 yılında bir ekonomik iş birliği antlaşması ile desteklemiştir (Eğilmez, 2018: 40-41). Bu dönem savaş sonrası Avrupa’nın kalıcı barış için Birlik fikrini hayata geçirmeye başladığı yıllardır. 1950li yıllar Avrupa Birliği’nin temellerinin Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (1951), Avrupa Ekonomi Topluluğu (1957), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (1958) gibi örgütlenmelerle atıldığı dönem olarak öne çıkmaktadır (Avrupa Birliğinin Tarihçesi, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105>, Erişim Tarihi: 26.11.2019).

Avrupa “Birlik” düşüncesini çeşitli kurumlarla inşa ederken Türkiye’nin 1946’dan 1950’li yılların ortasına kadar ticaret sermayesine dayalı bir birikim süreci sürdürdüğü bilinmektedir. Bu da ticaret burjuvazisi ve toprak sahiplerinin gücünü artırmıştır. Marshall Planı tam bu noktada iki gruba da desteğini sağlamıştır. (Tören, 2006: 34) Bu dönem tek partili dönemi üstlenmiş Cumhuriyet Halk Partisi’nin de 1947’deki devalüasyondan sonra devletçi-korumacı anlayışını bırakmaya başladığı görülmektedir (Boratav, 1998: 76-78). Nitekim 1950’de dünyadaki yeni akımı destekleyen Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile Türkiye’nin tarımsal önceliklerle donatılmış bir kapitalizme göre dönüştürülmek istenmiştir. Bu bağlamda Ziraat

Bankası, Toprak Mahsulleri Ofisi, Fındık Tüccarları Kooperatifi, Tiftik A.Ş gibi çok sayıda banka, kooperatif ve şirketin kurulduğu bilinmektedir (Atılğan, 2016: 399). Bu dönemin Türkiye-Amerika ekonomik yakınlaşması Türkiye'nin 1950'de Kore Savaşı'na katılma kararı ile de pekişmiştir (Boratav, 1998: 79). Karar ile alınan dış destekler ve krediler tarımdaki büyümeyi beslemiş olsa da Kore Savaşı'nın sona ermesinin etkisiyle Türkiye için yeniden zorlu süreç kendini göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımlarına bağımlı hale gelen Türkiye 1960lı yıllara büyük bir ekonomik çöküntü ile girmiştir. Özellikle Demokrat Parti'nin bu süreçte liberal söylemi bırakarak kendisini çıkardığı Milli Koruma Kanunu ile olağandışı yetkilerle güçlendirdiği, yeni bir devalüasyon ile ekonomik açmazdan çıkmaya çalıştığı görülmektedir. (Atılğan, 2016: 397-405) Askeri müdahaleye giden süreçte Türkiye'nin 600 milyon dolarlık dış borcunun ertelenmesi Amerika ve Batılı devletlerce kabul edilmiş, bundan sonra da Demokrat Parti iktidarının son dönemi ve askeri müdahale sonrasındaki birkaç yıl daha belirlenen istikrar politikalarını yürütmesi gerekmiştir (Boratav, 1998: 88). Borçlanmaların önünü kesemeyen hükümetin 1958'de IMF'e "niyet mektubu" sunması sonucunda IMF tarafından sunulan ekonomik önlemler 1958 bunalımını aşmak için bir çıkış olarak görülmüştür. Ancak bu önlemlere uymayan Menderes,80 Türkiye için farklı bir dış borçlanma düzeni başlatmıştır. Ekonomik alanda yaşanan bunalım toplumsal alana da yansımış ve gecekondulaşma ile işsiz nüfusun artmasına neden olmuştur (Oran, 2009: 491). Bu gelişmelerin Türkiye için 1960 yılının büyük bir kırılma olarak anılmasına bir arka plan olduğu açıktır. 1950'den askeri müdahaleye kadar olan süreç demokratikleşme için büyük bir fırsat olsa da bu fırsat değerlendirilememiştir. Demokrat Parti'nin iktidar dönemi boyunca tek parti döneminin sona ermesine neden olan ve halkın Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı hoşnutsuzluk yaratan düzenlemeler ortadan kaldırılmamıştır. Buna ek olarak çoğulculuğun reddedilmesi, örgütlenme özgürlüğünün kâğıt üzerinde kalması, sol ve diğer kesimlerin siyasal alanda yer almasını engellemeye yönelik tutum, ekonomik olarak dışa artan bağımlılık ve bu sebeple üst üste gelen krizler bu sürecin başarısızlıkla sona ermesinin nedenleri olarak sıralanmaktadır. (Çavdar, 2019: 80-83) Ülke ekonomisi kötüye gittikçe sertleşen politikalar en son "muhalafet ve basının yıkıcı faaliyetlerini incelemek amacıyla" Tahkikat (soruşturma) Komisyonu kurmaya kadar varmıştır (Oran, 2009: 666, Çavdar,

2019: 75). İktidarın tutumunun bu denli sertleşmesi askeri müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Milli Birlik Komitesi rejime el koyarak her türlü siyasal faaliyeti yasaklamıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesinin sınıfsal yanı olmayan, bir aydın bürokrat hareketi, hâkim sınıflar içerisinde kadro değişikliği, iktidarı elinden kaçırın bürokrasinin tepkisi, yukarıdan aşağıya gerçekleşen bir antidemokratik hareket olarak farklı farklı değerlendirilmiştir (Tanör, 1994: 10).

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve Milli Birlik Komitesi'nin yönetime el koyması sonrasında gerçekleştirdiği ilk icraatlar büyük önem taşımaktadır. Parlamento ve hükümetin feshinin ardından askeri müdahaleye giden süreçten sorumlu tutulan 592 kişinin yargılandığı Yassıada Mahkemeleri ve çıkan idam kararları, orduda ve üniversitelerde gerçekleştirilen tasfiyeler askeri müdahalenin Türk siyasal hayatındaki etkisini gösteren önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. (Özdemir, 1997: 198-201) Müdahalenin ardından Kurucu Meclis İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nden anayasa hazırlıklarına yönelik tasarı istemiş ve bu iki ön tasarıyı¹⁵ temel alan bir Anayasa hazırlığını “demokrasinin kurumsallaştırılması” anlayışı ile tamamlamıştır (Selçuk, 2019: 174, Tanör, 1994: 16). Yeni Anayasa 9 Haziran 1961'de yapılan referandum ile kabul edilmiştir

1961 Anayasası çift meclisi yaşama geçirmiş, Anayasa Mahkemesi'ni gündeme getirmiştir (Çavdar, 2019: 102). Bu iki yeni organın rejimin ideolojik esaslarını korumak ve olası krizlerin oluşmasını engellemek için bir set olarak kurgulandığı bilinmektedir (Öztañ, ?: 97). Devlet Planlama Teşkilatı ile de Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlarken iktisadi açıdan da planlı ekonomiye ve sanayi stratejisine geçiş gerçekleştirilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşu ve kalkınma planlarının yeniden gündeme gelmesi de bu bağlamda hayat bulmuştur. Nitekim yeni Anayasa da buna değinerek kalkınmayı sağlamak ve buna ilişkin plan yapmak

---

¹⁵ Bu tasarılar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden belirli gruplar tarafından hazırlanmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesi'nin tasarısı genel oyu ve siyasal partileri pasif hale getiren ve kısmen de olsa etkisiz kılan korporatif bir taslak olarak değerlendirilmektedir. Ankara Üniversitesi'nin sunduğu tasarı ise genel oya ve siyasal partilere şüpheli gözle bakılmayan, yürütme organı zayıflatılmaya çalışılmayan, katılımcı yapıda bir taslak olarak kabul edilmiştir. (Selçuk, 2019: 174)

“devletin ödevi” olarak belirtilmektedir (1961 Anayasası, dipnot 1-2). Yeni anayasa çalışma yaşamında, üniversitelerin özerkliği noktasında yer verdiği maddelerle ve toprak reformuna ilişkin düzenlemeleriyle de dikkat çekmiştir (Çavdar, 2019: 104-105). Siyasal partiler de Anayasa’nın ele aldığı hususlardan birisi olmuştur. Hatta bu düzenlemeler çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu ile genişletilmiştir. Bu dönemin Türkiye’sinin kapitalizmi ise yabancı sermaye ve krediye bağımlılığı, enflasyonist ortamda büyüme ve ithal ikameci bir anlayışla var olmuştur (Atılğan, 2016: 529) Askeri müdahaleden itibaren 1970’li yıllara gelene kadar bu özgürlükçü yeni Anayasa’nın etkisiyle siyasal alanda yaşanan çeşitlilik ekonomide de genişleme dönemi olarak karşılık bulmuştur. 1968 yılında dünyada yaşanan dolar aleyhine spekülasyonlar sonucunda Amerika altın ve doların bağını kesme kararı almış ve bu karar Amerika’nın dünyadaki gücüne büyük ölçüde zarar veren bir gelişme olmuştur. Buna ek olarak Amerika’nın SSCB ve Çin destekli Vietnam Savaşı’nı Fransa’dan devralması ve on yıl savaştıktan sonra Vietnam’ı terk etmek zorunda kalmasının da yıpratıcı etkisi büyük olmuştur. Bunun ardından Ortadoğu’da petrolün bir siyasi tehdit aracı olarak kullanılarak Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından petrol fiyatlarının 4 kat yükseltilmesi şok etkisi yaratmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için de kalkınma süreçlerinin önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bu durumun Türkiye’nin de dış ticaret açığını üçe katladığı bilinmektedir. (Kazgan, 2012: 13, Arzova, 2019: 146-147) 1973’e gelene dek genişleme yılları olarak bilinen dönem 1973 itibariyle yaşanan olumsuz gelişmelerle büyük oranda etkilenmiştir. Petrol şoku, Kıbrıs Harekatı’nın mali faturasını Amerika’nın askeri yardımı keserek ödetmesi dışarda yaşanan gelişmelerin etkisi olarak ekonomik gidişatı etkilerken içerde de iktisadi politikalarındaki çelişkiler kötü gidişatı desteklemiştir (Oran, 2009: 663).

Ekonomik dalgalanmalar ve krizlerin etkisini yoğun bir şekilde gösterdiği 1970li yıllar Türkiye için toplumsal ve siyasal alanda da oldukça hareketli geçmiştir. 1971 muhtırası ile Süleyman Demirel’li Adalet Partisi hükümeti düşürülmüştür. Toplumda yükselen Amerika karşıtı hareket, sol kesimin artan faaliyetleri, yükselen işçi sınıfı eylemleri iç politikayı ciddi oranda baskılamış ve ordu 1971 yılında yayınladığı muhtıra ile hükümeti düşürmüştür (Ertem, 2018: 657). Yine bu dönem işçi sınıfı gibi burjuvazinin de sınıf olma doğrultusunda gelişim gösterdiği yıllar olmuştur. 1961

Anayasasının verdiği düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı gibi haklar sayesinde oluşan serbest tartışma ortamı, toplumsal hareketleri tetiklemiştir. (Ozan, 2015: 672-695) İslam temelli siyasetin yükseldiği ve milliyetçi vurguların da örgütlendiği bu dönem etnik hareketlenmeleri de ortaya çıkarmıştır. Bu dönem Türkiye açısından “popülist” dönüşüm politikalarına uyum sağlanan yıllar olarak ifade edilmektedir. Siyasal alanın yeni çalkantılarının ortaya çıktığı 1970li yıllar aynı zamanda işçi sınıfının isteklerinin bu bağlamda gerçekleştirildiği ve bu dönemde işçilerin çeşitli haklara kavuştuğu yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 1998: 99-100). Bu süreçte öğrenciler arasında yükselen sağ-sol kavgası, sendikaların kanuni düzenlemeleri protesto eden eylemlerinin etkisiyle Anayasa’nın getirdiği savunulan özgürlükçü ortam hasar görmüştür. Yaşanan olaylar üç kuvvet komutanının imzaladığı muhtıra ile 12 Mart’ta kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu müdahale özgürlükleri 27 Mayıs öncesine döndürmeye çalışan bir hareket olarak yorumlanmaktadır. (Oran, 2009: 670) 1970’lerin sonuna gelindiğinde de artan işsizlik, bozuk mali yapı gibi göstergelerle ekonomik bunalım kendini göstermiştir ve 1978 yılı itibariyle de Türkiye ekonomisinin gerilemesi de görünür hale gelmiştir (Ozan, 2016: 671, Arzova, 2019: 149). Türkiye’nin dünyada yaşanan krizle 3 yıl gecikmeli olarak yüzleşmesinin sebebi ise krizin getirdiği durgunluk dönemine seçim dönemi hareketliliği ile borçlanma kanallarını tamamen kullanarak direnmesi olmuştur. Kriz döneminde rasyonel bir önlemlerle bu süreç atlatılmadığından krizin şiddeti katlanmıştır. 1980 askeri müdahalesi gerçekleşmeden 24 Ocak Kararları ile ihracat yönelimli birikim stratejisine dönmüşse de IMF’in istikrar politikaları Türkiye ekonomisi için kaçınılmaz hale gelmiştir. (Boratav, 1998: 115-116, Ozan, 2016: 669). IMF tarafından ortaya konulan reçete iç politikada da baskıları beraberinde getirmiştir. Ücretlerin aşağı çekilmesi, devalüasyonlara sık sık başvurulması, muhalefetsiz-basınsız ve sendikasız bir ortamın da oluşması ile program katı bir biçimde uygulanarak Türk siyasal hayatına damgasını vurmuştur. (Çavdar, 2019: 259) Ülke ekonomisinin bunalıma girmesi, bunun toplumsal huzursuzluğu tetiklemesi, sağ ve sol kesimden isimlerin suikaste kurban gitmesi, anarşinin yükselişi ve bunu çok sayıda siyasal cinayetin izlemesi, son olarak da Cumhurbaşkanlığı seçiminde partilerin uzlaşısı gerçekleştirilememesi siyasal ve toplumsal alanın dönüştüğü yılları kapanışa sürüklemiştir (Oran, 2009: 671-672). Bu kapanış da yine bir askeri müdahale ile gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1980’de ordu

yönetime el koymuş, bütün siyasal partiler de 2533 sayılı Siyasal Partilerin Feshine Dair Kanun ile feshedilmiştir.

1946-80 yılları arasında dünyada yaşananlar ve Türkiye'ye etkileri mümkün olduğunca özetlenerek buraya kadar aktarılmaya çalışılmıştır. Gelişmeler çalışmanın sınırlarında kalmak koşuluyla ve dünyada yaşanan gelişmelerin Türkiye'ye yansısı üzerinden ele alınmıştır. Dönemin siyasal hayatına ve siyasal partilerine bakarak gelişmeleri detaylandırmaya devam etmek yerinde olacaktır.

3.2. 1946-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİ

1923 yılında kurulan Cumhuriyet'in kuruluş dönemini kapsayan Cumhuriyet Halk Partili tek parti dönemi 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile sona ermiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın bitimi ile demokrasiye geçişi sebebiyle dünyadaki "ikinci demokratikleşme dalgası" içinde bir demokratikleşme süreci ülkesi olarak değerlendirilmektedir (Huntington, 1991: 12, Özbudun, 2010: 2). Diğer yandan 1940lı yılların darlık içinde geçmesi ve bürokrasiye verilen geniş yetkiler birleşince dönemin sınıf yapısı için gelir dağılımında ciddi değişiklikler yaratmıştır. Bu ekonomik dönüşüm savaş sonrasındaki siyasal ve sosyal gelişmelerin de biçimlenmesini sağlamıştır. (Boratav, 1998:64) Elbette bu geçiş süreci hem dış etkenler kaynaklı hem de iç siyasette ortaya çıkan muhalif seslerle tetiklenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi 5.Kurultay'ında parti içi muhalefeti kontrollü bir biçimde "müstakil grup"¹⁶ ile kurmak ve siyasal alanda gerekli olan muhalefet ortamını bir parti organı olarak yaratmak istemiştir. Ancak bu oluşum Dörtlü Takrir ile doğacak Demokrat Parti'nin temelini oluşturmuştur. Her ne kadar Milli Kalkınma Partisi Demokrat Parti'den önce siyasal alana girmişse de İnönü'nün muhalefet partisi eksikliği söylemine devam etmesi

---

¹⁶ 29 Mayıs 1939'da toplanan Beşinci Kurultay'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin değişmez genel başkanı olarak kabul edilen İsmet İnönü önderliğinde Parti tüzüğünde değişiklikler yapılmıştır. Kurultay tarafından seçilen Cumhuriyet Halk Partisinin Meclisteki ana grubundan başka "Parti Müstakil Grubu" adıyla yepyeni bir' murakabe Kurulunun teşkiline karar verilmiştir (CHP 25. Yıl Belgesi, 1948: 26). Bu grup, parti içinden farklı siyasi felsefelere sahip 21 milletvekilinden oluşmaktadır. Parti grubunun oylamalarına katılmaması kararlaştırılan bu organdan, kontrollü bir muhalefet fikrinin yaşatılmasını sağlaması beklenmiştir. (Timur, 1994: 10)

Demokrat Parti'nin daha kuvvetli bir muhalefet olarak doğmasını tetiklemiştir. (Timur, 1994: 10-27).

1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, 1946'da ise Demokrat Parti'nin kurulması ve 1946'da ilk kez yapılan tek dereceli seçimler çok partili hayata ilk adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişme halk kitlelerinin seyirciden aktöre dönüşmesini sağlamıştır. (Boratav, 1998: 73) Çok partili hayata geçiş ile beraber Türk siyasal hayatının parti sayısında hızla ciddi bir artış gözlenirse de bu partilerin çoğu tabela partisi olarak kalmış, siyasal alanda varlık gösterememiştir. Bu dönemde 91 partinin kurulduğu bilinmektedir (Tuncer, 2003: 263). Siyasal alanın söz sahipliğini tamamen veya kısmen üstlenebilen partiler ise parlamentoda temsil edilebilmiştir. Bu partilerin örgütlenmesini sağlama da seçimlere girebilmeleri için belirlenen bir sınırlama¹⁷ ortaya koyduğundan parlamentoda yer alan partilerin örgütlenme sürecini de tamamladığını göstermektedir. Çok partili hayata hızlı bir giriş yapan Türk siyasal partileri 1946'dan 1980 yılına kadar yapılan 9 milletvekili seçiminde parlamentoda yer bulmaya çalışmıştır.

1946-1980 yılları arasını seçim dönemlerine bakıldığında ilk olarak çoğunluk sistemi ile 21 Temmuz 1946 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimlerine kurulan ve örgütlenebilen iki yeni parti Cumhuriyet Halk Partisi'ne eşlik etmektedir. Demokrat Parti ve Milli Kalkınma Partisi'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile katıldığı bu seçim sonuçlarına göre Cumhuriyet Halk Partisi %85,4 ve Demokrat Parti %13,1 oy ile bağımsızlar dışında oy alan ve parlamentoya giren iki parti karşımıza çıkmaktadır. (TÜİK Milletvekili Seçimleri, 2012: 4) 1946 yılında yapılan ilk seçim çok partili hayata geçişin provası niteliğinde olduğu açıktır. İkinci Dünya Savaşı'nı takiben iç ve dış siyasette yaşanan gelişmelerle çok partili hayata geçilmesiyle tek parti dönemi yerini iki partili sisteme bırakmıştır (Metin, 2019: 600).

---

¹⁷ 1948 yılında yapılan 5258 Milletvekilleri Seçim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun'da "...ilçe merkezinde teşkilatı olan ve seçime katılacak parti..." ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu durum seçime gireceği merkezde teşkilatlanmış olması gerekliliğini karşımıza çıkarmaktadır. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6957.pdf>

1950 itibariyle seçim sonuçları düzenli olarak yayımlanmaya başlanmıştır. Buna göre resmi sonuçları yayınlanan ilk seçimin sonuçları ise şöyledir. 1950 yılında yapılan ilk seçimde Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi ve bağımsızlar seçime girmiş ve %55,2 lik oy oranı ile Demokrat Parti birinci, %39,6 lık oy oranı ile Cumhuriyet Halk Partisi ikinci ve %4,6 lık oy oranı ile Millet Partisi parlamentoda yerini almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Demokrat Parti, İşçi Partisi, Köylü Partisi ve bağımsızların girdiği 1954 yılında yapılan milletvekili seçimlerinin sonuçları ise, Demokrat Parti %58,4'lük oy oranı ile 503 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi %35,1lik oy ile 31 milletvekili, Cumhuriyetçi Millet Partisi %5,3lük oy ile 5 milletvekili ve bağımsız 2 milletvekili ile parlamentoyu oluşturduğunu göstermektedir. Bu seçim parlamentoda yer alan parti sayısının arttığı ve tek parti döneminin Demokrat Parti'nin birinci parti olarak seçimlerden çıkması ile sona erdiğini ortaya koymaktadır. 1957 yılında yapılan seçim sonuçlarına göre ise, meclise %48,6 ile Demokrat Parti, %41,4 ile Cumhuriyet Halk Partisi, %6,5 ile Cumhuriyetçi Millet Partisi ve %3,5 ile Hürriyet Partisi temsil hakkını kazanmıştır. Bu seçime ise Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Demokrat Parti, Hürriyet Partisi, Vatan Partisi ve bağımsızlar girmiştir. Bu seçim 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri müdahaleden önce gerçekleşen son seçim olmuştur. Bu dönemde çok sayıda parti kurulsun ve hatta bu partilerden bazıları seçimler sonucunda parlamentoda temsil hakkını elde etse bile Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti gibi etkin olamamıştır. Bu iki parti haricinde diğer partilerin 1946-1960 arasında toplamda 20 milletvekili ile temsili mümkün olmuştur (Metin, 2019: 600)

Askeri müdahale sonrasında ise ilk seçim 1961'de gerçekleştirilmiştir. Bu seçime Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve bağımsızlar girmiş, Cumhuriyet Halk Partisi 36,7 oy ile 173 milletvekili, Adalet Partisi %34,8 oy ile 158 milletvekili, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi %14 oy ile 54 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi ise %13,7 oy ile 65 milletvekili temsili elde etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Millet Partisi'nin katıldığı 1965 yılında gerçekleşen milletvekili seçimlerinde ise Adalet Partisi %52,9, Cumhuriyet Halk Partisi %28,7, Millet Partisi %6,3, Yeni Türkiye Partisi %3,7,

Türkiye İşçi Partisi %3, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 2,2 ve bağımsızlar %3,2 oy olarak 450 sandalyede temsili aralarında dağılmıştır. 1969 seçimlerinde ise oy dağılımı Adalet Partisi, %46,6, Cumhuriyet Halk Partisi %27,4, Güven Partisi %6,6, bağımsızlar %5,6, Millet Partisi %3,2, Milliyetçi Hareket Partisi %3, Birlik Partisi %2,8, Türkiye İşçi Partisi %2,7, Yeni Türkiye Partisi %2,2 şeklinde olmuştur. Bu seçime Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Millet Partisi, Türkiye Birlik Partisi, Güven Partisi katılmıştır. Siyasal alanın bu çeşitliliğinin küçük partilerin parlamentoya girmesini kolaylaştırıcı seçim sistemi ile birleşmesi bu parçalı yapıyı temsile taşımıştır. Böylece farklı ideolojilerin siyasal alanda örgütlenerek temsili üstlenme gayreti bu dönemdeki çok sesliliğin parlamentoya da yansımaları sağlamıştır (Metin, 2019: 600). Bu çeşitlilik toplumsal alana da yansımaları, hatta 1971 yılında yükselen anarşiyi durdurmak için askerinin müdahalesi gündeme gelmiştir. Nitekim 12 Mart muhtırası ile bu gerçekleştirilmiştir.

Muhtıranın ardından 1973 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde ise Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Adalet Partisi, Millet Partisi, Türkiye Birlik Partisi, Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi arasındaki seçim yarışını Cumhuriyet Halk Partisi %33,3'lük oy ile, Adalet Partisi %29,8 oy ile, Demokratik Parti %11,9 oy ile, Milli Selamet Partisi %11,8 oy ile, Cumhuriyetçi Güven Partisi %5,3 oy ile, Milliyetçi Hareket Partisi %3,4 ile, Türkiye Birlik Partisi %2,8 ve bağımsızlar %2,8 oy ile kazanmıştır. 12 Eylül 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahaleden önceki son seçimde ise yarışa Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milli Selamet Partisi girmiştir. Bu seçimin oy oranları ise Cumhuriyet Halk Partisi %41,4, Adalet Partisi %36,9, Milli Selamet Partisi %8,6, Milliyetçi Hareket Partisi, %6,4, Cumhuriyetçi Güven Partisi %1,9, Demokratik Parti %1,8 ve bağımsızlar %2,5 şeklinde seçime giren partiler arasında dağılmıştır. (YSK Seçim Arşivi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, Erişim Tarihi: 06.12.2018) Askeri müdahale öncesinde siyasal hareketliliğe İslami eğilimli partiler de eklenmektedir.

1946-80 arasında gerçekleşen seçimler ve sonuçları aşağıdaki tabloda¹⁸ da net bir biçimde görülmektedir.

21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Liste Usulü Çoğunluk Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	397	%85,4
Demokrat Parti (DP)	61	%13,1
Bağımsızlar (DP Listesinde Yer Alarak Seçilen)	4	%0,9
Bağımsız	3	%0,6
14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Liste Usulü Çoğunluk Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Demokrat Parti (DP)	416	%55,2
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	69	%39,6
Bağımsız	1	%0,6
Millet Partisi (MP)	1	%4,6
2 Mayıs 1954 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Liste Usulü Çoğunluk Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Demokrat Parti (DP)	503	%58,4
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	31	%35,1
Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)	5	%5,3
Bağımsız	2	%0,6
27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Liste Usulü Çoğunluk Sistemi		

¹⁸ Yüksek Seçim Kurulu'ndan alınan veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler için: <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>. Erişim Tarihi: 10.10.2019.

Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Demokrat Parti (DP)	424	%48,6)
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	178	%41,4
Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)	4	%6,5
Hürriyet Partisi (HP)	4	%3,5
15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Çevre Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	173	%36,7
Adalet Partisi (AP)	158	%34,8
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	65	%13,7
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	54	%14
10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim Sistemi: Milli Bakiye Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet Partisi (AP)	240	%52,9
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	134	%28,7
Millet Partisi (MP)	31	%6,3
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	19	%3,7
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	14	%3
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	11	%2,2
Bağımsız	1	%3,2
12 Ekim 1969 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim Sistemi: Barajsız d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet Partisi (AP)	256	%46,6
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	143	%27,4

Güven Partisi (GP)	15	%6,6
Bağımsız	13	%5,6
Birlik Partisi	8	%2,8
Millet Partisi (MP)	6	%3,2
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	6	%2,2
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	2	%2,7
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	1	%3
14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim Sistemi: Barajsız d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	185	%33,3
Adalet Partisi (AP)	149	%29,8
Milli Selamet Partisi (MSP)	48	%11,8
Demokratik Parti	45	%11,9
Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)	13	%5,3
Türkiye Birlik Partisi (TBP)	6	%2,8
Bağımsız	6	%2,8
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	3	%3,4
5 Haziran 1977 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim Sistemi: Barajsız d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	213	%41,4
Adalet Partisi (AP)	189	%36,9
Milli Selamet Partisi (MSP)	24	%8,6
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	16	%6,4
Bağımsız	4	%2,5

Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)	3	% 1,9
Demokratik Parti	1	% 1,8

Tablo 3.1:1946-1980 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimlerinde Sistem, Parlamento Giren Siyasal Partiler, Milletvekili Sayıları, Oy Oranları.

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, 29.11.2019, TÜİK,2012: “Milletvekili Seçimleri 1923-2011”, Ankara, TÜİK Yayınları. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1946-80 arası dönemini siyasal partiler özelinde ele alarak açıklamaya çok partili hayata geçişin sebeplerine bakarak başlamak gerekmektedir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmeden süreci tamamlasa da savaşın etkilerinden tam anlamıyla kaçması mümkün olmamıştır. Ekonomik açıdan etki altında kalan Türkiye siyasal alanda da savaştan nasibini almıştır. Savaşa faşist rejimlerin sebep olması üzerine savaş sonunda faşizm karşıtı söylemlerin dünyada yankıları başlamıştır. 1945 yılında İnönü de demokrasilerin zaferinin altını çizdiği ve siyasal sistem değişikliğinin sinyalini verdiği söylemleri ile çok partili hayatın ilk adımını hazırlamıştır. (Ahmad, 2016: 125, Özbudun, 2010: 14, Karpat, 2015: 66) Buna ek olarak Birleşmiş Milletler Şartı'nın kabul edilmesi ve bu şartın da çok partili sistemi ve demokrasiyi destekleyen maddeler barındırması da demokratik sürece geçişte etkili olmuştur (Karpat, 2015: 92). Bir muhalefet partisi ihtiyacından bahseden İnönü'nün bu örtülü talebi Meclis'ten ciddi tartışmalarla geçen Toprak Reformu muhalefeti tarafından karşılanmıştır. Nitekim bu muhalefet ortamından hareketle toprak reformu muhalefeti isimlerinden dört Cumhuriyet Halk Partisi vekilinin¹⁹ verdiği önerge 7 Ocak 1946'da kurulacak Demokrat Parti'nin doğuşunu işaret etmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nden kopan ilk siyasal parti böylece Demokrat Parti olmuştur. Bundan sonra Türk siyasal hayatında da çokça görülecek parti içi muhalefetten doğan parti örneğinin ilki Demokrat Parti'dir. Nitekim çok sürmeden Demokrat Parti içindeki muhalefet 1948 yılında Millet Partisi'ni doğurmuştur. Parti'nin laiklik karşıtı gruplarca yönetilmeye

---

¹⁹ Mehmet Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar.

başlaması üzerine siyasal hayatı sonlandırılmışsa da 1954 yılında yeni bir parti adıyla Cumhuriyetçi Millet Partisi olarak siyasal hayata dönmüştür. Parti, genel başkanı Osman Bölükbaşı liderliğinde ülkenin üçüncü büyük partisi olmuştur. (Karpat, 2015: 93, Yücel, 2006: 35).

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından bir dönem ekonomik refah ve özgürlük içerisinde geçiyse de ekonomik açıdan artan mali sıkıntılar, dışa bağımlılığın artmasına karşılık dış desteğin durması, kırdan kente yaşanan göçler Demokrat Parti'yi sona doğru getirmeye başlamıştır. Bu süreçte Demokrat Parti'deki iç muhalefet yeni bir partiyi, Hürriyet Partisi'ni, doğurmuştur. 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale demokratik süreçte bir kırılma yaratsa da 1961 yılında Anayasa'nın kabulü ile ordu tarafından yürütülen demokratik düzene dönüş süreci sona ermiştir. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen bu müdahale anayasal krizi çözmeye odaklı olduğundan "arabulucu darbe" olarak nitelendirilmektedir. Nitekim yasama faaliyetlerinin anayasa ve seçim kanununa ek olarak sınırlı sayıda kanuni düzenleme ile sınırlı olması Milli Birlik Komitesi idaresini 1980 yılında gerçekleşecek askeri müdahaleden izlediği politika bağlamında ayırtmaktadır. (Özbudun, 2010: 21-22) 1961 Anayasası'nda yer alan düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, dönemin sosyo-ekonomik gelişmeleri ile hem siyasal partiler hem de toplumsal sınıflar için ciddi bir dönüşüm ortaya çıkartmıştır. Nitekim bu dönemde yer alan partilerin daha özellikli yapılara sahip olarak dönüştüğü görülmektedir. (Güven, 2016: 98)

Askeri müdahale sonrasında 1961 yılı yeni Anayasa ve seçim yılı olmuştur. 15 Ekim 1961 yılında yapılan seçimlerde ise Demokrat Parti oylarının dağıldığı görülmektedir. Oyların bir kısmı Cumhuriyet Halk Partisi'ne bir kısmı ise Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne gitmiştir. Bu partiler Türk siyasal hayatının bu dönemde tarih sahnesine çıkan yeni örgütlenmeleri olarak karşımıza çıkmış olsa da Adalet Partisi'nin Demokrat Parti örgütlenmesi üzerinden varlığını inşa ettiği ve onun mirasçısı olarak tanımlandığı bilinmektedir. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise 1954-58 yılları arasında faaliyet gösteren Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin devamı niteliğindeki partidir. Nitekim 1969 yılında bu parti Milliyetçi Hareket Partisi olarak siyasal hayatına devam edecektir. 27 Mayıs sonrasında kurulan Yeni Türkiye Partisi ise merkez sağın bir başka partisi olmuştur

(Çavuşoğlu, 2009: 168). Cemal Gürsel'in çok partili rejime dönüş noktasında Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif olabilecek bir parti istemi ise Demokrat Parti döneminde milletvekili olan Ekrem Alican tarafından kurulan bu parti ile hayata geçirilmiştir. Menderes'e karşı eleştirilerde bulunması sebebiyle Demokrat Parti oylarını güvenli alana çekmesi için de bu partinin kurulması desteklenmiştir (Çolak'tan akt Çavuşoğlu:2009, 174). Nitekim kurucu ekibin de eski Demokrat Partililer ağırlıklı bir çerçeve çizmesi Demokrat Parti'nin oylarından payını almasını sağlamıştır. 1965 yılı genel seçimlerine gelindiğinde ise parlamentoya giren parti sayısında artış görülmektedir. Bunun sebebi seçim sistemindeki değişikliktir. Milli bakiye sistemi ile gerçekleşen seçimlerde Türkiye İşçi Partisi ve Millet Partisi temsilde yerini almıştır. Türkiye İşçi Partisi, 1961 yılında Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce gibi isimler öncülüğünde kurulmuştur (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962: 34). Parti, işçi sınıfı temsilini üstlenen ve parlamentoya giren ilk parti olma özelliğini taşımaktadır. Mareşal Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı gibi bir kısmı Demokrat Parti eski milletvekillerinden oluşan bir kurucu ekibe sahip Millet Partisi ise 1954 yılında kapatıldıktan sonra ardılı olarak nitelendirilen Cumhuriyetçi Millet Partisi olarak siyasal hayata yeniden katılmıştır (Limoncuoğlu, 2018: 146). 1958 yılında da Türkiye Köylü Partisi ile birleşen parti, hayatına Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak devam etmiştir (Tuncer & Danacı, 2003: 183). 1962 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden ayrılan Osman Bölükbaşı tarafından yeniden kurulan Millet Partisi 1965 ve 1969 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda yer almıştır. Ancak sonrasında oyları diğer partilere dağılmıştır (Limoncuoğlu, 2018: 151). 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda karşımıza çıkan bir diğer parti ise Güven Partisi'dir. 1967 yılında kurulan Güven Partisi'nin kurucu kadrosunda Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Ferit Melen gibi eski CHP senatörleri yer almıştır (TBMM Siyasi Partiler, www.tbmm.gov.tr, Erişim Tarihi: 28.02.2019, Bozkır, 2007:278). Parti 1971 yılında yapılan tüzük değişikliği ile Milli Güven Partisi adını almış, 1973 yılında yapılan diğer bir değişiklikle ise partinin yeni adı Cumhuriyetçi Güven Partisi olmuştur. Partinin bu isim değişikliklerinin sebebi dönemde kapanmak üzere olan veya siyasal hayatının sonuna yaklaşmış partiler ile (Millet Partisi gibi) Güven Partisi'nin birleşme yoluna gitmesidir (Bozkır, 2007:285). 1966'da kurulan Birlik Partisi ise

siyasal hayata giren etnik temelli ilk partidir. Parti, Birlik Partisi olarak siyasal hayata girmiştir. Kurucuları Ali Naki Ulusoy, Haydar Özdemir, Hüseyin Çınar, Kazım Ulusoy, Yusuf Ulusoy'dur (TBMM Siyasi Partiler, www.tbmm.gov.tr, Erişim Tarihi: 26.02.2019). Ulusoy ailesinin Aleviler içerisinde hâkim grup olmasının bir süre sonra partide iç anlaşmazlıklara sebep olması üzerine Ulusoylardan ayrılan Parti yeni bir çizgide adına 1971 yılında Türkiye de ekleyerek Türkiye Birlik Partisi olarak devam etme kararı almıştır. Bu isim değişikliği daha kapsayıcı bir parti olma amacını da yansıtmaktadır. (Çiçek vd.,2017: 38-39) 1973 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda temsil hakkını elde eden Milli Selamet Partisi 1980 yılına kadar olan dönemde parlamentoda yer alan ilk inanç temelli parti olması sebebiyle önem taşımaktadır. Parti, 1972 yılında Süleyman Arif Emre, Hüsamettin Akmumcu, Hasan Aksay, Şener Battal, Necmettin Erbakan, Fehim Adak, Tahir Büyükkörükçü, Fehmi Cumalıoğlu, Hüseyin Erdal, Recai Kutan, Korkut Özal ve Salih Özcan öncülüğünde Ankara'da kurulmuştur. Partinin kuruluş hikayesi ise 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde bağımsız olarak parlamentoya giren 13 vekilin "Müstakiller Hareketi" adı altında birleşip Necmettin Erbakan liderliğinde partileşmesine dayanmaktadır. Parti'nin laiklik karşıtı eylemleri nedeniyle 1971'de Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasının ardından Milli Selamet Partisi adı altında bu görüş temsilcileri yeniden birleşmiştir. (Alkan, 2015: 110-111). 1973 milletvekili genel seçimlerinde 48, 1977 seçimlerinde ise 24 milletvekili ile parlamentoda yer alan Parti diğer partiler gibi 1980 askeri müdahalesi ile kapatılmıştır. Bu dönemde parlamentoda gördüğümüz son parti ise Demokratik Parti'dir. 1970 yılında Ankara'da kurulan partinin kurucuları Ferruh Bozbeyli, Saadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Yüksel Menderes gibi isimlerdir (TBMM Siyasi Partiler, www.tbmm.gov.tr, Erişim Tarihi: 26.02.2019). Adalet Partisi'nden kopan 41 milletvekillerinden oluşan '41'ler Hareketi'nden doğan bu parti Adalet Partisi içerisinde daha muhafazakâr bir kanadı temsil etmiştir ve Parti Demokrat Parti'nin mirasçısı olma amacıyla siyasal alana dahil olmuştur (Atagenç, 2019: 131-138).

1945-80 arası döneme bakıldığında görülmektedir ki çok partili hayata geçişin ardından siyasal alan çok sayıda partiye sahne olmuştur. Özellikle toplumsal sınıfların belirginleşmesi ile partiler bu grupların temsilcisi konumuna da geçmiştir. Ancak

siyasal partiler ile sivil toplumun sahip olduğu “kırık bağ” bu grupların temsilini partilerin gerektiği gibi yerine getirememesi sonucunu doğurmuştur. Siyasal ve toplumsal alandaki çatışmaların 1970lerin sonunda giderek şiddetlenmesi sonucunda bu dönem yeni bir askeri müdahaleye giden süreci hazırlamıştır.²⁰ Nitekim 1971 yılında verilen muhtıra ile demokratikleşme süreci bir kez daha kesinti yaşamıştır. Artan protestolar, işçi eylemleri, öğrenci olayları, dünya genelinde yaşanan ekonomik bunalımın Türk ekonomisinde yarattığı tıkanıklık ordu tarafından Süleyman Demirel hükümetinin istifaya çağırılması ile sonuçlanmıştır. Bu muhtıra ile güvenli bir hükümetin oluşturulması ve anarşinin sona erdirilmesi talep edilmiştir. (Lewis, 2003: 18, Ertem, 2018: 657-658) Bazı siyasal partiler kapatılmış, 1973 yılında ise askeri hükümetlerle devam eden ara rejim sona ererek genel seçimler yapılmıştır. Ancak bu sürecin devamında da istikrar siyasal ve toplumsal alanda sağlanamadığından Türk demokrasisi ve demokrasinin başlıca kurumu siyasal partiler 1980 yılında yeni bir müdahale ile karşı karşıya kalmıştır.

Siyasal alanın temsilcilerine ilişkin bu bilgilendirme ve girişin ardından partilerin oluşturulan modele göre sınıflandırılması yani tipolojileştirilmesine geçmek yerinde olacaktır.

3.3. 1946-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİNİN TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİ

1946-1980 arası dönem ekonomik ve toplumsal gelişmelerin birbiri ardına geldiği ve siyasal alanın da krizleri, askeri müdahaleleri, demokratikleşme çabaları ile oldukça hareketli olduğu bir dönemdir. Bu dönem daha önce de belirtildiği gibi çok sayıda partiyi de siyasal alana dahil etmiştir. 1946’den 1980’e kadar olan dönemde parlamentoda temsil görevini üstlenen partiler, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Millet Partisi (MP-I), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), Hürriyet Partisi (HP), Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Millet Partisi (MP-II), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Güven

---

²⁰ 1946-80 arası dönemin siyasal partilerin bu çatışmalara etkisi olmakla beraber bu ayrı bir tartışma ve çalışma konusudur. Bu sebeple, bu çalışma kapsamında akışa uygun olarak partilerin teorik olarak belirlenen modele göre sınıflandırılması için gerekli olduğu noktalarda çatışmalara değinilecektir.

Partisi (GP), Birlik Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Milli Selamet Partisi (MSP), Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Türkiye Birlik Partisi (TBP) olarak sıralanabilir. Dönem partilerini organizasyonel yapı (kurucu unsur/ekip, örgütlenme yapısı, sivil toplum/toplum bağı, kapanış gerekçesi alt unsurlarına bakılarak), program hedefleri/ideolojik yapı (partinin tarihsel amacı/ hedefi/ hedef kitlesi alt unsurlarına bakılarak) ve son olarak çoğulcu/hegemonik yapı (partide disiplin kurallarının varlığı/etkisi, partide lider algısı/liderin seçilme usulü, parti içi demokrasi göstergeleri, partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü & partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü alt unsurlarına bakılarak) kriterlerine göre incelemeye²¹ Cumhuriyet Halk Partisi'nden başlamak yerinde olacaktır.

3.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin kökleri 11 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine dayanmaktadır. Cemiyet, 1923'te Halk Fırkasında 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüşmüş, 1935 yılında ise Fırka Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. (İçişleri Bakanlığı EGM, 1950: 7) Parti'nin kuruluş nizamnamesi 1923'te Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kâtip Recep (Peker) tarafından imzalanmıştır. Bu şekilde kuruluşu gerçekleşen partinin kurucu ekibi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleridir. Parti'nin kuruluşunun ardından 1946'ya kadar tek parti olarak devam eden iktidarı çok partili hayata geçilmesi ile siyasal alan çeşitlenmeye ve siyasal kültür evrilmeye başlamıştır. 1950 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 69, 1954 yılı milletvekili genel seçimlerinde 31, 1957 yılı milletvekili genel seçimlerinde 178, 1961 yılı milletvekili genel seçimlerinde 173 milletvekili ile temsili üstlenmiştir. 1960 askeri müdahalesinin ardından ise 1965 yılı milletvekili genel seçimlerinde 134, 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 143, 1973 yılı milletvekili genel seçimlerinde 185, 1977 yılında ise 213 milletvekili ile parlamentoda temsil edildiği bilinmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 23.05.2019).

---

²¹ İncelemede partilerin sıralaması Yüksek Seçim Kurulu verilerine göre parlamentoya dahil olmaları esas alınarak ilerlemektedir. Bu ve izleyen bölümlerin ilgili başlıklarında aynı temelde sıralama yapılmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin örgütlenmesine bakıldığında tüzüklerinde teşkilatının merkez organlarından, iller örgütünden, yardımcı kuruluşlardan, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Belediye ve il genel meclislerindeki parti gruplarından oluştuğu görülmektedir (CHP Tüzük, 1968: 11, CHP Tüzük, 1972: 13, CHP Tüzük, 1976: 15). 1961'de bu örgütlenme il ve merkez şeklindedir (CHP Tüzük, 1961: 20). Dönemin hemen hemen bütün partilerinde görülecek olan bu örgütlenme yapısı, doğrudan değil kademeli bir iç seçim sistemi ortaya koymaktadır. Parti yönetici elitinin Türkiye'de sivil toplumu "inşa etme" sürecine Halkevleri gibi örgütlenmelerin katkıda bulunduğu bilinmektedir. Sivil toplum bağına partiyi destekleyen yayın organları vasıtasıyla da kurmuş olup, bu gazetelerden bazıları olarak Hakimiyet-i Milliye, Yenigün, Öğüt, Akşam, Son Telgraf, Vakit, Yön, Özgür İnsan, Forum öne çıkmaktadır (Tökin, 1965: 69, Ayata, 2002: 103). Akis dergisi de Demokrat Parti'ye muhalefet ederek Cumhuriyet Halk Partisi'ni destekleyip sivil toplum bağına kuran dergilerden bir başkası olmuştur. 1980'li yıllara kadar oluşturulmaya çalışılan "organik toplum" sebebiyle devlet merkezli örgütsel alanın var olduğu CHP'nin sivil toplum bağına bu anlayışla yürüttüğü kabul edilmektedir (Keyman, 2006: 27). 1946 yılından itibaren yapılan bütün milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda yer alan parti, 1980 askeri müdahalesinde kesintiye uğramış ve kapatılmıştır.

Partinin amacına bakıldığında, kuruluş nizamnamesinde "milli hâkimiyetin halk tarafından halk için icrasına rehberlik etmek; Türkiye'yi asri bir devlet haline getirmek ve Türkiye'de kanunun velayetini hâkim kılmak" olarak belirtildiği görülmektedir (CHP Nizamnamesi, 1923: 1). Parti, amacını 1961 yılına gelindiğinde "...Cumhuriyet kanunları dairesinde çalışmalarıyla, umdelerini millete benimsetmek ve programını beğendirmek, milletin emanet ettiği vazifeleri görmek suretiyle memleket ve milletin selamet ve refahına hizmet" olarak belirlemektedir (CHP Tüzük, 1961: 18). 1968 ve 1972 yılında

"toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahallî idareler seçimleri yoluyla yönetmek, denetlemek ve etkilemek için, Tüzüğü ile Programında ve yetkili parti organlarının kararlarında yer alan umde (ilke) ve belirli görüşlerini millete benimsetmek ve beğendirmek sureti ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve kanunları içerisinde çalışarak memleket ve milletin selâmet ve refahına hizmet etmek"

şeklinde belirtilen Parti amacının 1976 yılına gelindiğinde

“İnsan haklarına saygılı, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkesine bağlı, demokratik sol bir parti olan Cumhuriyet Partisi'nin amacı, ülkenin güvenliğine, ulusun mutluluğuna ve refahına, sosyal adaletin yaygınlaşmasına ve insan kişiliğinin serbestçe gelişmesine, özgürlükçü parlamenter demokrasi kuralları içinde ve bu rejimi güçlendirecek biçimde hizmet etmek”

olarak dönüştüğü görülmektedir (CHP Tüzük, 1968: 3, CHP Tüzük, 1972: 3, CHP Tüzük, 1976: 7). Buna göre parti amacının zaman içerisinde olgunlaştığı ve şekillendiği açıktır. Hedef kitlesi tek parti dönemi boyunca olduğu gibi “bütün vatandaşlar” olsa da özellikle 1950 sonrasında daha sınırlanarak örneğin aydın kesimlere, toplumsal elitlere hitap etmektedir. Nitekim 1976 yılında tüzükte yer alan amacında görüldüğü üzere de Parti artık “sol” kesimi hedef almaktadır. Yani başta salt “merkez” in temsilini üstlenen Parti, 1970li yıllara gelindiğinde merkez solun temsilini üstlenmektedir. “Ortanın solu” söyleminin 1965 yılında seçimler öncesinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Ancak bu söylemle doğrudan Parti sol görüş temsilini sağlamamış, yalnızca 1980 sonrasında hedef kitlesindeki dönüşümü kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır. Böylece her ne kadar sol görüş temsilini sağlamasa da Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyaset argümanı olarak sol kimlik siyasetini kullanmaya başladığı görülmektedir. Nitekim 1980lerin sonuna gelirken siyasal partilerin çoğunun kimlik vurgusu ile seçmen karşısında farklılaştığı dönemin başladığı söylenebilecektir. Bunda dönemin ulusal ve uluslararası siyasal ve toplumsal gelişmelerinin, ülke özelinde artan siyasal şiddetin ve terör olaylarının etkisi büyüktür.

Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise ilk olarak Parti üyelerinin partinin tüzük ve programına itaat öne çıkmaktadır. Hatta buna ilişkin üyeler imza vermekle yükümlendirilmektedir. Muhalefetin önünü kısmen açan madde ise program ve nizamnamenin içtihadına uygun olmayan maddelerin Kongre'de düzenlenmesi veya kaldırılmasının mümkün kılındığına ilişkin maddedir. Ancak buna ek olarak kuruluş nizamnamesi “umumi esaslara” muhalefet eden üyelerin partiden ihracını da hükme bağlamaktadır. Parti'nin 1961 ve 1976 arası dönem tüzüklerine bakıldığında Parti'yi hegemonik olarak yapılanmasını besleyen yeni düzenlemelerin var olduğu görülmektedir. Genel başkanın seçilmesinin salt çoğunluk ile gerçekleştirilmesi, aday belirleme usulünde önseçim /aday yoklaması hükmü yer alsa bile genel başkanın

başkanlığında toplanan Merkez Yönetim Kurulu'nun bu süreçte karar merci olması özellikle lider hegemonyasını belirginleştiren düzenlemelerdir (CHP Tüzüğü, 1976, md.51, md.87-88). “Parti'nin genel kongresi olan Kurultayın olağanüstü toplanabilmesi için ise 1/5 nitelikli çoğunlukla Merkez Yönetim Kurulu'nca çağrının yapılması” hükmüne bağlanması olağanüstü kurultay kararının yine merkez organlarınca bir onaya tabi tutulduğunu gösterir niteliktedir (CHP Tüzüğü, 1976, md.42-44). Dolayısıyla parti içi muhalefetin önünün kesildiği ve merkez teşkilatın hakimiyetinin ortaya koyulduğu maddeler Parti tüzüklerinde yer almaktadır. Bu hükümlerin 1965 yılında kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu sebebiyle parti tüzüklerine bu şekilde yansması önemli bir diğer husustur. Parti içi muhalefetin önünü kesen yapı nedeniyle CHP'deki parti içi muhalefetten doğan parti sayısı oldukça fazladır. Parti içi demokrasinin kademeli örgütlenme ile kurulmaya çalışılması da kademeli örgütlenmenin pratiğe yansıyan yönünün merkezi kuvvetlendirmesi sebebiyle partinin hegemonik eğilimini beslemektedir. Bunlara ek olarak parti disiplini de bu demokratik süreçleri zaten zedelemektedir. Lider algısının özellikle tek parti döneminde “partinin değişmez başkanı” hükmü her ne kadar 1946 değişikliği ile kaldırılmışsa da “değişmezliğini” koruduğu görülmektedir. Bu durum bütün Türk siyasal partilerinin genelinde görülen bir durumdur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin de bu noktada pek çok açıdan kuvvetlendirdiği merkez, partiyi hegemonik yapıya yaklaştırmaktadır.

1923 yılında Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti adına yayınlanan Dokuz Umde ile Halk Fırkasının kurulmasının ardından partinin ilk nizamnamesinde yer alan “Halk Fırkası bir ihtilal fırkası değil, fakat bir inkılap fırkasıdır.” Cümlesi rejimin inşasının başlangıç noktası olmuştur. Ardından Cumhuriyet Halk Partisi'nin vasıf ve prensiplerinin belirlenmesiyle cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik olarak kabul etmesi ile bugüne dek beraberinde gelen ilkeler ortaya çıkmıştır. (CHP 25 Yıl, 1948: 12-21) Bu ilkelerin kabulü ile tek partili dönem boyunca rejim, kendisini muasır medeniyetçi, ilerici, cumhuriyetçi, inkılapçı, laik, halkçı, milliyetçi gibi sıfatlarla tanımlamıştır. Altı ok olarak ifade edilen bu ilkelere Kemalizmin prensipleri tanımlaması da 1935 yılında hazırladığı Parti programında yapılmıştır. Kemalizm söyleminin Atatürk döneminde yaygın bir

biçimde kullanılmamasının sebebi olarak Atatürk'ün tek adamlıktan uzak olma iddiasının zedeleyeceği düşünülmüştür. (Demirel, 2009: 414) Bakıldığında Demokrat Parti iktidarına kadar tek adam olmasa da tek partinin hâkim güç olması Cumhuriyet Halk Partisi'nin hem organizasyon hem de hegemonya dinamiğini büyük oranda etkilemiştir. Parti'nin "ortanın solu" söylemine dek sağ veya sol kavramlarını da partiyi tanımlarken kullanmadığı bilinmektedir. 1969 yılında Parti tarafından yayımlanan düzen değişikliği programı "ortanın solu" söylemi ile partiyi bir anlamda yeniden tanıtan bir görüntü vermektedir (CHP Düzen Değişikliği Programı, 1969). Nitekim bu dönemde aşırı sağ ve aşırı solun kavramsal olarak olumsuz anlamda ve sağ-sol kavramına göre daha belirleyici olarak kullanıldığı bilinmektedir. 27 Mayıs'ta gerçekleşen askeri müdahale sonrasında sağ ve solun net bir biçimde siyasal alanda kullanılmaya başlandığı da açıktır. (Demirel, 2009: 416-419) Sağ-sol söyleminin Parti'nin hedef kitlesini gözle görülür biçimde etkilemediği de seçim sonuçlarından görülmektedir. Hatta Adalet Partisi karşısında Cumhuriyet Halk Partisi oy kaybetmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin müdahale sonrasında sosyo-ekonomik statü açısından orta gelirli olan hedef kitlesinden oy kaybettiği anlaşılmaktadır. (Abadan, 1966: 113-114) Dolayısıyla buna göre Parti hedef kitlesini var olan sınırlı grubu da daraltmıştır. Parti bütün vatandaşları kapsadığını belirtse de özellikle çok partili hayata geçişten itibaren halk desteğini kırsal alanda parti içi muhalefetten doğan Demokrat Parti'ye, 1960 yılında yapılan askeri müdahaleden sonra da Demokrat Parti'nin varlığını benzer bir biçimde devam ettiren Adalet Partisi'ne kaptırmıştır. Bütün bu veriler ışığında Cumhuriyet Halk Partisi, oluşturulan modele göre elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine uymaktadır. Elbette dönem içerisinde çok çeşitli dönüşüm ve düzen değişikliği yaşamıştır ancak parti "merkez" in temsilcisi profilinden çıkamamıştır.

3.3.2. Demokrat Parti

Türk siyasal hayatında merkez sağın ilk halkası olan Demokrat Parti devamında gelecek diğer merkez sağ partilerinin bir anlamda öncülü olmuştur. Tek parti döneminde yaşanan sıkıntıların etkilediği kesimlerin gücünü arkasına alan Parti 1950 seçimlerinde Türk siyasal hayatı için bir dönemi kapatmıştır (Çavuşoğlu, 2009: 266). 1946 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 61 milletvekili ile, 1950 yılında

yapılan milletvekili genel seçimlerinde 416 milletvekili ile, 1954 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 503 milletvekili ile ve 1957 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 424 milletvekili ile parlamentoda temsil hakkını elde eden dönemin ilk yarısının öne çıkan diğer partisi Demokrat Parti (DP)'ye geldiğinde Demokrat Parti'nin kurucuları Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilen Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve yine Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa eden Mahmut Celal Bayar olmuştur (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020, DP Tüzüğü, 1951, md.100).

Demokrat Parti'nin örgütlenmesi, Büyük Kongre, Merkez Genel İdare Kurulu, Parti Meclisi Grubu, Yüksek Haysiyet Divanı, Merkez Haysiyet Divanı ve İl Haysiyet Divanları, Köy, Mahalle, Bucak, İlçe ve İl Kongreleri, İl İdare Kurulları, İl Genel ve Belediye Meclisleri Parti Grupları şeklindedir. Yani Parti örgütü merkez ve il teşkilatı olarak idari teşkilatlanmaya göre ayrılan bir yapıdadır (DP Tüzüğü, 1949, md.8, DP Tüzüğü, 1951, md.8). Parti'nin sivil toplum bağını geliştirmeye yarayan doğrudan örgüt bağının “Vatan Cephesi” ile kurduğu görülmektedir (Çavdar, 2019: 74). Bu bağ çeşitli yayın organları veya bazı ikincil örgütlenmeler ile de kurulmaktadır. Zafer gazetesi partinin yayın organı olarak sivil toplum bağını inşa etmiştir. Bunun yanında Kuvvet, Vatan, Tasvir, Cumhuriyet, Son Posta, Tan ve Demokrat İzmir gazeteleri de partiyi destekleyen yayın organları arasındadır. (Tökin, 1965: 80) Bu yayınlara ek olarak partinin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile de yakın bağı olduğu bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2010: 25). Parti'nin 1946 yılındaki ilk programına bakıldığında milletin örgütlenmesinin desteklendiği açıkça belirtilmektedir (DPPG, 1946: 2). Tek parti dönemi ardından muhalif yayın organları ve Mardin'in “merkez-çevre”sindeki çevreden aldığı destekle de Parti güçlenmiştir.²² Parti, askeri müdahale ile siyasal yaşama veda etmiştir.

Demokrat Parti, demokratik bir görüş ve zihniyet ile devletin birlik ve beraberliğini amaçlamanın yanı sıra sosyal güvenlik, sosyal adalet ve fırsat eşitliği gibi kavramları amacına dahil etmektedir. Parti'nin amacı “...Türkiye Cumhuriyeti'nde

---

²² Partinin kuruluş aşamasında çeşitli dini örgütler tarafından (Nakşibendiler gibi) desteklendiği bilinmektedir (Eligür, 2010: 57).

demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet...” şeklinde belirtilmektedir (DP Parti Programı, 1951, md.1). Parti, serbest piyasa ekonomisi temelleri ile inşa edeceği düzeni destekleyeceğini de amaçları arasında saymaktadır. (Demokrat Parti Programı, 1946: 1, Demokrat Parti Tüzüğü, 1949: 3) Demokrat Parti'nin hedef kitlesi ise tek parti döneminde hem toplumsal hem de siyasal alanın dışında kalmış “çevre”dir. Bundan sebep Parti'de popülist söylemin sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Demokrat Parti'nin çıkış yaptığı döneme bakıldığında İkinci Dünya Savaşı sırasında öne çıkan ticaret burjuvazisi ile kapitalizm ile karşı karşıya kalan büyük toprak sahiplerinin iktidara bir halk hareketi ile el koymasını sağlayan bir araç olarak tanımlanmaktadır (Eroğul, 2019: 11).

Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapı eğilimine bakıldığında Demokrat Parti, parti içi muhalefetten doğan bir parti olarak Parti disiplinini oluşturan “inzibat hükümleri” ile parti üyelerini parti programına aykırı hareket etmeye ilişkin yasakları tüzüğüne eklemiştir (DP Tüzüğü, 1949, md. 23). Bu da parti içi muhalefetin doğması halinde ilgili grubun partiden uzaklaştırılmasının önünü doğrudan açmaktadır. Parti genel başkanının seçimine ilişkin tüzükte detay verilmemekle birlikte, “Olağanüstü kongre²³ Genel İdare Kurulu veya Parti Başkanı tarafından veya il idare kurullarınca oluşturulan heyetin 2/3 nitelikli çoğunluğuyla toplanmasının” hükme bağlandığı görülmektedir (DP Tüzüğü, 1952, md.12). Aday belirleme usulü ise her seçim bölgesi yönetiminden oluşan kurulların yoklaması ile gerçekleşmektedir. Kademeli olarak kurulan sistemde Genel İdare Kurulu'nun adaylık sürecinde oy sıralamasını bozmaması esas alınsa da merkez adaylarının aday listelerine eklenmesi hükmü ile parti içi demokrasi ortadan büyük ölçüde kalkmaktadır (DP Tüzüğü, 1952, md.92)

Kuruluşundan itibaren “demokratlık” ve “rejim karşıtlığını” eşleştirme noktasına gelmesi ile eleştirilerin de hedefi olan Demokrat Parti, toplumun geniş kesiminin inanç, değer yargılarının ve hayat biçimlerinin siyasi temsili olarak kabul gören merkez sağ II. Dünya Savaşı'nın bitiminin de etkisiyle Türk siyasal hayatına dahil

---

²³ Parti tüzüğünde “fevkalade toplantı” olarak yer almaktadır (Demokrat Parti Tüzüğü, 1952: md.12).

etmiştir (Benlioğlu, 1947: 9-10, Çavuşoğlu, 2009: 266). Seçimlerde gösterdiği başarının “beyaz ihtilal” olarak anıldığını da kitaplarda görmek mümkündür (Aydemir, 1968: 14). Demokrat Parti her ne kadar “çevre”nin temsilini de üstlenerek hareket ettiğini savunsa da yönetici elitin etkisiyle bir süre sonra Parti elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisinin özelliklerini taşımaktadır. Sahip olduğu popülist söylemin 1950li yılların ikinci yarısında etkisini kaybetmesi ile siyasal alanda varlığını yitiren Parti son döneminde, tek parti döneminin eleştirilerinin yeni muhatabı olmuştur. Demokrat Parti inşa edilmek istenen “biçimsel demokrasi”²⁴ içerisinde merkez sağ temsil ederken diğer yandan parti elitleri özelinde Türk siyasal hayatının ilerleyen dönemlerinde de göreceğimiz farklılaşmayı barındıramamıştır. Bu da tipolojik açıdan Cumhuriyet Halk Partisi’ne benzerliğin nedenlerinden en önemlisi olmuştur. Parti programının üzerine kurulduğu liberalizm ve demokrasi söylemlerinden liberalizm partinin ekonomik manevralarının ana vurgusu olurken, Parti’nin demokrasi söyleminin ne kendi örgütlenmesine ne de siyasal alana yansımaları görülmemiştir. Parti’nin sınıfsal farklılaşmanın var olduğu bir dönemde ortaya çıkmamış olması toplumu folklorik öğeler üzerinden devlet ile birleştirdiği popülizme itmiştir (Sunar, 2076-2082). Demokrat Parti böylece ortaya tipolojik olarak Cumhuriyet Halk Partisi ile aynı olan ancak temelde tek parti döneminde görülmeyen popülizmin etkisiyle seçmen kitlesini yakalayan bir parti olarak siyasal alana yerleşmiştir.

3.3.3. Millet Partisi (I)

1950 yılında mecliste temsil edilen birinci Millet Partisi (MP) 1948 yılında Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti’den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulmuştur (Tunaya, 713). Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni gibi siyasilerden oluşan bir kurucu ekibi bulunmaktadır (İçişleri Bakanlığı EGM, 1950: 491). Parti 1950 yılında yapılan seçimlerde 1 milletvekili ile temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020).

---

²⁴ Cem Eroğul (2019: 8) tarafından dönemin demokrasisi için kullanılmaktadır.

Parti örgütlenmesi idari bölümlere ayrılmamıştır. Buna göre kuruluş tüzüğünde yer alan teşkilatlanma kademelerin yürütme kurulları, bunların kongreleri, il ve genel inzibat divanları, genel yürütme kurulu, büyük kongre şeklindedir (Millet Partisi Tüzüğü, 1948, md.9). Gerek görüldüğü durumlarda Genel Kurul'un illerdeki kademe örgütlenmelerini kurabileceği hükmü kuruluş tüzüğünde yer almaktadır (Millet Partisi Tüzüğü, 1948: md 10). Partinin doğrudan bir ikincil örgüt ile bağı bilinmemekle beraber Parti, 1954 yılının ocak ayında "Millet Partisinin dini esaslara dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olma gerekçesi ile Sulh Ceza Mahkemesince kapatılmıştır (Ahmad & Turgay Ahmad, 1976: 118).

Millet Partisinin kuruluş programına bakıldığında parti, "cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına bağlı" olarak kendini tanımlamaktadır (Millet Partisi Programı, 1948, md. 1). Yine programında Parti'nin amacı "samimi ve emin seçim ile tezahür edecek olan Milli iradeyi hâkim kılmak; bu iradeye ve insan haklarına uygun bir hükümetin tesisine ve bekasına çalışmak" olarak belirtilmektedir (Millet Partisi Tüzüğü, 1948, md. 2). Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi umdeleri olarak kabul edilen 6 umdeyi kaldırmayı amaçladıklarını da belirtmektedir. (Millet Partisi Programı, 1948, md.6). Partinin muhafazakâr duruşu yine kuruluş programında amacında olduğu gibi açıkça görülmektedir. Dolayısıyla partiyi milliyetçi muhafazakâr bir parti olarak tanımlamak mümkündür. Hedef kitlesi de bu doğrultuda milliyetçi muhafazakâr kesimdir. Millet Partisinin tüzüğüne göre parti içinde liderin herhangi bir üstünlüğünün olmadığı yalnızca vazife bakımından yetkilerinin olduğu kabul edilmiştir (Millet Partisi Tüzüğü, 1948, md. 45).

Partinin Millet Partisi adı ile varoluşu kısıtlı sürede gerçekleştiğinden hegemonik veya çoğulcu bir yapının kurulduğundan bahsetmek için yeterli süre siyasal alanda bulunmamıştır. Dahası Parti tüzüğünde genel başkanın büyük kongrede diğer üyelere de farkının olmadığını tekrar altının çizildiği görülmektedir (Millet Partisi Tüzüğü, 1948, md. 68). Parti'nin bu vurgusuna karşın yalnızca Fevzi Çakmak'ın manevi önderliğinin parti içinde büyük önem taşıdığı bilinmektedir (Limoncuoğlu, 2018: 148). Parti'nin olağanüstü kongresinin toplanması "genel yürütme kurulunun veya tek mil il yürütme kurullarından ¼'ünü yahut parti üyelerinin 1/5'inin talebine" bağlanmış olup bu durum Parti içinde çoğulcu bir yapı kurulabilmesi için merkezin

baskınlığını azaltması için önem taşımaktadır (Millet Partisi Tüzüğü, 1948, md.71). Parti adaylarının belirlenmesine ilişkin hüküm bulunmayan Parti tüzüğünde Parti üyelerinin kongrelere katılımının aidatlarını ödemeleri ile mümkün kılınması dönem partilerinin aidata verdiği önemi gösteren bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Millet Partisi Tüzüğü, 1948, md.58). Parti disiplini gibi Parti içi muhalefetin önünü kesen maddeler tüzükte yer almamakla beraber parti siyasal alandan Mahkeme kararı ile ayrıldığından uygulamada bu maddelerin ne ölçüde uygulanabildiğini görmek mümkün olamamaktadır. Parti aktif olduğu dönem boyunca da kendi içinde oluşan iç muhalefetinden ziyade CHP ve DP muhalefeti ile mücadele etmiştir (Limoncuoğlu, 2018: 147).

Parti, elit temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu parti tipolojisine uymakla beraber çoğulcu parti vurgusu da Tüzük maddeleri uyarınca göze çarpmaktadır. Elit temelli bir parti olduğu kurucu grubunun Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti milletvekillerinden oluşması ile açıklanmaktadır. Sınırlı kitle hedefi ise milliyetçi muhafazakâr kesime odaklanmasında görülmektedir. Parti özellikle programında yer verdiği altı umdenin kaldırılması ve dini değerlerin öncelenmesi vurgusuyla hedef kitlesini büyük oranda sınırlamaktadır. Çoğulcu parti olarak ise Parti tüzüğüne göre eğilimi yüksek görülürken, diğer yandan hegemonya vurgusu yalnızca kurucu lider olan Fevzi Çakmak'a verilen önemden hareketle yapılamayacağından Parti'yi elit temelli sınırlı kitle hedefli parti olarak sınıflandırmak yerinde olacaktır.

3.3.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi

1954 yılında Mahkeme Kararı ile kapatılan Millet Partisi'nin mirası üzerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)'nin 1954 seçimlerinde 5 ve 1957'de yapılan milletvekili genel seçimlerinde 4 milletvekili ile temsil görevini üstlendiği görülmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020). Partinin kurucu ekibi Millet Partisi ve Köylü Partisi'nden isimlerden oluşmaktadır. Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Suphi Batur, Osman Bölükbaşı, Enver Kök, Ahmet Tahtakılıç, A. Boyacıgiller kurucu ekibin siyasileridir. (Cumhuriyetçi Millet Partisi Tüzüğü, 1954) Yani Parti'nin kuruluş formu iç muhalefetlerden ortaya çıkmaktadır.

Partinin örgütlenmesi kademeli bir biçimde; ocak örgütlenmesi, bucak örgütlenmesi, kaza ve vilayet örgütlenmesi şeklindedir (Cumhuriyetçi Millet Partisi Tüzüğü, 1954, md.10-12). Partinin ikincil örgütlerle ve sivil toplumla açıkça kurduğu bir bağ ilk başta yoktur. Ancak Parti'nin Milliyetçi Hareket Partisi'ne giden süreçte milliyetçi öğrenci örgütlenmeleri ve aşırı sağ örgütlenmeler tarafından desteklendiği bilinmektedir. Parti, Cumhuriyetçi Köylü Partisi ile birleşerek siyasal hayatına Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak devam etmiştir.

Partinin amacı kuruluş programında “Türkiye’de insan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir Devlet nizamı kurmak” şeklinde belirtilmektedir. Bu süreçte “Hürriyet, emniyet, müsavat ve adalet mefkurelerine, Millî hâkimiyet ve lâik cumhuriyet esaslarına, Garp örneği demokrasi hukukuna, Milliyetçilik akidesine bağlı kalınacağı” şeklinde ifade edilmektedir. (Cumhuriyetçi Millet Partisi Programı, 1954, md.1) Parti, Millet Partisi mirasçısı konumunda olduğundan hedef kitlesi de bu doğrultuda milliyetçi bir kitle olmuştur. Partide dini vurguların yer almadığı görülmektedir. Millet Partisi ile başlayan bu siyasal alan temsili gerek iktisadi bakış gerek sosyal görüş bağlamında her ne kadar popülist milliyetçilikten doktrinel milliyetçiliğe dönüşü gösterse de Türk milliyetçiliğinin temsilcisi partilerin omurgasını ortaya çıkartmıştır (Limoncuoğlu, 2018: 149).

Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapı eğilimine bakıldığında ise genel başkanı “Parti namına beyanatta bulunmak; parti programı ve umdeleri dairesinde partinin umumî siyasetinin mesuliyetini taşıyan umumî idare heyetince²⁵ ittihaz olunan kararlar dairesinde parti reisine aittir.” hükmü ile parti sözcülüğünü üstlenmektedir (Cumhuriyetçi Millet Partisi Tüzüğü, 1954, md.22). Parti'nin büyük kongresinin “fevkalâde toplantıya, Umumî idare Heyetinin veya partiye kayıtlı azanın beşte birinin karar ve yazılı talepleriyle yapılacağını; bu toplantıda ruznameye²⁶ dahil maddeler dışında müzakere cereyan edemeyeceği”ni hükme bağlamaktadır (Cumhuriyetçi Millet Partisi Tüzüğü, 1954, md.20). Parti genel başkanın seçimine ilişkin detayın ise Parti tüzüğünde yer almadığı görülmektedir. Buna ilişkin tek hüküm “Parti Reisi,

---

²⁵ “Umumî İdare Heyeti, Parti reisi dahil 11-12 azadan teşekkül eder” (Parti Tüzüğü, md.6)

²⁶ Gündem.

büyük kongrece partililer arasından gizli rey-açık tasnif usulüyle ayrıca intihap edilir” hükmüdür (CMP Tüzüğü, 1954, md.6). Cumhuriyetçi Millet Partisi’nde parti disiplin cezalarını ise ihtar ve ihraç şeklinde düzenlemiştir (Cumhuriyetçi Millet Partisi Tüzüğü, 1954, md.26). Parti’nin aday belirleme usulü ise “...dörtte üçü mahalli teşkilât, dörtte biri de Umumî İdare Heyeti tarafından tespit edilir.” Şeklindedir (Cumhuriyetçi Millet Partisi Tüzüğü, 1954, md.36). Buna göre merkez teşkilat adayların ¼ kadarını üyelere bağımsız belirlemekte ve hegemonik eğilim yaratmanın önünü açmaktadır. Ancak Parti’deki hegemonik yapının izlenebileceği kadar uzun bir dönem Parti siyasal hayatta varlık göstermediğinden tüzükte yer alan hükümlerle ortaya çıkan durum Parti’nin kuvvetli bir hegemonik yapı içermediği şeklindedir.

Parti, elit temelli sınırlı kitle hedefli parti tipolojisine uymakla beraber hegemonik/çoğulcu parti vurgusunun görülür nitelikte olmadığı ortadadır.

3.3.5. Hürriyet Partisi

1955 yılında kurulan Hürriyet Partisi, Enver Adakan öncülüğünde İsmail Hakkı Akyüz, Muammer Alakant, Ekrem Alican, Raif Aybar, Yusuf Azizoglu, Muhlis Bayramoğlu gibi Demokrat Partili milletvekilleri tarafından kurulmuştur. Parti 1957 milletvekili genel seçimlerinde 4 milletvekili ile temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020). Parti, Demokrat Parti’nin iktisadi politikaları ve muhalefete yönelik baskıcı tutumuna karşı oluşan iç muhalefetten doğmuştur (Kaynar, 2007: 107). 19 milletvekilinin Demokrat Parti’den ayrılarak 1955 yılında kurduğu bu parti örgütlenmesini Ocak, Nahiye, Kaza, Vilâyet İdare Heyetleri ve Kongreleri, Vilâyet Disiplin Kurulları, Umumî Disiplin Kurulu, Umumî İdare Heyeti, Umumî Kongre şeklinde idari taksimata uygun biçimde kurmuştur (Hürriyet Partisi Tüzüğü, 1956, md.10-11). Parti sivil toplum bağı inşa edecek zaman bulamadan 1958 yılında olağanüstü kongrede alınan kararlarla kapatılmıştır (Tökin, 1965: 89).

Partinin amacına bakıldığında,

“Memleketimizi muasır medeniyetin ileri merhalesine götürmenin ve vatandaşın huzur, emniyet ve refahını sağlamanın yolunu demokratik rejimi yurdumuzda hakikî mânasiyle ve bütün icaplarıyla gerçekleştirmekte gören partimiz bu rejimi en kısa zamanda tesis etmeği hayatî bir dâva sayar. Hedefimiz, bu programda gösterilen

esasları tatbik suretiyle, üzerinde bütün vatandaşların dostça yaşadıkları hür ve mamur bir vatan, içtimaî muvazenesizlikten uzak, siyasî sahada olduğu kadar içtimaî sahada da her türlü korkudan azade müstakar bir cemiyet vücuda getirmek...”

olarak Tüzükte belirtilmektedir (HP Programı, 1956, md.1). Partinin hedef kitlesi keskin bir sınıra tabi olmamakla beraber Demokrat Parti'nin baskıcı tutumuna muhalif kesimleri hedef alan bir parti çizgisindedir.

Parti için hegemonik/çoğulcu yapı unsuruna bakıldığında ise bu unsurun pratikte gözlenmesi için partinin siyasal alanda aktif olma süresi gereğince mümkün olmamaktadır. Ancak Parti tüzüğü Parti'nin hegemonik eğilimini işaret eden bazı hükümler barındırmaktadır. İlk olarak genel başkanın Parti içinde seçim usulü Tüzükte yer almamaktadır. Bu durum genel başkanın seçilmesi noktasında demokratik bir sürecin yokluğunu gösterir niteliktedir. Partinin disiplin cezalarında “parti programına, nizamname ve talimatnameler hükümlerine, bunlardaki esaslara uygun olarak parti Umumî İdare Heyeti veya diğer parti İdare Heyetleri tarafından verilen kararlara aykırı hareketlerde bulunmak” disiplin cezası hallerinde sayıldığından partinin disiplinli yapısı ve merkezin baskınlığı çıkarımı yapılabilecektir. Parti'de aday gösterme usulü teşkilat kademelerinden kazadan vilayet merkezine kadar kademeli olarak gerçekleşen aday yoklaması şeklindedir. “Umumî İdare Hey'eti yoklamadaki rey sırasını bakmaksızın o seçim bölgesinin çıkaracağı mebus adedine göre ve kesirler Vilâyet teşkilâtı lehine sayılmak suretiyle, bu namzetlere %20 ye kadar Merkez namzetlerini de ilâve ettikten sonra hepsini Parti namına mebus namzedi ilân eder.” (Hürriyet Partisi Tüzüğü, 1956, md.76). Burada görüldüğü üzere aday yoklamasındaki oylara göre belirlenen adaya ek olarak Merkez'in de aday eklemesi mümkündür. Bu duruma ek olarak Parti tüzüğü ile “Umumi seçimlerde parti merkezinin mebus namzeti olarak tesbit edeceği kimselerin: memleket kültürüne, içtimaî hayatına, ilmüne hizmet etmiş, yüksek ilmî ve idarî vazifelerde bulunmuş, iyi şöhret ve ahlâk sahipleri arasından seçilmeleri” şart olarak koşulmaktadır (Hürriyet Partisi Tüzüğü, 1956, md.48). Bu hükümler Parti merkezinin baskınlığını gösteren hükümlerden sayılabilir. Partinin gerekli hallerde olağanüstü kongreye gitmesinin “Umumî İdare Hey'eti kararı veya temsilcilerin beşte birinin talebi ile, Umumî İdare Hey'eti tarafından Umumî Kongre fevkalâde toplantıya çağrılır.” Hükmüne göre yapılması planlanmıştır (Hürriyet Partisi Tüzüğü, 1956, md.38). Umumi İdare Heyeti'nin merkez teşkilatı temsil eden umumi

kongre tarafından seçilmesi bu yapının hegemonik bir eğilim yaratabileceğini göstermektedir.

Parti, elit temelli sınırlı kitle hedefli parti tipolojisine uymaktadır. Ancak Parti aktif olarak siyasal alanda oldukça kısa bir süre kaldığından hegemonik/çoğulcu yapı açısından partinin keskin bir şekilde kategorize edilmesi mümkün olamamaktadır. Parti içi muhalefetten doğan Hürriyet Partisi elit temelli yapısının ve bunun korunması için de Tüzük hükümleriyle bunun altını çizmektedir. Hedef kitlesine ilişkin sınırlar keskin olmamakla beraber muhalif konumdaki kitleleri hedefleyen bir duruş göstermektedir.

3.3.6. Adalet Partisi

1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonrasında siyasal alanda yer alan partilerden Demokrat Parti kapatılmış ve Milli Birlik Komitesi yönetime el koymuştur. Askeri müdahale sonrasında yapılan ilk seçimlerde Demokrat Parti mirasçısı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi (AP), Ragıp Gümüşpala, Necmi Ökten, Şinasi Osma gibi emekli askerlerden ve eski demokratlar öncülüğünde kurulmuştur (Adalet Partisi Ana Nizamnamesi, 1961: 30, Tökin, 1965: 103). 1961 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 158, 1965 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 240, 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 256, 1973 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 149, 1977 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde ise 189 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020).

Parti örgütlenmesi kuruluş tüzüğünde merkez ve muhit teşkilatlanmasına göre oluşturulmuştur (Adalet Partisi Tüzüğü, 1961, md.11). Ancak 1965 yılında kabul edilen 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu partilerin genel esaslarını, teşkilat yapısını, mali hükümlerini, parti yasaklamalarını, parti kapatma hükümlerini yeniden düzenlediğinden Kanun'un kabulünden sonra siyasal partilerin buna göre düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Bu sebeple 1966 ve 1968 tüzüklerinde parti örgütlenmesi Genel İdare Kurulu, il idare kurulu, ilçe idare kurulu, köy ve mahalle muhtarlıkları bölge üyeleri şeklinde bir örgütlenmeye dönüşmüştür (Adalet Partisi Tüzüğü, 1966, md.7, Adalet Partisi Tüzüğü, 1968, md.7). Parti'nin çoğu Demokrat

Parti örgütünü Adalet Partisi örgütlenmesine dönüştürmesi ile Türkiye'deki örgütlenmesini kuruluşundan itibaren hızla inşa ettiği bilinmektedir. (Bektaş, 1993: 35) Sivil toplum bağı gazeteler vasıtasıyla kurmuş olan partinin sivil toplum bağı Zafer Gazetesi, Adalet Gazetesi, Son Havadis, Yeni İstanbul, Tercüman, Haber, Hergün, Demokrat İzmir ve Adalet gibi gazetelerle yürütülmüştür (Tökin, 1965: 105). Parti'de merkez teşkilatında propaganda başkanının yer alması diğer parti tüzüklerinden farklı olarak Adalet Partisi'nin bu yürüttüğü basın ilişkisini düzenlemeye verdiği önemi de gösterir niteliktedir (Adalet Partisi Tüzüğü, 1961, md. Md.41). Partinin Demokrat Parti gibi Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile bağının oldukça kuvvetli olduğu bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2010: 25). Adalet Partisi 1980 askeri müdahalesi ile kapanmıştır.

Parti'nin ana görüşünün kaleme alındığı belgede “İnsan, Millet, Hürriyet, Tekâmül²⁷, Muvazene²⁸, İlim ve Ebedilik” fikirleri sunulmaktadır (AP Ana Görüşü, 1963: 28). Adalet Partisi'nin ideolojik duruşunu gösterebilecek belgelerde dönemin Cumhuriyet Halk Partisi gibi belirli bir sınıfa değil bütün sosyal gruplara seslendiği de görülmektedir (Bektaş,1993: 137). Adalet Partisi'nin parti belgesinde yer verdiği amacına bakıldığında,

“... Türkiye'de Milli Birliğin ve gerçek millet hâkimiyetinin kurulup gelişmesine, ferdin ve ailenin tam bir hürriyet, refah ve eşitliğe kavuşturulmasına, Türk Milletinin ve Devletin yükseltilmesine çalışmak, programında yazılı içtimai emniyet, milliyetçilik, şahsiyetçilik, köycülük, muhitçilik ve şahsi teşebbüsçülük ile her sahada terakki ve tesanüdü gerçekleştirerek, millî bünyeye uygun İslahatçılık esaslarını vatandaşlara benimsetmek suretiyle Türk milletine ve yurduna hizmet etmek”

olarak belirtilmektedir (Adalet Partisi Ana Nizamname, 1961: 3). Parti'nin amacı sonrasında

“Hürriyet, emniyet, müsavat, adalet mefkûrelerine, millî hâkimiyet ve lâik Cumhuriyet esaslarına, garp örneği demokrasi hukukuna ve milliyetçilik akidesine samimî surette bağlanmak, gerçek demokrasinin kurulmasına hizmetle bulunmak, tatbikatını ciddi murakabeye tabi tutmak, programında kabul edilen fikirleri tahakkuk ettirmek

---

²⁷ Kökeni Arapça olan kelimenin anlamı olgunlaşma, gelişmedir.

²⁸ Kökeni Arapça olan kelimenin anlamı denge, ölçüdür.

suretiyle, Türk Milletinin refah ve saadetini sağlamak amacıyla kanunlar ve tüzüğündeki hükümler dairesinde faaliyette bulunmak”

olarak değiştirilmiştir (Adalet Partisi Tüzüğü, 1966-1968, md.2). Parti'nin yazılı olmayan amacı olarak da eski Demokrat Partilileri bir çatı altında toplamak olduğu savunulmaktadır (Tökin, 1965: 104). Hatta Parti Demokrat adını Milli Birlik Komitesi'nin yasağı sebebiyle kullanamadığı bilinmektedir (Adalet Partisi Tarihçesi, <http://ap.org.tr/>, 21.02.2020). “İlim, Fikir, Hürriyet, Hukuk ve Ahlak” üzerine kurduğu politik görüşünü, “millet” kavramıyla eşleştirdiği cemiyet görüşü ile birleştiren Adalet Partisi, tek tek her vatandaşını millet sahibi olarak gördüğünü belirtmektedir. (AP Ana Görüşü, 1963: 7-22) Her ne kadar bütüncül bir hedef kitle belirliyor gibi görünse de Parti'nin siyasal eğilimi merkez sağ olarak değerlendirilmektedir (Kaynar, 2007: 114). Dolayısıyla hedef kitlesi de bu ideolojik duruşa sahip kesimdir.

Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında Parti içi muhalefetin yerine parti içinde üyelerin birbiri ile “fikir arkadaşlığı” şeklinde ilişkilerini yürütmesi ana nizamnamede vurgulanan önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Adalet Partisi Ana Nizamname, 1961: 5). Parti'nin disiplin cezalarına ilişkin düzenlemesi ile disiplinli parti yapısı diğer partilerde de görüldüğü üzere parti tüzüğünde yerini almıştır. Parti genel başkanı “Parti Genel Başkanı büyük kongrece, il ve ilçe başkanları kendi kongrelerince partililer arasından doğrudan doğruya seçilir.” Hükmüne göre seçilmektedir (Adalet Partisi Tüzüğü, 1966-68, md.8). Büyük kongrenin tabii üyeler ve seçilmiş delegelerden oluşmasına ek olarak Adalet Partisi için hegemonik eğilimi artıran bir başka husus genel başkan seçimidir. Seçim usulünün de açıkça belirtilmiş olmadığı görülmektedir. Parti'nin olağanüstü kongresi “Bütün kongreler çevrelerindeki üyelerin 1/5'inin isteğiyle veya kendi kademesi idare kurulunun teklifiyle veya bir üst kademe idare kurulunun kararıyla olağanüstü toplantıya çağrılır” hükmü ile düzenlenmiştir (Adalet Partisi Tüzüğü, 1961, md.52). Buna “genel başkanın lüzum görmesi veya Genel İdare Kurulunun kararı veya Büyük Kongre üyelerinden beşte birinin yazılı istemi üzerine” yapılacağı hükmü daha sonra merkezi olağanüstü toplantıda ana belirleyici haline getirmiştir (Adalet Partisi Tüzüğü, 1966-1968, md.33). Son olarak aday belirleme usulü ise önseçim ve merkez yoklaması şeklindedir (Adalet Partisi Tüzüğü, 1966-1968, md.44). Merkez

oylamasının varlığı önseçimin öne çıkardığı parti içi demokrasiyi yok eder niteliktedir. Buna ek olarak Adalet Partisi için iç muhalefette partinin kimliğini bozduğu düşünülenlerin II. Kongrede tasfiyesi bir parti içi demokratik duruş olarak değerlendirilse de dışarıdan bakıldığında bu durum muhalefetin tasfiyesi olarak değerlendirilebilecektir (Tökin, 1965: 105). Parti liderinin ancak ölümle değişmesi de öne çıkan bir diğer husustur. Bu durumun Türk siyasal hayatındaki partilerin büyük çoğunluğunda böyle olduğu bilinmektedir. Son olarak parti tüzüğünde partinin ana düsturlarına karşı gelmek de disiplin esaslarından sayılmakta, bununla beraber düşünüldüğünde partinin hegemonik yapıda olduğu görülmektedir.

Elit temeli kuruluş dinamiğinde açıkça görülen Parti, hedef kitlelerini her ne kadar kapsayıcı tutsa da odaklandığı seçmen eski Demokrat Partililer olmuştur. Nitekim Parti'nin 1965 seçimleri öncesinde yayınladığı seçim beyannamesinde askeri müdahaleye yapılan atıfla “yakın tarihin olaylarının herkesin hafızasında olduğu...askıda kalan meselelerin çözülmesine 10 Ekim (1965) seçimlerinin imkân vereceği” belirtilmektedir (AP Seçim Beyannamesi, 1965: 4). Böylece Parti'nin siyasal alanda duruşu iyice netleşmektedir. Parti'nin hegemonik vurgusunun da hem mevzuat açısından hem de oligarşik yapısını açıkça ortaya koyan tek liderin kuruluştan kapatılışa kadar Süleyman Demirel olması gibi temel unsurlar ortaya koymaktadır (Bektaş, 193: 149). Sonuç olarak Adalet Partisi, Demokrat Parti gibi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine girmektedir. Böylece Demokrat Parti mirasının tipolojik açıdan da üstlenildiği söylenilebilecektir.

3.3.7. Yeni Türkiye Partisi

1961 yılında kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) askeri müdahale sonrası ortaya çıkan boşluğu gidermek için eski Demokrat Partili siyasiler tarafından kurulmuştur. Parti'nin “eski Demokrat Parti mensuplarına saflarını açık tuttuğu” Parti programında da açıkça yer almaktadır (Yeni Türkiye Partisi Programı, 1961: 32). İrfan Aksu, Ekrem Alican, Raif Aybar, Hasan Kangal gibi isimlerden oluşan kurucu ekipte yer alan Esat Eğilmez, Sırrı Öktem gibi askerler ve Milli Birlik Komitesi yönetimine destek olan Ekrem Alican sayesinde askeri kanadın da desteğini alan Parti 1961 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 65, 1965 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 19 ve 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 6 milletvekili

ile parlamentoda temsil edilmiştir. (Yeni Türkiye Partisi Ana Tüzüğü, 1961: 25-26, Kaynar, 2007: 132, Atılgan, 2015: 589 YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020). Parti'nin üyeleri arasında Türkiye'nin Güneydoğusunda yer alan Kürt kökenli Türk vatandaşlarından oluşan toprak ağalarının çok sayıda olduğu da belirtilmektedir (Kirişçi & Winrow, 1997: 107-108, Güney, 2002:122).

Partinin kuruluş tüzüğüne göre il ve ilçe örgütlenmeleri şeklinde teşkilatlandığı görülmektedir (Yeni Türkiye Partisi Ana Tüzüğü, 1961, md.9). 1965 yılında kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu'nun etkisiyle 1967 yılında revize edilen tüzükte parti teşkilatı il teşkilâtı, merkez teşkilâtı, ilçe ve il gençlik ve kadın kolları olarak düzenlenmiştir (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü, 1967, md.9). Parti'nin sivil toplum bağına kurduğu bir örgütlenme veya yayın organı bulunmamaktadır. Nitekim Parti 1973 yılında kendini feshederek Adalet Partisi'ne katılmıştır.

Partinin amacının,

“Vatandaşın serbest düşünce ve hareketlerine imkân veren demokratik hayat tarzını ve insanlık şerefini korumak suretiyle vatandaşın refah ve saadetini en başarılı bir şekilde tahakkuk ettirmek, Totaliter zihniyetten uzak. Anayasa düzeni içinde ferdi hürriyet müstenit içtimai ahenk ve muvazeneyi gerçekleştirmek, şahsiyetlerini ve kabiliyetlerini tam olarak geliştirebilmek için vatandaşların fırsat eşitliğine sahip olmalarını sağlamak, ileri insanlık topluluğunun ve batı uygarlığının hakiki bir üyesi olarak ve Atatürk devrimlerine sadık kalarak Türk milletinin dünyadaki yerini almasını temin etmek, Milliyetçi, lâik ve batılı demokrasi hayat tarzını içtimai, iktisadi, siyasi ve kültürel alanda bütün gücümüzle modernleştirmek, gerici, köstekleyici tedbirlerden uzak kalmak, iktisadî yükselmeyi hür ve ileri Türkiye'nin temel şartı kabul etmek suretiyle iktisadî bünyemizi modernleştirmek, ferdî hürriyetleri zedelemeyen sanayileşme, şehirleşme, ziraî bünyeyi ıslâh ile millî geliri arttırma, vatandaşlara geniş iş sahaları açarak yüksek bir çalışma ve iş seviyesi yaratmak. Bütün bu esaslar içinde ve programda geniş bir suretle izah edilen hak ve hürriyetlerimizle, iktisadî, sınaî, ziraî, malt, ticari ve sosyal mevzuları ele almak”

olduğu görülmektedir (Yeni Türkiye Partisi Ana Tüzüğü, 1961, md.2, Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü, 1967, md.2). Parti'nin amacından da anlaşıldığı üzere Parti milliyetçi bir duruşa sahiptir. Dolayısıyla partinin hedef kitlesinin merkez sağ seçmen olduğu anlaşılmaktadır. Menderes'e muhalif olan grup tarafından siyasal alana dahil edilen Yeni Türkiye Partisi Demokrat Parti'nin demokrat kentli kesimi ile Doğu Anadolu'nun nüfuzlu toprak sahiplerini hedef kitlesinde barındırmış ve bunlardan destek almıştır (Ahmad, 2016: 164). Nitekim parti programında “1960 askeri

müdahalesinin Demokrat Partili vatandaşlara yönelik olmadığını müdahalenin lider grubuna yönelik olduğunu” altının çizilmesi de bu hedef kitleye yöneldiğini doğrular niteliktedir (Yeni Türkiye Partisi Programı, 1961: 31).

Partinin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise Parti tüzükleri disiplinli yapının inşası için gerekli disiplin kurallarını koymaktadır. “Parti genel başkanı partinin genel idare kurulu tarafından kendi üyeleri arasından gizli oy ile ve salt çoğunlukla seçilebilmesi” hükmü ise parti lideri değişimini kolaylaştıran bir hüküm olarak karşımıza çıkmaktadır (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü, 1961-1967, md.34). Nitekim Parti’de liderin seçim başarısızlıkları sebebiyle parti içi demokrasi ile değiştirilebilir olduğu görülmüştür ve Parti’nin genel başkanlığı 1966 yılında seçimle İrfan Aksu’ya, sonrasında da 1968’de İrfan Azizoğlu’na ve nihayetinde 1970 yılında Hasan Tahsin Banguoğlu’na geçmiştir (Kaynar, 2007: 131-133). Bu da partiyi görece çoğulcu bir yapıya yaklaştırmaktadır. Partide aday belirleme usulü ise “Genel idare Kurulunca hazırlanacak yoklama talimatnamesine göre milletvekilleri adayları mahallindeki oy miktarına göre sıralama” şeklindedir. Merkez adayları ise genel idare kurulunca belirlenmektedir (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü, 1961, md.44). Ancak bu usul sonrasında önseçim şekline dönüştürülmüştür (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü, 1967, md.49). Bu yapıya bakıldığında parti çoğulcu bir yapıya eğilim göstermektedir.

Partinin tipolojik olarak elit temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu parti tipolojisine karşılık gelmektedir. Türk siyasal partilerinde var olan oligarşik eğilimin burada partinin en önemli unsuru olarak görülen genel başkan düzeyindeki değişim hızı ve yöntemine bakılarak zayıf olduğu savunulabilecektir.

3.3.8. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), küçük partilerin birleşmelerine 1958 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi’nin Türkiye Köylü Partisi ile birleşmesinin eklenmesi sonucu siyasal alana dahil olmuştur. Dönemin iktidar partisinin seçim ittifaklarını önlemek için yaptığı düzenleme sonucu küçük partiler için bu tür

birleşmeleri bir gerekliliğe dönüşmüştür (Eroğul, 2019: 145).²⁹ Partinin genel başkanlığını Hacı Osman Bölükbaşı üstlenmiş ve iki partiden oluşan siyasiler ile parti 1961 yılında askeri müdahale sonrasında yapılan ilk genel seçimlere katılmıştır. 54 milletvekili ile temsil edilen parti, 1965 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde ise 11 milletvekili ile parlamentoda yer alabilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020).

Partinin örgütlenmesi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi için de kademeli bir biçimde merkez teşkilatı, il ve ilçe örgütlenmeleri ile gerçekleşmektedir (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Tüzüğü, 1964, md.8, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Tüzüğü, 1965, md.20-71). Sivil toplum bağını yürüttüğü örgütlenmelerin başında Türkiye Milliyetçiler Birliği, Aydınlar Kulübü, Vatansever Türk Teşkilatı, Komünizmle Mücadele Dernekleri ve Milli Hareket dergisi gelmektedir. Hatta Milliyetçi Hareket Partisi'nin düşünsel temellerinin bu örgütlenmelerden hareketle şekillendiği bilinmektedir (Atılğan, 2015:590, Çınar & Arıkan, 2002: 27). Nitekim bunları kullanarak Alparslan Türkeş'in genel başkan seçilmesi bu bağın kuvvetini izah edebilecek örneklerden birisidir. Parti 1969 yılında yapılan kongrede Milliyetçi Hareket Partisi adını alırken Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de siyasal hayata veda etmiştir.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin amacına bakıldığında “Gerçek demokrasinin kurulmasına hizmet etmek ve tatbikatını ciddî murakabeye tâbi tutmak, programında kabul edilmiş fikirleri tahakkuk ettirmek suretiyle, Türk Milletinin refah ve saadetini temin etmek üzere, kanunlar ve tüzüğündeki hükümler dairesinde faaliyette bulunmak” olduğu görülmektedir (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Tüzüğü, 1964, md.2, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Tüzüğü, 1965, md.2). Partinin bu amacına ise “milli, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti ülküsüne; hürriyet, milliyet, ahlak, ilim, toplumculuk, gelişme, halkçılık, köycülük ve endüstrileşme ilkelerine samimiyetle bağlanarak” ulaşacağı belirtilmektedir (Cumhuriyetçi Köylü

---

²⁹ Muhalefette kalan iki partinin birleşmesi sonucu doğan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi iç yapısında birleşme esnasında yaşanan muhalefeti sindirerek devam etmiş olsa da bu muhalefet daha sonra yeni partileri ortaya çıkaracaktır (Kaynar, 2007: 102, Özdemir, 2007: 69).

Millet Partisi Programı, 1965, md.1-2). Dolayısıyla partinin hedef kitlesinin de bu doğrultuda taşralı, muhafazakâr, dindar bir kesim olduğu anlaşılmaktadır (Atılğan, 2015:590).

Partinin hegemonik/çoğulcu yapısının ise partinin birleşme aşamasındaki muhalefeti baskılaması göz önünde bulundurularak hegemonik yönde olduğu açıktır. Buna ek olarak parti disiplinli parti özelliklerini tüzüklerinde yer verdiği disiplin cezalarının sınırlarında açıkça göstermektedir. Partinin söyleminden farklı duruş sergilemek veya iç muhalefet “Parti içerisinde huzur ve tesanüdün yapıcısı ve samimî bekçisi olan üyeler kırıcı, yıkıcı ve partinin birliğini ve itibarını küçük düşürücü fiil ve hareketleri önlemeyi vazife” edinen üyeler için mümkün değildir (CKMP Tüzüğü, 1964, md.4). Genel Başkan’ın seçilme usulünde ise Büyük Kongre tarafından yapılacağı belirtilmekle birlikte hangi çoğunluk usulüne göre yapılacağına ilişkin hüküm bulunmamaktadır (CKMP Tüzüğü, 1964, md.9, CKMP Tüzüğü, 1965, md.91). Aday belirleme usulü ise aday yoklaması ile gerçekleştirilmektedir (CKMP Tüzüğü, 1965, md.105). Parti’nin olağanüstü kongre toplanması ise “Büyük Kongrenin müddetinden evvel toplantıya çağırılması Genel idare kurulunun kararı veya Büyük Kongre delegelerinin beşte birinin imzasını havi bir önergenin Genel Başkanlığa tevdi” ile mümkün hale geldiğinden burada nitelikli çoğunluk aransa bile Genel Başkan’ın son karar verici konumda olması partiyi hegemonik eğilimli hale getirmektedir (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Tüzüğü, 1964, md.30). Lider algısı Parti için büyük önem taşımaktadır. Nitekim Alparslan Türkeş’in genel başkan olduktan sonra yürüttüğü süreç de bu hegemonya ile manipüle edilen bir örgütlenme süreci olarak değerlendirilebilecektir.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi için elit temelin Parti’nin doğuşu itibarıyla kendisini gösterdiği ve hedef kitlesinin de milliyetçi kesimle sınırlandığı açıktır. Hegemonik yapısına ilişkin bilgiler ile bu hususlar bir araya geldiğinde Parti’nin elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisi özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür.

3.3.9. Millet Partisi (II)

1965 seçimlerinde yeniden siyaset sahnesine çıkan Millet Partisi (MP)'nin ikinci defa kurulması ise 1962 yılında gerçekleşmiştir. 1960 askeri müdahalesinden sonra yapılan seçimler sonucunda birinci gelen Cumhuriyet Halk Partisi ile koalisyon kurulup kurulmaması hususunda Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi içinde çıkan tartışmalar sonucunda parti içinde koalisyona karşı olan grup, bu tartışmalar sonucunda istifa eden Genel Başkan Osman Bölükbaşı önderliğinde, 13 Haziran 1962'de ikinci kez Millet Partisi'ni kurmuşlardır. (Limoncuoğlu, 2018: 151, Kaynar, 2007:85)

1965 genel seçimlerinde 31 milletvekili ve 1969 genel seçimlerinde 6 milletvekili ile parlamentoda temsil edilen parti il ve ilçe teşkilatlanması şeklinde örgütlenmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020, Millet Partisi Tüzüğü, 1965: 11). Parti'nin sivil toplum bağlantısını yürüttüğü bir basın aracı yoktur. Parti 1980 yılında yapılan askeri müdahale sonrasında Milli Güvenlik Konseyi kararı ile kapatılmıştır (17103 sayılı Resmî Gazete, www.resmigazete.gov.tr, 10).

Parti, amacını tüzüklerinde

“Hürriyet, emniyet, müsavat, adalet mefkurelerine, milli hakimiyet ve laik Cumhuriyet esaslarına garp örneği demokrasi hukukuna ve milliyetçilik akidesine samimi surette bağlanmak, gerçek demokrasinin kurulmasına hizmette bulunmak, tatbikatını ciddi murakabeye tabi tutmak, programında kabul edilmiş fikirleri tahakkuk ettirmek suretiyle Türk Milletinin refah ve saadetini sağlamak amacıyla kanunlar ve tüzüğündeki hükümler dairesinde faaliyette bulunmak...”

şeklinde belirtmektedir (Millet Partisi Tüzüğü, 1962-66, md 2). Dolayısıyla Parti'nin milliyetçi muhafazakâr kesimi hedef kitlesine aldığı bilinmektedir (Kaynar, 2007: 83)

Partinin hegemonik vurgusu görülür boyutta olmamakla beraber parti disiplininin hâkim olduğu bir parti olduğu açıktır. Ancak lider algısı açısından özellikle Osman Bölükbaşı sonrasında çok sayıda genel başkan gören bir parti olarak Millet Partisi'ni keskin bir biçimde hegemonik bir parti olarak değerlendirmek için yeterli argüman bulunmamaktadır. Parti'de disiplinli bir yapının kurulduğu tüzüklerdeki üyelik görevleri ve disiplin hükümlerinden anlaşılmaktadır (Millet Partisi Tüzüğü, 1962-66, md.4-36). Genel Başkan, Büyük Kongrece seçilmekte ve seçim için gerekli çoğunluk Millet Partisi tüzüğünde de yer almamaktadır (Millet Partisi Tüzüğü, 1962-66, md.8).

Parti liderinin değişiminin sık gerçekleşmesi bunun pratiğe yansıması olarak düşünölebilir. Parti'nin milletvekili adaylığı için usulü ise,

“Partinin katılacağı TBMM üyeliği seçimleri için partinin adayları, Genel İdare Kurulunca yapılacak yönetmelikle gösterilecek olan parti seçimlerini ve adaylarının katılacakları ve kanun hükümlerine göre tertiplenecek bir önseçim sonucunda belli edilir... Önseçimde adaylık için istekli sayısı, belli bir seçim sonucunda, belli bir seçim çevresinden çıkacak Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi sayısından az olduğu takdirde, Genel İdare Kurulu uygun gördüğü sayıda önseçim adayı gösterebilir”

hükümü ile önseçim olarak düzenlenmektedir (Millet Partisi Tüzüğü, 1966, md.44). Bu durum Parti'nin çoğulcu bir yap eğilimini artırmaktadır. Partinin olağanüstü toplanması ise Parti'nin ilk tüzüğünde “Büyük Kongrenin müddetinden evvel toplantıya çağırılması Genel İdare Kurulunun kararı veya Büyük Kongre delegelerinin beşte birinin imzasını havi bir önerenin Genel Başkanlığa tevdi” ile mümkün iken 1965 yılında kabul edilen Kanun sonrasında olağanüstü toplanma “Genel Başkanın lüzum görmesi veya Genel İdare Kurulunun kararı veya Büyük Kongre üyelerinden beşte birinin yazılı istemi üzerine” şeklinde dönüştürölmüştür (Millet Partisi Tüzüğü, 1962, md.22, Millet Partisi Tüzüğü, 1966, md.33). Buna göre genel başkan yine olağanüstü toplantı için önemli konumunu korumaya devam etmiştir.

Göröldüğü üzere Millet Partisi siyasal alanda oldukça kısa bir süre varlık gösterebilmiştir. Parti bu verilere göre tipolojik olarak partiyi elit temelli sınırlı kitle hedefli parti tipolojisinde değerlendirmekle beraber hegemonik parti özelliklerini tam anlamıyla taşıdığını söylemek mümkün değildir.

3.3.10. Milliyetçi Hareket Partisi

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 1969 yılında yapılan Olağanüstü Kongresi'nde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak ortaya çıkan Parti, Alparslan Türkeş ve Dündar Taşer öncölüğünde siyasal alanda varlığına devam etmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi olarak girdiği 1969 yılı milletvekili genel seçimlerinde 1, 1973 yılı milletvekili genel seçimlerinde 3, 1977 yılı milletvekili genel seçimlerinde ise 16 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 3.6.2019).

Milliyetçi Hareket Partisi örgütlenmesini kademeli olarak Genel Merkez Teşkilâtı, İller Teşkilâtı, İlçeler Teşkilâtı, Yardımcı Kuruluşlar, TBMM ile Genel

Meclis ve Belediye Meclisi gurupları şeklinde oluşturmuştur (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü, 1977, md.15). Parti'nin sivil toplum bağıni ölkü ocakları başta olmak üzere çok sayıda milliyetçi örgütlenme üzerinden kurduğu bilinmektedir (Erken, 2014: 201). Parti 1980 askeri müdahalesine dek siyasal alanda varlığını sürdürmüştür.

Parti'nin amacına bakıldığında

“Tarih boyunca istiklâl ve hürriyet içinde yaşamış, şerefi, vatanı, milli bütünlüğü ve egemenliğı için savaşmış büyük Türk Milletini; ilim, irfan, ahlâk ve nizam şuuru içinde; feragat, fedakârlık ve ilim zihniyeti ile, dinamik milliyetçilik ve ölkücölük anlayışına dayanarak muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak, içtimai adaleti, güvenliğı teminat altına almak, imkân ve fırsat eşitliğini temin etmek, teknil kamu faaliyetlerini en ilmi ve akli metodlarla teşhiz etmek, sefalet ve cehaleti yenmek, kişinin ve toplumun refah ve huzurunu sağlamak, bunun içinde; milliyetçilik, ölkücölük, İlimcilik, ahlakçılık, gelişmecilik, hürriyetçilik, teknikcilik ve endüstricilik, köycölük, toplumculuk ve halkçılık prensiplerinden hareket ederek ve vatandaşlarımıza benimseterek, millî birlik ve beraberlik anlayışı içinde Türk Devletinin devamlılığına hizmet etmek”

olduğu görölmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü, 1977, md.2). “Dokuz Işık” doktrininin Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin ardından Milliyetçi Hareket Partisi'nin de çerçevesini belirlediğı açıktır (Yücel, 2006: 37). Parti 1969 seçimleri öncesinde yayınladığı seçim bildirgesinde Adalet Partisi'nin karşısına çıkma gerekçesi olarak “milli kültür politikasının yokluğunu” sunmuştur. Hedef kitlesinin “Türk toplumunun bel kemiğı” olarak tanımlanan orta sınıf muhafazakâr milliyetçi kesim olduğu görölmektedir. (Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Bildirgesi, 1969: 4-8) “Hareketimiz her yönüyle Türk'ün özüne, benliğine dönüş hareketidir” cümlesi ile seçim konuşmalarını başlatan Milliyetçi Hareket Partisi, kendi felsefesinin diğer partilerden farklı olduğunun da altını çizmiştir. Türk milliyetçiliğı ve manevi değerler üzerine kurulan seçim söylemleri, “komünist çeteler”, “kızıl emperyalizm” karşıtlığı ile desteklenmiştir. (MHP Seçim Konuşmaları, 1973: 3-12) Böylece Milliyetçi Hareket Partisi'nin siyasal alandaki duruşunun milliyetçi kimlik siyaseti ile inşa süreci görünür hale gelmiştir. Kimlik siyasetinin bu dönem itibariyle ideolojik farklılık ile eşleşeceği ve bundan sonra hemen hemen bütün partiler için ana ayrışma noktası olacağı da tekrar edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise ilk olarak partinin disiplinli yapısı öne çıkmaktadır. Diğer Türk siyasal partileri gibi disiplinli parti yapısı

Milliyetçi Hareket Partisi'nde de hakimdir. Genel Başkan "...Büyük Kongre tarafından gizli oy aleni tasnif esasına göre üye tam sayısının salt çoğunluğu ile..." seçilmektedir (MHP Tüzüğü, 1977, md.39). Partide çoğulcu bir yapıya izin vermeyen bu çoğunluk usulü Parti'deki lider algısını da yansıtmaktadır. Alparslan Türkeş için eski Türk kabilelerinde lider anlamına gelen "başbuğ"un kullanılması yine Parti'nin lider algısını gösterir niteliktedir (Erken, 2014: 209). Parti'nin aday belirleme usulü ise önseçim şeklinde belirlenmiştir. Buna ek olarak "Partinin katıldığı Cumhuriyet Senatosu üyeliği ve Milletvekili seçimlerinde Parti tarafından gösterilecek adaylarının %5'i kadar merkez adayını Genel İdare Kurulu tarafından gösterilir" hükmü ile merkezin bu konudaki baskınlığı görülmektedir (MHP Tüzüğü, 1977, md.119-120). Olağanüstü toplantı için ise "Genel Başkanın gerekli görmesi veya Genel İdare Kurulunun kararı yahut büyük kongre üye tam sayısının 1/5'inin yazılı isteği" kabul edilmiştir (MHP Tüzüğü, 1977, md.24). Olağanüstü kongre çağrısının "Genel Başkanlıkça" yapılıyor olması ise herhangi bir parti içi muhalefet oluşumunu, merkez idaresine karşı duruşun önünü keser niteliktedir.

Bu verilere göre Milliyetçi Hareket Partisi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine denk düşmektedir. Parti'nin elit temelini kuruluş dinamiğinden okunabildiği açıktır. Sınırlı bir kitle hedefinin olduğu da Parti'nin seçim beyannameleri, seçim konuşmaları ve programlarının tamamına yansımıştır. Hegemonik parti özelliğini taşımasında ise diğer partilerde de karşı karşıya kalınan liderin değişmezliği üzerinden ve parti içi mevzuatından anlaşılmaktadır.

3.3.11. Güven Partisi/Cumhuriyetçi Güven Partisi

Güven Partisi (GP), 1967 yılında siyasal alana dahil olan bir diğer partidir. Bu parti Cumhuriyet Halk Partisi'nin "ortanın solu" söylemine karşı çıkan vekiller tarafından Turhan Feyzioğlu önderliğinde Orhan Öztrak, Emin Paksüt, Süreyya Koç, Ferit Melen gibi eski CHP milletvekilleri ve senatörler ile kurulmuştur (Bora, 2017: 1, Kaynar, 2007: 147, Güven Partisi Tüzüğü, 1967, Bozkır, 2007: 279). 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 15 milletvekili ile, 1973'te yılında yapılan milletvekili genel seçimlerde 13 milletvekili ile ve son olarak 1977 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerde 3 milletvekili ile temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020).

Örgütlenmesini il ve ilçe teşkilatlanmasına ek olarak danışma kurulları, kadın kolları, gençlik kolları gibi yardımcı teşkilatlar üzerinden şekillendirmektedir (Güven Partisi Tüzüğü, 1967). Parti sivil toplum bağı Atayolu, Akis, Durum gibi dergilerle kurmuştur (Bozkır, 2007). Güven Partisi, 1971 yılında siyasal alanda güç kaybeden milliyetçi küçük partilerin seçmenlerini de tabanına almak amacıyla bu partilerle birleşme çağrısında bulunmuş ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu birleşme çağrısına Yeni Türkiye Partisi'nden bir grup birleşmeye sıcak bakmış ve Güven Partisi kanadına geçmiş olsa da parti bazlı birleşme gerçekleşmemiştir. Güven Partisi "milliyetçi cephe" söyleminden aldığı hareketle parti Milli Güven Partisi olarak anılmaya başlanmıştır. (Bozkır, 2007: 284-286) 1972 yılında benzer bir Cumhuriyet Halk Partisi iç muhalefetinden doğan Cumhuriyetçi Parti³⁰ ile "güç birliği hareketi" altında birleşmiştir ve parti Cumhuriyetçi Güven Partisi olarak siyasal alanda varlığına devam etmiştir (Cumhuriyetçi Güven Partisi Tüzüğü, 1973: 85).

Partilerin kuruluş amaçlarına ve hedef kitlelerine bakıldığında Güven Partisi,

"toplum ve Devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahallî idareler seçimleri yoluyla yönetmek, denetlemek ve etkilemek için. Programında ve yetkili Parti organlarının bağlayıcı kararlarında yer alan belirli ilke ve görüşlerini Türk Halkına beğendirmek ve benimsetmek suretiyle, Anayasa ve kanun içerisinde faaliyette bulunarak Vatan ve Millet'in her alanda ilerlemesine ve yükselmesine çalışmak..."

olarak belirtmektedir. Cumhuriyetçi Güven Partisi tüzüğünde de aynı amaç yer almaktadır (Güven Partisi Tüzüğü, 1967, Cumhuriyetçi Güven Partisi Tüzüğü, 1973). Parti, Atatürk ilkelerini benimseyerek milliyetçi çizgide yer almaktadır. Sosyal devleti destekleyerek sosyalist devletin karşısında olduğu parti programında da açıkça belirtilmektedir (Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı, 1971: 12-13). Dolayısıyla hedef kitlesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin sol söyleminin karşısında Atatürk milliyetçiliği ile duran muhalif kesim olarak değerlendirilebilir.

---

³⁰ Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi'ne genel başkan olması sonucunda ayrılan bir grup milletvekili ve senatör Kemal Satır önderliğinde Cumhuriyetçi Parti'yi kurmuştur (Cumhuriyetçi Parti Tüzüğü, 1972: 62, Bora, 2017: 1).

Partinin hegemonik vurgusu pratikte cılız kalmaktadır. Bunun sebebi parti tarihindeki birleşmeler olarak görülebilir. Buna ek olarak Güven Partisi'nin kurucu ekibinin geride bıraktıkları Cumhuriyet Halk Partisi oligarşisinden de rahatsız oldukları bilinmektedir (Bora, 2017: 1). Güven Partisi, diğer partilerde de görüldüğü gibi disiplinli parti yapısına sahiptir. Bunun Siyasi Partiler Kanunu ile verili bir yapı olduğunu tekrar etmek yerinde olacaktır. Parti'de genel başkanın seçilme usulü ise Büyük Kongre üye sayısının salt çoğunluğu olarak Parti tüzüğünde belirlenmiştir (Güven Partisi Tüzüğü, 1967, md. 26, Cumhuriyetçi Güven Partisi Tüzüğü, 1973, md.26). Aday belirleme usulü ise Güven Partisi tüzüğünde önseçim olarak görülmekte iken, Cumhuriyetçi Güven Partisi Tüzüğü TBMM üyeliği seçimlerine aday tespitini yoklama usulüne çevirmiştir. Yeterli sayıda olmayan adayların yerine ise “Bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gereken aday sayısından az istekli (aday adayı) bulunması halinde, o seçim çevresine ait aday listesi, siyasî partiler kanununun değişik 31. Maddesi uyarınca, Genel Yönetim Kurulunca tespit edilebilir.” hükmü ile aday belirleme yetkisi Genel Yönetim Kurulu'na³¹ yani merkeze verilmektedir (Güven Partisi Tüzüğü, 1967, md.127, Cumhuriyetçi Güven Partisi Tüzüğü, 1973, md 127). Olağanüstü toplantı kararı ise dönemin diğer partilerinde görüldüğü gibi “Genel Başkanın gerekli görmesi veya Genel Yönetim Kurulunun kararı yahut Büyük Kongre üye tamsayısının beşte birinin yazılı istemine” ve Genel Başkanlığın nihai kararına bağlanmaktadır (GP Tüzüğü, 1967, md.18, CGP Tüzüğü, 1973, md.18). Bunlar ise Parti'nin hegemonik yapısının kuvvetlenmesini sağlayan maddeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Parti üyeliğinin “Parti görevlerini yerine getireceğine dair yazılı şeref sözü” ile gerçekleşmesi bu hegemonik yapının altını çizer niteliktedir (Güven Partisi Tüzüğü, 1967, md.6, Cumhuriyetçi Güven Partisi Tüzüğü, 1973, md.6).

Bu bilgiler doğrultusunda Cumhuriyetçi Güven Partisini ve öncesinde Güven Partisi'ni elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti olarak tipolojileştirmek mümkündür.

---

³¹ Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Yönetim Kurulu, Genel Başkanlık Divanı üyeleriyle, Parti Divanının kendi üyeleri arasından seçeceği 12 üyeden kuruludur (CGP Tüzüğü, 1973, md.20).

3.3.12. Demokratik Parti

Demokratik Parti, 1970 yılında bir başka parti içi muhalefetten doğan bir başka parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Adalet Partisi'nin Demokrat Parti mirasını üstlenmesine bağlı olarak merkez sağda rakip olarak karşısında durabilecek partilere yönelik hamleleri devam ederken parti içerisinde yer alanlar tarafından Adalet Partisi'nin Demokrat Parti mirasından uzaklaştığını ve partinin lideri Süleyman Demirel ve ekibi için çıkar kapısına dönüştüğü iddia edilmeye başlanmıştır. Bu muhalif gruptan 72 Adalet Partili Milletvekili Demirel'e karşı bir muhtıra vermişse de muhtıra Demirel tarafından dikkate alınmamıştır. Nitekim bu hareket sonucu bazı milletvekilleri istifa etmiş ve bu hareket 41ler hareketine dönmüştür. (Bulut, 2009: 81, Atagenç, 2019: 135) 72ler hareketinden Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan gibi isimler ve muhtıra sonrasında Adalet Partisi'nden istifa eden Ferruh Bozbeyli öncülüğünde kurulan Demokratik Parti 1973 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 45, 1977 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde ise 1 milletvekili ile temsil edilmiştir.

Parti örgütlenmesinde kademeli örgütlenme, Merkez Teşkilâtı, İller Teşkilatı, Yardımcı Kuruluşlar, TBMM ile İl Genel Meclisi ve Belediye Meclisi Gurupları şeklinde örgütlenme görülmektedir (Demokratik Parti Tüzüğü, 1970, md.15, Demokratik Parti Tüzüğü, 1973, md.15, Demokratik Parti Tüzüğü, 1977, md.15). Parti'nin siyasal alanda ikincil örgüt bağına rastlanmamıştır. Nitekim Parti'nin siyasal alanda amaçladığı kuvvete ulaşamaması ve zamanla erimesi sebebiyle 1980 yılında toplanan 4. Büyük Kongresinde kendini feshettiği bilinmektedir (Yücel, 2006: 45).

Partinin kuruluş amacı,

“...millî beraberliği ve bütünlüğü korumak, demokratik hukuk nizamı içinde millî hakimiyeti geliştirmek, ferdin, ailenin ve toplumun tam bir hürriyet ve refah içinde yaşamasını temin etmek, sosyal adalet, milliyetçilik ve köycülük ile millî bünyeye uygun ıslahatçılığı, Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasını, Türk harsının rehberliği altında gerçekleştirmek...”

olarak belirtilmektedir (Demokratik Parti Tüzüğü, 1970, md.2). Parti'nin 1977 yılında yayınladığı Tüzüğünde ise bu amacın önünde “Demokratik Parti, solun karşısında, Demokratik Sağ'ın temsilcisi milliyetçi bir partidir.” İfadesinin eklendiği görülmektedir (Demokratik Parti Tüzüğü, 1977, md.2). Parti kuruluş programında

1946'da Demokrat Parti'nin gerçekleştirdiği çıkışı 1946 hareketi olarak adlandırmakta ve partinin çıkış noktasının da bu hareket olduğunu dile getirmektedir (Demokratik Parti Programı, 1970: 87). Dolayısıyla Demokrat Parti mirasını üstlenen bir yeni parti daha siyasal alana eklenmiştir. Parti'nin hedef kitlesinin bu doğrultuda Adalet Partisi'nin milliyetçi muhafazakâr tabanı olarak değerlendirmek mümkündür (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.1.2020, Kaynar, 2007: 154, Bulut, 2009: 80). Bozbeyli'nin "demokratik sağ" söylemini de bu partinin fikri yapısı ile şekillendirdiği bilinmektedir (Atağenç, 2019: 138).

Partinin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise öncelikle Parti disiplinli parti yapısına sahiptir. Parti'nin genel başkanlık seçimi "üye tam sayının salt çoğunluğu" ile gerçekleştirilmektedir (Demokratik Parti Tüzüğü, 1970, md.35, Demokratik parti Tüzüğü, 1977, md.35). Aday belirleme usulü ise önseçimle gerçekleştirilen partide merkezin aday gösterme hakkı Tüzükte yer almaktadır (Demokratik Parti Tüzüğü, 1970, md.109). Parti'de olağanüstü toplantı ise "Genel Başkanın gerekli görmesi veya Parti Divanı'nın kararı yahut Büyük Kongre üye tam sayısının beşte birinin yazılı isteği üzerine Büyük Kongre, Genel Başkanlıkça olağanüstü toplantıya çağrılır" hükmü ile belirlenmiştir (Demokratik parti Tüzüğü, 1970-1977, md.19). Bu hükümler parti için hegemonik yapıyı güçlendirir niteliktedir. Önseçim uygulaması ise kuruluş tüzüğünde olmakla beraber 1977 yılında yayınlanan tüzüğünde yer almamıştır.

Siyasi başarısızlık sebebiyle kendisini fesheden Partiyi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti olarak tipolojileştirmek mümkündür. Partinin genel başkanı Ferruh Bozbeyli'nin son seçimde milletvekili olarak seçilememesi hegemonik bir yapının inşa edilememiş olmasını düşündürse de çoğulcu yapı bunun haricinde açıkça gözlenmemektedir.

3.3.13. Birlik Partisi/Türkiye Birlik Partisi

Birlik Partisi/Türkiye Birlik Partisi (BP/TBP), Cemal Özbey'in önderliğinde kurulan inanç kökenli ilk parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal alanda 1961 Anayasası'ndan hareketle güç alan inanç gruplarından biri olan Alevilerden oluşan bir grup "mezhep partisi" olarak da adlandırılacak olan Birlik Partisi'ni 1966 yılında

siyasal alana dahil etmiştir (Sarıbay, 2001: 60, Çiçek vd., 2017: 28). Parti siyasal yaşamına Birlik Partisi olarak başlasa da 1971 tarihinde yapılan kurultay değişikliği ile partinin adı Türkiye Birlik Partisi olmuştur (Kaynar, 2007: 144). 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde Birlik Partisi 8 milletvekili ile temsil hakkını elde ederken, Türkiye Birlik Partisi olarak 1973 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde 6 milletvekilliği kazanılmıştır (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 9.6.2019).

Parti merkez, il, ilçe ve yardımcı kuruluşlar şeklinde kademeli olarak örgütlenmektedir (Birlik Partisi Tüzüğü, 1969: md.9, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1972, md.9). Parti'nin sivil toplum bağı ise Hacı Bektaş Dergâhı, Cem dergisi, Ehlibeyt dergisi gibi dergiler vasıtasıyla kurulmuştur. Hatta Anadolu'da alevi dedeleri ve ozanların da parti desteği için kullanıldığı da bilinmektedir (Ata'dan akt. Çiçek vd., 2017: 34). 1970li yılların başında Dergâh ile Parti'nin genel başkan seçimlerinde ve hükümet politikalarında verdiği destek sebebiyle ilişkilerinin zedelenmesinin ardından partinin etnik bağlarından kopuşu gerçekleşmiştir (Çiçek vd, 2017: 36-39).

Parti'nin amacına bakıldığında 28 maddelik uzun bir amaçlar dizisinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu amaçlar,

“1) ..milletimizi en kısa yoldan, en süratli şekilde çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek, 2) ...her türlü dikta rejiminin karşısında olmak ve bunlarla mücadele etmek, 3) ...Atatürk'çü bir politika takip etmek, 4) Milletimizi emniyet, eşitlik, hürriyet ve demokratik nizam içerisinde huzura, refaha ve saadete, toplumsal adalet ve düzene kavuşturmak,5) Toplumun öz ihtiyaçlarını tespit etmek ve derhal karşılamak, 6) Ulusal birliği ve beraberliği, egemenliği, ilerlemeyi, dayanışmayı ve hürriyeti sağlamak, 7) Sınıflar arasındaki menfaat ve çatışmaları gidermek, 8) Her bakımdan ve her yönden köy kalkınmasını en süratli şekilde gerçekleştirmek, 9) Kooperatifçiliği geliştirmek suretiyle sosyal »ulusal ve ekonomik kalkınmayı sağlamak, 10) işsize iş, açsıza aç, evsize ev, okulsuza okul temin etmek, 11) Her çeşit meslek sahibi çalışan emekçi vatandaşların, köylülerin emeklerini değerlendirmek, 12) Reformcu, ilerici, devrimci bir zihniyetle memleketimizi demokratik hürriyet düzeni içerisinde iktisadî, içtimaî, siyasî, malî ziraî, ticarî, kültürel bakımlardan kalkındırmak, Millî geliri artırmak ve bu suretle hayat seviyesini yükseltmek, 13) İlim, eğitim, kültür ve sağlık seferberliği, yapmak, 14) Memleketin kalkınmasını, milletin gelişmesini önleyen bütün engelleri ortadan kaldırmak, 15) Tez elden toprak, tarım ve mesken reformları yapmak, 16) Anayasamızın “Çalışmak vatandaşlar için hak ve vazifedir” düsturunu tatbik etmek, 17) Devlet teşebbüsü yanında plânlı ve programlı bir şekilde özel teşebbüse de yer vermek; her iki teşebbüse ait yatırım sahalarını Devlet Plânlama Teşkilâtınca kalkınma plân ve programına göre tayin etmek, 18) Kültürel sahada da

devrimci, reformcu, ilerici, halkçı, Türkçü ve Atatürkçü bir politika takip etmek, 19) Vakıfların geliri ile okullar, yurtlar, kütüphaneler, okuma odaları açmak, Türk şair, düşünür ve büyüklerinin mezar ve anıtlarını yaparak, birer turistik saha haline getirmek. 20) Türk folkloruna ve müziğine önem vererek her türlü devlet yayın organlarından Türk folkloru ve müziği ile ilgili yayınlar yaparak halkın sesini halka duyurmak, 21) İlk öğretim davasını en kısa zamanda halletmek; bütün vatandaşları okur-yazar hale getirmek, 22) Kadın hak ve hürriyetlerine geniş yer vermek, 23) Gençliğin her türlü meseleleri ile yakından ilgilenmek, 24) İbadet dilini ve dinî öğrenimi Türkçeleştirmek, 25) Diyanet İşleri Başkanlığını, çeşitli inanç grupları arasındaki dengeyi ve eşitliği sağlayacak ve bunların inanç ve vicdan özgürlüğüne saygı gösterecek şekilde teşkilâtlandırmak, 26) Vatandaşlar arasındaki ırk, din, mezhep, renk, cins ayırımı yapılmasını önlemek; vicdan, din, mezhep ve inanç hürriyetlerim, ihlâl, tezyif ve tahkir edenlerin cezalandırılmaları için Türk Ceza Kanununa Sarih hükümler koymak, 27) Dinî eğitim ve öğretim yapılan yerlerde ve buralarda okutulan ders kitaplarında mezhep tefrikini önlemek, dinî eğitim ve öğretimi belli bir mezhebin teken altına sokmamak, 28) Bütün bunları gerçekleştirmek için demokratik yoldan seçim yolu ile iktidara gelmek”

şeklinde (Birlik Partisi Tüzüğü, 1969: 3-5). Görüldüğü üzere Parti amaçlarının Atatürkçü bir duruş sergilemektedir. Buna ek olarak Türkçülük vurgusu da parti amaçlarında öne çıkan bir başka husustur. Mezheplerin dini eğitimi kontrol altına almamasının sağlanması amacı da inanç temelli bir parti olan Birlik Partisi'nin öne çıkan amaçlarından birisidir. Birlik Partisi'nden Türkiye Birlik Partisi'ne dönüşte bu amaçları değiştirmeyen partinin 7. Kurultay sonrasında kabul ettiği tüzükte parti kendisini “devrimci, toplumcu bir siyasi örgüt” olarak tanımlayarak amacını da “dış ve iç sömürüye son vererek siyasi, iktisadi, mali, kültürel ve her sahada «özgür, tam bağımsız, demokratik, toplumcu bir Türkiye yaratmak” olarak değiştirdiği görülmektedir (Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1979, md.2). Parti'nin sol parti söylemine dönüşümü bu şekilde açığa çıkmaktadır. Partinin hedef kitlesi de buna bağlı olarak değişim göstermektedir. Parti'nin Dergâh ile bağının kopması sonrasında etnik kökeninden ve dolayısıyla mensubu olduğu gelenekten ayrılmasını takiben 1960lı yıllarda Aleviliğin sol ideolojiye doğru evrilmesinden de hareketle Parti dönemin sol kesimine yönelik bir parti olma kararını vermiştir (Çiçek vd., 2017: 43). Dolayısıyla hedef kitlesi de buna bağlı olarak sınırlı hedef kitleden daha geniş hedef kitleye dönüşmüştür.

Partinin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise özellikle Parti'nin ideolojik olarak yaşadığı kırılma ve dönüşümün de etkisiyle baskın bir hegemonya

kurulamamıştır. Ancak yine de Parti tüzüğünde öne çıkan bazı hükümler hegemonik bazı hükümler ise çoğulcu yapıyı destekler niteliktedir. Bunların başında partinin disiplinli yapısı gelmektedir. Bütün Türk siyasal partileri gibi disiplinli parti yapısına sahip olan Türkiye Birlik Partisi parti üyelerine sınırlar getirmektedir (Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1969, md.81, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1972, md.80, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1979, md.80). Nitekim disipline karşı gelen ve parti içi muhalefete doğru dönuşen üyelerin tasfiyesi Birlik Partisi'nde de yaşanmıştır. Genel başkan seçim usulü 1969 yılında "hazır bulunan üyelerin salt çoğunluğu" ile yapılmakta iken, 1979 yılında Genel başkan seçimi "Genel Başkanlık için sadece bir kişi aday göstermiş ise oylama el kaldırma usulü ile yapılabilir." Hükümü eklenerek düzenlenmiştir (Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1969, md.20, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1979, md.21). Aday belirleme usulü ise önseçimle sağlanmaktadır. Aday sayısı yeterli olmadığında "Genel Yönetim Kurulu değilse Merkez Yönetim Kurulu, uygun gördüğü sayıda önseçim adayı gösterebilir" hükmü ile merkezin önereceği adayın da önseçime tabi tutulması partiyi hegemonik yapıdan uzaklaştırmaktadır (Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1969, md.54, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1972, md.52, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1979, md.52). Parti'nin olağanüstü toplanması "Genel Başkanın veya Genel Yönetim Kurulunun veya Büyük Kongre üyelerinden beşte birinin yazılı isteği üzerine, Büyük Kongre olağanüstü toplantıya çağrılır." Hükümü ile düzenlenmekte ve olağanüstü toplantının herhangi bir merkez onayına girmeden sağlandığından bu durum da partiyi hegemonik yapıdan uzaklaştırmaktadır (Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1969, md.22, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1972, md.22, Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1979, md.22). Ancak bu görünüm siyasal alanda kısıtlı bir süre faaliyet göstermiş diğer partilerde olduğu gibi net değildir.

Birlik Partisi/Türkiye Birlik Partisi'nin etnik temelli sınırlı kitle hedefli parti tipolojisine uygun düşmektedir. Parti'nin hegemonik vurgusunun keskin bir biçimde var olmadığı ve özellikle önseçim gibi usullerin her kademe için uygulanması düşünüldüğünde de çoğulcu yapı eğilimi olduğu söylenilebilecektir.

3.3.14. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1961 yılında İstanbul İşçi Sendikalarına bağlı sendikacılardan Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Ahmet

Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksüzoglu, Salih Özkarabay, İbrahim Denizcier, Adnan Arkın gibi isimler tarafından kurulmuştur (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962: 34-35, Kaynar, 2007: 127). Türkiye’de “işçi sınıfı öncülüğünde” kurulan ilk parti olarak değerlendirilmektedir, nitekim partide işçi ağırlıklı bir yapının olmasına ilişkin ifadeler de bulunmaktadır (Şener, 2007: 356-357). 1965 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 14 ve 1969 yılında yapılan seçimlerde 2 milletvekili ile Meclis’te temsil hakkını elde etmiştir.

Parti’nin örgütlenmesi Büyük Kongre, Genel Yönetim Kurulu; Merkez Yönetim Komitesi, Merkez Haysiyet Divanı, il ve İlçe Kongreleri, İl ve İlçe Yönetim Kurulları, İl Haysiyet Divanları organları çerçevesinde gerçekleşmekte iken Siyasi Partiler Kanunu’nun kabulünden sonra örgütlenme Merkez Örgütü, İl ve İlçe Örgütü ve Meclis Grupları olarak revize edilmiştir (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962, md.9, Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1975, md. 10). Sivil toplum bağı partinin kuruluş temeli de göz önünde bulundurularak sendikalar tarafından sağlanmaktadır. Kuruluşunda yer alan sendikalar ve dolayısıyla sivil toplum bağı kuran örgütlenmelerden bazıları Basın Teknisyenleri Sendikası, Şekerli Sanayi İşçileri Sendikası, Türkiye Lastik-İş Sendikası, Türkiye Otel Lokanta Eğlence Yerleri Sendikası (Oleyis) şeklinde sıralanabilir. Buna ek olarak Parti Gazetesi ve Çark Başak, Dönüşüm, Emek, Genç Öncü, Partizan, Proleter, Sosyal Adalet, Sömürücülüğe Karşı Savaş, Sömürücüye Yumruk, TİP Haberleri, Tüm, Uyanış, Yurt ve Dünya, Yürüyüş dergileri³² ile de bu bağın inşası desteklenmiştir. Parti’nin aydın kesime de hitap etmesi için Mehmet Ali Aybar’ın genel başkanlığa getirildiği ve bunu takiben sol aydınlardan birçoğunun da Parti’ye katıldığı bilinmektedir. (Kaynar, 2007: 127-128) Bu gelişme Parti için önemli bir kırılma noktası olarak sayılmaktadır (Şener, 2007: 358) Parti, 1971 yılında muhtıranın ardından “...devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü temel ilkesine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle...” kapatılmıştır (2018/1 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı). 1975 yılında tekrar kurulan Parti’nin bu dönemi Türkiye İşçi Partisi’nin ikinci dönemi olarak değerlendirilmektedir. Ancak ikinci kez kurulan Parti

---

³² Bu yayınlar Parti’nin ilk ve ikinci döneminde merkez yayınlarını ve Parti’ye destek olan dergileri göstermektedir. Yayınlar Dergilerin arşivleri için bkz. <http://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/>.

parlamentoda yer alamamış ve 1975-80 yılları arasında “küçük sol partilerden biri” olarak kayıtlara geçmiştir. (Silier, 2007: 432) Kurucu ekibinde Can Açıkgöz, İlhan Akalın, Fikret Akman, Behice Boran gibi isimlerin olduğu Parti’nin örgütlenmesinde değişiklik görülmemektedir (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1975: 103-108). Türkiye İşçi Partisi’nin bu dönemi de 1980 askeri müdahalesi ile sonlanmıştır.

Parti’nin amacına bakıldığında amaç kuruluş tüzüğünde

“...İşçi sınıfını ve bütün emekçi halk yığınlarını, eğitip aydınlatarak, Ulusal kalkınma ve ilerlemenin bilinçli itici kuvveti haline getirmek; Anayasa teminatı altında olan hak ve hürriyetlerine sahip çıkacak işçi sınıfının ve emekçi halk yığınlarının, yurt işlerinde söz sahibi olmasını sağlamakla, büyük toprak sahiplerinin ve şehirli büyük sermayecilerin, demokratik rejimi aksatan, ekonomik kalkınmayı, sosyal ve kültürel gelişmeyi frenleyen, sosyal adalet ve güvenliğe karşı koyan, zararlı nüfuz ve hakimiyetlerini önlemek; Sanayileşmeye öncelik veren, plânlı, emekten yana ve emekçi halk yığınlarının iştiraki ile işleyen bir devletçiliğin, ulusal ekonomide, sosyal ve kültürel hayatımızda düzenleyici ve yönetici temel kuvvet olmasını sağlamak; özel sektörü, ulusal ekonominin genel plâna bağlı yararlı bir kesimi haline getirmek; Ve böylece siyasi demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz kazandırarak, daha ileri bir toplum düzenine, demokratik yoldan geçiş şartlarını hazırlamak...”

şeklinde yer almaktadır (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü 1962: 6, 1965: 4-5, 1967: 6). Partinin ikinci döneminde ise amacın değişerek, “...işçi sınıfının, müttefik emekçi sınıflarla birlikte ve Parti’si aracılığıyla iktidara gelmesini sağlamak ve iktidara geldiğinde sosyalizmi kurmaya girişmektir.” Şeklinde Tüzüğe eklendiği görülmektedir (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1975: 61). Parti’nin amaçları ve kuruluş yapısı itibariyle hedef kitlesinin işçi sınıfı olduğu açıktır. Sosyalist kimliğiyle ön plana çıkan Parti, “Amerikan hegemonyasına ve Sovyetler Birliği’ne karşı her bakımdan mücadele ettiği, komünizmin ortalıkta dolaştığı bir dönemde açıkça sosyalist olduğunu söyleyen, anayasal çerçevede Türkiye’nin düzenini değiştirmeyi hedefleyen” yanı ile siyasal alanda anılmaktadır (Aybar, 1988: 10-11).

Partideki hegemonik/çoğulcu yapıya gelindiğinde ilk dönemde Mehmet Ali Aybar tarafından Parti’ye hakimiyet kurulduğu bilinmektedir. Hatta bu dönem parti içinde de buna yönelik muhalif seslerin çıkmasına sebep olmuştur. (Şener, 2007: 363) Bu durum lider hegemonyasının parti içinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Buna ek olarak partinin ilk döneminde delege sisteminin kabul edilmiş olması da parti içi demokrasiyi inşa etmek için engel teşkil edebilecek niteliktedir (Türkiye İşçi Partisi

Tüzüğü 1962: 10-20, 1965: 9-30, 1967: 9-28). Parti, ikinci döneminde delege sistemini bırakmaktadır (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1975). Parti’de disiplin parti yapısı hakimdir. Genel başkan seçilme usulüne bakıldığında 1962 yılında yayınlanan tüzükte

“Genel Yönetim Kurulu, asli üyeleri arasından asli üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ve gizli oy, açık sayımla bir dönem için Parti Genel Başkanım seçer. İlk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, üçüncü oylamada mevcudun üçte iki çoğunluğu ile yetinilir. Yine gerekli çoğunluk elde edilemezse, üç oylamada toplara olarak en çok oy kazanmış olan aday Genel Başkan seçilmiş sayılır. Aynı kimsenin üst üste genel başkan seçilmesi caizdir.”

hükmü ile düzenlendiği görülmektedir (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962, md.15). Nitelikli çoğunluk esas olarak alınmakla birlikte aynı kişinin iki kez üst üste genel başkan seçilmesini önünü açan maddenin tüzükte yer almasıyla çoğulcu yapıyı koruyan durum hegemonik eğilimli hale gelmektedir. Üst üste seçilme ye ilişkin madden Parti’nin ikinci kez kurulmasından sonra kaldırılmıştır (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962, md. 15, Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1979). Parti’nin aday belirleme usulü ise,

“Partinin seçime katılacağı illerdeki milletvekili ve senato üyesi aday listeleri, her ü’de kurulacak Yoklama Kurulları tarafından demokratik usuller dairesinde yapılacak yoklamalar sonunda düzenlenir ve adayların sıralan belirtilir; bu listeler Merkez Yönetim Komitesine gönderilir. Partinin seçime katıldığı İllerde göstereceği milletvekili ve senato üyesi adayları toplamının %10’unu Merkez Yönetim Komitesi seçer, bunların İl Yoklama Kurullarından gönderilen aday listelerindeki sıralarım tesbit eder.”

hükmüne göre aday yoklaması usulü ile gerçekleştirilmektedir (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962, md. 51, Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1975, md.45). Bu usule göre Merkez Yönetim’in baskınlığı aday yoklaması ile azaltılmışsa da aday yoklaması usulünün her iki dönemde de benimsenmesi Parti’yi çoğulcu yapıya yaklaştırmaktadır. Olağanüstü toplantı halleri ise Parti’nin ilk döneminde “Genel Yönetim Kurulunun veya İl Yönetim Kurullarının 2/3 sinin veya Büyük Kongre delegelerinin 1/5 inin isteği ile” gerçekleşmiştir. Parti, olağanüstü toplantıları ikinci döneminde “Genel Başkan’ın, Merkez Yönetim Kurulu’nun veya Büyük Kongre üyelerinden en az beşte birinin yazılı istemi üzerine” yapmayı karara bağlamıştır (Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962, md. 13, Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1975, Md. 12). Buna göre Parti ikinci döneminde tek bir nitelikli çoğunluk benimsemiştir.

Partinin sınıf temelli belirli kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine uyduğu söylenebilir. Partinin ikinci yarısı için hegemonik vurgusu delege sisteminin bırakılması ve Genel Başkan'ın üst üste seçilebilirliğinin kaldırılması ile azalmaktadır ancak yine de sınıf temelli belirli kitle hedefli parti tipolojisine uygunluğu devam etmektedir.

3.3.15. Milli Selamet Partisi

İslami referanslı partilerden³³ Milli Nizam Partisi'nin³⁴ devamı niteliğindeki Milli Selamet Partisi (MSP) ise 1972 yılında kurulmuştur. 1967 yılında fikri temelleri atılan Millî Görüş geleneğinin temsilciliğini üstlenen Parti, Süleyman Arif Emre öncülüğünde siyasal alana dahil olmuşsa da 1973 yılında Necmettin Erbakan genel başkanlığı devralmıştır. Necmettin Erbakan genel başkanlığa gelmeden hemen önce gerçekleşen 1973 yılı genel seçimlerinde “her işin başı ahlaklıdır” sloganı ile çıkan Parti'nin 48 milletvekili ile ve 1977 yılında yapıla seçimlerde ise 24 milletvekili ile parlamentoda yer aldığı görülmektedir (YSK Arşivi, www.ysk.gov.tr, 3.7.2019, Milli Selamet Partisi Seçim Bildirgesi, 1973: 16).

Parti, merkez teşkilatı, iller teşkilatı, yardımcı kuruluşlar (Kadın ve Gençlik kolları) ve parti grupları şeklinde teşkilatlandırılmıştır (Milli Selamet Partisi Tüzüğü, 1973, 29-30, Milli Selamet Partisi Tüzüğü, 1977: 9-10). Partinin sivil toplumla bağı bazı dini cemaat ve cemiyetlerle, Milli Türk Talebe Birliği, Avrupa Millî Görüş Teşkilatları, Akıncılar gibi dernek ve vakıflarla, Millî Gazete, Milli Gençlik, İslam Medeniyeti, Milli Gençliğin Sesi, Çatı, Büyük Doğu gibi dergilerle de sivil toplum bağı kurulmuştur. (Çaha & Baykal, 2017:793, Çakır, 2007:544, İslamcı Dergiler Projesi, www.idp.org.tr, 25.01.2020) Milli Selamet Partisi 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale ile kapatılmıştır.

---

³³ Ergun Özbudun (2010: 110) tarafından kullanılmıştır.

³⁴ Milli Nizam Partisi, bağımsızlar hareketinden doğru ortaya çıkmış ve 1970 yılında Necmettin Erbakan tarafından kurulmuştur (Çakır, 2005: 544). Ancak Parti 648 sayılı Kanunda yer alan laiklik ilkesinin korunması, Laik devlet düzeninin korunması, Atatürk devrimlerinin korunması, Temel hak ve ödevlerin korunmasına ilişkin yasakları ihlal ettiği gerekçesiyle 1971 yılında kapatılmıştır (Savcılık iddianamesi 1971/1 sayılı).

Partinin amacına bakıldığında ise tüzüğünde kısa bir şekilde “Programında yazılı hususları yerine getirmek, ferdi, aileyi ve cemiyeti buhranlardan kurtarıp manevî ve maddî bakımdan tarihimizde olduğu gibi en ileri seviyesine erdirmektir.” İfadesi yer almaktadır (Milli Selamet Partisi Parti Tüzüğü, 1973, 3). Tüzükte bahsi geçen “maddi ve madeni kalkınma” parti programında

“...milletimizin milli şuur ve gayeler etrafında toplanmış bölünmez bir bütün teşkil etmesi, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması, demokratik nizam içinde iç barışın tam ve kamil manada tahakkuku ve devlet millet beraberliğinin sağlanması, ... hassasiyetle üzerinde durulan ahlak ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamı zaruriyetini kabul eden maneviyatçı ve ahlakçı görüşün esas alınması lüzumuna inanıyoruz...Büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, mazarine bağlı, anane ve örflerini hürmet ve saygıyla muhafaza eden, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrik, her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi zaruretine inanıyoruz. Partimizin maddi kalkınma bakımından ana gayesi, milletimizi medeniyet yarışında en müreffeh ve gelişmiş bir seviyeye çıkartmaktır. Bu maddi kalkınmamızı sağlamak için, içtimai ve ferdi refahı sağlamak, Anayasanın ön gördüğü gibi herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesinin tahakkukuna çalışmak, meşru kazanç ve faaliyetleri teşvik etmek, mülkiyet hakkına hürmetkar olmak, temel prensiplerimizdir. Bu maksatla partimiz, israfın kaldırılması, her türlü istismarı ve tefeciliğin terki, yaygın kalkınmanın hızla sanayileşerek gerçekleşmesi, yurdumuzdaki zümresel ve coğrafi dengesizliğin giderilmesi, vergilerin basit ve adil esaslara ircaı, birikmiş para ve imkanlar tevcihinde, iktisaden ve sosyal yönden kalkınma bakımından en önemli olan sahaların yer almasını temin edecek verimli bir sistemin gerçekleştirilmesi ve yürütülmesi, kalkınma çabalarının milli bir şuur, hamleci ruh ve aşkla yapılmasının gerektiğine inanır ve ... bu gayeler için gönül ve elbirliğiyle çalışmaya davet eder.”

Şeklinde açıklanmaktadır (Milli Selamet Partisi Parti Programı, 1977: 5-7). Parti, İslami söylemin popüler hale gelmesinden hareketle muhafazakâr-İslamcı bir kitleye hitap ederken diğer yandan sanayi hamlesini destekleyerek Anadolu’daki burjuvaziye de hitap etmektedir.

“Maddeten kalkınarak sanayi ve teknolojiye dünyanın en ileri en güçlü devleti haline gelmemiz mümkün ve çok kolay olduğu gibi manen kalkınarak dünyaya örnek bir ahlak ve fazilet nizamı kurmamız da yine mümkündür ve kolaydır. Ve yine bu maddî ve manevî kalkınma hareketlerinin isabetli ve basiretli bir sentezini yaparak, buhranlar içerisinde kıvranan yirminci asır insanına, bütün beşeriyete ışık tutmamızda Hakkın inayetiyle mümkündür.”

Cümleleri de bu iki kesime yönelik hedefini gösterir niteliktedir (Milli Selamet Partisi Seçim Beyannamesi, 1973: 13). Manevi değerlere, yani İslamiyet’e yaptığı bu

vurgularla Milli Selamet Partisi ve ardından gelecek Partiler için İslamcı kimlik siyaseti de siyasal alana dahil olmuştur.

Partinin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise Necmettin Erbakan'ın lider hegemonyası açıkça görülmektedir. Yine Milli Selamet Partisi'nin dinin denetim işlevini etkinleştirilmesi, dinsel güçlerin bir politik parti etrafında örgütlenmeleri ve iktidara katılmaları meşrulaştırması bakımından İslami perspektif için bir hegemonya da kurduğu öne sürülebilecektir (Toprak, 2000: 317). Parti disiplin yapısı ile de hegemonik eğilimini kuvvetlendirmektedir. Buna ek olarak Parti tüzüğünde yer alan genel başkan seçiminin Büyük Kongre tarafından yapılacağı belirtilmekle beraber usule ilişkin açıklama yer almamaktadır (MSP Tüzüğü, 1973, md.47). Aday belirleme usulü ise aday yoklaması olarak belirtilmektedir. Ancak aday adaylıkları kesinleşen adayların nihai adaylıkları “Genel İdare Heyeti'nin tasvibi ile” kesinleştiğinden merkezin baskınlığı burada Tüzüğe yansımaktadır (Milli Selamet Partisi Tüzüğü, 1973, md. 69). Olağanüstü toplanma hali ise “Büyük Kongre, Parti Genel Başkanının veya kongre delegelerinin beşte birinin talebi üzerine, veyahut Genel İdare Heyetinin kararı ile toplanır.” Hükmü ile düzenlenmiştir (Milli Selamet Partisi Tüzüğü, 1977, md.8, Milli Selamet Partisi Tüzüğü, 1973, md.14). Bu hüküm Partiler Kanunu'na göre diğer partilerde olduğu gibi kabul edilmektedir. Bunlara ek olarak Parti'nin parti içi demokrasi için engel teşkil eden delege sistemini kabul ettiği de görülmektedir (MSP Tüzüğü, 1977).

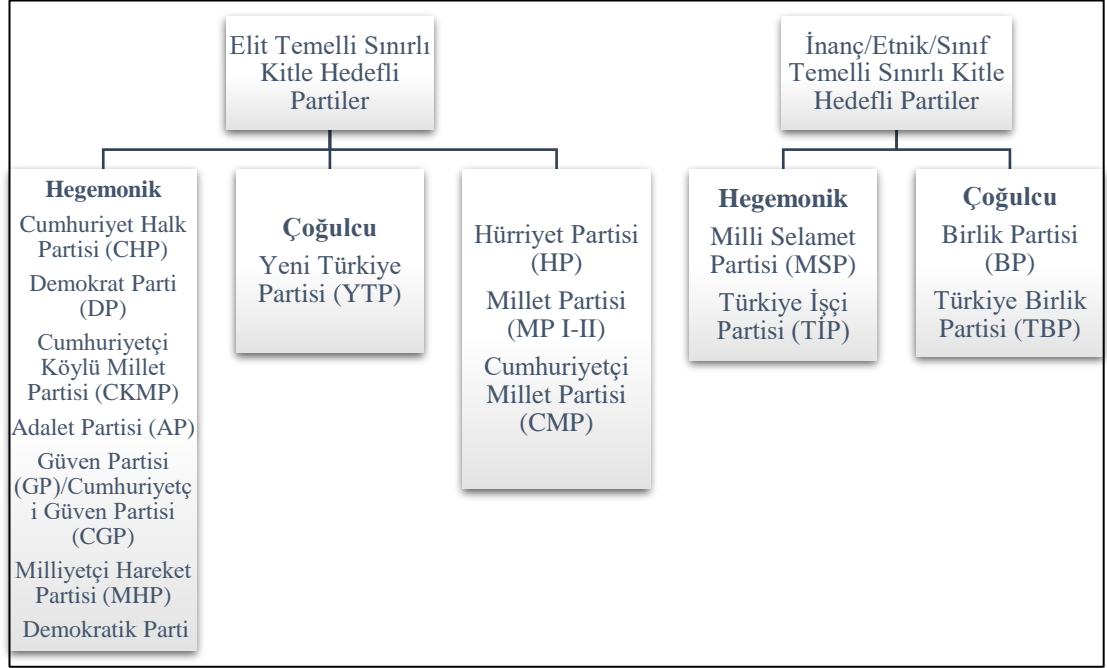
Bu bilgiler ışığında partinin inanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine uyduğu söylenebilir. İnanç temelli bir tipolojide yer alması Parti'nin siyasal söylemlerinin ana odağı düşünülerek sonuçlandırılmıştır. Ancak elbette inanç temelli olması elit temeli olmadığını düşündürmemelidir. Siyasal alanda hali hazırda var olan bir ekip ile Parti kurulmuştur. Hedef kitlesinin muhafazakâr İslami kesimle sınırlı olması ise hedef kitle sınıflandırmasını sınırlı kitle olarak ortaya koymaktadır. Parti'nin hegemonik yapısı ise gerek lider hegemonyası gerek parti içi demokrasinin inşasını zorlaştıran mevzuatı ile açıkça okunabilmektedir.

3.4. 1946-1980 ARASI DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1946-1980 arası dönem yukarıda açıklandığı üzere çok sayıda partinin siyasal alanda yer aldığı bir dönemdir. Öyle ki parlamentoya da 1950'den itibaren çok partili hayatın açık bir şekilde yansıdığı görülmektedir. 1960'ta yaşanan askeri müdahale ile kesintiye uğrasa da siyasal partiler müdahale sonrasında yeniden parlamentoda yerini almıştır. Bundan önce Cemiyetler Kanunu'na göre kurulan siyasal partiler askeri müdahale sonrasında yasal düzenlemeye kavuşmuştur (Ünal, 2015: 103). Yaşanan gelişmeler ve siyasal kültüre bağlı olarak ortaya çıkan parti kültürü de bu dönemde partilerin tipolojik dağılımını belirlemiştir. 1970li yılların sonunda Türk siyasal hayatında dört farklı uçta yer alan partiler sisteminin ortaya çıktığı görülmüştür. Buna göre Adalet Partisi merkez sağın, Cumhuriyet Halk Partisi merkez solun, Milli Selamet Partisi İslamcı kanadın ve Milliyetçi Hareket Partisi aşırı milliyetçi kesimin temsilcisi olarak öne çıkmıştır. (Özbudun, 1981: 232, Özbudun, 2010: 117) Dönemin siyasal partilerinin tipolojik modele göre dağılımı³⁵ ise aşağıdaki gibidir.

---

³⁵ Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. Hürriyet Partisi, Millet Partisi (I-II) ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin hegemonik veya çoğulcu yapı sınıflandırması partilerin siyasal alandaki varlıklarının kısa sürmesi sebebiyle yapılamamıştır. Bu sebeple tabloda bu partiler elit temelli sınırlı kitle hedefli parti altında sınıflandırılmıştır.

Tablo 3.2:1946-1980 Arası Dönem Türk Siyasal Partilerinin Sınıflandırılması.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dönem partilerinin Gunther & Diamond'ın modelinden çekilen üç ana unsura göre değerlendirilmesi ve ortaya konulan modele göre sınıflandırılmasına göre 1946-80 yılları arası elit temelli sınırlı bir kitleye yönelen ve çoğulcu olmayan, hegemonik, partilerin yoğunlukla görüldüğü dönemdir. Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, (Cumhuriyetçi) Millet Partisi, Hürriyet Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Millet Partisi, Demokratik Parti ve (Cumhuriyetçi) Güven Partisi'nin kuruluşunu siyasal elitler üstlenmektedir. Türkiye Birlik Partisi ve Milli Selamet Partisi ise her ne kadar inanç etnik sınıf temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti kategorisinde ele alınsa da buradaki inanç veya etnik temelin yine ilgili grubun elitleri olduğu görülmüştür. Bu dönemde farklı yapıda olan Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş temeli olmuştur.

Kuruluş temeline göre ortaya çıkan bu tablo merkez ve çevre karşılığını da yansıtır niteliktedir, ancak 1980lere gelindikçe merkezin de eski yerinde kalmadığı görülmektedir (Özbudun, 2003: 77, Kalaycıoğlu, 1994: 407). Dönemin siyasal partilerinin kuruluş temelini elitler oluşturmaktadır. Hatta bu elitlerin hali hazırda siyasal alanda var olan partilerden devşirilen siyasal elitler olduğu bilinmektedir.

Partilerin amaçlarına bakıldığında ise demokrasi ve insan hakları vurgusunun sıklıkla yapıldığı, parti amaçlarının da büyük oranda benzeştiği ve belirli ilkeler üzerinden şekillendirildiği açıktır. Bu benzerliğin sebebi ise partilerin iç muhalefetten koparak kurulması ve temelde siyasal alanda bütün hedeflerinin değil de belirli unsurların uyuşmaması sonucu bu kopmanın gerçekleşmesi şeklinde değerlendirilebilecektir. Nitekim 13 Temmuz 1965 tarihinde kabul edilen ve 16 Temmuz 1965 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu partilerin amaçlarını belirlerken de dikkat etmesi gereken sınırları çizmiştir.

“Siyasi partiler, toplum ve Devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahallî idareler seçimleri yolu ile ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacını güden ve propagandaları açık olan kuruluşlardır.”

Maddesi ile partilerin amacını belirleyen ve hangi amaçları güdemeyeceğini de Kanun’un Dördüncü Kısımında sınırlayan yasal düzenleme 1965 sonrası kurulan partiler için büyük oranda amaçların tekrarlandığını göstermektedir. Kanun’da bu yasaklar cumhuriyetin korunması, millî devlet niteliğinin korunması, lâik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması, demokratik düzenin ve meşruluk temelinin korunması ile ilişkilendirilmektedir (648 sayılı kanun, md.83-104). Amaçların bir dizi halinde sunulması ise bu dönem partilerinden etnik, inanç veya sınıf temelli partilerde karşımıza çıkmaktadır. Siyasal alanda farklılaşan amaçların bu parti tiplerinde görülmesi de sıklıkla görülen elit temelli sınırlı kitle hedefli parti tipinden bu partileri ayırmaktadır. 1980li yılların sonuna gelindiğinde ise bu farklılaşmanın bir diğer temeli de yürütülen kimlik siyasetidir. Siyasal söylemlerini buradan hareketle kurmaya başlayan partilerin seçmenler karşısında farklı olduğu algısı da yine bu noktadan oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla dönemin sonlarına gelindiğinde ideolojik olarak durduğu nokta itibarıyla benzeşen partilerin hangi kimliğe vurgu yaptığı ile farklılaştığı görülmektedir.

Kanun’un sınırları doğrultusunda şekillenen bir diğer unsur da partiler için hegemonik/çoğulcu yapı unsuru olmuştur. Bakıldığında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ilgili ana unsur için ele alınan ve parti içi demokrasi eğilimini gösterdiği kabul edilen aday belirleme usulü ve olağanüstü kongrenin toplanması gibi alt değişkenleri belirlemektedir. Buna göre partilerin aday belirleme usulü 648 sayılı Siyasi Partiler

Kanununun 29 ve 31. Maddelerinde³⁶ önseçim ve merkez yoklaması olarak belirlenmiştir. Milletvekili seçimleri için aday belirleme usulü olarak ön seçim parti için çoğulcu yapıya eğilimi artırsa da diğer yandan merkez adayları için de hüküm vermesi partideki hegemonik yapıyı kuvvetlendirmektedir. Bu yöntemle özellikle parti genel merkezlerinin, yani merkez örgütlenmesinin seçmen niteliğine bürünmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak aday belirlemenin parti içi bir süreç olup olmadığı dahi literatürde tartışmalı konulardan birisidir. (İba, 2019: 105-106). Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre ise aday belirleme usulü parti içi demokrasiyi doğrudan ilgilendirmektedir (1987/23 Esas sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, Yanık, 2016: 23) Olağanüstü kongrenin toplanması da kanunda yer almaktadır. Buna göre “olağan üstü toplantılar, genel başkanın veya merkez karar organının yahut genel kongre üyelerinden en az beşte birinin yazılı istemi üzerine” yapılmaktadır (648 sayılı SPK, md. 10). Partilerin en yüksek müzakere, tartışma ve karar organı olması gereken kongrelerin Kanun'da bu şekilde sınırlanan yapısal karakteristiği nedeniyle olağanüstü toplanma dahil parti ile ilgili bütün kararları merkez yönetiminin inisiyatifine bırakılmaktadır (Yanık, 2016: 28). Bu da yukarıdan aşağı işleyen parti yapısını beslemekte ve partiler için bir başka kronik sorun olarak ortaya çıkmaktadır (İba, 2019: 114). Kanun bu göstergelerden yalnızca genel başkan seçim usulünü “Parti genel başkanı, parti tüzüğüne göre seçilir.” Maddesi ile partilerin kendisine bırakılmaktadır (648 sayılı Kanun, md.13). Bu durum da lider hegemonyasını ve partilerin oligarşik yapılarının kendi düzenlemeleri ile önünü açması kolaylaşmaktadır (Yanık, 2016: 35-39). Bu dönem partileri genel başkan seçim usulündeki bu açıklığı genellikle salt çoğunluk ile düzenlemektedir. Partilerden bazılarının ise Adalet Partisi, Hürriyet Partisi, Millet Partisi örneklerinde olduğu gibi genel başkan seçim usulünü tüzüğünde açıklığa kavuşturmadığı ya da Türkiye İşçi Partisi örneğinde olduğu gibi nitelikli çoğunluk ile lider değişimini güçleştirdiği görülmektedir.

---

³⁶ 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu “Siyasi partilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adaylar, her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunana n bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçimle tesbit edilir... Siyasi partilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelikleri seçimleri için kanun gereğince gösterecekleri i adayların yüzde beşi, parti tüzüğüne göre, merkez karar organı veya merkez yönetim organı ve yahut merkez yoklama kurulunca tesbit edilir” Hükümleri ile aday belirleme usulünün sınırını belirlemektedir (md.29, md.31).

Sonuç olarak 1946-80 yılları arasında siyasal alanda ve parlamentoda var olan partiler için 1960 askeri müdahalesi sonrasında çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu'nun partileri büyük oranda sınırlar arasında bir yapılanmaya ittiği görülmektedir. Parti içi demokrasiyi besleme olasılığı olan önseçim gibi mekanizmalara dahi yer verse parti içi uygulamalarında merkezin hakimiyetinin kırılmadığı açıktır. Parti kararlarında son söz daima partinin merkezinden çıkmaktadır. Hatta bu hakimiyetin Kanun tarafından da beslendiği de görülmüştür. Siyasal alanın hatırı sayılır düzeyde hareketliliğe sahip olduğu bu dönem için bu sınırlar Anayasa yapıcılar tarafından gerekli görülmüş olup, 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonrasında çıkacak yeni kanun da bu sınırları daha sertleştirmekten çekinmemiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK YENİ BİR DENEME: 1980-2000 ARASI DÖNEM

1980-2000 yılları arası dönem Türk siyasal hayatı ve dolayısıyla Türk siyasal partileri için sosyolojik dönüşümün yaşandığı yıllar olarak alınmaktadır. Bu sebeple söz konusu yıllar arasındaki siyasal partiler bu başlık altında değerlendirilmektedir.

Dünyada küreselleşme dalgasının yükselişe geçtiği ve dünya düzeninin yeniden inşa edildiği 1980li yılların başı Türkiye için askeri müdahale ile başlamaktadır. 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonrasında hazırlanan yeni Anayasa ile yürütme, cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kurulu yetkileri artırılmıştır. Basın özgürlüğü kısıtlanmış, sendikaların etkinliklerine sınırlama getirilerek grevler de yasaklanmıştır. İfade özgürlüğüne yeniden yer verilmiş de olsa kısıtlanabileceği durumların altı çizilmiştir. Siyasal partiler için de yeni bir kanun hazırlanarak bu örgütlenmelerin sınırları yeniden belirlenmiştir. (Lewis, 2003: 20) Müdahale sonrasında normalleşme sürecinde siyasal alanda ortaya çıkan partilerin bir kısmı 1980 öncesinde kaldıkları yerden yeni yasal sınırları göz önünde bulundurarak varlıklarını yeniden inşa etmiş partiler olmakla birlikte, bir kısmı da yeni çehrelerden olmuştur. Müdahale sonrasında sivil siyasete kontrollü geçişin ardından Anavatan Partisi tarafından iktidarın ele geçirilmesi, eski siyasilerin yasaklarının bitmesi ve birçoğunun siyasal alana yeniden dönmesi, 1991 seçimleri ile siyasal İslam’ın yükselişi, etnik temelli hareketlerin artması, şiddet ortamının oluşması, sonrasında ordunun 1997 yılında gerçekleştirdiği müdahale ve 2000’de yaşanan ekonomik kriz bu dönemin ana durakları olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980’den itibaren gerçekleşen dönüşümün ana noktası neo-liberalizm olarak kabul edilmekte ve 2000li yılların başına gelene dek Türk siyasal hayatındaki dönüşüm de neo-liberalizmden payına düşeni almaktadır (Saraçoğlu, 2015: 756). Yine bu dönem Türkiye’sini ve dünyayı etkileyen en önemli gelişme ise Soğuk Savaş’ın sonra ererek Sovyetler Birliği’nin çökmesi; dolayısıyla tek kutuplu dünya düzeninin inşası olmuştur (Lewis, 2003: 22, Oran, 2010: 10). Doğu Blokundaki çözümler milliyetler krizinin patlak vermesi ile sonuçlanmıştır. Bu krizin Balkanlar cephesinde ise Türklerin baskı altında kalarak göçe zorlanması durumu ile karşı karşıya kalınmıştır. Diğer yandan ise Orta Doğu’da Irak-İran savaşı kuzey Irak’ta

iktidar boşluğu yaratarak bölgede terör örgütlerinin hakimiyeti de Türkiye’yi doğrudan etkisi altında bırakan dönemin dış gelişmeleri olmuştur. (Oran, 2010: 10-14)

Döneme ilişkin genel bakış ile bu sürecin detaylandırılmasının ardından dönemin siyasal partilerinin tipolojik olarak ele alınmasına geçmek yerinde olacaktır.

4.1. 1980-2000 ARASI DÖNEME GENEL BAKIŞ

12 Eylül 1980 yılında ordunun yönetime el koyması ve bütün siyasal partilerin feshedilmesinin ardından Türk siyasal hayatı için yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreci 1961 Anayasasının çoğulcu yapıyı destekleyen düzenlemelerinin bu yapıyı benimsemeyen hükümetlerce yürütülmesi, bundan hareketle artan toplumsal olaylar, çeşitli yasaların çıkması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasına izin veren ve gözaltı süresinin uzatılmasını sağlayan Anayasa değişiklikleri, muhtıra sonrası onaylanan idamlar, enflasyonun kontrol altına alınamaması, temel tüketim mallarındaki kıtlık, grevler yüzünden sendikaların kontrol altına alınması taleplerinin artması gibi gelişmeler hazırlamıştır (Özdemir, 1997: 204-205, Ahmad,2016: 217, Ozan, 2015: 695, Boratav, 2015: 149). Ekonomik kriz, şiddet ve ideolojik çatışmaların yanı sıra Soğuk Savaş’ta Türkiye’nin üstlendiği rolden sebep Sovyetler ’in tetiklediği huzursuzluk ortamı ve içerde yaşanan suikastler de askeri müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Müdahale ile parlamento dağıtılmış, kabine azledilmiş, parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırılmış, parti liderleri tutuklanarak olağanüstü hâl ilan edilmiştir. (Lewis, 2003: 19). Müdahale sonrasında çıkarılan 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 2. Maddesine yapılan ek³⁷ ile çok sayıda kamu görevlisinin işine son verildiği bilinmektedir. Sendikaların kapatılması, Yükseköğretim Kurulu düzenine geçilmesi ve üniversitelerin tek tipleştirilmesi bu dönemin çıktıkları olarak değerlendirilmektedir (Oran, 2010: 21).

Yeni anayasa hazırlıklarını da beraberinde getiren bu 12 Eylül müdahalesinin çıkış noktası ise diğer müdahalelerden farklı olarak “otoritenin ve devletin güçlendirilmesi”

---

³⁷ 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’na 19/09/1980 tarihinde yapılan ek fıkra “Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş ve kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre sıkıyönetim bölgesi dışına atanma veya sıkıyönetim bölgesi dışına atanmak üzere görevden uzaklaştırılma istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.” şeklindedir (1402 Sayılı Kanun, md 2).

olmuştur (Tanör, 1994: 97). Dönemin diğer öne çıkan gelişmesi olarak ise müdahaleden hemen önce alınan 24 Ocak kararları karşımıza çıkmaktadır. Ekonomideki dönüşümü başlatacak ve Türkiye ekonomisini dışa açık bir ekonomi haline getirecek olan bu istikrar kararlarının uygulamasında öne çıkanlar liberalizasyona yönelen ithalat politikaları, ihracatın bir ulusal öncelik haline gelmesi, fiyat kontrollerinin ve temel mallardaki sübvansiyonların kaldırılması gibi hususlardır. Bu iktisat politikalarının uygulaması sürecinde ise sermayeyi temsil eden burjuvazi ile emekçi sınıflar arasındaki ilişkiyi emek aleyhine bir denetleme ve düzenlemeye tabi tuttuğu bilinmektedir. (Karaçor & Alptekin, 2006: 308, Boratav, 2015: 151-152, Arzova, 2019: 151) 1980 itibariyle Türkiye’de geçilen bu yeni ekonomik düzenin serbest piyasa ekonomisi kuralları, yani bir dizi liberalleşme politikaları, üzerinden şekillendirilmiştir. Bunun dünyadaki güç merkezlerinden Amerika Birleşik Devletleri’nin IMF ile Dünya Bankası’nı kullanarak başlattığı dünyadaki serbestleşme hareketinin etkisi ile güçlendiği de söylenilebilecektir. (Kazgan, 2012: 14, Ertuna, 2004: 9) Türkiye’nin iç liberalizasyon süreci 1982 yılında yaşanan ve süreçte ciddi yara açan Banker Krizinin etkisiyle askeri rejim sonrası Özal hükümeti tarafından daha düşük tempoda yürütülmeye gayret edilmiştir (Boratav, 2015: 155, Kibritçiöğlü, 2001: 3).

Müdahalenin ardından kurulan askeri rejim sonrasında yeni Anayasa 7 Kasım 1982 tarihinde³⁸ yapılan halkoylaması sonucunda kabul edilmiştir. Yeni Anayasa 1961 Anayasasına göre daha az katılımcı bir demokrasi modeli inşa ettiği kabul edilmektedir (Aydın, 2019: 35). Askeri müdahaleden 3 yıl sonra yapılan 1983 seçimleri ile sivil siyasete geçilmesi gerçekleşmiştir. Anavatan Partisi’nin iktidara gelmesi ile müdahale öncesinde başlayan Avrupa Topluluğu ile ilişkileri canlandırma çabası başlamıştır (Saraçoğlu, 2015: 851). Ekonomide ise Özal hükümetleri askeri rejim hedeflerini ve dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecini devam ettirmiştir. Sendikaların etkisizleştirilmesiyle sınıf tabanlı ekonomik taleplerine karşı tavizsiz bir tavır takınan Anavatan Partisi iktidarı gecekondulu, kentli, yoksul veya tüketici kimlikleri

---

³⁸ 1982 Anayasası’nın kabul tarihi 18/10/1982’dir.

üzerinden popülizm³⁹ yapmıştır (Boratav, 2015: 154-155). Kamu harcamalarına da yatırım yapmaya başlayan hükümet, haberleşme, otoyol, enerji ve çeşitli alt yapı projelerini hızlandırmıştır. Bu projeler, sermaye gruplarından yüksek faizle aldığı borçlar ile finanse edildiğinden Türkiye ekonomisi yeni dengesizliklerle karşı karşıya kalmıştır. (Saraçoğlu, 2015: 758-759) Nitekim Türkiye ekonomisinin 24 Ocak Kararları ile başlayan liberalizasyon süreci, 1990'lı yıllara girerken kısa vadeli yabancı sermaye akımların, çalışan kesimlerin üzerine binen ağır yükün, memur ve işçilerin azalan reel ücretlerinin, toplumdaki küçük bir kesimin ise kar, faiz ve rant ile zenginleşmesinin etkisiyle derinleşen eşitsizlik sayesinde kırılğan bir yapıya bürünmüştür. Buna yeni krizleri beraberinde getirmiştir. (Kazgan, 2008: 322-323, Saraçoğlu, 2015: 759, Karaçor & Alptekin, 2006: 310) Bu dönemde iktisadi söylem "liberal" vurgular yaparken Türkiye'nin toplumsal yapısı da bu söylemden nasibini almıştır. Boratav'ın savına göre önceki dönemlerde sosyalist olan kesimlerden bazılarının liberal sol veya sivil toplumcu kesime kaydığı bu dönem gözlenmektedir. (Boratav, 2015: 159)

1980li yılların sonuna gelindiğinde Batı Avrupalı devletlerin gücünü yeniden toplaması, Amerika'nın Reagan dönemi ile birlikte atağa geçerek Sovyetlerin iflasına giden yolu açması ve Doğu Bloku ülkelerinde çözümler, milliyetler krizinin patlak vermesi sonucu Kazakistan, Litvanya, Karabağ, Kırım, Estonya, Moldovya, Gürcistan gibi ülkelerde çıkan olaylar, Balkanlarda Türklere yapılan baskılar sonucu bölgede yaşayan Türklerin dalgalar halinde Türkiye'ye göç etmesi ve Irak-İran savaşı sonrasında kuzey Irak'ta doğan iktidar boşluğundan bölgeye terör örgütünün yerleşmesi gibi gelişmeler Türkiye'yi doğrudan etkileyecek dış gelişmelerden öne çıkanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. (Oran, 2010: 10-14) Bu dönemi Amerikan

---

³⁹ Türkiye için popülizmin entelektüel ve siyasal olarak iki farklı evresinin var olduğu kabul edilmektedir. Entelektüel popülizm tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi örneğinde halkçılık üzerinden şekillendirildiği bilinmektedir. Devletin inşası sürecinde hâkim olan kesime dayandırılan, gelenekçi ve köktenci öğeleri beraber barındıran, kente düşman köye dost, ulusal değerleri kırdan arayan, sınıfsal düzeni reddeden popülizmin entelektüel popülizmi işaret ettiği savunulmaktadır. Çok partili hayata geçişle beraber Demokrat Parti ile başlayan süreçte bu söylemin siyasal alanda aktif olarak yansıdığı bilinmektedir. Kullanılan halk vurgusu ile halkın siyasal alanda var olan bütün yapıların sahibi olduğu ve bu alanda içselleştirildiği söylemin, gerçeklikten uzak da olsa herkesi kapsamak odağında olduğu açıktır. (Toprak, 1992: 17-18) Menderes, Özal, Demirel gibi sağ partilerin ve hatta Mehmet Ali Aybar'ın sol temsilden Türkiye İşçi Partisinde de kullanıldığı görülmektedir.

siyasal elitlerinin serbest piyasa, liberal demokrasi, insan hakları gibi kavramları öne çıkararak “yeni dünya düzeni” olarak adlandırdığı bilinmektedir (Aktütün, ?, 278).

Yukarıda görüldüğü gibi liberalleşme eğilimlerinin arttığı ve dışa açılan iktisadi politikaların uygulanmaya başlandığı 1980’li yıllar; dünyadaki dengelerin yeniden yapılanması şeklinde kendini gösteren düzen arayışlarıyla küresel dünya düzenini ortaya çıkarmaktadır (Ener & Demircan, 2006: 204). İktisadi olarak ticaretin serbestleşmesi ve teknolojik olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde seri üretime geçilmesi⁴⁰ ile desteklenen küreselleşme, 15. Yüzyılda merkantilizm ve sömürgecilik hareketi ile başlamışsa da son dalgasına 1970lerde girmiştir. Çok uluslu şirketlerin doğması, iletişim devriminin gerçekleşmesi ve en nihayetinde 1990ların başında Batı’nın tek güç kalması ile tüm dünyadaki iktisadi, politik ve toplumsal dönüşümün de etkileycisi olmuştur. (Oran, 2009: 41) İktisadi gelişmeleri bestelen küreselleşme dünyaya yayılırken Türkiye için de 1990lı yılların temel çıkışı “yapısal uyum” olmuştur. Özal’ın özelleştirmeler ile bu uyum sürecini yürüttüğü bilinmektedir (Oran, 2010: 216).

1990lı yıllar ise Körfez Savaşı ile güç dengelerini yeniden oynayacak dönemi başlatmaktadır. Saddam Hüseyin’in Kuveyt’in belirlenen sınırın üstünde petrol üreterek Irak’a zarar verdiği gerekçesiyle bölgeyi işgal etmesi ve işgal kuvvetlerini çekmemesi, Birleşmiş Milletler kararı ile dış askeri müdahale ile, Körfez Savaşı’yla sonuçlanmıştır. Amerika’nın artık Ortadoğu için hegemonik bir güç olduğunu dünyaya göstermesi açısından Körfez Savaşı büyük önem taşımaktadır. Türkiye için de kritik önem taşıyan savaş sonucunda Türkiye’nin Amerika’nın yanında saf tutması sonucu hem Irak ile ticari bağların koptuğu görülmektedir. Diğer yandan bölgedeki Kürt milliyetçiliğinin yükselmesi Türkiye içinde etnik temelli partilerin kendisini göstermesine paralel olarak yeni krizler ortaya çıkarmıştır. (Saraçoğlu, 2015: 858-860) Bu gelişmeler Türkiye’nin dünya ekonomisindeki yükselişini yakalayamaması ve elde edebileceği fırsatları kaçırmaması ile sonuçlanmıştır. Ekonomideki yoğun sermaye hareketi, yerli paranın aşırı değerlenmesi, faiz oranlarının artması, dış borçlanmaya

---

⁴⁰ Taylorizm olarak adlandırılmaktadır.

imkân tanıyan gelişmeler enflasyonu yükselterek gelir dağılımını bozmuştur (Bayrak & Kanca, 2013: 6, Ertuna, 2004: 9). 1989’da yeniden güç kazanmaya başlayan işçi hareketi de 1980li yıllar boyunca kendisine karşıt hamleler geliştiren iktisadi politikalara karşı protestolar, grevlerle süreci kendi lehine çevirmiş, Anavatan Partisi’nin popülist politikaları sayesinde ücret artışlarını elde etmiştir. Ancak artan ücretler işten çıkarmaları ve kayıt dışı istihdamı tetiklemiştir. (Boratav, 2015: 176-177). Kamu maliyesindeki bozulma, baskılanarak yüksek tutulan Türk lirası değeri ve sürekli para basılması, yabancı tasarruf sahiplerinin dolara yönelmesi ve Hazine’nin borç bulamayacak duruma gelmesi 1994 krizinin son tetikleyicileri olmuştur (Oran, 2010: 215). Dönemin koalisyon hükümetleriyle yönetilmesi ve siyasal alanın da istikrarsız bir durumda olması 1994 ekonomik krizinin temellerini kuvvetlendirmiştir. “Sıcak para bağımlısı” ekonomi ve Türk lirasının aşırı değerlenmesi sonucu 1994 krizi ortaya çıkmıştır (Kibritçioğlu, 2001: 4, Ertuna, 2004: 9). Kriz sonrasında Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti hükümetinin “5 Nisan Kararları” ile ücretleri baskılama ve kamu maliyesindeki bozulmayı düzeltme girişiminde bulunduğu görülmektedir. Ancak kırılma giderek artan Türkiye ekonomisi 1999, 2000 ve 2001 krizleri ile sarsılmaya devam etmiştir. (Saraçoğlu, 2015: 761-762) Ekonominin 1996-2000 yılları arasında öngörülen yıllık ortalama büyüme hızına ulaşamadığı görülmüş, ülkedeki fiyat istikrarını sağlamaya yönelik müdahale ve mücadeleler 2000 yılına kadar sonuç vermemiş ve dış ekonomik ilişkilerde dengeler yeniden alt üst olmuştur. 1995 yılında Gümrük Birliği Antlaşması’nın da yapılmasıyla önemli bir vergi kaybı ile karşı kaşıya kalmıştır. (Bayrak & Kanca, 2013: 11-12) Bu dönemde dış gelişmelere bakıldığında Sovyetler Birliği’nin mirasını devralan Rusya Federasyonu’nun da gücünü toparlayarak Amerika karşısında bir güç odağı olarak yeniden siyasal alanda kendini gösterdiği bilinmektedir. Avrupa Birliği de bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerle genişlemesi uluslararası bir örgütlenme olarak adlandırılmasını ve kuvvetlenen otoritesini perçinlemesini sağlamıştır. (Aktütün, ?, 278)

Uluslararasılaşan sermaye ile üretim ve dağıtımın küreselleşmesi ulusal ekonomileri dönüştürürken ulus-devletin de temellerini sarmıştır. Güçlü devletlerin bu gelişme sonucunda aralarında gruplaşarak bölgeselleştiği ve ekonomik birlikler

oluşturduğu görülmektedir (Oran, 2010: 205). Türkiye'nin gelişmekte olan ülke olarak bu birliklere dahil olma girişimi ise ekonomisinin kırılmalı olması ve siyasal alanda Batılı devletlerde var olan küreselleşme alt-yapılarını (demokrasi, insan hakları vb) inşa edememiş olması gibi sebeplerle yarıda kalmıştır (Oran, 2009: 41). Bu bölgeselleşme girişimlerine etnik-dinsel çatışmalar da eklenince, dış etkilere iktisadi ve siyasal açıdan daha açık hale getirilen bir Türkiye ortaya çıkmaktadır (Kazgan, 2012: 17). Nitekim Türkiye'nin Avrupa Birliği aday ülke statüsünün 1999 yılında kabul edilmesi bu etkiyi meşrulaştıran bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000li yıllara gelindiğinde ise çalışma uyumu yakalayamayan koalisyon hükümetleri, Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında yaşanan siyasal kriz ve ortaya çıkan döviz krizi "güçlü ekonomiye geçiş programı" ile toparlanmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır (Çiçen, 2019: 431, bayrak & Kanca, 2013: 12). Kriz sonucunda ise işini kaybeden birçok insanın "para kazanmaya" bugüne kadar vermediği kadar büyük bir değer vermesi durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Buna ek olarak da 2001 krizinin faturası iktidarı paylaşan merkez sol ve merkez sağ partilere kesilmiş ve Türkiye yeni bir genel seçime giderek yeni bir döneme adım atmıştır. (Eğilmez,2018: 196)

1980-2000 yılları arasındaki gelişmeleri çalışmanın kapsamı gereği bu şekilde özetlemek mümkündür. Bu genel bakışın ardından dönemin siyasal partilerine ve siyasal akışa bir sonraki başlıkta daha detaylı bakmak gerekmektedir.

4.2. 1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİ

1970li yılların ikinci yarısında özellikle yoğunlaşan siyasal kutuplaşmanın beslediği şiddet olayları sebebiyle 1980 yılında ordu tarafından yapılan müdahalenin ardından siyasal partiler feshedilerek 3 yıl sürecek askeri yönetim başlamıştır. 1980 öncesi dönemde Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'nin koalisyon oluşturamaması ve hükümeti kuramaması sistem içerisindeki küçük partilerin güçlenerek sahip oldukları hakimiyet alanlarında partizan faaliyetlerle hegemonya kurması gibi sonuçlar doğurmuştur. En nihayetinde 1980 yılında cumhurbaşkanının seçilememesi askeri müdahaleyi de beraberinde getirmiştir. (Özbudun, 2010: 28-29) 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen müdahalenin ardından parlamento ve hükümetin varlıkları sona ererek bütün siyasal faaliyetler durdurulmuştur. 1980-84 yılları arasında çok sayıda siyasal sınığın da idamı istenmiş ve bir kısmının kararları da

onaylanmıştır (Oran, 2010: 20). Bunu siyasal partilerin feshi izlemiştir. Bütün üyelerinin askeri rejim tarafından atandığı Danışma Meclisi yeni anayasa hazırlıklarını yürütmüştür. Bu durum Danışma Meclisi'nin yasama bağımsızlığına sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Danışma Meclisi'nden oluşturulan Anayasa Komisyonu'nun bir anayasa taslağı hazırlayarak önce Danışma Meclisi'ne oradan da Milli Güvenlik Konseyi'ne sunmasının ardından yeni anayasa 7 Kasım 1982 tarihli halkoylaması sonucu kabul edilmiştir. (Selçuk, 2019: 190).

Anayasa metninin sunulduğu halk oylamasının ardından kabul edilmesi sonrasında ise siyasal partiler Milli Güvenlik Konseyi'nin denetimiyle kademeli olarak serbest bırakılmıştır. (Tanör, 1994: 100) 1982 Anayasasının yürütmeyi ve cumhurbaşkanını güçlendirerek, diğer yandan da Milli Güvenlik Konseyi aracılığı ile sistem muhafazasını gerçekleştirecek bir yapı inşa ettiği görülmektedir (Özbudun, 2010: 55, Lewis, 2007: 20). Nitekim yeni Anayasanın cumhurbaşkanına verdiği yetkiler sisteme yönelik “yarı-başkanlık” algısını da beraberinde getirmiştir (Özbudun, 2010: 55). Anayasanın kabulü sonrasında 1983 yılında Milli Güvenlik Konseyi'nin izin verdiği partilerin seçimlere girmesiyle askeri rejim sona ermiş, sivil siyasete geçilmiştir (Tanör, 1994: 101). Müdahale sonrasında partilerin Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun ile feshedilmesinin ardından 1983 yılında kabul edilen yeni Siyasi Partiler Kanunu yeniden inşa edilen sisteme alacağı partilerin yasal sınırlarını belirlemiştir. Zaten askeri müdahale sonrasında oluşturulan Kurucu Meclis'in yeni anayasaya ek olarak bu anayasaya uygun bir kanun da siyasal partiler için oluşturması asıl görevi olarak kabul edilmektedir (Selçuk, 2019: 191).

Buna göre Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi, Büyük Türkiye Partisi, Halkçı Parti, Yüce Görev Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi, Doğru Yol Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Fazilet Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi, Bizim Parti, Refah Partisi, Türkiye Huzur Partisi, Yeni Düzen Partisi ve Bayrak Partisi olmak üzere 15 yeni siyasal parti siyasal alana dahil olmuştur (Tuncer, 2003: 467-468). Konsey kontrolünde gerçekleşen 1983 seçimleri ile sivil siyasete geçişte askeri rejimin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı Turgut Özal önderliğinde bürokrat, teknokrat ve işadamlarından oluşan kurucu ekibiyle Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi seçmenine yönelik seçime girmesi kabul edilen Halkçı Parti ve ordunun

desteklediği Orgeneral C. Turgut Sunalp öncülüğünde kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi parlamentoya girmiştir (Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.12.2019, Saraçoğlu, 2015: 795, Turgut, 1986: 76). 1983 yılında yapılan milletvekili genel seçimleri sonucuna göre Anavatan Partisi %45,1 oy ile 211 milletvekili, Halkçı Parti %30,5 oy ile 117 milletvekili ve Milliyetçi Demokrasi Partisi %23,3 oy ile 71 milletvekili ile parlamentoda temsil hakkını elde etmiştir. 1987 yılında gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerinde ise Anavatan Partisi'nin %36,3'lük oy oranı ile parlamentonun çoğunluğunu kazanan parti olduğu görülmektedir. %24,8'lik oy ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve %19,1'lik oy ile Doğru Yol Partisi parlamentoya giren diğer partiler olmuştur. (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.12.2019).

1990lı yılların ilk seçimine gelindiğinde ise Doğru Yol Partisi, Anavatan Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Refah Partisi ve Demokratik Sol Parti arasında temsil yetkisi dağılmaktadır. Seçim sonuçlarına göre Doğru Yol Partisi %27, Anavatan Partisi %24, Sosyal Demokrat Halkçı Parti %20,8, Refah Partisi %16,9 ve Demokratik Sol Parti %10,8 oy oranı ile 450 milletvekili partilere dağılmıştır. 1995 yılında yapılan genel seçimde Refah Partisi'nin ilk parti olarak parlamentoya girmesi siyasal İslami referanslı partilerin yükselişini ve 1980 askeri müdahalesi ile sağ ve sol hareketin ne ölçüde güç kaybettiğini gösteren bir seçim olarak karşımıza çıkmaktadır. Seçim sonuçlarına göre Refah Partisi %21,4, Anavatan Partisi %19,6, Doğru Yol Partisi %19,2, Demokratik Sol Parti %14,6, Cumhuriyet Halk Partisi %10,7 oy alarak parlamentoda temsili üstlenmiştir. (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.12.2019).

1999 yılındaki milletvekili genel seçim sonuçları ise yine koalisyon hükümeti şeklinde oluşacak bir yapı ortaya koymaktadır. Demokratik Sol Parti %22,2, Milliyetçi hareket Partisi %18, Fazilet partisi %15,4, Anavatan Partisi %13,2 de Doğru Yol Partisi %12'lik oy oranı ile 550 sandalyeyi paylaşmıştır. (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.12.2019). Bu seçim çok parçalı parlamentonun son kez oluştuğu seçim olmuştur. Nitekim 2002 yılında yapılan erken seçim ile Türk siyasal hayatı için bir başka dönem başlamıştır. Partilerin 1980-2000 yılları arasında yapılan milletvekili

genel seçimlerinde aldıkları oyların milletvekili olarak parlamento'ya yansımaları aşağıdaki tablo⁴¹ net bir biçimde ortaya koymaktadır.

6 Kasım 1983 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Çifte Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamento'ya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Anavatan Partisi (ANAP)	211	%45,1
Halkçı Parti (HP)	117	%30,5
Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)	71	%23,3
Bağımsız	-	%1,1

29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Çifte Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamento'ya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Anavatan Partisi (ANAP)	292	%36,3
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)	99	%24,8
Doğru Yol Partisi (DYP)	59	%19,1

20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: Çifte Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamento'ya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Doğru Yol Partisi (DYP)	178	%27
Anavatan Partisi (ANAP)	115	%24
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)	88	%20,8
Refah Partisi (RP)	62	%16,9
Demokratik Sol Parti (DSP)	7	%10,8

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: %10 Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamento'ya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Refah Partisi (RP)	158	%21,4

⁴¹ Yüksek Seçim Kurulu'ndan alınan veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler için: <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>. Erişim Tarihi: 11.12.2019.

Anavatan Partisi (ANAP)	132	%19,6
Doğru Yol Partisi (DYP)	135	%19,2
Demokratik Sol Parti (DSP)	76	%14,6
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	49	%10,7
18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: %10 Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Demokratik Sol Parti (DSP)	136	%22,2
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	129	%18
Fazilet Partisi (FP)	111	%15,4
Anavatan Partisi (ANAP)	86	%13,2
Doğru Yol Partisi (DYP)	85	%12

Tablo 4 1: 1980-2000 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimlerinde Sistem,
Parlamentoya Giren Siyasal Partiler, Milletvekili Sayıları, Oy Oranları.

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1980-2000-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, 29.11.2019, TÜİK,2012: “Milletvekili Seçimleri 1923-2011”, Ankara, TÜİK Yayınları. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Demokratik sürecin ordunun müdahalesi ile kesintiye uğramasının ardından 1982 yılında yeni Anayasa yapılan halk oylaması sonucunda %91,37'lik oy ile kabul edilmiştir. İkinci kez demokratik süreci kesintiye uğratan müdahalenin ardından hazırlanan Anayasa'nın çağdaş demokratik normlardan uzaklaştığı kabul edilmektedir. Sivil siyasetin alanını büyük ölçüde kısıtlayan ve geçici hükümleri ile askeri yönetimden sivil siyasete geçiş sürecini uzatan 1982 Anayasa'sının öne çıkan temel özelliklerinin başında sınırlandırılmış temel özgürlükler gelmektedir. Sosyal hakların ve yargının denetleme yetkisinin sınırlandırılması, idari özerkliğin kaldırılması da diğer özellikleri olarak sıralanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı'nın ise güçlendirilerek sistem “zayıflatılmış parlamentarizm” olarak dönüştürülmüştür. Anayasa'nın siyasal partilere yönelik bu sınırlamalar da getirdiği bilinmektedir. Nitekim bu sınırlara ek olarak sendikaları zayıflatan Anayasa, dernek kurma

hürriyetine, yargı organının denetim yetkilerine, üniversitelerin özerkliğine de kısıtlar getirmiştir. (Özbudun, 2010: 55-56)

Anayasa'nın yanı sıra 1983 yılında kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu ile de siyasal partiler yeni yasal sınırlarla donatılmıştır. Buna göre partilerin teşkilatları sınırlandırılarak, bu organların kişi sayısına kadar Kanun tarafından belirlenmiştir. Özellikle ilçe kademesinin alt örgütlenmelerini yasaklayan Kanun, partilerin toplumda kuracağı bağa aracılık eden bu yapıları ortada kaldırmıştır ve merkezin gücünü artırmıştır. Bunların tek tip yapılar ortaya koyan ve partileri toplumdaki koparan yapılar inşa eden düzenlemeler bütünü olduğu kabul edilmektedir. (Kabasakal, 2016: 234)

1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonrasında partilerin tamamının feshedilmesiyle sivil siyasete dönüşte yeni siyasal partilerin siyasete dahil oldukları görülmektedir. Bu dönemde Adalet Partisi'nin devamı niteliğinde olan Doğru Yol Partisi'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin devamı niteliğinde olan Sosyal Demokrasi Partisi'nin kurucuları ve adayları reddedilerek, bu partilerin 1983 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerine girmelerinin önlenildiği bilinmektedir (Kabasakal, 2016: 234). 1982 yılında kabul edilen Anayasa ise askeri müdahale sonrasında "demokrasiyi köklü bir biçimde yeniden yapılandırma" olarak değerlendirilmektedir (Özbudun, 2010: 54).

1983 yılında yapılan seçimlere askeri yönetim tarafından izin verilen Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi girmiştir. Seçimlerden önce Milli Güvenlik Konseyi'nin yeni kurulacak partilerin kurucularını veto etmeye ilişkin düzenlemesi parti kuruluşlarını büyük ölçüde engellemiş ya da kontrol dahilinde gerçekleşmesini sağlamaya çalışmıştır (Çavdar, 2019: 271). İlk olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi Milli Güvenlik Konseyi'nin açıkça desteklediği ve C. Turgut Sunalp tarafından kuruluşu üstlenilen, 1983 yılında yapılacak seçimlere girmesi onaylanan ilk partidir (Kaynar, 2007: 174, Çavdar, 2019: 272, Saraçoğlu, 2015: 795). Bu partilerden diğeri, Anavatan Partisi, askeri müdahale sonrasında 24 Ocak Kararlarını ortaya koyan ve 3 yıl boyunca devam eden askeri yönetim döneminde ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcısı olarak görev yapan Turgut Özal'ın öncülüğünde kurulan partidir (Sarıbay, 2001: 69, Saraçoğlu, 2015: 795). Necdet Calp'in önderliğinde kurulan

Halkçı Parti ise merkez solun temsilcisi olması maksadı ile kuruluşuna ve seçimlere girmesine izin verilmiş bir diğer parti olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaynar,2007: 181). Seçimlerde birinci parti olarak çıkan Anavatan Partisi iktidarında geçen dönem ise neoliberal politikaların yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönem kentleşmenin beraberinde getirdiği gecekondulaşmanın dönemsel olan imar afları ile ödüllendirildiği, bu ödüllendirme ile de iktidar partisinin hedef kitlesini genişlettiği görülmektedir. (Saraçoğlu, 2015: 798-799). Nitekim 1987 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde de Anavatan Partisi 292 milletvekili ile parlamentoda temsili üstlenen birinci parti olmuştur. Bu seçimlerde parlamentoda iki yeni parti daha bulunmaktadır. Bu partiler Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisi'dir. Bu partilerden ilki, 1984 yerel seçimlerinde ikinci parti olarak kendisini gösteren Erdal İnönü öncülüğünde kurulan Sosyal Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'nin birleşmesi ile doğan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'dir (Çavdar, 2019: 277, Kaynar, 2007: 183). Parti, sosyal demokratları bir araya getirme maksadıyla ortaya çıkmıştır ve seçimlere giremeyen Cumhuriyet Halk Partililer tarafından desteklenmiştir (Saraçoğlu, 2015: 801, Çavdar, 2019: 277). 1987 genel seçimlerinin diğer partisi ise siyaset yasağı devam eden Süleyman Demirel'in arka planda desteklediği Doğru Yol Partisi'dir. Adalet Partisi çizgisinde olduğu bilinen partinin, 1987 yılında siyaset yasaklarının kalkması ile Süleyman Demirel genel başkanlığında merkez sağın oylarını böldüğü bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2009: 271-272, Saraçoğlu, 2015: 801). 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasının yanında ekonomi alarm vermeye başlamıştır. Anavatan Partisi'nin seçim öncesinde gerçekleştirdiği tarım sübvansiyonlarının artırılması, kamuda ücret zamlarının yapılması ve işsizliğe yönelik altyapının inşa edilmeye çalışılması gibi hamleler artan yoksulluğun önüne geçememiştir. Dahası bu gelişmeler Amerika'nın da yürüttüğü "yeşil kuşak"⁴² oluşturma çabasının de etkisiyle İslami eğilimin oy tabanını genişleten bir ortam yaratmıştır. (Oran, 2010: 18-19) Nitekim 1989 yerel seçimleri bunu yansıtan sonuçlar ortaya çıkarmış ve Refah Partisi siyasal

---

⁴² Amerika'da Jimmy Carter'in başkanlığı döneminde beslenen "yeşil kuşak" oluşturma çabası Sovyetler Birliği'ne karşı başlayan bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde yaşananlar da göz önünde bulundurularak, Sovyetler'e karşı bir İslam kalkanı oluşturma amacı güden "yeşil kuşak" oluşumunun radikal İslamcı akımları da çevrelemesi planlanmıştır. (Oran, 2010: 11)

alana girmiştir. Bu aynı zamanda 12 Eylül'ün Türk-İslam sentezi vurgusunun sol kesime ve Kürt milliyetçiliğine karşı “toplumsal tutkal” olarak kullanılmasının bir sonucudur (Oran, 2010: 219).

1989 yılında yapılan yerel seçimlerde yükselen Refah Partisi sonraki dönemde genel seçimlerde parlamentoya girecek olan diğer parti olmuştur. Milli Selamet Partisi çizgisinde olan parti, askeri müdahale sonrasında Refah Partisi adı ile siyasal alana dahil olmuştur. Milli Selamet Partisi'nden dolayı siyaset yasağı olan Necmettin Erbakan'ın yasağın kalkması ile partiye genel başkan seçilmesi Refah Partisi'nin yükselişini hızlandıran etmen olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişmenin ardından İslami eğilimi çatısı altında yeniden birleştiren Refah Partisi, 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde yaptığı ittifak ile parlamentoya yıllar sonra tekrar girmiştir. (Çakır, 2005: 548, Özbudun, 2010: 110) 1991 yılında yapılan seçimlerde parlamentoda yerini alan diğer yeni parti ise Demokratik Sol Parti'dir. Cumhuriyet Halk Partisi'nden askeri müdahale sonrasında istifa eden Bülent Ecevit'in fikirlerine uygun bir partiyi kurması 1985 yılına kadar gerçekleşmemiş, 1985 yılında ise kendi siyaset yasağı devam ettiğinden eşi Rahşan Ecevit öncülüğünde parti oluşumu gerçekleştirilmiştir (Sarıbay, 2001: 74). Demokratik Sol Parti'nin kurulmasının ardından 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde partinin 7 milletvekili ile parlamentoda temsil edildiği görülmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.01.2020). Seçim sonucunda hiçbir partinin tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğa ulaşamadığından yine koalisyon hükümetinin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Altan, 2005: 184).

1995 yılına gelindiğinde Turgut Özal'ın ölümünün ardından Doğru Yol Partisi liderliğini üstlenen Tansu Çiller'in hükümet kurmayı başaramaması ve hükümetin güvenoyu alamaması sonucunda Türk siyasal hayatı bir erken genel seçim ile karşı karşıya kalmıştır (Altan, 2005: 185). 1995 yılında yapılan milletvekili genel seçimleri İslami eğilimin hayat bulduğu parti, Refah Partisi'nin, iktidara yürüyüşünün en önemli dönemeçlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu seçim sonucunda birinci parti olarak Refah Partisi çıkmışsa da oy dağılımı yeni bir koalisyon hükümetine doğru süreci götürmüştür. (Saraçoğlu, 2015: 824-825) Bu seçim sonucunda parlamentodaki partilere Cumhuriyet Halk Partisi eklenmiştir. Askeri müdahale sonrasında kapatılan

Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeniden kurulmasının ardından Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşme kararı almıştır (Özbudun, 2010: 120-121). Deniz Baykal'ın liderliğinde yeniden siyasi alana dahil olan Cumhuriyet Halk Partisi 1995 seçimlerinde parlamentoda 49 milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.01.2020). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 49 milletvekili ile temsili üstlenmesinin sebebi olarak merkez sol partiler arasında oyların bölünmesi olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere Demokratik Sol Parti 1991 genel seçimlerine göre oy oranını yükseltmiş ve 1995 seçimlerinde parlamentoda 76 milletvekili ile temsili üstlenmiştir. Demokratik Sol Parti'nin eski Cumhuriyet Halk Partisi geleneğini reddetmesi, aşırı elitist duruşu eleştirmesi ve dinsel inançlar noktasında daha hoşgörülü bir laiklik anlayışını benimsemesi seçimlerde ortaya çıkan oy farkının gerekçeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbudun, 2010: 121). Bu seçim döneminde Refah Partisi'nin birinci parti olarak çıkması yukarıda bahsedilen Türk-İslam sentezi vurgusunun ne ölçüde yerine ulaştığını görmek için de önem taşımaktadır. Bu noktada önemli bir simge olan Refah Partisi'nin hükümeti Doğru Yol Partisi ile kurmasının ardından artan laiklik karşıtı söylemlerin yükseldiği etkinlikler, Susurluk kazası ile ortaya çıkan "derin devlet" vurgusu ve bu vurgunun Refahyol hükümeti aleyhine kullanılması 28 Şubat'a giden süreci hızlandırmıştır. 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı Necmettin Erbakan'ın irtica ile mücadele planını imzalaması ile sonuçlanmış ve Türk siyasi hayatı bir askeri müdahalenin eşiğinden dönmüştür. Ancak Milli Güvenlik Kurulu'nun bu toplantısı da "postmodern darbe", "yumuşak darbe" gibi isimlerle anılmaktadır (Lombardi, 1997: 215). Nitekim bu sürecin sonunda hükümet de istifa etmek durumunda kalmış, Refah Partisi'nin ise Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sürecini başlatmıştır (Özbudun, 2010: 119, Saraçoğlu, 2015: 834). 1995 yılı Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Türkiye'nin daha sonra Avrupa Birliği ile bir Gümrük Birliği anlaşması imzalamasıyla çeşitli Anayasa değişikliklerini de beraberinde getirmesi sebebiyle önem taşımaktadır (Yeşilada, 2002: 161-162). Özellikle yapılan Anayasa değişikliği "odak olma" ölçütünü siyasi parti kapatmaları için Anayasa'ya dahil etmiş, bunun ardından sistem içerisinde demokratik unsurlara karşı geldiği düşünülen partiler için önemli bir kırılmayı beraberinde getirmiştir.

1999 yılına yapılan milletvekili genel seçimlerinde 5 partinin ülke barajını geçerek parlamentoda temsil edildiği görülmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.01.2020). Bu seçim sonucuna göre parlamentoya birinci parti olarak giren parti Demokratik Sol Parti'dir. Daha önceki seçimlerde Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Refah Partisi birinci parti olarak parlamentoda yer almıştır. Bu seçimlerde ise parlamentoya birinci parti olarak bir sol partinin girmesi seçmenin arayışının devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır (Altan, 2005: 186). 1999 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde önceki dönemden farklı olarak iki yeni partinin parlamentoda temsil hakkı kazandığı görülmektedir. Bu partilerden ilki milliyetçi sağ parti olan Milliyetçi Hareket Partisidir. Liderliğini Alparslan Türkeş'in ölümünün ardından Devlet Bahçeli'nin üstlendiği partinin de bu seçimlerde parlamentoya girmesi ile 1999 seçimleri için galip ideoloji milliyetçilik olmuştur (Saraçoğlu, 2015: 838). Aynı yıl içinde Abdullah Öcalan'ın yakalanışı ile bu durum perçinlenmiştir. Demokratik Sol Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin yanına seçimlerde barajı geçen Anavatan Partisi'nin de eklenmesi ile hükümet kurulmuş, muhalefet partisi olarak da Doğru Yol Partisi ve Fazilet Partisi kalmıştır. Fazilet Partisi ise 1998 yılında kapatılan Refah Partisi'nin devamı niteliğindedir. Bu seçimlerde de parlamentoda temsil hakkı elde eden partinin başarısı dini gruplarla (tarikatlara)⁴³ resmi olmayan organizasyon yapısına bağlanmaktadır (Yeşilada, 2002: 173).

Üçlü koalisyonun kurulması ile beraber ülkenin ekonomik olarak ciddi bir darboğazda olduğunun fark edilmesi hükümetin Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) etkisiyle piyasa reformlarını uygulamaya koymuştur. Bunu takiben Sosyal Güvenlik Yasası çalışmaları da başlatılarak, kamu harcamalarının ve tarımsal desteğin azaltılacağını taahhüt eden anlaşmaların Uluslararası Para Fonu ile imzalandığı bilinmektedir. Diğer yandan da ekonomik olarak krizin kendisini göstermeye başladığı 1999 yılından itibaren Türkiye, Avrupa Birliği'ne uyum reformlarını gerçekleştirmeye başlamıştır. (Saraçoğlu, 2015: 839-840). Bu süreç de sonraki dönemde Adalet ve

---

⁴³ Refah Partisi ve devamı niteliğindeki Fazilet Partisi'nin, Milli Selamet Partisi'nden hareketle inşa ettiği İslami parti dizisinin Nakşibendi ve özellikle İskender Paşa cemaati ile çok güçlü bağlara sahip olduğu bilinmektedir (Yeşilada, 2002: 174).

Kalkınma Partisi iktidarı ile önce zirveye ulaşacak, ardından duraklama dönemine girecektir.

Döneme genel ve siyasi gelişmeler açısından baktıktan sonra siyasal partilerinin tipolojik açıdan ele alınmasına geçmek yerinde olacaktır.

4.3. 1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK SİYASAL PARTİLERİNİN TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİ

1980-2000 arası parlamentoda temsil görevini üstlenen partiler Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi (RP), Demokratik Sol Partisi (DSP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Fazilet Partisi (FP) olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönem partilerini organizasyonel yapı (kurucu unsur/ekip, örgütlenme yapısı, sivil toplum/toplum bağı, kapanış gerekçesi alt unsurlarına bakılarak), program hedefleri/ideolojik yapı (partinin tarihsel amacı/ hedefi/ hedef kitlesi alt unsurlarına bakılarak) ve son olarak çoğulcu/hegemonik yapı (partide disiplin kurallarının varlığı/etkisi, partide lider algısı/liderin seçilme usulü, parti içi demokrasi göstergeleri, partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü & partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü alt unsurlarına bakılarak) kriterlerine göre incelemeye Anavatan Partisi'nden başlamak yerinde olacaktır.

4.3.1. Anavatan Partisi

Anavatan Partisi (ANAP), 20 Mayıs 1983'te Turgut Özal, Abdülhalim Aras, Hüsnü Doğan, Vehbi Dinçerler, Mesut Yılmaz, Veysel Atasoy, Mükerrerem Taşçıoğlu, Yener Ulusoy gibi isimler öncülüğünde bürokrat, teknokrat ve iş adamlarından oluşan kadrosu ile kurulmuştur (Anavatan Partisi Programı, 1983: 3, Turgut, 1986: 141). Partinin kurucu kadrosunun daha önce hiçbir siyasal partide görev almamış isimlerden oluşması "yeni" bir parti olduğu vurgusunun yapılması açısından önem taşımaktadır (Turgut, 1986: 150, Çiçek, 2018: 87, Yalınzoğlu, 2017: 70, Demircioğlu, 2013:129-130). Ancak bakıldığında Anavatan Partisi'nin siyasi kadrosunda Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi kökenli kişilerin var olduğu görülmektedir (Çavuşoğlu, 2009: 273). Askeri müdahalenin ardından yapılan ilk

milletvekili genel seçimlerinde Parti, 211 milletvekili ile parlamentoda yerini almıştır. 1987 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 292, 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 115, 1995 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 132 ve son olarak 1999 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 86 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 27.08.2019).

Örgütlenme yapısına bakıldığında Parti'nin Genel Merkez Teşkilâtı (Büyük Kongre, Genel Başkan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu, Merkez Disiplin Kurulu, Küçük Kongre) ve Taşra Teşkilâtı (İlçe Kongresi, İlçe Başkanı, İlçe yönetim Kurulu, İl Kongresi, İl başkanı, İl yönetim Kurulu ile İl Disiplin Kurulu) şeklinde kademeli bir biçimde örgütlendiği görülmektedir (Anavatan Partisi Tüzüğü, 1983). Bu yapı 1983 yılında kabul edilen 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun üçüncü ve dördüncü bölümlerinde yer aldığı şekilde bütün siyasal partilerde aynıdır. Anavatan Partisi sivil toplum bağı oy oranının kentli kesimde yüksek olması sebebiyle kente yönelik politikalarından fayda sağlayan kesimler üzerinden inşa etmiştir (Çavuşoğlu, 2010: 24). Toplumsal alana ulaşmak için Anavatan Partisi'nin reklam ajansından destek alarak kampanya yürüttüğü ve TRT'de program yaptığı da bilinmektedir (Turgut, 1986: 160, Çiçek, 2018: 88). 2009 senesine kadar faal olan parti 2009 yılında Demokrat Parti adını alan eski Doğru Yol Partisi ile birleşmiş ve Anavatan Partisi'nin tüzel kişiliği sonlanmıştır (Özbudun, 2010: 119). Askeri müdahaleden sonra sivil siyasete geçiş sürecinin partisi olan Anavatan Partisi, 1987 seçimlerinden sonra oy kaybetmeye başlamıştır ve en son 1999 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda 86 milletvekili ile temsil edildikten sonra siyasal alanda etkisini kaybetmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.01.2020).

Partinin amacına bakıldığında 1983 yılında kabul edilen parti belgelerinde yer alıp sonrasında değişmediği görülmektedir. Buna göre partinin amacı,

“Milli hakimiyeti ve milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telâkki eden, Millet iradesinin tecellisinin ve millet hakimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür, demokratik düzen içinde mümkün olabileceğine inanan, İnsan Temel Hak ve Hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden,

“Adalet Mülkün Temelidir” anlayışına sahip, Milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden, Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Önder Atatürk’ün ilke ve inkılâpları istikametinde muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan, “Asıl olan fertlerin ve topluluğun mutluluğudur” görüşü içerisinde sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış, iktisadi kalkınmanın hızlandırılmasını, işsizliğin ve fakirliğin kaldırılmasını, gelir dağılımı farklılıklarını azaltılarak refahın yaygınlaştırılmasını öngören, iktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden-, geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni birer insan olarak yetişmelerini milli eğitimin esası sayan, demokratik siyasi mücadelede tek yolu ikna, uzlaşma ve fikirlere hürmet olarak gören; hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı büyük ve güçlü Türkiye idealine ulaşmak”

şeklinde belirtilmektedir (Anavatan Partisi Programı 1983, md.2, Anavatan Partisi Tüzüğü 1984-1989, md.2). Parti kendisini liberal, İslamcı, milliyetçi ve sosyal demokrat olmak üzere dört eğilimli parti olarak tanımlamaktadır (Sarıbay, 2001: 69, Çiçek, 2018: 83). Dolayısıyla hedef kitlesini de bu doğrultuda oluşturmuştur. Bu bağlamda Anavatan Partisi’ni destekleyen kitle, girişimci zihniyete sahip, faydacı, modern ve kentlidir (Özbudun, 2010: 118). Parti’nin seçim beyannamesinde “...milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi...” bir parti olduğunun sıklıkla altını çizmesi de kapsayıcı hedef kitlesini göstermektedir (ANAP Seçim Beyannamesi, 1983: 9,17, 52, 153). Anavatan Partisi’nin kimlik siyasetinin yoğunlaştığı bir dönemin ardından bu şekilde bir söylemi benimsemesi anlaşılır görünmektedir. Ancak bu söylem partinin merkez sağda konumlanmasının önüne geçememiştir. 1950lerde Demokrat Parti, 1960lı ve 1970li yıllarda Adalet Partisi tarafından temsil edilen merkez sağ 1980 itibariyle de iki parti tarafından temsil edilmiş ve bunlardan ilki Anavatan Partisi olmuştur (Özbudun, 2010: 117).

Son olarak partinin çoğulcu/hegemonik yapısına bakıldığında partide lider hegemonyasının olduğu görülmektedir. 1987 yılından itibaren oy kaybetmesi ve Cumhurbaşkanı seçilen Özal’ın ardından yerine ikame konulamadığını ve partinin bir anlamda çözüldüğü açıktır (Çavuşoğlu, 2009: 28). Disiplinli parti yapısına sahip olan Anavatan Partisi’nde ilk olarak genel başkan seçim usulüne bakıldığında “Büyük

Kongrece gizli oyla ve üye tam sayısının salt çoğunluğu” ile genel başkanın seçimi gerçekleşmektedir. Nitelikli çoğunluğun aranmadığı seçim sonucunda genel başkanın seçilememesi durumunda ise üçüncü oylamada en çok oy alanın seçilmesi ön görülmüştür (Anavatan Partisi Tüzüğü, 1984, md. 51, Anavatan Partisi Tüzüğü, 1988, md.63). Parti’nin milletvekilliği için yapılacak seçimler için aday belirleme usulü önseçimdir. Buna göre “genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, ön seçim için” esas alınır ve “Parti’nin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve bunların listedeki sırası o seçim çevresindeki partili bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir ön seçim ile, o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak aday adayları arasından tespit edilmektedir” (Anavatan Partisi Tüzüğü, 1984, md.67). Bu usul 1988 yılında değişmekte ve usuller “kontenjan adaylığı, merkez yoklaması, teşkilât yoklaması (il veya seçim çevresi yoklaması) ve önseçim” olarak sayıca artırılmaktadır (Anavatan Partisi Tüzüğü, 1988, md.79). “Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağı, seçimlerden önce Genel Başkanın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulunca belirlenmesiyle” beraber veya ayrı ayrı uygulanarak aday sürecinin yürütülmesi sonucunda milletvekili adaylığı netleştirilmektedir (Anavatan Partisi Tüzüğü, 1988, md.79). Buna göre Parti’deki seçim usulünde karar mercii genel başkan olmakta ve Parti’nin hegemonik yapıya yaklaşması kolaylaşmaktadır. Son olarak olağanüstü kongre “Genel Başkanın veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulunun lüzum göstermesi yahut Büyük Kongre delegelerinin en az beşte birinin yazılı talebi üzerine” toplanması hükmü karşımıza çıkmaktadır. Partide iç süreçlerde demokratik sonuçlar doğurmayan delege sisteminin işletildiği de görülmektedir (Anavatan Partisi Tüzüğü 1984-1989). Parti içi demokrasinin inşa edilip edilmediğini gösteren bu unsurlar 1980 askeri müdahalesinin ardından çıkarılan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’na göre düzenlendiğinden partiler arasında büyük farkların ortaya çıkması mümkün değildir. Aksi durumda Parti’ler siyasal alandaki varlıklarının sonlanması durumu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Nitekim partilere yönelik sınırlar ve yasaklar Anavatan Partisi örneğinde karşımıza çıkmasa da ilerleyen dönemde çok sayıda partinin hukuki sınırlara dayanmasına ve Anayasa Mahkemesi ile karşı karşıya kalmasına neden olacaktır.

Anavatan Partisi'ni bu ana kriterler ışığında değerlendirmek gerekirse, partinin elit temelli kapsayıcı kitle hedefli bir hegemonik parti olduğunu söylemek mümkündür. Elit temeli salt siyasal elitlerden oluşmamakla birlikte kurucu ekibi bürokrat, teknokrat ve iş adamlarından oluşmakta, kapsayıcı yapısı da “dört eğilimi bir araya getirme” gayesinden anlaşılmaktadır. Bu kapsayıcı söylemin Türk siyasal hayatında uzun süre sonra ilk defa kesintisiz bir tek parti hükümeti sağladığı düşünülmektedir (Özbudun, 2010: 118) Hegemonik vurgusu ise Parti'nin iç örgütlenmesinden ve burada demokratik olması planlansa bile partilerin yasal sınırlarının uygulamalarından anlaşılmaktadır. Turgut Özal'ın vefatının ardından partinin hegemonik yapısı değişmemekle birlikte siyasal alandaki hegemonyasını kaybettiği görülmektedir. Nitekim Mesut Yılmaz'ın liderliğinde Parti'nin daha liberal söylemlere vurgu yaptığı bilinmektedir. Bu durum partinin ilk döneminde görülen kapsayıcı yapısından uzaklaşmasını da beraberinde getirmiş olarak yorumlanırsa Parti'yi iki döneme ayırarak 1990 sonrasında, yani ikinci döneminde, Anavatan Partisi'ni elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisinde değerlendirmek mümkündür.

4.3.2. Halkçı Parti

Askeri müdahale sonrası sosyal demokrat oy potansiyelini çekmesi planlanan Halkçı Parti (HP), 12 Eylül başbakanlık müsteşarlığından istida eden Necdet Calp öncülüğünde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Gençlik ve Kadın Kollarından yetişmiş bir çekirdek kadro eşliğinde kurulmuştur (Sarıbay, 2001: 71, Turgut, 1986: 189). Kurucu ekibinde Turgut Altinkaya, Niyazi Araz, Neriman Elgin, Hüseyin Avni Güler, Fahrettin Özdilek, Bahriye Üçok, Rifat Yılmaz gibi isimler yer almakta ve mesleki olarak avukat, sendikacı, ev kadını, sendikacı, çiftçi şeklinde dağılımın gerçekleştiği görülmektedir (Turgut, 1986: 202-203).

Parti örgütlenmesi merkez organlarından, iller örgütünden ve TBMM gruplarından oluşmaktadır (Halkçı Parti Tüzüğü, 1983: 12). Parti, Milli Güvenlik Konseyi'nin onayı ile katıldığı 1983 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 117 milletvekili ile parlamentoda yer almayı başarmıştır. Ancak bu süreçte Konsey tarafından veto edilen partilerden Sosyal Demokrasi Partisi ile Halkçı Parti'nin birleşmesi durumu ortaya çıkmıştır. Sosyal Demokrasi Partisi de Halkçı Parti gibi

Cumhuriyet Halk Partisi seçmenini hedefine almış bir diğer orta-sol parti olarak siyasal alana girmek istemiş ancak tüzel kişiliğini ancak 8 Eylül 1983'te alabilmiştir. Genel seçimlere katılamayan Sosyal Demokrasi Partisi, 1985 yılında Halkçı Parti ile birleşerek siyasal hayatta Sosyal Demokrat Halkçı Parti adı ile siyasal alana dahil olmuştur. Bunun ardından Halkçı Parti kadrosunda istifalar beraberinde gelmiştir. Bu durum partinin kendini feshetmesi olarak da yorumlanmaktadır. (Sarıbay, 2001: 71-72, Turgut, 1986: 227) Halkçı Parti'nin kuruluşundan itibaren geçen 2 yıllık sürede sivil toplum bağını kuracak bir örgütlenme görülmemektedir.

Partinin amacına bakıldığında parti tüzüğünde

“Halkçı Partinin amacı, Atatürk devrim ve ilkeleri doğrultusunda, Türk Ulusunun bağımsızlığını, ülkesi ve ulusu ile bölünmezliğini, güvenlik ve bütünlüğünü, Cumhuriyetçi, çoğulcu, özgürlükçü, katılımcı, demokrasiyi korumak sosyal adalete dayalı bir devlet anlayışı ile yapısı içinde, hızlı ve hakça bir gelişmeyi gerçekleştirerek toplumsal dayanışmayı, halkın mutluluğunu ve refahını sağlamak: Kişinin temel hak ve özgürlüklerini sosyal hukuk devleti ve sosyal adalet esasları ile bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırarak, kamu çalışmalarını etkilemek, yönetmek yönlendirmek ve denetlemek”

olarak karşımıza çıkmaktadır (Halkçı Parti Tüzüğü, 1983: 2). Partinin “cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik” ilkelerine bağlılığını belirtmesi ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin hedef kitlesine yöneldiğini göstermektedir (Halkçı Parti Programı, 1983: 1).

Halkçı Parti'nin hegemonik/çoğulcu bir yapı gösterip göstermediğine ilişkin değerlendirme yapmak partinin 2 yıl sonunda Sosyal Demokrasi Partisi ile birleşme ve dolayısıyla Halkçı Parti'nin fesih kararından dolayı mümkün değildir. Ancak Parti tüzüğünde yer alan hükümlerin partinin hegemonik ya da çoğulcu eğilimini etkileme potansiyeli üzerinden incelenmesi gerçekleştirilebilir niteliktedir. Buna göre ilk olarak Parti suçları ve disiplin cezalarının Tüzükte görülmesi partinin disiplinli yapısına ilişkin fikir vermektedir. Parti genel başkanı “Büyük kongrece gizli oyla ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile” seçilmektedir (Halkçı Parti Tüzüğü, 1983, md.28). Parti'nin aday belirleme usulü ise aday yoklaması şeklindedir. Buna ek olarak

“Partinin ön seçime katıldığı seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adaylarının hangi illerde ve sıralarda gösterileceği il yönetim kurullarının görüşleri alınarak merkez yönetim kurulunca saptanır. Ancak, gösterilen merkez adayı, aday listesinde ön seçimde seçime katılan partililerin en az yüzde yetmiş beş oyunu almış olan adayın önüne koyulamayacağına” ilişkin hüküm ile Parti’de merkezden belirlenen adayların aday yoklamasını geri planda bırakmasının önüne geçmeye çalışılmıştır. (Halkçı Parti Tüzüğü, 1983, md.60-61) Olağanüstü kongrenin toplanması ise “üst yönetim kurulunun kararıyla veya üyelerden beşte birinin isteği”ne bağlanmıştır (Halkçı Parti Tüzüğü, 1983, md.47). Ayrıca merkezin bir onayının koyulmamış olması Parti’nin çoğulcu eğilimine vurgu yapmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere Parti’nin siyasal alanda varlığı oldukça kısa sürdüğünden ilgili Tüzük maddelerinden çıkarılacak çoğulcu eğilim pratikte gözlenememiştir.

Parti’nin siyasal alanda kaldığı süre de göz önünde bulundurulduğunda tipolojik eğiliminin elit temelli sınırlı kitle hedefli parti tipolojisi yönünde gerçekleştiği söylenilebilecektir. Parti, kurucu ekibi ve kuruluş dinamiğiyle elit temelli bir parti özelliği göstermekte ve hedef kitlesi olarak sınırlı bir kitleye yönelmektedir.

4.3.3. Milliyetçi Demokrasi Partisi

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), 1983’te sivil siyasete geçiş aşamasında kurulan ilk parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Parti, Turgut Sunalp’in öncülüğünde Davut Akça, Eşref Akıncı, İmren Aykut, Tefvik Erdem, Fevzi Halıcı, Musa Öğün gibi isimlerden oluşan bir kadro ile siyaset sahnesinde yerini almıştır. Kurucu kadronun bir kısmı eski Adalet Partili siyasilerden bir kısmı emekli askerlerden ve geri kalanı diğer mesleklerden oluşmaktadır. (Turgut, 1986: 77-78) Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından da açıkça desteklenen ve “devlet partisi” olarak anılmaya başlanan Milliyetçi Demokrasi Partisi 1983 yılında yapılan genel seçimlerde 71 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir. Ancak bu umulan bir başarının çok altında olduğundan parti hayal kırıklığı yaratmıştır (Sarıbay, 2001: 68, Kaynar, 2007: 174).

Parti’nin örgütlenmesi merkez, il ve ilçe şeklinde kademeli olarak kurulmuştur (Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü, 1983, md.13, Milliyetçi Demokrasi Partisi

Tüzüğü, 1985, md.12). Parti, 1986 yılında yapılan olağanüstü kongrede delegelerin oyuyla kapatılma kararı aldığından sivil toplum bağı ve hegemonik yapı gibi olguların tespit edilmesine imkân olmadan siyasal alandan çıkmıştır.

Partinin amacı 1983 yılında yayınlanan parti programında

“Milliyetçi Demokrasi Partisi, Cumhuriyet rejimine ve Demokrasi prensiplerine dayalı siyasî hayatımızın, birbirine karşı saygılı partilerle idaresi lüzumuna inanmış; kendi görüşleri istikametinde Türk Milletinin yücelmesi için çalışmayı ve Türk Milletine en iyi hizmet verebilmeyi hedef alan bir siyasî partidir. Hareket noktalarımız Atatürk Milliyetçiliği ve Demokrasi, dayanağımız Anayasa, uygulama sistemimiz 12 Eylül felsefesi ve hedefimiz, bu çerçeve içinde muasır medeniyet çizgisine ulaşmaktır.”

cümleleri ile ifade edilmektedir (Milliyetçi Demokrasi Partisi Programı, 1983: 3). Parti'nin amacında yer alan “12 Eylül felsefesine bağlılık” yukarıda bahsedilen devlet partisi vurgusunu destekler niteliktedir. Partinin hedef kitlesinin milliyetçi kesim olduğu da parti programındaki milliyetçilik vurgusundan açıkça görülmektedir.

Parti'nin hegemonik/çoğulcu eğilimi için yeteri kadar uzun siyasal alanda kalması mümkün olmasa da Parti tüzüğündeki eğilime bakıldığında “üye tam sayısının salt çoğunluğu” genel başkan seçimi için belirlenmiştir (Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü, 1983, md.18, Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü, 1985, md.67). Parti aday belirleme usulünde önseçimi kullanmaktadır (Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü, 1983, md.80, Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü, 1985, md.115). Olağanüstü toplantıya ise Kanun'un belirlediği şekilde “Genel Başkanın veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulunun (Genel idare Kurulunun) lüzum göstermesi yahut büyük kongre delegelerinin en az beşte birinin yazılı talebi üzerine” gidilebilmektedir (Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü, 1983, md. 15, Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü 1985, md.57).

Bu bilgiler doğrultusunda bakıldığında parti, elit bir ekip öncülüğünde kurularak ve sınırlı bir kitleyi hedef almaktadır. Tipolojik eğiliminin buna göre elit temelli sınırlı kitle hedefli parti yönünde olduğu söylenilebilecektir. Partinin 3 sene siyasal alanda kalması hegemonik/çoğulcu yapı noktasında değerlendirme yapabilmek için kısıtlı bir süre olduğundan bu husus değerlendirme dışı bırakılmıştır.

4.3.4. Sosyal Demokrat Halkçı Parti

Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), sosyal demokratların 1980 askeri müdahalesi sonrasında “sosyal demokrasi” vurgusu ile ortaya çıkardığı bir başka parti olarak öne çıkmaktadır (Kömürcü, 2009: 5). Halkçı Parti açıklanırken anlatıldığı üzere Sosyal Demokrat Halkçı Parti 1983 yılında kurulan Sosyal Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti’nin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Birleşme kararının ardından Aydın Güven Gürkan ve Erdal İnönü parti liderliğini üstlenmiştir (Kaynar, 2007: 182). Parti’nin 1987 ve 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 99 ve 88⁴⁴ milletvekili ile parlamentoda temsil edildiği görülmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 21.01.2020). 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde Halkın Emek Partisi ile yaptığı ittifak sebebiyle Parti ağır eleştiriler almıştır (Yücel, 2006: 80).

Parti örgütlenmesi merkez organlar, iller örgütü ve parti grupları şeklinde Kanun’da belirtildiği şekilde kademeli olarak gerçekleştirilmiştir (SHP Tüzüğü, 1987, md.16, SHP Tüzüğü, 1990, md.16). Partinin sivil toplum bağına bakıldığında bu noktada ciddi eksikler olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal Demokrat Halkçı Parti, birleşmenin ardından sivil toplumcu değil de devletçi kanatta konumlandığı için eleştirilmektedir (Akat, 1991: 141). 1995 yılında Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşen Parti, bugünkü Cumhuriyet Halk Partisi’nin bünyesini oluşturmuştur (Sarıbay, 2001: 72).

Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin amacı 1985 yılında yayınlanan programında “Türk Ulusunun, Türkiye gerçekleri içinde yoğrularak ve geçmiş deneylerden yararlanarak benimsediği çoğulcu ve katılımcı demokrasi içinde, Sosyal demokrat Halkçı Parti, İnsana en üstün değer veren, Gücünü halktan alan, İnsan haklarına, özgürlüklerine ve emeğine saygılı, Demokrasiyi yaşamın her alanına yayan, Üretimi artırırken sosyal adaleti birlikte gerçekleştiren, Haksız kazancı önleyen, Sosyal

---

⁴⁴ 1991 milletvekili genel seçimlerinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti’yi temsilen parlamentoda yer alan 88 milletvekilin 22’si Halkın Emek Partisi milletvekilidir (Kaynar,2007: 237). Halkın emek Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti’den kopan siyasilerce kurulmuş, Kürt meselesini siyasal alanda dile getirmek için örgütlenmiştir (Saraçoğlu, 2015: 812).

dayanışmaya öncelik tanıyan, Ulusun bütünlüğünü ve bağımsızlığını güçlendirirken, dünya barışına ve tüm insanlığa katkıda bulunmaya çalışan bir düzene ulaşmayı amaçlayacaktır.”

şeklinde belirtilmektedir (Sosyal Demokrat Halkçı Parti Programı, 1985: 7). Tüzüğünde ise “Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur” ilkesine bağlı bulunan Partinin amacı; özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı demokrasi düzeni içinde ve yargı güvencesinde; laik ve sosyal hukuk devleti anlayışı ile toplumun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini sağlamak” olarak yer almaktadır (Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzüğü 1987: 1, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzüğü, 1993: 5). Bu amaçlardan partinin sosyal demokrat kesimi hedefine aldığı anlaşılmaktadır.

Partinin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise öncelikle iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki lider hegemonyasının varlığını kanıtlayan 1986-1995 yılları arasında Erdal İnönü’nün genel başkanlığıdır. İkinci husus ise parti tüzüklerinde delege sisteminin hâkim olmasıdır. Bu iki husus partiyi hegemonik parti yapısına yaklaştırmaktadır. Parti’de genel başkan seçiminin usulü dönemin diğer partilerinde görüldüğü gibi “kurultayca gizli oyla ve üye tam sayısının salt çoğunluğu” ile seçilmektedir (Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzüğü, 1990, md.26, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzüğü, 1993, md.26). Parti milletvekili adaylığı için “genişletilmiş delege yöntemi ve ön seçim” usulünü benimsemiş, “bu seçimde, her seçim çevresinden çıkan (kontenjan hariç) milletvekili sayısı kadar aday saptanması” sonucunda aday tespitini esas almaktadır (SHP Tüzüğü, 1990-1993, md.59). Yine merkezin adaylar konusunda ağırlığı Parti meclisinin nihai karar mercii olması geleneği SHP tarafından da bozulmamıştır (SHP Tüzüğü, 1990, md.66). Olağanüstü kongre toplantısı ise Parti’nin her iki tüzüğünde de “üst yönetim kurulunun kararıyla veya üyelerin beşte birinin isteği ile toplanır” hükmüne göre gerçekleştirilmektedir (SHP Tüzüğü, 1990-1993, md.46).

Partinin hegemonik eğilimini kuvvetlendiren düzenlemeler de göz önünde bulundurulduğunda Sosyal Demokrat Halkçı Parti elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti özellikleri taşımaktadır. Partilerden ortaya çıkan kurucu ekibi elit

temeli, sosyal demokrat kesimi hedeflemesi de sınırlı kitle hedefli parti özelliğini karşılamaktadır.

4.3.5. Doğru Yol Partisi

1980 sonrasında merkez sağda yükselen bir diğer parti Doğru Yol Partisi (DYP) olmuştur. 1983 yılında kurulan Doğru Yol Partisi, kurucu üyeleri genel seçim öncesinde ağustos ayında Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması gerekliliğini yerine getiremediğinden sivil siyasete geçişin ilk seçimine katılamamıştır (Çavuşoğlu, 2009: 28). 1987 yılından itibaren ise partinin parlamentoya girdiği hatta 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinden birinci parti olarak çıktığı görülmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 23.01.2020).

Doğru Yol Partisi örgütlenmesini ilçe teşkilatı, il teşkilatı ve merkez teşkilatı şeklinde oluşturmuştur (Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1983: 16, 1986: 14). 1988 yılında kabul edilen yeni tüzüğünde ise örgütlenme belde teşkilatı, ilçe teşkilatı, il teşkilatı, merkez teşkilatı ve gruplar şeklinde değiştirilmiştir (Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1988: 19-20). Parti merkezi yönetimin mevcut gücünü devlet ve sivil toplum kuruluşlarında bulunduğu unsurlarla paylaşma/dağıtma hedefini ortaya koyduğundan sivil toplum bağına önem veriyor görünmektedir (Öner & Tan, 2000: 165). Ancak bu vizyonu her ne kadar Parti programlarında da dile getiriyor olsa da Doğru Yol Partisi'nin sivil toplum bağına ilişkin net bir bağ görülmemektedir. Parti, 2002 seçimlerinde parlamentoya girememiş ve çözülme de bununla başlamıştır. Tansu Çiller'in istifasını 2009 yılında partinin Demokrat Parti olarak isim değiştirmesi izlemiş ve Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi'nin Demokrat Parti adı altında birleşmesi ile Doğru Yol Partisi siyasal hayata veda etmiştir (Özbudun, 2010: 119).

Doğru Yol Partisi'nin amacına bakıldığında amacı

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin vatan ve millet bütünlüğüne sahip çıkmak ve korumak, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı olarak demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetini korumaya ve yüceltmeye çalışmak, Atatürk ilke ve inkılaplarını korumak ve yaşatmak, “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” ilkesini bütün unsurları ile hakim kılmayı, çok partili demokrasiyi korumayı ve yaşatmayı temel görev bilmek, Cumhuriyetimizi ve

hür demokratik düzeni her türlü yıkıcı, ayırıcı ve bölücü akımlara karşı korumaya ve güçlendirmeye çalışmak, Milletimizin muasır medeniyet seviyesine ulaşması için hürriyet içinde kalkınmayı medeniyetçi, hamleci ve ıslahatçı bir ruhla gerçekleştirmek, Milli refahı yükseltmek, yükselen milli refahın her yurttaşın faydalanabilmesini sağlayacak sosyal adalet ve sosyal güvenlik sistemlerini gerçekleştirmek, işsizliği, fakirliği, çaresizliği ve cehaleti ortadan kaldırmak, Milletimizin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve İnsan Hakları Beynamesinde ifadesini bulan temel hak ve hürriyetleri ile tarihi, milli ve manevi değerlerini korumak, geliştirmek ve güçlendirmek, Türk milletinin demokrasiye olan inancını ve bağlılığını koruyup geliştirmek ve Devletin bu inanç ve bağlılıktan kaynaklanan demokratik otoritesini sağlamlaştırmak, Bu tüzük ve Parti programında yazılı diğer hususları gerçekleştirmek”

şeklinde belirtilmektedir (Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1983: 8-9, Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1985: 3-4, Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1990: 10-11). Parti, Adalet Partisi'nin oy tabanını hedeflemiş ve hatta bunu temelde amaçlayan Büyük Türkiye Partisi⁴⁵'nin devamı rolünü üstlenmiştir. İhsan Sabri Çağlayangil ve Ahmet Hüsamettin Cindoruk gibi isimlerin partide olması Doğru Yol Partisi'nin Adalet Partisi'nin mirasçısı olduğunu kanıtlar niteliktedir. (Sarıbay, 2001: 73) Doğru Yol Partisi'nin 1987 seçim beyannamesinde 6 Eylül 1987 yılında yapılan siyasi yasakların kaldırılması halkoylamasına sıklıkla referans vererek “yasaklı Türkiye'nin” yasasız hale gelmesinin mutluluğunun altını çizdiği görülmektedir (DYP Seçim Beynamesi, 1987: 4-5). Siyasi yasakların kalkmasıyla Adalet Partisi'nin genel başkanı olan Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi'nin genel başkanlığına gelmiş ve bu beyanname de onun imzası ile yayınlanmıştır. Dolayısıyla Adalet Partisi'ne “yasak” üzerinden yapılan referanslar “...Doğru Yol Partisi gerçek demokrasinin gerçek partisidir...Tıpkı Demokrat Parti gibi...Tıpkı Adalet Partisi gibi...” cümleleri ile açıkça yapılmıştır (DYP Seçim Beynamesi, 1987: 10) Buna göre merkez sağ için

---

⁴⁵ Büyük Türkiye Partisi, 1983 yılında sivil siyasete geçişin ardından emekli Orgeneral Ali Fethi Esener öncülüğünde Adalet Partisi'nin eski kurmayları tarafından kurulmuş, diğer eski Adalet Partililer de büyük bir törenle Partiye katılmıştır (Turgut, 1986: 229). Ancak Milli Güvenlik Konseyi Parti'yi Adalet Partisi'nin devamı niteliğinde değerlendirip, onu canlandırma girişimini engellemek için partiyi kapatmıştır. Bunun üzerine Doğru Yol Partisi kurulmuş ve kuruluş beyannamesi de Büyük Türkiye Partisi'nin devamlılığını kanıtlar nitelikte olduğu görülmüştür (Sarıbay, 2001: 73).

yeni bir parti daha doğmuş gibi olsa da Doğru Yol Partisi 1946 felsefesinin devamını 1980 sonrasında yaşatmaya “devam eden” parti görünümündedir. Hedef kitlesi yoksul, köylü sağ kesimdir. (Çavuşoğlu, 2009: 272-273) Parti, merkez sağın diğer temsilcisi Anavatan Partisi’ne göre daha muhafazakâr, devletçi ve popülist bir politika izlemiştir (Özbudun, 2010: 119). Bu da merkez sağda oyları bölen en önemli hamle olarak değerlendirilebilecektir.

Doğru Yol Partisi hegemonik/çoğulcu yapı değişkenine göre değerlendirildiğinde de lider hegemonyasının var olduğu ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Süleyman Demirel, Tansu Çiller gibi isimler parti için önemli figürler olmuştur. Örgütlenmedeki hegemonik yapıyı ise delege sisteminin varlığı ve her örgütlenme kademesinin bir diğer kademenin “tasvibini gözeterek” hareket edebilmesi göstermektedir (Doğru Yol Partisi Parti Tüzüğü, 1983: 17, Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1990: 22-23). Parti’nin disiplinli yapıda olduğu, Genel Başkan seçim usulünün Siyasi Partiler Kanununun 15. Ve 21. Maddelerine göre belirlendiği bilinmektedir (Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1983-86, md.47, Doğru Yol Partisi Parti Tüzüğü, 1988, md.48, Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1990: md.47). Aday belirleme usulü ise önseçim, aday yoklaması, merkez yoklaması usullerinden birisi veya birkaçı ile yapılmaktadır (Doğru Yol Partisi Parti Tüzüğü, 1988, md.77). Olağanüstü kongre toplanma usulü ise üst kademe yönetim kurullarının kararı veya kongre delegelerinin en az 1/5’inin yazılı isteği üzerine yapılacak hükmü ile de hegemonik eğilimi Parti için artıran son unsur olmuştur (Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1983, md.28). Bu maddelerin Parti’nin bütün tüzüklerinde aynı olduğu görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında Doğru Yol Partisi’nin elit kurucu temeli, merkez sağ olarak belirlenen hedef kitlesi ve hegemonik göstergeleri göz önünde bulundurulduğunda partinin elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik bir parti olduğu söylenilebilir.

4.3.6. Refah Partisi

Refah Partisi (RP), İslami referanslara sahip bir parti olarak ortaya çıkan Milli Nizam Partisi geleneğini takip eden yeni bir parti olarak 1980 askeri müdahalesi sonrasında ortaya çıkmıştır (Özbudun, 2010: 110). Bu parti milli görüş geleneğini destekleyen partilerden üçüncüsüdür (Çakır, 2005: 544). 1983 yılında partilerin

yeniden kurulmaya başlanmasıyla “kendi görüşlerini yansıtan bir parti bulamadıkları” gerekçesi ile bir araya gelen Zeki Büyüközer, M. Reşit Emre, M. Nuri Karaman, Ali Türkmen, Rıza Ulucak gibi isimlerin de arasında bulunduğu 33 kişi Refah Partisi’ni siyasal alana dahil etmek için İçişleri Bakanlığı’na başvurursa da bu isimlerin büyük çoğunluğunun veto edildiği ve benzer vetoyu iki kere daha aldığı bilinmektedir (Turgut, 1986: 413-422). Nihayetinde kuruluş aşaması geçen Parti 1983 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerine katılamamış, 1984 yılında yapılan yerel seçimlerde ise %4,8’lik oy alarak iki belediye başkanlığı kazanmıştır. Parti’nin 1991 seçimlerinde 62, 1995 seçimlerinde ise 158 milletvekili ile parlamentoda yer aldığı görülmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 24.01.2020). Bu durum Refah Partisi’nin bir seçim döneminde artırdığı oyları net bir şekilde ortaya koyan tablo olarak da değerlendirilebilir.

Partinin örgütlenmesine bakıldığında örgütlenme merkez, il ve ilçe teşkilatı olarak kurulmaktadır (Refah Partisi Tüzüğü, 1983: 6-7, RP Tüzüğü, 1985: 6). 1996 tüzüğünde bu örgütlenme şemasına belde teşkilatları, TBMM Meclis grupları, il genel meclis grupları ve belediye meclis grupları eklenmiştir (Refah Partisi Tüzüğü, 1996: 5-6). Refah partisinin örgütlenmesinin bu şekilde kurulmasının “tesbih modeli”ni işaret ettiği savunulmaktadır. Mahalle örgütlenmesinin dahi yer aldığı örgütlenmede il teşkilat kongresinin 33 üyesinin olması bunu işaret etmektedir. (Yavuz, 1997: 77) Partinin sivil toplum bağı Milli Selamet Partisi örneğinde görüldüğü gibi dini cemaatlerle, İlim Yayma Cemiyeti gibi örgütlenmelerle ve Anadolu Gençlik Derneği üzerinden kurulan partinin ek olarak Millî Gazete ve Kanal 7 kanalı ile desteklediği bilinmektedir. (Yavuz, 1997: 77, Atılgan,2015: 483) Türkiye’de İslamcıların oldukça geniş ve sıkı bir örgütlenmeye sahip olduğu hatta toplumun en iyi örgütlenmiş kesimlerinden olduğu da savunulmaktadır (Özbudun, 2010: 114). Parti, 1998 yılında “lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle” Anayasa Mahkemesi Kararı ile kapatılmıştır (Anayasa Mahkemesi Kararları, [www.
http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/](http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/), 25.02.2020). 28 Şubat döneminin ardından bu kapatma kararı Parti için olağan dışı bir durum olarak değerlendirilmemektedir (Yücel, 2006: 137).

Refah Partisi'nin amacına bakıldığında kuruluş tüzüğünde "Partinin gayesi programında yazılı hususları gerçekleştirmektir. Bunun için, Anayasa ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde faaliyet gösterir." İfadesinin yer aldığı görülmektedir (Refah Partisi Tüzüğü, 1983: 3). Parti programının referans verilmesi doğrultusunda programa bakıldığında "Temel gayemiz, Milletimizi çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkartmaktadır. Bu gayeye erişebilmek için; memleketimizin her alanda imar ve kalkınmasına, Kültürel ve manevi gelişmesine gayret edeceğiz. Bu çabalarımız milli karakter ve özelliklerimiz göz önünde tutularak yapılacaktır." Şeklinde yer almaktadır (Refah Partisi Programı, 1985: 36, Refah Partisi Programı, 1986: 6-7). Siyasal İslam'ın temsilcisi olan Refah Partisi'nin hedef kitlesi de milli görüş hareketini benimseyen gruplar ve muhafazakâr kesim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Parti'nin sosyal tabanını dindar, kent ve kır arasında kalmış yoksul kesim oluşturmaktadır (Özdemir, 2015: 170). Bakıldığında partinin "adil düzen" söylemini geliştirmesi ve buna dayanması sosyal tabanına ne ölçüde yöneldiğini de kanıtlar niteliktedir. Dindar kimliği öne çıkaran ve bunun üzerine siyasal söylemini kuran Refah Partisi'nin seçmen desteğinin büyük ölçüde dini sebeplere dayandığı bilinmektedir (Özbudun, 2010: 113, Kalaycıoğlu, 1994: 420)

Refah Partisi'nin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise parti içi demokrasinin inşa edilemediği gerek delege sistemini benimsemesinden gerek yapılan iç seçimleri reddetmesi bunu açıkça göstermektedir (Sarıbay, 2001: 95). Ek olarak lider hegemonyasının ve disiplinli yapının da var olduğunu söylemek mümkündür. Parti'de genel başkan seçim usulü 1980 sonrasında kurulan siyasal partiler için de görüldüğü üzere Siyasal Partiler Kanunu 15. Madde uyarınca "Büyük Kongrede üye tam sayısının salt çoğunluğu" şeklindedir (2820 Siyasal Partiler Kanunu, md.15, Refah Partisi Tüzüğü, 1983, md.16). Sonraki tüzüklerde de bu hükme ilişkin değişiklik yapılmamıştır. Aday belirleme usulü de yine Kanun'da belirtildiği üzere "ön seçim, aday yoklaması, merkez yoklaması usullerinden biri veya birkaçı ile yapılabilir" olarak belirtilmekte, hangi usulün belirleneceği ise Merkez Karar ve Yönetim Kurul'una bırakılarak merkezin adaylar konusunda hegemonik eğiliminin önü açılmaktadır (2820 Siyasal Partiler Kanunu, md.37, Refah Partisi Tüzüğü, 1983-1996, md.34). Olağanüstü toplanmada da benzer bir durum söz konusudur. "Gereken hallerde, Parti Genel

Başkanı, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu kararı veya Büyük Kongre delegelerinin en az beşte birinin yazılı talebiyle Büyük Kongre olağanüstü toplantıya” çağrılabilir (2820 Siyasi Partiler Kanunu, md.14, Refah Partisi Tüzüğü, 1983, md.12, Refah Partisi Tüzüğü, 1996, md.12). Refah Partisi’nin diğer partiler gibi Kanun çerçevesinde örgütlendiği görülmektedir.

Yukarıdaki bilgilerin yanı sıra uygulamada yaşanan anti-demokratik gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda Parti’nin kurucu kitlesinin elit temelin önüne geçen dini bir grup olmasından sebep partinin inanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine uyduğu söylenebilir.

4.3.7. Demokratik Sol Parti

1985 yılında 620 kurucu üye ile⁴⁶ kurulan ve Rahşan Ecevit öncülüğünde siyasal alana dahil olan Demokratik Sol Parti (DSP), diğer sosyal demokrat partilerden farklı bir yapı inşa etmeye çalışmıştır (Sarıbay, 2001: 74-75). Kurucu ekibi Cahit Ülkü, Salih Kurt ve Ali Ekber Eren gibi isimlerden oluşmaktadır (Yücel, 2006: 81, Ömeroğlu, 2013: 163). Demokratik Sol Parti’nin kuruluş düşüncesi temelleri 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi içinde yer alan parti içi muhalefeti işaret etmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1966 yılında partinin siyasal yönelimi için geliştirdiği “ortanın solu” söyleminin devamı niteliğinde olsa da Ecevit tarafından Demokratik Sol Parti için yeni söylem “ulusalcı sol/demokratik sol” şeklinde olmuştur. Bu da Türkiye’ye özgü bir sol anlayışı olarak yansımaktadır. (Hanoğlu, 1995: 1275, Kiriş & Gül, 2007: 102) Siyaset yasağının kalkması ile parti liderliğini Bülent Ecevit üstlenmiştir. Demokratik Sol Parti her ne kadar Halkçı Parti milletvekillerinin Parti’ye katılmasının ardından 1986’da parlamentoya girmişse de seçilerek parlamentoda yer alması 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerini bulmuştur. 1991 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 7, 1995 milletvekili genel seçimlerinde 76 milletvekili ile parlamentoda yer alan Parti, 1999 yılında yapılan

---

⁴⁶ Kurucu sayısının 620 olması İsveç’te uygulanan sandık çevresi modelinden hareketle, her sandık çevresinden 12 farklı sosyal kesimin (ev kadını, esnaf, işçi gibi) temsilcisi ile kuruluşun gerçekleşmesi hedefinden kaynaklıdır (Yücel,2006: 81).

seçimlerin sonucunda birinci parti olarak 136 milletvekili ile parlamentoda yerini almıştır (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 26.02.2020).

Parti'nin örgütlenme modeli 1986 yılında yayınlanan tüzüğünde merkez organları, il ve ilçe örgütleri, TBMM Parti grubu şeklinde olup, 1991 yılında bu örgütlenmeye belde örgütleri, il genel meclisi ve belediye meclisi parti grupları da eklenmiştir (DSP Parti Tüzüğü, 1986: 20, DSP Parti Tüzüğü, 1991: 12). Bu örgütlenme şeması da diğere partilerde görüldüğü gibi Kanun'un öngördüğü şekildedir. Ancak bu organların etkin olmadığı bilinmektedir. Parti'nin sivil toplum bağı, sivil toplumla bağı kurmak için var olan örgütlenmeleri Parti yok saydığı için bunlarla organik bir bağı kurmayı reddetmektedir. (Kınıklıoğlu, 2002: 4-14) En son siyasi başarısını 1999 seçimlerinde alan Demokratik Sol Parti, siyasal alanda varlığını devam ettirmektedir.

Parti'nin amacına bakıldığında ise,

“Demokratik Sol Parti, insanca ve hakça gelişmeyi dirlik düzen İçinde hızlandırarak, Türkiye'yi Atatürk Devrimi ve ilkeleri doğrultusunda çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne erıştirmeyi; demokrasiye her alanda geçerlilik kazandırmayı ;insan haklarını ve Özgürlükleri sağlam güvencelere dayandırarak genişletmeyi; halk katılımının her alanda sürekli ve etkili olmasını sağlayarak ulusal egemenliğı pekiştirmeyi amaçlayan; hukukun ve emeğin üstünlüğünü; toplumda ve uluslar arasında eşitliğı, adaleti ve dayanışmayı; ulusal bağımsızlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ulusu ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğünü gözeten; yurttta ve dünyada barış İçin çalışan; ve gücünü halktan alan bir siyasal kuruluştur.”

şeklinde belirtildiğı görülmektedir (DSP Tüzüğü, 1986: 9, DSP Parti Tüzüğü, 1991: 1). Parti'nin hedef kitlesi de merkez sol veya demokratik sol kesim olarak tanımlanmaktadır (Kaynar, 2007: 214). Buna ek olarak Demokratik Sol Parti'nin “dinsel inançlara karşı saygılı laiklik” anlayışını yürütmesi partinin hedef kitlesinin daha genişletmiştir (Özbudun, 2010: 121). Seçim beyannamesinde “dinine olduğı kadar demokrasiye de bağılı halkımız...” vurugusunu yaparak laiklik ile demokrasinin ayrılmazlığı ve inanç özgürlüklerinin öneminin altının çizilmesi bu konudaki duruşunu kanıtlar niteliktedir (DSP Seçim Beyannamesi, 1987: 86). Parti'nin 1987 yılı seçim beyannamesinde de kendisini “çağdaş sosyal demokrat” olarak konumlandırıdığı ve

kendisini “sosyal demokrat” olarak tanımlayanlardan ayırdığı görülmektedir (DSP Seçim Beyannamesi, 1987: 47-48).

Demokratik Sol Parti, parti içi demokrasi açısından en çok eleştirilen partilerden birisi olmuştur. Partide lider hegemonyasının varlığı, parti içi demokrasinin nüfuz etmesi beklenen parti organlarında demokratik bir yapının kurulamadığı hatta partinin salt Bülent Ecevit ve Raşan Ecevit tarafından şekillendirildiği belirtilmektedir (Kımkıloğlu, 2002: 9-12). Parti belgelerine bakıldığında da genel başkanın seçimi ve olağan dışı toplantılar için Kanun’un belirttiği usuller takip edilmektedir. Bu usullerin dışında milletvekili adaylığında önseçim ana usul olarak belirlenmiştir (Demokratik Sol Parti Tüzüğü, 1991, md.60, Demokratik Sol Parti Tüzüğü 1986, md.56).

Parti’de var olan lider hegemonyası ve Kanun’da yer alan bazı maddelerin hegemonik eğilimi güçlendirici yönde kullanılması da göz önünde bulundurularak Demokratik Sol Parti’nin elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisi ile eşleştiğini söylemek mümkündür.

4.3.8. Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1992 yılında çıkan 1980 askeri müdahalesi sonrasında kapatılan partilerin yeniden aynı isimle açılması yasağını kaldıran 3821 sayılı Kanun⁴⁷ ile siyasal alana yeniden dahil olmuştur. Parti’nin açılışı kuruluş tarihi olan 9 Eylül 1992’de 25. Kurultay ile gerçekleşmiş ve Kurultay’da Deniz Baykal genel başkan olarak seçilerek Parti’nin öncülüğünü üstlenmiştir (Kaynar, 2007: 49). Cumhuriyet Halk Partisi siyasal hayata dönmemesinin ardından yalnızca 1995 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda yer almış ve 49 milletvekili ile temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 23.02.2020). Bu durum soldaki parçalı parti yapısının bir yansıması olarak da kabul edilebilir niteliktedir. 1995 yılı milletvekili genel seçimlerinin hemen öncesinde yapılan 1994 yerel seçimlerinde sol partilerin oylarındaki erime üzerine Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile birleşme kararı almıştır (Ayata, 2002: 106). Parti için bu durum değişen seçim sisteminin etkisiyle

---

⁴⁷ 16.10.1981 Tarih Ve 2533 Sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanunun Yürürlükten Kaldırılmasına Ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.3821.Pdf>.

birleştirici rolü üstlenen bir partiye dönüşmesi şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu birleştirici rol 1995 yılından sonraki milletvekili genel seçimlerinde parlamento temsiline yansımamıştır.

Parti örgütlenmesine bakıldığında ise önceki örgütlenmede bir değişiklik görülmemektedir. Buna göre Parti'nin 1976 da kabul edilen Tüzüğünde yer aldığı gibi merkez organları, iller örgütü, TBMM ile belediye ve il genel meclislerindeki parti gruplarından oluşan bir örgütlenme yapısı bulunmaktadır (CHP Tüzük, 1993: 25). Bu parti örgütlenmesi 2012 yılına kadar değişmemiştir. Sivil toplum bağının ise sosyal demokratik hareket üzerinde doğrudan etkisi olduğunu iddia eden Sosyal Demokrasi Vakfı, Türkiye Sosyal, Ekonomik ve Siyasi Araştırmalar Vakfı, Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırma Vakfı ve Sosyal Demokratik Hareket üzerinden ve farklı dergi ve gazetelerde yer alan yazarlar tarafından sağlandığı görülmektedir (Ayata, 2002: 110).

1980-2000 yılları arasında Parti'nin amacı,

“...ülkenin güvenliğini ve bütünlüğünü, ulusal birliği, ekonomik ve siyasal bağımsızlığı, yurttan ve dünyada barışı koruyup, güçlendirmek; yaygın, hızlı ve dengeli kalkınmayı, insanca ve hakça gelişmeyi ve toplumsal dayanışmayı sağlamak; halkın mutluluğunu, gönencini (refahını) özgürlüğünü ve yönetime katılma olacağını artırmak; İnsan haklarına ve hukukun üstünlüğüne dayanan, çağdaş, katılımcı ve çoğulcu demokrasinin yerleşip kökleşmesine katkıda bulunmak; toplumsal yaşamın her alanında kadının hakkı olan işlevleri üstlenmesinin önündeki engelleri kaldırmak; gençlerimizi, çağdaş gereksinimlere uygun alanlarda, bilime, teknolojiye, gelişmeye, yeniliğe ve değişime açık; özgür düşünceye ve insana saygılı; yaratıcı, üretken ve erdemli; ülkeye ve topluma yararlı insanlar olarak yetiştirmek; çocuk haklarını korumak, çocukların yaşlarına uygun olmayan işlerde çalıştırılmasını önlemek, beslenmelerini ve eğitimlerini eksiksiz sağlamak; insan kişiliğinin ve özgürlüğünün geliştirilmesi önündeki engelleri kaldırmak ve toplumsal yararını gerçekleştirmek; bilime, sanata ve kültüre sahip çıkmak; doğayı ve çevreyi korumak; ayrımcılığa karşı koymak; her türlü sömürünün ve sömürgeciliğin önlenmesine ve tüm insanlığın esenliğine ve özgürlüğüne katkıda bulunmak; ülkeyi ve toplumu çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak üzere demokrasi kuralları içinde, laik düşünce

doğrultusunda toplum ve devlet düzeniyle, kamu çalışmalarını etkilemek, yönetmek ve denetlemek”

olarak belirtilmektedir (Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1993: 6-7, Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1994: 5-6, Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1995: 5-6, Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 2001: 5-6). Parti'nin hedef kitesinde -her ne kadar Parti amacı toplumdaki bireylerin tamamına yönelik olsa da- sol kesim yer almaktadır. Oylarını Demokratik Sol Parti ile paylaşmak durumunda kalan Cumhuriyet Halk Partisi 1980 sonrasında siyasal alandaki ve partilerdeki dönüşüm ile merkez solun temsilcilerinden biri konumuna geçmiştir.

Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapısı noktasında önceki dönemde yer alan Cumhuriyet Halk Partisi'nden farkı olmadığı açıktır. Lider hegemonyası Baykal'ın liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi'nde de görülmektedir. Bu hali ile sistemin lider için çalışan bir örgütlenmeye karşı geldiği de savunulmaktadır (Ayata, 2002: 117). Parti'nin tüzüğünde yer alan hegemonik/çoğulcu yapı göstergesi kabul edilen maddelerde de değişiklik yoktur. Genel başkan seçimi üye tam sayısının salt çoğunluğu ile yapılmakta, aday belirleme usulü önseçim, aday yoklaması, merkez yoklaması usullerinden Parti Meclisi'nce karar verilen usulde gerçekleştirilmekte ve olağanüstü kurultay üst yönetimin kararı veya kongre üyelerinin 1/5'inin isteği ile toplanmaktadır (Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1993-94,95,2001, md.36, Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1993-94,95,2001, md.58, Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1993-94,95,2001, md.49).

Bu verilere göre Cumhuriyet Halk Partisi'nin elit temelli hegemonik parti tipolojisine denk geldiği, yalnızca hedef kitesinin sınırlı olarak başlayıp dönemin sonlarına doğru kapsayıcı kitle hedefli bir partiye dönüştüğü düşünülse de bu durumu Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve dolayısıyla parti içinde yer alan etnik grupların sayısının artması sonucu bir yansıma olarak düşünmek mümkündür.

4.3.9. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 1980 askeri müdahalesinin ardından kapatıldıktan sonra Parti'nin siyasal alana yeniden dönüşü 1983 yılında Mehmet Pamak önderliğinde kurulan Muhafazakâr Parti sayesinde gerçekleşmiştir (Sarıbay,

2001: 76). Konsey tarafından ilk etapta kurucu kadrosunun büyük bir çoğunluğu reddedilen Parti, devam eden vetolar sebebiyle 1983 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerine katılamamıştır. 1985 yılında devam eden kadro değişiklikleri Ali Koç'un genel başkan seçilmesi ile sonlanmış, parti de Milliyetçi Çalışma Partisi adını almıştır. Bu süreçte siyaset yasağı kalkan Alparslan Türkeş'in partinin başına geçmesi hali hazırda var olan Milliyetçi Hareket Partisi tabanını partiye çekmiştir (Yücel, 2006: 75-76, Sarıbay, 2001: 76). Milliyetçi Çalışma Partisi'nin 1991 yılında Refah Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi ile yaptığı ittifak sayesinde 19 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir (Milliyetçi Hareket Partisi Tarihçe, www.mhp.org.tr, 22.01.2020, Çınar & Arıkan, 2002: 29, Özbudun, 2010:122). 1993 yılında Milliyetçi Hareket Partisi adını alarak siyasal alandaki varlığını devam ettiren Parti, 1999 milletvekili genel seçimlerinde 129 milletvekili ile parlamentoda temsil edilerek siyasi tarihindeki en büyük temsili kazanmıştır (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 27.02.2020).

Parti örgütlenmesi Milliyetçi Hareket Partisi için de ilçe ve il teşkilatı, genel merkez teşkilatı, parti grubu şeklinde gerçekleşmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 1993: 13, Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 1994: 19-20). Partinin sivil toplum bağına kurduğu örgütlenmelerden Ülkü Ocakları'nın 1997 yılında Devlet Bahçeli'nin parti liderliğine geçmesi ile beraber Parti ile olan bağlarının koparıldığı ve bunun Parti için oldukça radikal bir hamle olduğu savunulmaktadır (Çınar & Arıkan, 2002: 33). Bunun haricinde parti sivil toplum bağına Bengütürk gibi televizyon kanalları ve Ortadoğu gibi gazeteler vasıtasıyla kurmaya devam etmiştir.

Hala siyasal alanda varlığı devam eden Milliyetçi Hareket Partisi'nin 1980-2000 yılları arasındaki amacına bakıldığında ise,

“...hür ve bağımsız bir şekilde Türk Milletinin maddi ve manevi kalkınmasını en kısa zamanda, en kısa yoldan gerçekleştirmek; ilimde ve teknikte araştırmacı ve üretici gücünü ortaya koyan, her türlü terör ve sosyal anarşiyi yenerek engelleri aşan, sosyal ve iktisadi refahı adaletle bölüşen, bütünleşmiş demokratik bir toplum olmasını sağlamak; Milletimizi çağın kudretli itibarlı gelişmiş ve önder toplumlarından biri yapmak; Devlet ve Milletimizi tarih sahnesinde ebedi kılmak ülküsü”

olarak amacı ifade edilmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 1993: 3, Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 1994: 3). Bu amaç 1993 yılında partinin Milliyetçi Hareket Partisi adını alması ile şekillendirilen amaçtır. Parti 2000 yılına geldiğinde ise amacını daha detaylı bir biçimde Tüzüğe yansıtmıştır. 2000 yılında yayınlanan tüzüğe göre Parti'nin amacı,

“Türk Milleti'ne mensubiyetin gurur ve şuuruna sahip, manevî ve kültürel değerlerimiz ile birlikte evrensel değerleri de özümsemiş, dış dünyaya, yeni düşünce ve gelişmelere açık, bilim ve teknoloji üretimine yatkın, inançlı, yüksek ahlâklı ve sağlam karakterli nesiller yetiştirmek; Yatırım ve istihdam kapasitesi yüksek, ileri teknolojiyi ve teşebbüs hürriyetini esas alan, uluslar arası rekabet gücüne sahip bir ekonomiyi hâkim kılmak, Bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltacak dengeli ve adaletli bölüşüm sistemine dayanan bir gelir dağılımını tesis etmek; Vatandaşların müreffeh bir hayat sürdürmesi kadar, geleceğe güvenle bakabilmelerinin de önemli olduğu dikkate alınarak, sosyal güvenlik sistemini bütün vatandaşları kapsayacak şekilde genişletmek; Her türlü terör ve anarşinin giderilerek toplumsal barış ve huzurun hâkim kılındığı, vatandaşların birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinde sevgi ve saygı ile insan hak ve hürriyetlerinin ve hukukun üstünlüğünün esas alındığı bir toplum yapısını oluşturmak, ülkemizin coğrafi, stratejik ve jeopolitik konumunu dikkate alan, bölgesel ve uluslar arası barışa katkı yapacak güven verici, şahsiyetli ve istikrarlı bir dış politika uygulamak; suretiyle milletimizi çağın kudretli, itibarlı ve önder toplumlarından biri yapmak ve tarih sahnesinde ebedî kılmak”

şeklinde değiştirilmiştir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 2000: 3-4). Parti'nin amaçları detaylandırılrsa da Parti'nin hedef kitlesi değişmeden milliyetçi kesimden oluşmaktadır. Dönemin Parti lideri Devlet Bahçeli'nin 2000 yılında yaptıkları bu tüzük değişiklikleri “Türk Milliyetçileri, gönülden bağlı oldukları Türk Milleti adına yaptığı yeni yüzyıl sözleşmesi” olarak değerlendirmektedir (MHP Grup Toplantısı Konuşma Metni, 2000: 56). Siyasal söyleminin ana omurgasını milliyetçi kimlik üzerinden yapması noktasında ise bir değişim olmadığı açıktır. Bu noktada değişen tek husus Parti'nin merkeze doğru gelerek aşırı sağdan uzaklaşmasıdır. Bu sebeple Parti'nin hedef kitlesinde de merkeze yaklaşma görülmektedir. Özellikle 1990lı yılların ikinci

yarısında Doğu'da yoğunlaşan terör örgütüne ve eylemlerine yönelik söylemleri merkezde yer alan milliyetçileri de bir dönemlik de olsa Parti'ye çekmiştir.

Son olarak partinin hegemonik/çoğulcu yapı vurgusuna bakıldığında lider hegemonyasının açık bir biçimde ortaya çıktığı bir diğer siyasal parti Milliyetçi Hareket Partisi'dir. Alparslan Türkeş, Devlet Bahçeli gibi liderlerin partideki konumu her kademede oldukça baskın karakterdedir. Yine delege sisteminin varlığı partinin iç demokrasisini olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Parti'nin genel başkan seçimi Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan şekliyle "üye tam sayısının salt çoğunluğu" ile gerçekleştirilmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü, 1993-1994 md.29, Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü, 2000, md.43). Aday belirleme usulünde ise Kanun takip edilmekte ve "Kontenjan adaylığı, Merkez yoklaması, Teşkilât yoklaması (il ve ilçe için geçerli yoklama), ön seçim usullerinden birisi birkaçı veya tamamının bir arada veya ayrı ayrı uygulanması suretiyle tesbit edilir" hükmü işletilmektedir (MHP Tüzüğü, 1993-1994, md.79, MHP Tüzüğü, 2000, md.82). Milliyetçi Hareket Partisi için olağanüstü toplantılar ise "Gerekli gördüğü zaman Genel Başkan, Merkez Yürütme Kurulu tarafından veya Büyük kongre delegelerinin en az beşte biri tarafından yazılı istenmek şartıyla" yapılmaktadır (MHP Tüzüğü, 1993-1994, md.54). 2000 yılında bu usul değişerek "Genel Başkan ve Merkez Yönetim Kurulunca gerek görülen hâllerde veya Büyük Kongre delegelerinin en az beşte birinin imzalan noterce onaylı yazılı talebi üzerine" olağanüstü toplantı gerçekleştirilmesi hükme bağlanmaktadır (MHP Tüzüğü, 2000, md.56). Bu düzenlemelerin her ikisi de merkezin herhangi bir muhalefet oluşumunu engellemesine olanak sağlamakta ve hegemonik eğilimi güçlendirmektedir.

Milliyetçi Hareket Partisi için bu veriler doğrultusunda elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisi ile eşleşme mümkün görünmektedir. Bu dönemin Milliyetçi Hareket Partisi'nin önceki dönem ile arasında tipolojik bir fark bulunmamaktadır.

4.3.10. Fazilet Partisi

Türkiye'deki İslami eğilimli partilere Refah Partisi'nin kapatma davası sürecinin başlamasıyla beraber Fazilet Partisi (FP) eklenmiştir. Bu partilerin her kapanan

partinin ardından yeniden örgütlenmesi ve laik devlet arka planında var olmaları kararlılıklarını gösterir niteliktedir (Yeşilada, 2002: 63). Nitekim Refah Partisi kapatılmadan hemen öncesinde Aralık 1997'de Fazilet Partisi'nin kurulması Refah Partisi'nin kapatılması durumunda alternatif yol olarak düşünülmüş ve partinin kapatılması ile 16 Ocak 1998'de kapatılmasıyla işletilmiştir (Eligür, 2010: 234, Yücel, 2006: 137). İsmail Alptekin ve Mehmet Recai Kutan önderliğinde siyasi alanda yerini alan parti her ne kadar Refah Partisi'nin devamı olmadığını savunsa da partiye Refah Partili milletvekillerinin siyasi yasaklı olmayanların tamamının katıldığı bilinmektedir (Özdemir, 2015: 180, Yücel, 2006: 137, Eligür, 2010: 234). Üst yönetimde bazı eski Anavatan Partililer de yer almıştır (Özdemir, 2015: 180).

Parti örgütlenmesi genel merkez teşkilatları, il teşkilatı, ilçe teşkilatı, belde teşkilatı, mahalle ve köy temsilcilikleri, sandık bölgesi teşkilatı şeklinde gerçekleştirilmiştir (Fazilet Partisi Teşkilat Rehberi, 1998: 32). Bu örgütlenmede öne çıkan husus Parti'nin kendisinde önce kurulan partilerde de görüldüğü gibi her seçim bölgesinde mahalleye kadar örgütlenmesi ve bu bölgelerde yer alan seçmenlere parti hatiplerinin haftalık ziyaretler yaptığı bilinmektedir. Parti aktivistlerinin bu şekilde motive edildiği hiyerarşik bir örgütlenme yapısı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Parti'nin sivil toplum bağı öncülü olan İslami eğilimli partiler gibi dini cemaatlerce, Anadolu Gençlik Derneği başta olmak üzere çeşitli derneklerce ve basından Millî Gazete kurulmaktadır. Parti Anadolu Kaplanları, MÜSİAD gibi örgütlenmeler tarafından da desteklenmektedir. (Eligür, 2010: 241-244) Parti'nin sivil toplum kuruluşlarının ve bunlarla kurulacak ilişkilerin önemini vurgulaması öncül İslami eğilimli partilerden ayrılmasını da sağlamıştır (Özdemir, 2015: 182). Ömrü 4 yıla yakın süren Fazilet Partisi, hakkın açılan kapatma davasının 2001 yılında sonuçlanmasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Anayasa Mahkemesi Kararları, <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/>, 20.02.2020).

Partinin amacına bakıldığında,

“Atatürk ilke ve devrimlerinin Anayasada ifadesini bulduğu, Demokratik, Laik ve Sosyal Hukuk Devleti anlayışı içinde: gerçek demokrasiye, en geniş anlamda insan hak ve özgürlüklerine, millet iradesinin üstünlüğüne inanmak; düşünce ve ifade, din

ve vicdan ile hür teşebbüs özgürlüklerinin en geniş ve kamil manada kullanımına imkan sağlamak; dil, din, meşrep ve ırk ayrımı gözetmeksizin ulusal birlik ve beraberliğin temin ederek barış içinde yaşamak; başta komşularımız ve müttefiklerimiz olmak üzere, dünyadaki bütün devletlerle karşılıklı menfaatlere dayalı ilişkilerimizi korumak ve geliştirmek; sosyal ve ekonomik kalkınmayı gaye edinerek, ulusumuzun fert ve toplum olarak mutluluğunu sağlayıp, çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmak; ülkedeki haksızlığı, adaletsizliği, çifte standardı, yolsuzluğu, insanlara zulmü ve baskıyı kaldırarak, dürüst, temiz, adaletli, güvenilir ve millete hizmeti esas alan bir devlet yönetimini tesis etmek...”

şeklinde partinin Kalkınma Programında yer almaktadır (FP Kalkınma Programı, 1998: 3). Partinin hedef kitesinin diğer İslami eğilimli partilerde olduğu gibi dindar ve alt-orta sınıf olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Parti siyasal söylemini dindar kimliği üzerinden kurmaktadır.

Partinin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise itaat kültürü ve lider hegemonyası genel hatları ile Parti'ye hâkimdir. Buna tek istisna olarak genel başkanlık seçiminde Recai Kutan'ın karşısına aday olarak çıkan Abdullah Gül'ün çok az bir fark ile seçimi kaybetmesi gösterilmektedir (Özbudun, 2010: 114). Abdullah Gül'ün öncüsü olduğu bu muhalif çıkışın esasında parti içi muhalefeti yansıttığı açıktır. Nitekim bu iç muhalefet “gelenekçiler” ve “yenilikçiler” olarak güçlenerek 2000 sonrasında tek parti iktidarını üstlenecek Adalet ve Kalkınma Partisi'ni ortaya çıkarmıştır (Eligür, 2010: 243). Fazilet Partisi için belirlenen genel başkanlık seçim usulüne bakıldığında “delege tam sayısının salt çoğunluğu” ile seçildiği görülmektedir (Fazilet Partisi Teşkilat Rehberi, 1998: 36). Aday belirleme usulüne ilişkin düzenlemesi teşkilat rehberinde yer almayan Parti'nin olağanüstü toplanma usulü ise “Parti genel başkanı, genel idare kurulu kararı veya büyük kongre delegelerinin 1/5'inin yazılı talebine” bağlanmaktadır (Fazilet Partisi Teşkilat Rehberi, 1998: 36).

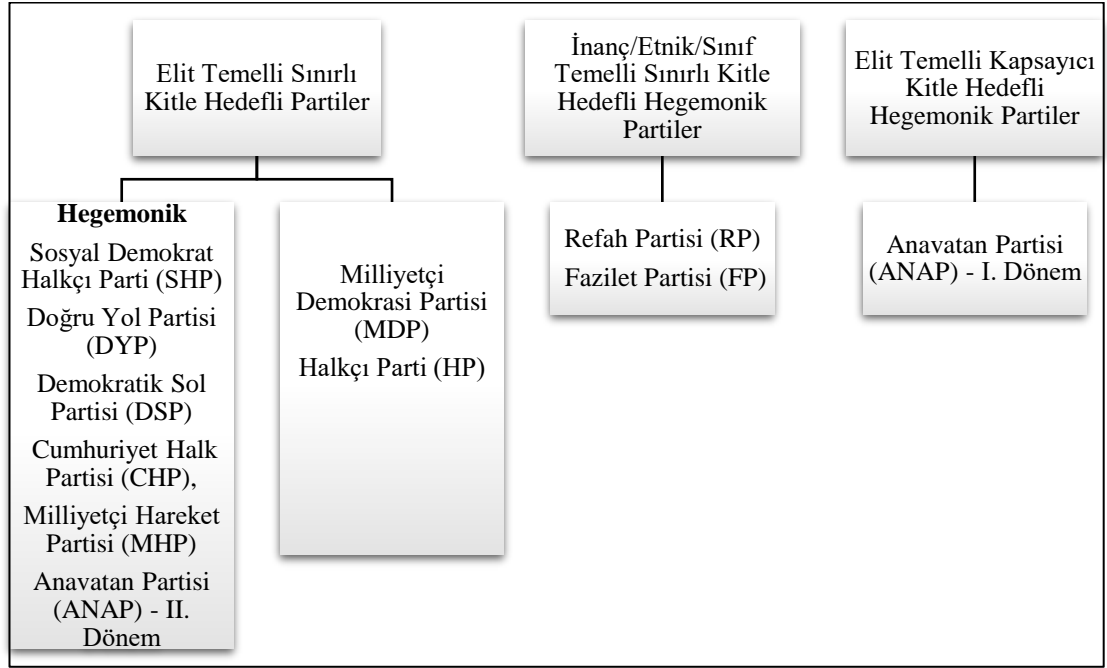
Parti'nin Siyasi Partiler Kanunu'na göre örgütlenmesi hegemonik eğilimini güçlendirdiğinden bu bilgiler ışığında Fazilet Partisi'nin inanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine girdiğini söylemek mümkündür.

4.4. 1980-2000 ARASI DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1980-2000 arası dönem partilerine bakıldığında Gunther & Diamond'ın modelinden çekilen üç ana unsura göre değerlendirilmesi ve ortaya konulan modele göre sınıflandırılmasına sonucunda elit temelli sınırlı bir kitleye yönelen hegemonik partilerin yoğunlukla görüldüğü dönem olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu dönem kurucu kitlesi elit olan inanç temelli partilerin parlamentodaki hakimiyeti de netleşmiştir. Etnik temelli partiler de yine siyasal alanda var olmuş ancak çeşitli ittifaklarla ancak parlamentoda yer alabilmiştir. Hedef kitlenin 1980 sonrasında kapsayıcı olarak dönüşmesi de karşımıza çıkmaktadır. Anavatan Partisi ile başlayan elit temelli kapsayıcı kitle hedefli parti yapılanları bu dönemin tipolojik farklılaşmasını ortaya koymaktadır. Partilerdeki hegemonik vurgunun ise değişmemiş olması bu döneme ilişkin bir başka sonuçtur. Özellikle 1980 askeri müdahalesi sonrasında kabul edilen 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na göre örgütlenen partiler Kanun demokratik birtakım düzenlemeleri barındırsa bile bunun uygulaması noktasında başarısız olmuştur. Kuvvetli bir lider hegemonyası önceki dönemde de yoğunlukla görüldüğü gibi bu dönemin siyasal partilerinin de kaderi olmuştur. Buna göre dönemin siyasal partilerini aşağıdaki⁴⁸ şekilde tipolojik olarak sınıflandırmak mümkündür.

---

⁴⁸ Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti için hegemonik veya çoğulcu yapı sınıflandırması partilerin siyasal alandaki varlıklarının kısa sürmesi sebebiyle yapılamamıştır. Bu sebeple tabloda bu partiler elit temelli sınırlı kitle hedefli parti altında sınıflandırılmıştır.

Tablo 4.2: Tablo: 1980-2000 Arası Dönem Türk Siyasal Partilerinin Sınıflandırılması.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dönem partilerinin Gunther & Diamond'ın modelinden çekilen üç ana unsura göre değerlendirilmesi ve ortaya konulan modele göre sınıflandırılmasına göre 1980-2000 yılları arası elit temelli sınırlı bir kitleye yönelik hegemonik, partilerin yine yoğunlukla görüldüğü bir dönem olmuştur. Dönemin partilerinden Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Doğru Yol Partisi, Demokratik Sol Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi benzer tipoloji eğilimleri göstermektedir. Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'nin ise elit temelli sınırlı kitle hedefli olmasının haricinde hegemonik/çoğulcu yapı eğiliminin gözlenmesi siyasal alanda kaldığı süre kısıtı sebebiyle mümkün olmamıştır. Refah Partisi ve Fazilet Partisi için de inanç temelli yapıdaki kurucu unsurların yine siyasi elitler olduğu hatta birbirinin ardılı şeklinde örgütlendiği görülmektedir. Buradaki kuruluş temeli ayrışması dini öğelerin baskın olduğu elitlerce kuruluşunun gerçekleşmesine dayanmaktadır. Dönem partilerinden merkez sağı temsilcisi olan Anavatan Partisi ise yeni bir tipolojisinin siyasal alanda gözlenmesini sağlamıştır. Kapsayıcı kitle hedefli söylemleri ile elit temelli ve hegemonik yapısı sabit kalmak koşulu ile kapsayıcı kitle hedefli yapısı ile diğer dönem partilerinden farklılaşmaktadır. Dönemde incelenen partilerin

amaçlarında ise benzer ifadelerin yer aldığı, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi unsurların vurgulandığı, uzun amaç beyanlarına partilerin askeri müdahale sonrasında kurulmasının yansıdığı görülmektedir. Temel nedeni ise 1982 Anayasası'nın siyasal partilere yönelik bakış açısının ve 1983 yılında çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu'nun öncekine göre daha keskin sınırlarla siyasal partileri kuşatmasıdır. 1982 Anayasası'nda siyasal partilerin kapatılmasını öngören hükümlerin, özgürlüklerin kullanılmasını önleyici bir şekilde kısıtlayarak sivil ve siyasi özgürlükleri korumayı amaçlayan bir demokrasi biçimi olan mücadelecilik demokrasi anlayışının bir göstergesi olduğu kabul edilmektedir (Loewenstein, 1937: 417; Macklem, 2006:489, Özbudun, 2010: 126; Akyazan, 2006: 271; Kahraman & Çalışkan, 2007: 122, Altınbaş, 2019: 46). Bu durum Anayasa'yı hazırlayan ekibin siyasal partilere yönelik kanunu hazırlığını da üstlenmesi ile 1983 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu'na da yansımıştır. Partiler tüzüklerindeki amaçlarının ötesinde programları ile hedef kitesine ulaşmaya çalışmıştır. Bu dönem popülist söylemin de yoğunlukla kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Anavatan Partisi'nin bu noktada kapsayıcı kitle hedefini bu söylem üzerine inşa ettiği siyaseti ile hedefine aldığı açıktır. Partilerin analizinde ele alınan son unsura bakıldığında hegemonik yapı eğilimi bu dönem partilerinde benzer özelliklerden biridir. Bunun büyük oranda 22 Nisan 1983'te kabul edilen 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'ndan kaynaklandığı görülmektedir. Partilerin amacını

“Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.”

hükmü ile Kanun belirlemektedir (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.3). Buna ek olarak partilere yönelik amaçlar ve faaliyetlerle ilgili yasaklar başlığı altında da belirli yasaklar yer almaktadır. Bunun demokratik devlet düzeninin korunması, bağımsızlığın korunması, devletin tekliği ilkesinin korunması, azınlık yaratılmasının önlenmesi, bölgecilik ve ırkçılık yasağı, eşitlik ilkesinin korunması, Atatürk ilke ve inkılaplarının

ve laik devlet niteliğinin korunması ile ilişkilendirildiği görülmektedir. (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.78-89).

Kanun'un sınırları doğrultusunda şekillenen bir diğer unsur da yine partiler için hegemonik/çoğulcu yapı unsuru olmuştur. Bakıldığında 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ilgili ana unsur için ele alınan ve parti içi demokrasi eğilimini gösterdiği kabul edilen genel başkanın seçim usulü, aday belirleme usulü ve olağanüstü kongrenin toplanması gibi alt değişkenleri belirlemektedir. Partilerin genel başkan seçim usulü 648 sayılı Kanun'a göre yeni Kanun'da belirlenen ilk husus olarak karşımıza çıkmaktadır. "Parti genel başkanı, büyük kongrece gizli oyla ve üye tamsayısının salt çoğunluğu ile seçilir. İlk iki oylamada sonuç alınmazsa, üçüncü oylamada en çok oy alan seçilmiş sayılır." Hükmüyle seçim usulü bütün partiler için üye tam sayısının salt çoğunluğu olarak belirlenmektedir (2820 sayılı Kanun, md.15). Bu durum her ne kadar parti lideri değişimini kolaylaştırıcı bir hüküm olsa da uygulamada karşılaşılan naylon üyeler/delegeler ile partilerin üye sayısının genel başkan seçimi öncesinde gerçeği yansıtmayan biçimde artırılması veya silinmesi parti içi demokrasiyi zedelemektedir. Kural olarak düzenli bir biçimde tutulması gereken üye kayıtları hiçbir parti için şeffaf ve doğru bir biçimde tutulmamaktadır. (İba, 2019: 114-115) Nitekim bu naylon delegeler Kanun'da kabul edilen delege sisteminin de parti içi demokrasiyi zedeleyecek şekilde partilere yansıdığını gösterir niteliktedir. Türk siyasal partilerinin yapısının demokratik merkezîyetçilik ilkesine göre şekillendirildiği görülmektedir. Genel başkanların değişmesi bu dönem partileri için genellikle ölüm, cumhurbaşkanı olma, askeri darbeye maruz kalma veya büyük bir skandal gibi olağanüstü bir durum üzerine genel başkanlıktan ayrılmaktadır. (Yanık, 2016: 36-38) Bu durumun parti içerisindeki oligarşik yapıyı delege sistemi ile birleşerek kurduğu açıktır. Liderin onayının parti örgütlenmesindeki hâkim yapısını da göz önünde bulundurulduğunda siyasal partilerin demokratik bir iç düzene ulaşması mümkün görünmemektedir. Partilerin aday belirleme usulü de 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. Maddesinde

"Siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi

biri veya birkaçı ile yapabilirler. Siyasi partiler, ön seçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının %5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını, ön seçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek koşuluyla merkez adayı gösterebilirler. Ön seçim ya da aday yoklaması yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya birkaçı ile aday belirleme yetkileri saklıdır.”

şeklinde belirtilmektedir. Buradaki usullerden seçim hakkı partilere bırakılmaktadır. Dönem partilerinde bu durum ön seçim, aday yoklaması gibi usullerin tek tek kullanılması veya Kanun maddesinin doğrudan işaret edilmesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Kanunun ilk halinde aday belirleme yöntemi eski Kanun'da öngörüldüğü gibi önseçim iken 1986 yılında yapılan değişiklikle aday belirleme usulü siyasal partilerin kendisine verilmiştir (Yanık, 2016: 25). Önseçimde lider kadrosunun sürece müdahalesi daha kısıtlı olabileceken böylece partilerin oligarşik yapısı sebebiyle milletvekili adaylarının belirlenmesi merkezin inisiyatifinde kalmıştır (Turan, 2011: 14). Partilerin olağanüstü kongrenin toplanması da partilerin analizinde ele alınan ve kanunda yer alan son husustur. Buna göre “Olağanüstü toplantılar, genel başkanın veya merkez karar ve yönetim kurulunun lüzum göstermesi veya büyük kongre üyelerinin en az beşte birinin yazılı istemi üzerine” yapılmaktadır (2820 sayılı SPK, md. 14). Önceki dönemde ve eski Kanunda da benzer şekilde belirlenen olağanüstü toplantılar partilerin iç muhalefetinin kendisini ifade edebileceği yer olarak büyük önem arz etmektedir. Ancak kanunun bu şekilde merkez inisiyatifine bıraktığı olağan üstü toplantılarda partideki muhalefetin var olabilmesi veya olağanüstü kongre talep edebilmesi neredeyse imkansızdır.

Sonuç olarak 1980-2000 yılları arasında siyasal alanda ve parlamentoda var olan partiler için 1980 askeri müdahalesi sonrasında çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu'nun partileri büyük oranda sınırlar arasında bir yapılanmaya ittiği görülmektedir. Bu Kanun'un eski Kanun'a göre siyasal partiler için daha yasağcı ve daha sınırlayıcı yapıda olduğu açıktır. Parti merkezinin parti içi demokratik işlemesi gereken en önemli süreçlerinde inisiyatifi büyük oranda elde etmesi sonucunda oligarşik yapılar ve lider hegemonyasının hakimiyeti ile hegemonik parti tiplerinin ortaya çıkmasını

sağlamıştır. Partilerin 1980 sonrasında Anayasa Mahkemesi tarafından da Kanun'un çizdiği sınırlar kapsamında siyasal alandan çıkması örnekleri de görülmeye başlanmıştır. Bu dönemin siyasal partilerindeki hegemonik eğilimin yüksek olmasının sebepleri bu şekilde anlaşılabilir. Bunun dışında kapsayıcı partilerin siyasal alana dahil olması tipolojileri çeşitlendirmektedir. Değişmeyen tek hususun ise partilerin kuruluş yapıları olduğu görülmektedir. 1980-2000 yılları arasındaki partilerin parti iç muhalefetlerinden doğma geleneği parlamentodaki partilerce bozulmamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK YENİ BİR DENEME: 2000'DEN BUGÜNE

2000li yılların başlamasıyla yeni bir sürecin kapıları aralanmıştır. Avrupa'nın Birlik genişlemesi ile meşgul olması, Amerika'nın tek güç olarak yükselmesi, Doğu Asya'nın kendisini sisteme entegre etme çabası ile 20. Yüzyıl kapanırken diğer yanda da Türkiye gibi ülkelerin küresel kapitalizme geçişi ve uluslararası alanda yükselme gayreti karşımıza çıkmaktadır. (Oran, 2013: 14) Bunlara ek olarak ise Ortadoğu'da yükselen radikal İslamcı örgütler ve Ortadoğu dönemin güç dengelerinin belirlenmesinde belirleyici rolü üstlenecek diğer bir unsurdur. Nitekim 2000li yılların hemen başında Amerika'da gerçekleşen terör saldırısı ile de Ortadoğu'ya yönelik yeni tasarımın fitilinin ateşlendiği görülmektedir (Saraçoğlu & Yeşilbağ, 2015: 906). Kapitalizmin ürettiği ekonomik krizler de yine bu yılların da önemli diğer gelişmeleri olarak öne çıkmaktadır. 2000li yıllar itibarıyla kapitalist sistemin piyasaları krizlere karşı korunmasız bıraktığı ve dalgalar halinde bir ülkede yaşanan kriz diğerlerine sirayet etmiştir. Bu dönem dünya için küreselleşmenin hem ekonomik, siyasal ve toplumsal etkilerinin görüldüğü yılları kapsamaktadır. Ulusal aidiyetlerin ortadan kalkmasını da besleyen bu süreç mültecilere karşı da nefret söylemini ortaya çıkarmıştır. (Oran, 2013: 47-48) Diğer yandan Amerika'nın yürüttüğü işgaller dönemin bir başka vurgusu haline gelmiştir.

Yeni yüzyılın başlangıcından itibaren gerek dünya gerek Türkiye özelinde çok sayıda gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Bu dönemin ana duraklarından ilki 2002 yılında yapılan seçimlerle Türk siyasal hayatında iktidar değişimi ve tek parti iktidarının İslami eğilimi bilinen Fazilet Partisi'nden kopan "yenilikçi" grubun kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından kurulması olmuştur. Avrupa Birliği ile adaylık sürecinin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk döneminde yeniden hareketlenmesi, dış politikada izlenen yeni politikalar, siyasal alanda gelişen toplumsal hareketler, terör eylemleri ve suikastler, uluslararası arenada Ortadoğu'da yaşanan isyanlar, dünyayı dalgalar halinde etkileyen ekonomik krizler dönemin diğer odak noktaları olmuştur. Sınırların yok olduğu ve dijitalleşmenin hızla gerçekleşmeye

başladığı bu yüzyılın dijital bir dönüşüm çağı olarak adlandırılması da bütün dünya üzerinde bir dönüşüm başlattığını doğrular niteliktedir.

2000 sonrası dönem yakın tarih olarak değerlendirilebileceğinden bu döneme ilişkin gerek genel bakış gerek siyasal partiler bölümü hali hazırda devam eden bir süreç olması göz önünde bulundurularak ve siyasal alanın durağan yapıda olmadığı düşünülerek önceki dönemlere göre özet hali ile ele alınacaktır.

5.1. 2000'DEN BUGÜNE GENEL BAKIŞ

21. yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan terör saldırısı ile sert bir başlangıca sahne olmuştur. Bu terör saldırısının ardından Afganistan ve Irak'ın işgali ve NATO'nun da bunu desteklemesi "Genişletilmiş Orta Doğu Girişimi" olarak adlandırılan yeni bir Ortadoğu tasarımı uygulamaya geçirmiştir (Uzgel, 2006: 13, Oran, 2013: 20). Bunun etkisi 2000li yılların başı itibariyle bütün bölge ülkelerine hatta dünyaya tesir etmiştir.

Yeni yüzyılda küreselleşmenin hem üretim hem de tüketimde yaşanmasıyla beraber kapitalist sistemin küresel niteliğini tam anlamıyla karşıladığı bir dönemi başlattığı görülmektedir. Sermaye hareketlerinin de serbestleşmesiyle düşük ücretli işgücünün var olduğu çevre ülkelerde toplumun refah düzeyi de değişmiştir. (Oran, 2013: 39) Yeni sistemin yeni krizler üretmesi ise çok uzun sürmemiştir. Enflasyon ve durgunluğun beraber yürümemesi gerekirken beraber görülmesi ve dolar aşırı değer kazanmasıyla gelişmekte olan piyasalarda yaşanan ve bölgesel algılanan ekonomik krizin bir süre sonra tüm gelişmekte olan piyasalar için ortak bir sorun olmaya başlamıştır (Oran, 2013: 42-43, Umut, 2015: 51). Nitekim dalga dalga tüm dünyada etkisini gösteren kriz 2001 yılında Türkiye'nin ağır hasar almasına neden olmuştur. Bu kriz dönemin koalisyon hükümeti tarafından Kemal Derviş'in⁴⁹ ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak Türkiye'ye getirilmesi ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır (Börkoğlu, 2019: 181). "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" kapsamında IMF desteği ile ekonomik kriz elimine edilmeye çalışılmışsa da bu çözüm dönemin hükümetinin erken seçime gitmesini engelleyememiştir. Seçimlerin sonucunda İslami

---

⁴⁹ Kemal Derviş'in Dünya Bankası'nda çalıştığı bilinmektedir.

eğilimli Fazilet Parti'nden kopan “yenilikçi” kanadın siyasi örgütlenmesi, Adalet ve Kalkınma Partisi, iktidara gelmiştir. Bundan itibaren Türkiye'nin dış politika hamleleri de partinin dış politikaya dair görüşlerini doğrudan yansıtır nitelikte olmuştur. Bir yandan kriz sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının da sonuçlarını vermeye başlamasıyla Adalet ve Kalkınma Partisi Amerika'nın müdahaleleri sonucu güç boşluğu oluşan ve Amerika'ya yönelik olumsuz algıların yükseldiği Ortadoğu'ya bölgede yeni bir güç olmak üzere yönelmiştir (Oran, 2013: 132).

2000li yılların başında Türkiye için dikkat çeken önemli bir gelişme de Avrupa Birliği ile ilişkiler olmuştur. Doğu Avrupa'daki eski sosyalist ülkelerin parlamenter demokrasiye ve pazar ekonomisine geçişleri ve Birliğin siyasi birliğe doğru ilerleyişinin başlaması Türkiye ile olan ilişkileri etkilemiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin Avrupalılığının tartışılması, Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, terör örgütüyle mücadele, Kıbrıs sorunu gerilimi artıran unsurlar olmuştur. (Baykal & Arat, 2013: 326-327) 1999 yılında Helsinki'de Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesiyle başlayan süreci Türkiye 2000li yılların başında reformlarla desteklemiştir. 2001 ve 2004 yıllarında gerçekleştirilen iki önemli anayasal reform, Şubat 2002 ve Temmuz 2004 arasında Meclis'te kabul edilen sekiz yasa paketi, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması, kamu yönetimi reform çalışmaları, temel hak ve özgürlükler kapsamında yapılan değişiklikler gibi başlıklar uyum sürecinin öne çıkan yalnızca birkaç başlığıdır (AB Komisyon Tavsiye Kararı, 2004: 2). Bu süreçte siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmasına ilişkin yapılan 3/5 düzenlemesi de önem taşımaktadır (İlerleme Raporu, 2003: 30). Bu düzenlemelerle 2005 yılında Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerinin başlamasının ardından 2010 yılına kadar devam eden olumlu süreç Türk siyasi hayatının iç dinamikleriyle duraklama dönemine girmiştir (Avrupa Birliği Tarihçe, www.ab.gov.tr). Avrupa Birliği sürecinin bu seyri izlemesinde pek çok hususun etkisinin olduğu açıktır. Örneğin Kıbrıs Referandumunun ardından yalnızca Rum kesiminin Avrupa Birliği'ne girmesiyle Kıbrıs konusu İlerleme Raporlarının ana gündemlerinden birisi olmuştur. Bunun gibi örneklerin çok sayıda olduğu bilinmektedir. Avrupa Birliği sürecinin haricinde 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve e-muhtıra siyasi hayatın bir başka dönüm noktasını işaret etmektedir. 2007 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri

öncesinde yükselen Cumhurbaşkanı seçmek için gerekli sandalye sayısının Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından karşılanamayacağı tartışmaları Cumhurbaşkanlığı seçim günü yaşanacak krizin habercisi niteliğindedir. 27 Nisan 2007’de, seçimin ilk turunda, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin “laikliğin kesin savunucusu” olduğunu belirten bir muhtıra yayınlaması 2008 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’ne açılacak kapatma davasını da beraberinde getirmiştir (Beriş, 2017: 193). Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetine karşı bir darbe hazırlığı şüphesi ile bir grup Türk Silahlı Kuvvetleri mensubuna Ergenekon ve Balyoz davaları sürecinin başlatılması Türk Silahlı Kuvvetlerinin vesayet rolünde ve sivil-askeri siyasetin dönüşümünde büyük bir etki yaratmıştır (Gürsoy,2014: 171-172). Bu davalar Türk Silahlı Kuvvetleri’nin itibar kaybı yaşamasına sebep olmuştur (Oran,2013: 99).

Türk siyasal hayatının 2000 sonrasındaki önemli kırılmalarından bir diğeri de 12 Eylül 2010’da gerçekleşen Anayasa değişikliği referandumudur. Tek bir pakette Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Anayasa Mahkemesi, bireysel ve toplu özgürlüklere karşı alınan önlemler, 12 Eylül’e karşı yargı yolunun açılması gibi çok sayıda değişikliğin yapılması büyük önem arz etmektedir. Referanduma giderken” evet-hayır”, “yetmez ama evet” söylemlerinin toplumsal yarı derinleştirdiği bir süreç de ortaya çıkmıştır. (İnsel, 2013: 713-714) 2000 sonrasında anayasa değişikliklerinin siyasal partiler için de büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Bu dönemde yapılan 2001 Anayasa değişikliği ile gelen parti kapatmaya alternatif olarak “devlet yardımından yoksun bırakma”, siyasal partilerin kapatılmasını zorlaştırma olarak yorumlanmıştır. 2000 sonrasında Avrupa Birliği sürecinin partilere ilişkin bu değişiklikleri beraberinde getirmesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin parti kapatma davalarına ilişkin başvurularda verdiği kararlar önemli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye’de siyasal partilerinin kapatma davalarının 2000 sonrasında yönünün büyük oranda değiştiği de açıktır.

Türk siyasal hayatının dönüştüğü bu dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi dış politika etkinliğini stratejik derinlik ve kamu diplomasisi söylemi ile eşleştirilmiştir. Nitekim bu duruşunun iktidar partisini kendisinden önceki İslami eğilimli partilerden, yani Millî Görüş çizgisinden, ayırdığı da savunulmaktadır (Börklüoğlu, 2019: 190). Türkiye’de siyasetin değişen yapısı ile Batı ile ılımlı ancak bölgesinde bir güç olma

hedefi odaklı dönem devam ederken Avrupa Birliği Türkiye'yi dışarıda bırakarak genişlemeye, Amerika Ortadoğu'da projesini yürütmeye devam etmiştir. Bu dönemde Amerika için Asya'dan bir başka tehdit, Çin, yükselişe geçmiştir. 2007-2008 yıllarında Amerika piyasalarındaki konut krizinin (mortgage) patlamasıyla dünya için yeni bir kriz dönemi de başlamıştır. Gelişmiş ülkeler krizin finansal piyasalarda yarattığı sorunları azaltmak için piyasaya bol miktarda likidite sağlamışlarsa da krizin Avrupa'ya sıçramasına engel olunamamıştır (Umut, 2015: 71). Bu kriz aynı zamanda küreselleşmenin üçüncü krizi olarak da değerlendirilmektedir (Oran, 2013: 37). 2011 yılında yaşanan Avrupa borç krizi de dönemin bir başka ekonomik krizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu krizlerin Türkiye'yi etkilemediği savunulsa da özellikle 2001 krizi sonrasında uygulanan tedbirlerin ve IMF tarafından sağlanan parasal desteğin sona ermesiyle ekonomide zayıflamalar kendini göstermiştir (Eğilmez, 2018: 204).

Amerika'nın Ortadoğu'daki petrol denetimlerini sağlamak ve gücünün altını çizmek amacıyla 2000li yıllarda sürdürdüğü işgaller, bölgede yürüttüğü geniş çaplı politikalar 2010 yılında bölgedeki en büyük patlamaya zemin olmuştur. Ortadoğu, 2010 yılına gelindiğinde Tunus'ta patlak veren Arap Baharı ile de diğer yandan sarsılmıştır. Böylece bölge, diktatörlük rejimlerinin yıkılmaya başladığı bir dönemece gelmiştir. Bu noktada Türkiye'nin İslam ile demokrasiyi bağdaştırma çabasından ve Filistin-İsrail karşıtlığında Filistin'i desteklemesiyle Arap halkları için bölgedeki önemli figür haline gelmiştir (Oran, 2013: 50-51, 132). Siyasal alan dünyada olduğu gibi bu denli hareketli iken Türkiye için de toplumsal hareketlerin kendisini göstermesi uzun sürmemiş, 2013 yılında Gezi Parkı'nda başlayan eylemlerin diğer büyük şehirlere de yayılması ile dönemin öne çıkan toplumsal hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'ne yönelen muhalefetin yükselişe geçmesi bu noktadan itibaren gerçekleşmiştir. 15 Temmuz girişimi de bunlardan birisi olarak kabul edilmiştir. 15 Temmuz'un ardından başlayan süreç terör örgütü tasfiyeleri devam ederken aynı zamanda parlamenter sistemin de hükümet tarafından sorgusunu yoğunlaştırmıştır. En nihayetinde bu girişim, süreci parlamenter sistemin değişiminin gerekliliğine kadar götürmüştür. Bu doğrultuda başkanlık sistemine benzer bir yapının inşası için Adalet ve Kalkınma Partisi'nin çalışmaları en üst seviyeye çıkmıştır.

Dönemin kapanışı ise 16 Nisan 2017’de yapılan referandum sonucu kabul edilen Anayasa Değişikliği paketi ile Türkiye’nin parlamenter sistemden başkanlık sistemine benzer biçimde şekillendirilmiş Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi ile gerçekleşmiştir (Börklüoğlu, 2019: 206). Değişen hükümet sistemi siyasal partileri doğrudan etkilemiş ve siyasal alanda ittifakları ortaya çıkarmıştır. Siyasal partilerin kendilerini yeniden konumlandırmasına sebep olan bu değişim beraberinde çok sayıda soru işaretini de barındırmaktadır. Partili cumhurbaşkanı ile yürütülen yeni hükümet sistemine eleştirilerin günümüzde de devam ettiği bilinmektedir.

Görüldüğü üzere 2003 yılında yapılan seçimlerden sonra hükümetin tek parti tarafından kurulmasından bugüne kadar devam eden süreç Türk siyasal hayatı için yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönem hali hazırda devam eden bir dönem olma özelliği taşıdığından döneme ilişkin tarihsel bakış ana noktalar üzerinden verilmiştir.

5.2. 2000’DEN BUGÜNE TÜRK SİYASAL PARTİLERİ

2000li yıllar, Türk siyasal hayatı için alınan erken seçim kararı, ekonomik kriz ve siyasal alanda yaşanan gerilimler ile başlamaktadır. 2002 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde siyasal alanın yeni partisi Adalet ve Kalkınma Partisi %34,3’lük oy oranı ile tek parti olarak temsilin büyük çoğunluğunu üstlenmiştir. Cumhuriyet Halk partisi ise %19,4’lük oy oranı ile ana muhalefet partisi olmuştur. (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.1.2020) Ekonomik krizin sert etkisi ile 2001 Şubat ayında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan gerginlik birleşince siyasal alan 2002 yılında yapılacak yeni bir erken seçime sahne olmuştur. Bu seçimde milli görüş geleneği içinde muhalif olarak yükselen Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül önderliğinde ortaya çıkan yeni parti, Adalet ve Kalkınma Partisi, tek parti olarak iktidara gelmiştir. 363 milletvekili ile parlamentoda yer alan Adalet ve Kalkınma Partisi’ne karşı ana muhalefet edecek olan parti olarak da Cumhuriyet Halk Partisi’nin çıktığı görülmektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.1.2020). Bu dönem Türk siyasal hayatında ilk kez seçimle iktidara gelen bir partinin bütün inisiyatife sahip olması ve bunu üst üste yapılan seçimlerde devam ettirmesi sebebiyle ayrıca ele alınmaktadır. Avrupa Birliği sürecinin de yine bu dönem öne çekilen hususlardan olduğu da bilinmektedir. 2002 yılında yapılan Anayasa değişikliği Recep Tayyip

Erdoğan'ın başbakan olmasının önündeki anayasal engeli kaldırılmıştır (Ülgen Adadağ, 2017: 103). Böylece tek başına iktidarını uzun bir süre devam ettirecek olan Adalet ve Kalkınma Partisi, siyasal alana Erdoğan liderliğinde kapsayıcı kitle partisine dönüşerek girmiştir.

2002 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinin ardından 2007 yılına gelindiğinde milletvekili genel seçimlerinde parlamentoya Milliyetçi Hareket Partisi'nin de muhalefet partisi olarak girdiği görülmektedir. Seçim sonuçlarına göre Adalet ve Kalkınma Partisi %46,6, Cumhuriyet Halk Partisi %20,9, Milliyetçi Hareket Partisi %14,3 ve bağımsızlar %5,2'lik oy ile parlamentoda temsil hakkını elde etmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.1.2020). Önceki dönem meşruiyetini kazanan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bu dönemde elde ettiği gücü devam ettirme gayretinde olduğu görülmektedir.

2011 yılında Arap isyanlarının dönüştürdüğü dış politika anlayışı ile gerçekleşen seçimde ise sonuçlar Adalet ve Kalkınma Partisi %49,83, Cumhuriyet Halk Partisi %25,98, Milliyetçi Hareket Partisi %13,01, bağımsızlar %6,57'lik oy oranı temsilin üstlenildiğini göstermektedir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.1.2020, Saraçoğlu & Yeşilbağ, 2015: 915). Bu dönemde de parlamento dengesi ve parlamentoda yer alan partiler değişmemiştir.

2015 yılına gelindiğinde ise milletvekili genel seçimleri 6 ay içerisinde tekrarlanmıştır. Haziran ayında yapılan ilk milletvekili genel seçimlerinde sandalye dağılımı Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Halkların Demokratik Partisi arasında gerçekleşmiştir. Buna göre seçim sonuçları Adalet ve Kalkınma Partisi'nin %40,87, Cumhuriyet Halk Partisi'nin %24,95, Milliyetçi Hareket Partisi'nin %16,29 ve Halkların Demokratik Partisi'nin %13,12'lik oy aldığını göstermektedir. Ancak yaşanan hükümet krizi ile hükümetin kurulamaması, şiddet olaylarının da etkisiyle Kasım ayında yeniden seçim kararı alınmıştır. Bu sefer Adalet ve Kalkınma Partisi %49,50, Cumhuriyet Halk Partisi %25,32, Milliyetçi Hareket Partisi %11,90, Halkların Demokratik Partisi %10,76'lık oy almıştır. (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.1.2020) Bu seçimde parlamentoda yer alan Halkların Demokratik Partisi'nin Kürt etnik kimliğini temsil

eden etnik partilerin güncel temsili olduğu bilinmektedir. Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde Anayasa Mahkemesi'nin bu partilerin kapatılması noktasında 1990 yılında kurulan ilk Kürt etnik temelli parti Halkın Emek Partisi'nden beri aynı çizgide devam ettiği de söylenilebilir. (Özbudun, 2010: 123)

2018 yılında yapılan son milletvekili genel seçimlerinde dönemin siyasi partilerine yeni bir partinin eklendiği görülmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin iç muhalefetinden doğan İyi Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Saadet Partisi ile kurduğu ittifak ile parlamentoda 43 milletvekili ile temsil hakkını kazanmıştır.

Siyasal partilerin 2000 yılı sonrasında katıldığı genel seçimlerde parlamentoya girmeye hak kazandığı durumda milletvekili dağılımları aşağıdaki tabloda⁵⁰ detaylı olarak görülmektedir.

3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: %10 Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	363	%34,3
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	178	%19,4
Bağımsız	9	%1
22 Temmuz 2007 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: %10 Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	341	%46,6
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	112	%20,9
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	71	%14,3

⁵⁰ Yüksek Seçim Kurulu'ndan alınan veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler için: <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>. Erişim Tarihi: 11.02.2020.

Bağımsız	26	%5,2
12 Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: %10 Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	327	%49,83
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	135	%25,98
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	53	%13,01
Bağımsız	35	%6,57
7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: %10 Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	258	%40,87
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	132	%24,95
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	80	%16,29
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	80	%13,12
1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		
Seçim sistemi: %10 Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	317	%49,5
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	134	%25,32
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	40	%11,90
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	59	%10,76
24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları		

Seçim sistemi: %10 lke Barajlı d'Hondt Sistemi & İttifak		
Parlamentoya Giren Parti	Milletvekili Sayısı	Oy Oranı
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	295	%42,56
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	146	%22,65
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	49	%11,10
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	67	%11,70
İyi Parti	43	%9,96
Saadet Partisi (SP)	3	%1,34

Tablo 5 1: 2000'den Bugüne Milletvekili Genel Seçimlerinde Sistem, Parlamentoya Giren Siyasal Partiler, Milletvekili Sayıları, Oy Oranları.

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/>, 29.11.2019, TÜİK,2012: "Milletvekili Seçimleri 1923-2011", Ankara, TÜİK Yayınları. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dönemin başlangıcı itibariyle parlamentoya bakıldığında 2000 öncesi dönemde parlamentoda ve siyasal alanda söz sahibi olan partilerden klasik merkez sağ partilerinin, solun temsilini 2000li yıllara dek üstlenen partilerin başarısız olduğu görülmektedir (Börkoğlu, 2019: 184). Bu başarısızlıkların karşısında ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarı ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefet partisi olarak temsil hakkını elde etmesi siyasal alanda yeni dengeleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemin bir diğer kaybedeninin de milliyetçi muhafazakâr kesimin temsilcisi Milliyetçi Hareket Partisi'dir. Parlamentodaki bu durum 2015 seçimlerine kadar değişiklik göstermemiştir. 2015 yılında yapılan seçimlerin ise bu dönem için önemi büyüktür.

2015 yılında yapılan seçimleri Adalet ve Kalkınma Partisi'nin %10'a yakın kayıp yaşaması ve seçim sonuçlarına göre etnik temelli Halkların Demokratik Partisi'nin 80 milletvekili ile temsil hakkını elde etmesi ile öne çıkmaktadır. 2003 yılından beri devam eden Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının oy kaybı, Milliyetçi Hareket Partisi'nin de oylarındaki artışı ile parlamentodaki dengelerin değişmesi gündeme

gelmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin bu oy artışı iktidar partisinin başlattığı Kürt açılımının terör örgütüne taviz şeklinde yorumlamasına bağlanmaktadır. Seçimler sonrasında hükümetin kurulamaması, terör saldırılarının da etkisiyle 2015 yılı Kasım ayında milletvekili genel seçimlerinin tekrarlandığı görülmüştür. (Börklüoğlu, 2019: 202) Bu seçimlerin ardından gerçekleşen son genel seçimlerde de siyasal alan çeşitliliğini artırmıştır. Değişen hükümet sistemi ile %10'luk barajın düşürülmesi veya kaldırılması yerine seçim ittifakları gündeme gelmiştir (İba, 2019: 77).

Partilerin ittifak kurarak seçimlere girmesinin ilk uygulaması da 2018 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde gerçekleşmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin iktidar partisinin yanında saf tutarak Cumhur ittifakı adıyla seçime girdiği görülmektedir. Bu dönemde Milliyetçi Hareket Partisi'nde yaşanan iç muhalefetin örgütlenmesi ile ortaya çıkan İyi Parti'nin de Cumhuriyet Halk Partisi ve Saadet Partisi ile Millet ittifakı olarak seçimlere girmesi gündeme gelmiştir. Parlamentoda temsil hakkını elde eden partilerin sayısının artmasıyla siyasal alanın dönüşümü yeniden başlamıştır. Bu partileri ele alarak dönemi farklı bir açıdan incelemek yerinde olacaktır.

5.3. 2000'DEN BUGÜNE TÜRK SİYASAL PARTİLERİNİN TİPOLOJİLEŞTİRİLMESİ

2000 sonrası parlamentoda temsil görevini üstlenen partiler Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), İyi Parti, Saadet Partisi (SP) şeklinde sıralanabilir. Bu partileri organizasyonel yapı (kurucu unsur/ekip, örgütlenme yapısı, sivil toplum/toplum bağı, kapanış gerekçesi alt unsurlarına bakılarak), program hedefleri/ideolojik yapı (partinin tarihsel amacı/ hedefi/ hedef kitlesi alt unsurlarına bakılarak) ve son olarak çoğulcu/hegemonik yapı (partide disiplin kurallarının varlığı/etkisi, partide lider algısı/liderin seçilme usulü, parti içi demokrasi göstergeleri, partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü & partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü alt unsurlarına bakılarak) kriterlerine göre incelemeye Adalet ve Kalkınma Partisi'nden başlamak yerinde olacaktır. Ancak bu dönem partilerine ilişkin tipoloji çalışmasına geçmeden dönemin ve dönem partilerinin hali hazırda siyasal alanda olmalarından ötürü dönemi sonlanmış partiler için kesin bir değerlendirme

yapmak ve sınıflandırmak yerine tipolojik eğilimlerine bir bakış sunmak olarak düşünmek daha anlamlı olacaktır. Aksi takdirde içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerle dönüşen parti örgütlenmelerini durağan bir sistem parçası olarak kabul etme hatasına düşmek kaçınılmazdır.

5.3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi

2000li yılların hemen başında Fazilet Partisi'nde ortaya çıkan "yenilikçi" iç muhalefetin bir yansıması olarak genel başkanlığa aday olarak Abdullah Gül'ü "geleneği"lerin adayı Recai Kutan'ın karşısına çıkarmalarının ardından Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin kuruluş sürecine giden ilk adım atılmıştır. "Yenilikçiler"den Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde Alaattin Büyükkaya, Ali Babacan, Ayşe Böhürler, Binali Yıldırım, Halil Ürün, Burhan Kuzu, Güldal Akşit, Haluk İpek gibi isimlerle 14.08.2001 tarihinde yeni parti kurulmuştur (Kurucu Üyeler, <https://www.akparti.org.tr/>, 03.02.2020, Kaynar, 2007: 335). Kapatılan Fazilet Partisi'nden de 53 Milletvekili Recep Tayyip Erdoğan tarafından kurulan yeni partiye geçmiştir (Yücel, 2006: 152). 2002 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 363 milletvekili, 2007 yılı milletvekili genel seçimlerinde 341 milletvekili, 2011'de 327, 2015 yılı Haziran ayında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 258, 2015 yılı Kasım ayında hükümetin kurulamaması sebebiyle tekrar yapılan seçimlerde 317 ve 2018 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 295 milletvekili ile parlamentoda birinci parti olarak temsil edilmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 25.12.2019).

Parti örgütlenmesi öncülü olan Fazilet Partisi gibi en küçük birimden doğru kurulmaktadır. Bu doğrultuda Parti tüzüğünde yer alan örgütlenme Belde Teşkilatı, İlçe Teşkilatı, İl Teşkilatı, Genel Merkez Teşkilatı, Yan Kuruluşlar (Kadın Kolları, Gençlik Kolları), Gruplar (TBMM Parti Grubu, İl Genel Meclisi Grupları, Belediye Meclisi Grupları), Mahalle, Köy, Sandık Bölgesi ve Seçim Bölgesi Temsilci ve Kurulları, Yurt Dışı Temsilcilikler şeklindedir (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2001: 1-2, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2002: 2-3, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2003: 4-5, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2006: 4-5, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2019: 6-7). Parti sivil toplum bağını dini örgütlenmeler, Mazlumder, İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı gibi İslami eğilimli dernek ve vakıflar üzerinden kurmuş, parti örgütlenmesindeki yapılanmayı İslami eğilimli sivil toplum

örgütleri ile desteklemiştir (Sarkissian & Özler, 2012, Şahin & Akboğa, 2019: 411). Parti’de Refah ve Fazilet Partisi örneklerinde de etkin bir biçimde kullanılan kadın aktivistlerin “yüz yüze” politikası Adalet ve Kalkınma Partisi’nin de en önemli toplum bağlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağı yoksul kesimlere parti tarafından yapılan yardımlar, sosyal problemlere yönelik hamleleri ile destekleyen Parti’nin “sosyal demokrat parti rolü” üstlendiği de savunulmaktadır (Eligür, 2010: 245-246).

Parti amacını,

“...herkesin ve özellikle gençliğin; güven içinde, gelişmiş, kalkınmış, refah düzeyi yüksek, her yönden güvenli bir Türkiye sevdalısı olma ülküsüne bağlı, moral değerlerle bezenmiş bireyler olmalarını önemser. Bu nedenle her düzeyde özgür, bilgi toplumu olma yolunda bilimsel araçlarla ve ilmi düşüncelerle donatılmış bir eğitim-öğretim ve öğrenim anlayışını pratiğe geçirmeyi; içte ve dışta, güçlü duruşun, adaletle mümkün olacağına inanır. Hukukun ‘güç’ten değil, ‘güç’ün hukuktan kaynaklandığı inancı ile her iş ve faaliyette doğrunun ve haklının egemen olmasını önleyici engelleri ortadan kaldırmayı, adil yargılanma hakkı ve hak arama özgürlüğünü bütün unsurları ile gerçekleştirmeyi, ülkemizi, onun sahibi insanlarımız için yaşanılır hale getirmeyi, her halükârda Millet’in Ülkesi ve Devletinin bağımsızlığını ve üniter yapısını koruma...”

şeklinde ifade etmektedir (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzük, 2001: 18-19, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2002: 22, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2003: 23, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2006: 30-32, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2019: 24-25). Parti’nin temel amaçlarını gösteren kısım Parti’nin kabul ettiği değerleri ve amaçlarını sunarken, bu kısım 2017 yılına kadar değişiklik göstermemiştir. 2017 yılında Parti Tüzüğünde amaçlar kısmına “Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet” anlayışını sarsılmaz bir ilke olarak kabul ettiğini belirten bir yeni ilke daha eklendiği görülmektedir (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2019: 25). Adalet ve Kalkınma Partisi öncüllerinden farklı olarak Parti tüzüğünde yer alan amaçlarda herhangi bir biçimde inanç vurgusu yapmamıştır. Ancak Parti’nin programlarına bakıldığında her ne kadar toplumun bütün kesimlerini hedefine alan, çoğulcu bir

söylem kurulmuş olsa da parti programlarını “Allah’ın yardımıyla her şey bizimle daha iyi olacak” imzasıyla bitirilmesi öncülü olan partiler gibi İslami vurguyu yaptığını ancak en aza indirdiğini gösterir niteliktedir (Adalet ve Kalkınma Partisi Programı, 2003: 9) Bunun Parti’nin kuruluş aşaması için gerekli bir kabul olduğu düşünülmektedir (Heper, 2002: 144). Adalet ve Kalkınma Partisi’ni destekleyen seçmenlere bakıldığında Parti ilk döneminde İslami eğilimi yüksek olan, merkez-sağ, aşırı milliyetçi ve hatta kuruluşunun ardından bazı sol seçmenleri bile hedefine almaktadır. Denilebilir ki Parti, kırsal seçmenin önemli bir bölümüne, kentli esnaflara, kentli yoksullara ve yükselişte olan İslami burjuvaziye dayanmaktadır. (Özbudun, 2010: 115-116) Ancak bu kesimlerin oldukça geniş bir kitleyi hedeflediği görülse de zamanla Parti’nin yönetim kadrosunun inanç temelli söylemleri bu kitleyi muhafazakâr, milliyetçi ve kentli yoksul kesime kadar daraltmıştır. Parti son aşamada kendisini muhafazakâr demokrat kesimin sözcüsü olarak kabul etmektedir (Adalet ve Kalkınma Partisi 2023 Siyasi Vizyonu, <http://www.akparti.org.tr/>, 22.03.2020). Öncülü sayılan partilerden farklı olarak başladığı siyasal söylemlerinin giderek muhafazakâr dindar bir kimlik üzerinden kurgulandığı görülmektedir. Bu da Adalet ve Kalkınma Partisi’nin tipolojik olarak dönüşümünün ana unsuru olarak düşünülebilecektir.

Parti’nin çoğulcu/hegemonik yapısına bakıldığında lider hegemonyasını diğer partiler gibi bünyesinde barındırdığı açıktır. Parti’nin kuruculuğunu ve genel başkanlığını üstlenen Recep Tayyip Erdoğan’ın 2014 yılında cumhurbaşkanı olması ile Anayasa’nın 101. Maddesi gereğinde partisi ile ilişkisi kesilmesine rağmen 2017 yılında yapılan Anayasa Değişikliği ile partili Cumhurbaşkanlığı’nın önü açılmıştır (Anayasa, md.101). Bunun ardından 2018 yılında gerçekleştirilen Adalet ve Kalkınma Partisi Olağan Kongresi genel başkanlığa yeniden Recep Tayyip Erdoğan’ı getirerek hegemonik parti vurgusunun altını tekrar çizmiştir. Delege sisteminin varlığı da yine uygulamada parti içi demokrasiyi engelleyen bir sistem olarak parti tüzüklerinde yer almaktadır. Nitekim Parti’nin genel başkan seçim usulü de bu hegemonik yapıyı destekler niteliktedir. “Parti Genel Başkanı, Büyük Kongre’ce gizli oyla seçilir. Ancak aynı kişi; Kurucu Genel Başkanlık hariç, en fazla olağan dört dönem genel başkan seçilebilir” hükmüne göre “Büyük Kongre tarafından gizli oyla ve üye tam sayısının

salt çoğunluğu ile” seçilen genel başkanın 4 dönem üst üste genel başkan olarak kalması ile lider hegemonyasının kaçınılmaz bir son olacağı açıktır (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2002, md.76). Bu maddeye 2012 yılında yapılan Tüzük değişikliğinde “Ancak, ara veren kimseler tekrar aynı göreve seçilebilir.” İfadesi eklenerek Genel Başkanlık için süre uzatımı sağlanmıştır (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2019, md.75). Parti’nin aday belirleme usulü ise “ön Seçim, Teşkilat Yoklaması, Merkez Yoklaması” şeklinde belirlenmektedir. Buna karar verme yetkisi ise merkez organlarındadır (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2002, md.124, Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2019, md.124). Olağanüstü toplantılar için de Siyasi Partiler Kanunu’nu takip eden Adalet ve Kalkınma Partisi Büyük Kongresi “Genel Başkan’ın veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun yahut büyük kongre delegelerinin en az beşte birinin yazılı talebi üzerine olağanüstü toplantıya” çağırılmaktadır (Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2002-2019, md.70). Kanun’a göre iç örgütlenme kuran Adalet ve Kalkınma Partisi yaptığı eklemeler ile hegemonik eğilimini artırmıştır.

Bu bilgiler ışığında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine yakın bir profil ortaya koyduğu söylenilebilir. Ancak bu durumun partinin ilk seçim dönemi sonrasında kapsayıcı hedef kitlesini daralttığını bilindiğinden tipolojik olarak sınırlı kitle hedefli hegemonik parti eğilimi partinin kuruluş aşamasından sonraki dönemi için daha uygun bir sınıflandırmadır. Partinin kurucu elitlerinin İslami eğilimli Fazilet Partisi’nden ayrılan iç muhalefet olması inanç temelli parti tipolojisini akla getirirse de öncülü olan partilerde görüldüğü keskinlikte bir dini vurgunun temel belgelerinde yer almaması Parti’yi elit temelli olarak sınıflandırmayı daha anlamlı hale getirmektedir.

5.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi

1992 yılında yeniden siyasal alana dahil olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) için 2000li yılları Deniz Baykal liderliğinde karşılamış, 2002 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde ana muhalefet partisi olarak parlamentoda 178 milletvekili ile temsil edilmiştir. 2007 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 112, 2011 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 135, 2015 yılı Haziran ayında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 132, 2015 yılı Kasım ayında yeniden yapılan

milletvekili genel seçimlerinde 134 ve son olarak 2018 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 146 milletvekili ile parlamentoda yer almıştır (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 22.10.2019). Parti 2018 yılında yapılan genel seçimlere ittifak ile girmiştir. İttifak'ın diğer üyelerinin Milliyetçi Hareket Partisi'nden iç muhalefetin yeni partisi İyi Parti ve İslami eğilimin temsilcisi Saadet Partisi olmuştur. Bu ittifak Cumhuriyet Halk Partisi'nin hedef kitlesinde de değişiklik yaratmıştır ve kapsayıcı bir hedef kitle algısı partinin son dönemine yansımıştır. 2010 yılında yaşadığı lider değişikliği ile beraber parti örgütlenmesinde ve Parti'nin amacında değişikliklerin olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi örgütlenmesi 2012 yılında yapılan değişikliğe göre merkez organları, il örgütleri, ilçe örgütleri, parti grupları, kadın kolları ve gençlik kolları şeklindedir (CHP Tüzük, 2012: 29). Bu değişiklikle kadın kolları ve gençlik kolları ayrı ayrı örgüt şemasına dahil edilmiştir. Parti'nin sivil toplum bağı başta Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği olmak üzere çeşitli dernek ve vakıflarca kurulmaya devam edilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin amacına bakıldığında 2012 yılında burada da birtakım değişiklikler söz konusudur.

Parti'nin amacını,

“...İnsan haklarına ve hukukun üstünlüğüne, laik, çağdaş, katılımcı ve çoğulcu demokrasiye dayanan hakça bir düzen oluşturmak. Ülkenin güvenliğini ve bütünlüğünü, ulusal birliği, ekonomik ve siyasal bağımsızlığı, yurtdışı ve dünyada barışı koruyup güçlendirmek. Kuvvetler ayrılığına, bağımsız ve tarafsız yargıya dayanan bir hukuk devleti düzenini gerçekleştirmek. Bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını sağlamak, özgür bireyler arasında toplumsal dayanışmayı ve iş birliğini geliştirmek. Her bireyin kendi kişiliğini ve potansiyelini geliştirmesinin önündeki engelleri kaldırmak, Her türlü ayrımcılığa ve dışlanmaya karşı mücadele etmek ve bu tür işlemlere maruz kalan kişilerle dayanışma halinde olmak, Bireylerin kültürel farklılıklarının zenginlik olduğunu göz önünde tutarak ve koruyarak bir arada yaşayabilecekleri ortamı ve koşulları sağlamak, Yoksulluk ve açlıkla hak temelinde mücadele etmek, tam istihdam hedefine ulaşmak. Sürdürülebilir ve dengeli kalkınmayı, insanca ve hakça bölüşmeyi ve toplumsal dayanışmayı sağlamak. Halkın

mutluluğunu, gönencini ve yönetime katılma olanağını arttırmak. Haklardan ve özgürlüklerden eşit olarak yararlanılmasını sağlamak. Cinsiyet eşitliğinin toplumsal yaşamın her alanında uygulanmasını sağlamak, kadına karşı her türlü şiddeti önlemek. Gençlere; bilime, teknolojiye, gelişmeye, yeniliğe ve değişime açık, özgür ve eleştirel düşünceye sahip, demokrasi ve insan haklarına saygılı bir toplumun bireyleri olmalarını sağlayacak bir eğitim vermek. Çocukların birey olarak haklara sahip olduğunu göz önünde tutarak haklarını korumak ve uygulanmasını sağlamak, çocuklara yönelik her türlü şiddet ve istismarı önlemek. Engellilerin toplumsal yaşama katılımını sağlayacak önlemleri almak, her engelli bireyin farklı gereksinimleri olduğunu göz önünde tutmak, Tüm emekçilerin örgütlenme, toplu sözleşme, grev haklarının tanınmasını sağlamak, insanca çalışma koşullarını güvence altına almak. Bilimin, sanatın, kültürün gelişmesini sağlayacak özgür ortamı yaratmak. Doğayı, çevreyi ve hayvan haklarını korumak. Emperyalizmin, sömürünün ve sömürgeciliğe yönelik her türlü uygulamanın önlenmesi için mücadele etmek ve tüm insanlığın esenliğine ve özgürlüğüne katkıda bulunmak”

şeklinde değiştirdiği görülmektedir (CHP Tüzük, 2012: 8-10). Partinin son tüzüğü daha farklı bir amaç kaleme almaktadır. 2018 yılında kabul edilen Parti tüzüğünde parti amacı daha geniş ve detaylı ifade edilerek

“...ilkeleri ve değerleri doğrultusunda, özgürlükçü, eşitlikçi, katılımcı, kuvvetler ayrılığını ve hukukun üstünlüğünü esas alan, çağdaş laik ve çoğulcu bir demokrasi içerisinde; Ülkenin birliğini ve bağımsızlığını, yurttaşların güvenliğini “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesi doğrultusunda koruyup güçlendirmek, Yurttaşların temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını sağlamak; Hakça bir toplum için sosyal adaleti, dayanışmayı ve işbirliğini ,geliştirmek; Örgütlü ve eşitlikçi bir toplum oluşturmak, grev ve toplu sözleşme hakkının tanınmasını sağlamak; Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, gelir dağılımındaki adaletsizliği kaldırmak, her türlü yoksulluk ve yoksunlukla hak temelinde mücadele etmek, tam istihdam hedefine ulaşmak, insan onuruna yaraşır yaşam koşullarını sağlamak, Her türlü sömürüye ve emperyalizme karşı çıkmak; ülkemizin ve yurttaşlarımızın refah ve saygınlığını korumak ve yükseltmek, Her bireyin kendi kişiliğini ve potansiyelini geliştirmesinin önündeki engelleri kaldırmak; Her türlü ayrımcılığa ve dışlanmaya karşı mücadele etmek;

ayrımcılık ve dışlanmayla yüz yüze kalan kişiler ve gruplarla dayanışma içinde olmak; Doğayı, çevreyi ve hayvan haklarını korumak; Cinsiyet eşitliğinin toplumsal yaşamın her alanında uygulanmasını sağlamak, kadına karşı her türlü şiddeti önlemek; Çocukların birey olarak sahip olduğu tüm hakları korumak ve çocuklara yönelik her türlü şiddet ve istismarı önlemek; Gençlerin bilimsel, teknolojik ve kültürel yeniliklere açık; özgür, eleştirel ve demokratik düşünceye sahip yurttaşlar olarak yetişmeleri için gerekli eğitim koşullarını yaratmak; Engellilerin ve dezavantajlı grupların haklarını korumak, toplumsal yaşama katılımını sağlayacak önlemleri almak; Bilimin, sanatın, kültürün gelişmesini sağlayacak özgür ortamı yaratmak; kültürel ve tarihsel mirasın korunması için gerekli duyarlılığı göstermek; Tüm yurttaşlar ve insanlık için, barışı, adaleti ve huzuru tesis etmek”

şeklinde revize edilmiştir (CHP Tüzük, 2018: 9-11). Bu dönüşümü partinin daha kapsayıcı bir kitle hedeflemesi ile eşleştirmek mümkündür. Ancak Parti'nin tüzüğünde “demokratik sol bir parti” olduğunun altını çizmesi bu amaçla tezat yaratmaktadır (CHP Tüzük, 2018: 9).

Parti'nin hegemonik yapısına ilişkin önceki döneme kıyasla bir farklılık görünmemektedir. TBMM üyeliği için adayların belirlenmesine ilişkin düzenlemeyi gösteren Tüzük maddesinde “önseçim ve aday yoklamasının öncelikli yöntem olduğu” belirtilmiştir (CHP Tüzüğü 2018, md.52). 2012 yılında yapılan tüzük değişikliği ile olağanüstü kongre usulü de zorlaştırılarak “Üst yönetim biriminin kararıyla ya da kongre üyelerinin tam sayısının beşte birinin, on beş günlük süre içinde noterden onaylı imzalarıyla yaptıkları başvurular üzerine” olağanüstü toplantıya gidilmesine ilişkin düzenlemenin değiştiği görülmektedir (CHP Tüzüğü, 2012, md.49, CHP tüzüğü, 2018, md.43). Yapılan değişikliğin Parti'nin hegemonik eğilimini artıran bir düzenleme olduğu açıktır.

Bu doğrultuda 2000 sonrası döneme bakıldığında Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2012'ye kadar elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipine denk düşerken, 2012 sonrasında özellikle kurduğu ittifakların da etkisiyle elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik parti tipolojine eğiliminin arttığını söylemek mümkündür.

5.3.3. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 1993 yılında yaşadığı isim dönüşümü ile siyaset alanında varlığını devam ettirmiş, ancak 2000li yılların başında yaşanan ekonomik kriz sonrasında yapılan erken genel seçimlerde parlamentoda 2007 yılına kadar yer bulamamıştır. 2007 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 71, 2011 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 53, 2015 yılı Haziran ayında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 80, 2015 yılı Kasım ayında yeniden yapılan milletvekili genel seçimlerinde 40 ve son olarak 2018 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 49 milletvekili ile parlamentoda yer almıştır (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 22.10.2019). Milliyetçi Hareket Partisi'nin son seçim döneminde Adalet ve Kalkınma Partisi ile ittifak yapması, Parti'yi merkez sağda birleşme algısı ile karşı karşıya bırakmıştır.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin örgütlenme yapısına bakıldığında 2000 yılında Kadın Kolları, Gençlik Kolları, Yurt Dışı Temsilcilikler de teşkilat yapısına eklenmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 2000: 16, Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 2009: 34). Parti'nin sivil toplumla bağımlı Türk Ocakları gibi milliyetçi örgütlenmeler üzerinden kuran Parti, kurduğu Alptürk TV üzerinden de Parti'ye ilişkin akışı aktarmaktadır (MHP Medya, www.mhp.org.tr, 01.02.2020). Parti'nin amacına bakıldığında 2009 yılında yayınlanan tüzükteki amacın önceki Tüzükte yer alandan farklılaşan taraflarının olduğu görülmektedir.

Tüzüğe göre Parti'nin amacı,

“...Meşruiyeti milli irade olan, insan odaklı, seviyeli, ilkeli, dürüst bir siyaset anlayışı ile adaleti ve hakkaniyeti esas alan bir yönetim anlayışını tesis etmek; toplumsal barış ve huzuru hâkim kılmak; Yüce Türk Milletinin milli ve manevi değerleri ile tarihi ve kültürel zenginliklerine sahip çıkmak; Devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, hak ve menfaatlerini korumak; İnançlı, yüksek ahlaklı ve çağın gerektirdiği niteliklere sahip nesiller yetiştirmek; Temel insan hak ve hürriyetlerini geliştirmek, hukukun üstünlüğünü hâkim kılmak, demokratik standartları yükseltmek; Hürriyet, adalet, hakkaniyet ve fırsat eşitliğini esas alan, milli, insani ve ahlaki değerlerin ön plana çıktığı siyasi ve toplumsal düzen ile kültürel iklimi tesis etmek;

Kardeşlik hukukunu ve dayanışma kültürünü geliştirmek, milli birlik ve bütünlüğü tesis etmek; Türk milletinin maddi ve manevi gelişmesi önündeki engelleri kaldırmak; dengeli ve adaletli bölüşüm sistemine dayanan bir gelir dağılımı oluşturmak; Yatırım ve istihdam kapasitesi yüksek, ileri teknolojiyi ve teşebbüs hürriyetini esas alan, uluslar arası rekabet gücüne sahip sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirecek bir ekonomi tesis etmek; Barış, mutluluk ve adaletin hâkim olduğu bir Dünya nizamının tesisinde ülkemizin söz sahibi olmasını sağlamak suretiyle milletimizi çağın kudretli, itibarlı ve önder toplumlarından biri yapmak ve tarih sahnesinde ebedi kılmak”

şeklindedir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzük, 2009: 15-16). Parti'nin yenilenen amacında “milli irade” vurgusu yapılarak, 2000 yılından beri Parti amacında yer alan “inançlı nesiller” in bu Tüzükte de altı çizilmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi, milliyetçi kimliğe yönelik söyleminde devam ederken inanç unsurunun altının yeniden çizilmesi son seçimlerde karşımıza çıkan Cumhur İttifakı'nın alt yapısının oluşturulduğunu düşündürmektedir.

Son değişken olan çoğulcu/hegemonik yapı kriterine bakıldığında ise Partideki hegemonik yapının devam ettiği görülmektedir. Parti'nin genel başkanlık seçim usulünde önceki döneme göre bir fark görülmemekte ve “üye tam sayısının salt çoğunluğu” ile seçilmesi usulü devam etmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü 2009, md.46). Aday belirleme usulünde de değişikliğe rastlanmamaktadır. Buna göre “Kontenjan adaylığı, Merkez yoklaması, Teşkilât yoklaması (il ve ilçe için geçerli yoklama), ön seçim usullerinden birisi birkaçı veya tamamının” kullanılması aday tespitinde aynıdır (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü, 2009, md.89). Son olarak olağanüstü toplanma için “Genel Başkan ve Merkez Yönetim Kurulunca gerek görülen hâllerde veya Büyük Kongre delegelerinin en az beşte birinin imzaları ile birlikte noterce onaylı yazılı talebi üzerine” hükmü ile hegemonik yapının devamı sağlanmaktadır (Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü, 2009, md.63).

Bu veriler ışığında Milliyetçi Hareket Partisi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisindeki eğilimini bu dönemde de devam ettirmektedir.

5.3.4. Halkların Demokratik Partisi

Etnik temelli partiler Türk siyasal hayatında 1990 yılından beri Kürt etnik kimliğini temsil etmek üzere varlığını ortaya koymuş olup, Halkların Demokratik Partisi (HDP)⁵¹ de bu temsil talebinin parlamentoya yansımış en net hali olarak karşımıza çıkmaktadır. 78'liler Girişimi, Demokratik Alevi Derneği, Demokratik Çerkes Kongresi, Halkların Köprüsü, Demokratik Hukukçular Platformu, Demokratik İslam Kongresi (DİK), Devrimci Parti (DP), Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DSİP), Engelliler Derneği, Ezilenlerin Hukuk Bürosu, Ezilenlerin Sosyalist Partisi (ESP), Gökkuşluğu Kadın Derneği, İstanbul LGBTİ, İşçi Sözü, İşçilerin Sesi, Kaos GL, Emek Partisi (EMEP) gibi örgütlenmelerin bir araya gelmesiyle oluşan Halkların Demokratik Kongresi'nin siyasal parti olarak temsil edilmesi kararının ardından 2012 yılında Parti'nin Yavuz Önen ve Fatma Gök öncülüğünde kurulduğu bilinmektedir (Halkların Demokratik Kongresi Bileşenleri, www.halklarindemokratikkongresi.net, 2.1.2020). Bilindiği üzere 2015 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 80, 2015 yılı Kasım ayı seçimlerinde 59, 2018 yılında yapılan son milletvekili seçimlerinde ise 67 milletvekili ile parlamentoda temsil hakkını elde etmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 7.12.2019).

Halkların Demokratik Partisi'nin örgütlenmesi İl ve İlçe Kongreleri, İl ve ilçe başkan ve eş başkanları, il ve ilçe yönetim kurulları, Belde Örgütleri, İl Kadın Meclisi, İl Gençlik Meclisi, İl Disiplin Kurulu ve Yurtdışı Temsilcilikler şeklindedir (Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü, 2014, md.12). Parti'nin sivil toplum bağı yukarıda sıralanan Kongre bileşenleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Buna ek olarak sivil inisiyatifler, etnik temelli veya dezavantajlı toplum gruplarına yönelik örgütlenmeler üzerinden de sivil toplum bağı kurulmaktadır.

Parti'nin amacına bakıldığında

“mevcut anti-demokratik siyasal sisteme karşı, halklardan, ezilenlerden, yok sayılanlardan, doğadan, hayvan haklarından, emekten, özgürlükten, eşitlikten, barıştan

---

⁵¹ Halkların Demokratik Partisi'nin öncülleri Halkın Emek Partisi (HEP), Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) olarak sıralanabilir (Börklüoğlu, 2019: 153-155).

ve adaletten yana olanların demokratik bir siyasal düzen ve insanca bir yaşam için ortak mücadeleyi örgütlemeleri gerektiğinin bilinciyle demokratik halk iktidarını hedeflemeyi, Türkiye’de yaşayan tüm halkların eşit haklara dayalı demokratik temelli siyasal hak taleplerinin tanınması; başta anadilinde eğitim hakkının tanınması gelmek üzere kimlik ve kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi yönünde gerekli mücadeleyi yürütmeyi; dışlanan ve ayrımcılığa maruz kalan tüm inanç topluluklarının ve inanmayanların düşünce, ifade, vicdan ve ibadet özgürlüklerinin eşit vatandaşlık hakları temelinde çözüme kavuşturulması için mücadele etmeyi; kapitalizme ve emek sömürüsüne karşı tüm işçilerin, emekçilerin, yoksul köylüler ile tüm çalışanların onurlu, adil, güvenceli, güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına ve sosyal güvenliğe sahip olma hakkını savunmak; siyaset yapma, siyasal ve sendikal örgütlenme özgürlüğü önündeki tüm yasal ve fiili engelleri kaldırmak için mücadele geliştirmeyi; yoksulluğa itilen köylüler, küçük esnaf, emekliler, yaşlılar ve işsizler gibi toplumsal kesimlerin ortak mücadelesini geliştirmeyi; emperyalizmin dünya halkları üzerindeki egemenlik politikalarına; ekonomik, siyasi ve askeri anlaşmalarına, kurumlarına; sömürgeciliğe ve işgallere, askeri üslerine karşı mücadele etmeyi; bölge ve dünya halklarıyla enternasyonalist dayanışmayı geliştirmeyi; siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamın her alanında cinsiyetler arası eşitsizliğe karşı çıkarak, erkek egemen sistemin ve kadınlara yönelik şiddetin ortadan kaldırılması için mücadele etmeyi; gençliği, tekçi, milliyetçi, ayrımcı, cinsiyetçi eğitim sistemine ve eşitsizliği derinleştiren sınav sistemine terk eden; işsizliğe ve ucuz işgücü sömürüsüne mahkûm kılan politikalara karşı, siyasete aktif katılımlarının ve temsiliyetlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılması, herkese parasız, eşit, demokratik, bilimsel ve anadilinde eğitimin sağlanması konusunda mücadele etmeyi; çocukları ilgilendiren bütün işlem ve faaliyetlerde, çocuğun hakları ve yararının temel alınması gerektiği yaklaşımıyla, çocukların şiddet, ihmal, suiistimal, her türlü istismar, kötü muamele ve ayrımcılıktan korunması, başta eğitim ve sağlık olmak üzere tüm kamu hizmetlerinden eşit ve parasız bir biçimde yararlanması için mücadele vermeyi; lezbiyen, gey, biseksüel ve trans bireylerin heteroseksizmden kaynaklanan kamusal ve toplumsal yaşamda mâruz kaldıkları şiddet, dışlanma, ayrımcılık, nefret suçu ve söylemlerine karşı mücadele geliştirmeyi; engellilerin kamusal ve toplumsal yaşama eşit koşullarda katılım sağlayabilmeleri için, ayrımcı uygulamalara ve engellerinden kaynaklanan sorunlarına

karşı çözüm üretilmesi yönünde mücadele geliştirmeyi; çözümsüzlüğe terk edilen Kürt sorununda kalıcı bir barışın sağlanması ve Kürt halkının tüm sorunlarının kolektif haklar kapsamında demokratik çözüme kavuşturulması için mücadele vermeyi; ulusların özgür ve demokratik birliği ilkesi çerçevesinde, demokratik özerklik dahil olmak üzere halkların ihtiyaç duyduğu çeşitli yönetim biçimlerinin tartışılması, hayata geçirilmesi ve kendi kaderlerini tayin hakkı için mücadeleyi geliştirmeyi; militarizme ve siyasi iktidarların bu doğrultudaki politikalarına karşı, barış ve halkların kardeşliği temelinde politikalar savunmayı, zorunlu askerliğin kaldırılması ve vicdani ret hakkının tanınması için mücadele vermeyi; kapitalizmin doğayı, doğal varlıkları ve yaşamı metalaştırarak sömürmesine, yaşam alanlarını yok etmesine karşı, doğanın, insanın, hayvanların ve tüm canlıların yaşam haklarının güvence altına alınması için mücadele yürütmeyi; yurtdışında göçmen ve mülteciler arasında eşit sosyal ve siyasal haklar talebi temelinde mücadeleyi geliştirmeyi, ırkçı ve ayrımcı politikalara karşı mücadele örgütlemeyi, göçmen ve mültecilerin buldukları ülkelerdeki işçi ve emekçilerle ortak mücadeleyi hayata geçirmeyi; yurtdışındaki güçlerini meclisler temelinde ve kendi özgün örgütlenme yöntemlerini geliştirme yönünde seferber etme” şeklinde amacın açıklandığı görülmektedir (Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü, 2014, md.2). Parti’nin hedef kitlesinin Parti amacına göre Kürt kökenli vatandaşlar başta olmak üzere, Güneydoğu bölgesindeki aşiretler ve toprak sahipleri, gençler, mavi yakalılar, toplumun dezavantajlı gruplarından oluştuğu anlaşılmaktadır (Özbudun, 2010: 123, Güney, 2002: 127). Bu durum görüntü olarak kapsayıcı bir kitle hedefi izlenimi yaratsa da siyasal alanda öncül partilerinin de etkisiyle Halkların Demokratik Partisi’nin sınırlı kitle hedefine takılı kaldığı görülmektedir. Böylece marjinal veya etnik temel vurgusu ağır basan bir hedef kitle ile sınırlı kalmıştır.

Halkların Demokratik Partisi’nde hegemonik/çoğulcu yapı değişkenine bakıldığında Parti’nin çoğulcu bir yapı inşa etme gayreti göze çarpmaktadır. Parti kendisini tanımlarken “bütün halkların ve inanç topluluklarının, kadınların, işçilerin, emekçilerin, köylülerin, gençlerin, işsizlerin, emeklilerin, engellilerin, LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans) bireylerin, göçmenlerin, yaşam alanları tahrip edilenler” için Parti’nin söylem oluşturduğunu belirtmesinden de hedef kitlesi vurgulanmaktadır (Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü, 2014, md1). Parti,

çoğulcu/hegemonik parti eğilimine bakıldığında ise çoğulcu bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle eş başkanlık sistemi ile parti içi demokrasinin temeli olarak partinin bütün teşkilatlanmasında kullanılmaktadır (Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü, 2014). Parti eş genel başkanların seçilme usulünde Kanun'un izlenerek "Kongre'de delege tam sayısının salt çoğunluğu ile" seçilme hükmüne bağlanmaktadır (Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü, 2014, md.16). Partinin aday belirleme usulü ise "üye ya da delegelerin oy kullanacağı ön seçimle veya merkez yoklaması ile belirlenir" hükmüne göre yürütülmektedir (Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü, 2014, md.48). Burada merkez yoklamasına da yer verilmesi Parti'yi hegemonik bir yapıya yaklaştırmaktadır. Son olarak olağanüstü toplantılar için "Eş genel başkanlar, Parti Meclisi ya da Genel Kongre delegelerinin beşte birinin yazılı isteği" hükmü ile düzenleme Siyasi Partiler Kanunu'na göre yapılmıştır (HDP Tüzüğü, 2014, md.15). Parti, eş başkanlık sistemi ile lider hegemonyasının yine bu sistemle kurulmasının önüne geçmek amaçlanmaktadır. Ancak diğer yandan aday belirleme usullerinde merkez yoklamasının bulunması hegemonik yapının oluşması için bir açık olarak değerlendirilebilecektir.

Parti genel yapısının iç demokrasiyi destekleyen tutumu partiyi etnik temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu parti tipolojisine yaklaştırmaktadır. Etnik temel daha önce de belirtildiği gibi elit temelin belirli bir gruba mensup olması sebebiyle daha özelleştirilmiş bir sınıflandırmadır. Hedef kitlesinin sınırlı kalmasının ana nedeni ise Parti'nin terör örgütü bağlantısı ve bunun seçimde yarattığı algıdır.

5.3.5. İyi Parti

İyi Parti, Milliyetçi Hareket Partisi'nde seçim başarısızlıkları ve politika yapım süreçlerinde izlenen yol sebebiyle doğan iç muhalefet sonucunda partiden ihraç edilen Meral Akşener öncülüğünde 2017 yılında kurulmuştur. 2018 milletvekili genel seçimlerine girebilmesi için Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekili transferi yapılan İyi Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Saadet Partisi ile girdiği Millet İttifakı ile Parlamentoda 43 milletvekili ile temsil hakkını elde etmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 2.03.2020). Parti'nin kurucular kurulunda Abdülkadir Yuvalı, Abdul Ahat Andican, Abdullah İlker Sungur, Ayşe Melda Topyay, Berna Sukas gibi isimler

yer almakta ve bu isimlerin farklı meslek gruplarından olması dikkat çekmektedir (İyi Parti Kurucular Kurulu, www.iyiparti.org.tr, 21.01.2020).

Parti örgütlenmesine bakıldığında İl ve İlçe Teşkilatı, Genel Merkez Teşkilatı, Parti Grubu, Yan Kuruluşlar (Gençlik Kolları, Kadın Kolları), Yardımcı Kurullar (Merkez Danışma ve Yüksek İstişare Kurulu, Parti Müfettişliği, Parti İçi Eğitim Merkezi, Bilim Yüksek Kurulu, Parti İçi Demokrasi ve Siyasi Etik Yüksek Kurulu, İhtisas Grupları), Yurt Dışı Temsilcilikler şeklinde bir teşkilat yapısı görülmektedir (İyi Parti Tüzüğü, 9-10). Parti'nin diğer partilerden farklı olarak cinsiyet kotasını teşkilat yapısının her biriminde uygulanmasına ilişkin madde barındırması parti içi örgütlenmede öne çıkan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (İyi Parti Tüzüğü, m.13).

Amaca gelindiğinde, Parti'nin,

“Türk Milletinin ülkesi ve devleti ile bölünmez bütünlüğünü korumayı; Kurtuluş Savaşımızın eşsiz kahraman başkomutanı, Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk'ün ilke ve inkılâplarını esas almayı; Türkiye Cumhuriyeti'ni milletler topluluğunun bağımsız, egemen, şerefli ve itibarlı bir üyesi olarak etkin bir bölgesel güç ve lider ülke yapmayı; böylece, bölge ve dünya barışına katkıda bulunmayı; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde belirtilen ölçütlerin, bireysel hak ve hürriyetlerin gerçek manasıyla ve evrensel değerler kapsamında uygulanmasını sağlamayı; Milli ve manevi değerlerimizi yaşatmayı, evrensel değerlere katkıda bulunmayı, bilim, sanat, estetik gibi medeni değerleri geliştirmeyi, milli eğitim sistemini nitelik ve nicelik yönünden en ileri seviyeye taşımayı, siyaseti ahlak kuralları çerçevesinde yapmayı, devletin temeli olan adaleti sağlamayı ve bu ilkelerle ülkemizi muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkararak insanların daha mutlu, huzurlu ve özgür yaşamasını temin etmeyi”

amaçladığı görülmektedir (İyi Parti Tüzüğü, 2017: 5). Parti'nin hedef kitlesi Atatürkçülük ve milliyetçilik temelinde görünse de Parti toplumda özellikle gençler üzerinden geniş bir kitleye yönelmektedir.

Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapısına ilişkin lider bazlı bir değerlendirme yapmak için siyasal alandaki varlığı çok yeni olduğundan değerlendirme yapmak

anlamli olmayacağından parti içi demokrasiye verilen önem yalnızca tüzük bazı yapılabilecektir. Buna göre tüzükte örgütlenmede seçilmiş üyeler, liste yöntemleri ön görülmüştür (İyi Parti Tüzüğü, 2017: 20). Genel başkan seçimi Siyasi Partiler Kanunu'na göre "salt çoğunluk" ile yapılırsa da "Her Parti üyesi, Kurultay delegelerinin tam sayısının yirmide birinin yazılı teklifi ile Genel Başkanlığa aday olabilir." Hükmü ile Parti'nin çoğulcu yapısı beslenmiştir (İyi Parti Tüzüğü, 2017, md.42). Aday belirleme usulüne bakıldığında ise Parti Kanun'un ön gördüğü "ön seçim, teşkilat yoklaması (aday yoklaması) ve merkez yoklaması veya merkez adaylığı" usulünü benimsemektedir (İP Tüzüğü, 2017, md.70). Olağanüstü kurultay ise "...Başkan veya Genel İdare Kurulunun gerek görmesi halinde veya kurultay delegelerinin en az beşte birinin noterden onaylı yazılı istemleri üzerine altmış gün içerisinde...Seçimli olağanüstü kurultay, Genel Başkan veya Genel İdare Kurulunun gerek görmesi halinde veya kurultay delegelerinin, en az üçte birinin noterden onaylı yazılı istemleri üzerine" gerçekleştirilmektedir (İyi Parti Tüzüğü, 2017, md.37). Burada seçimli kurultaya ilişkin hükmün yer alması Parti için çoğulcu eğilimin altını çizmektedir.

Parti'nin kurucu ekibinin Milliyetçi Hareket Partisi'nden ihraç edilenler tarafından şekillendirilmesi elit temelli partiyi işaret ederken, kurucular kurulunda ev kadınlarından iş insanlarına geniş bir ekibi barındırması kuruluşu tabana yayma ve elit vurgusunu silikleştirme hamlesi olarak değerlendirilebilir. Kapsayıcı kitle hedefli bir eğilim görülmekle birlikte Parti'ye ilişkin hegemonik/çoğulcu değerlendirmesi yapmak Parti'nin siyasal alanda varlığının oldukça yeni olmasından ötürü mümkün değildir.

5.3.6. Saadet Partisi

Saadet Partisi (SP), İslami eğilimli partilerden Fazilet Partisi'nin içinde ürettiği gelenekçi ve yenilikçi ekipten, gelenekçilerin üstlendiği parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Millî görüş çizgisinin devamı niteliğinde Fazilet Partisi'nin kapatılmasından sonra Temmuz 2001'de kurulan Saadet Partisi, Recai Kutan önderliğinde eski Fazilet Partisi milletvekillerinin bağımsız kalması ile Parlamento'da grup kurarak siyasal alana dahil olmuştur (Yücel, 2006: 147). 2002 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde "yenilikçilerden" doğan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle Saadet Partisi 2018 yılında yapılan milletvekili genel

seçimlerine kadar parlamento dışı kalmıştır. 2016 yılında Temel Karamollaoğlu'nun genel başkan seçilmesinin ardından Saadet Partisi'nin birleştirici ve kucaklayıcı bir söyleme döndüğü görölmektedir (Saadet Partisi Genel Başkan, www.saadet.org.tr, 12.03.2019). Nitekim Millî Görüş çizgisinden merkeze gittikçe yaklaşan Parti, 2018 milletvekili genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve İyi Parti ile Millet İttifakı'na katılarak parlamentoda 3 milletvekili ile temsil hakkını elde etmiştir (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr, 12.03.2019).

Saadet Partisi, Merkez Teşkilatı, İl Teşkilatı, İlçe Teşkilatı, Belde Teşkilatı ve Gruplar (TBMM Grubu, İl Genel Meclisi Grubu, Belediye Meclisi Grubu) şeklinde örgütlenmektedir (Saadet Partisi Tüzük, 2002: 8-9). Parti'nin sivil toplum bağını önceki Milli Görüş partileri gibi dini örgütlenmeler (dernekler, vakıflar) üzerinden kurduğu bilinmektedir.

Parti'nin amacı 2002 yılında parti belgelerinde

“Yaşama hakkı ve Güvenlik, Düşünce ve İfade Özgürlüğü, Örgütlenme Hakkı, Din ve Vicdan Özgürlüğü, Laiklik, Demokrasi, Hukukun Egemenliği, Ahlak ve Maneviyat esasları ile Devleti yeniden yapılandırmak; insan hakları ve öğrenim hürriyetinin kamil manada uygulamak; kurumları yerli yerine koyan, şeffaf, esnek ve dinamik bir işleyişi esas alan, yerel yönetimleri güçlendiren, onlara yetki ve sorumluluk yükleyen, her aşamada demokratik denetimi işleyen, millet iradesini öne çıkararak bir reformu gerçekleştirmek; sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak”

şeklinde yer almaktadır (Saadet Partisi Programı, 2002). Parti'nin 2019 yılı amacına bakıldığında ise

“Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki kıstasların, Anayasanın 2. Maddesinde yazılı temel niteliklerin, bireysel hak ve hürriyetlerin gerçek manasıyla ve evrensel esaslara uygun olarak uygulanmasına ve ülkemizin maddi ve manevi kalkınmasının “Önce Ahlak ve Maneviyat” anlayışıyla sağlanmasına gayret gösterir. Millet huzur, saadet ve özgürlüğünü, refah ve itibarını artırmaya gayret eder. Adaletin mülkün temeli olduğu ilkesi doğrultusunda gerçek bir hukuk devletinin oluşmasını hedefler.”

İfadelerine yer verildiği görülmektedir (Saadet Partisi Tüzük, 2019: 1). Saadet Partisi'nin 2019 söylemlerindeki değişme Parti Programına da “Siyaset Anlayışımız: Kutuplaştırıcı Değil, Kucaklayıcı, Ayrıştırıcı Değil, Birleştirici, Kuvveti Değil, Hakkı Üstün Tutan, Siyasi Rantı Değil, Halka Hizmeti Esas Alan” ifadeleri ile yansımaktadır (Saadet Parti Programı, 2019: 6-7). Parti'nin 2002 yılında hedef kitlesi muhafazakâr taban iken, son dönemde daha kapsayıcı bir kitleyi hedef kitle olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

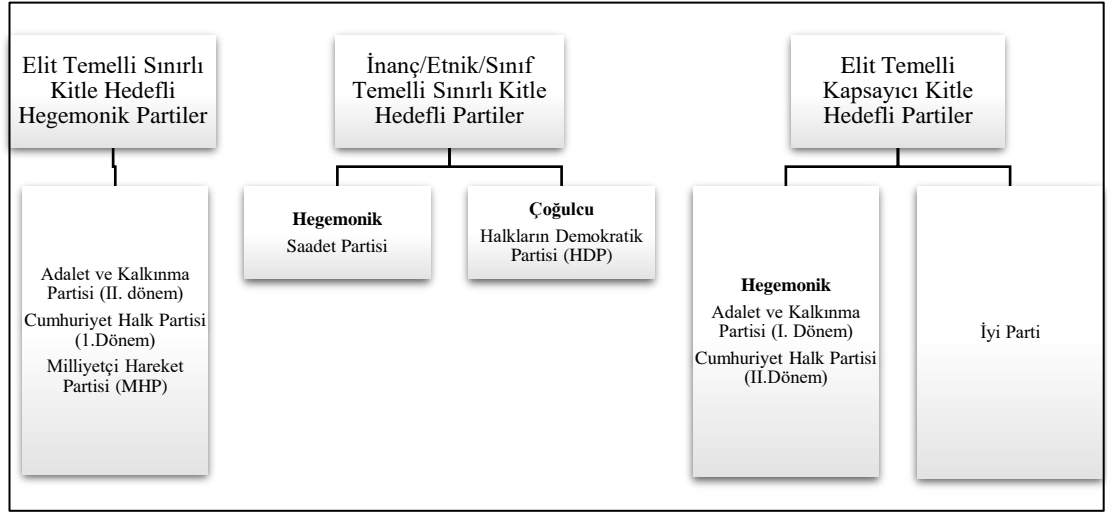
Parti'nin hegemonik/çoğulcu yapısına bakıldığında ise lider hegemonyasının Parti'de işletilemediği karşımıza çıkmaktadır. Genel başkanlara bakıldığında Recai Kutan, Necmettin Erbakan, Numan Kurtulmuş, Mustafa Kamalak gibi isimlerin genel başkan olarak görev yaptığı bilinmektedir. Diğer partilerden farklı olarak çok sayıda genel başkan olan Parti'de uzun soluklu bir lider hegemonyasının kurulması mümkün olmamıştır. Ancak yine de genel başkanlığın aynı kişiler arasında değişim göstermesi hegemonyanın sinyalini vermektedir. Parti'nin genel başkan seçim usulü de Siyasi Partiler Kanunu'nun ön gördüğü şekilde “salt çoğunluk” ile gerçekleştirilmektedir (Saadet Partisi Tüzüğü, 2002, md.21). “Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması” usullerinden birini veya birkaçını uygulayarak aday tespiti yapan Parti'nin olağanüstü toplantı usulü de Kanun'un belirlediği şekildedir (Saadet Partisi Tüzüğü, 2002, md. 12).

Bu veriler ışığında Saadet Partisi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik bir parti olarak tipolojik eğilim göstermektedir. Hedef kitlesini genişletme gayreti kapsayıcı kitle hedefli parti tipolojisine eğilim yaratsa da bunun tam anlamıyla gözlenebilmesi için seçim dönemleri beklenmelidir.

5.4. 2000'DEN BUGÜNE DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

2000 sonrası dönemin parti tipolojilerindeki eğilim büyük oranda değişmemiştir. Bu dönemin dikkat çeken parti tipolojisi partilerin hedef kitlelerini genişletmeleri ile kapsayıcı hedef kitleli partiler önem arz etmektedir. Öyle ki elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik yapısından kurulduğundan beri ayrılmayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin bile son döneminde kapsayıcı parti tipolojisine dönüştüğü görülmektedir. Bunda dönemin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Anavatan Partisi mirası ile devraldığı

kapsayıcı kitle hedefli çıkışının etkisi de düşünülse de özellikle çağın dijitalleşmesi ile kitle iletişiminin sınırlarının yok olması daha büyük bir etken olarak değerlendirilebilecektir. Bu dönem partilerinin de elit temel üzerinden şekillenme formunun ve hegemonik yapının değişmediği açıktır. Yalnızca Halkların Demokratik Partisi'nin ve İyi Parti'nin iç demokrasi için daha detaylı bir tüzük kaleme aldığı söylenilebilecektir. Bu verilere göre 2000 sonrasında siyasal alanda temsili üstlenen partilerin tipolojik sınıflandırması aşağıdaki⁵² şekildedir.

Tablo 5.2: 2000'den Bugüne Türk Siyasal Partilerinin Sınıflandırılması.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2000'den bugüne parlamentoda yer alan siyasal partilerin Gunther & Diamond'ın modelinden çekilen üç ana unsur özelinde değerlendirilmesi ve ortaya konulan model ile sınıflandırılmasına göre parti tipolojilerinin çeşitlendiği görülmektedir. Dönem partilerinin elit temelli yapısının bozulmadığı ancak hedef kitlelerinde ve hegemonik/çoğulcu yapı unsurlarında değişikliklerin gözlemlendiği açıktır. Partilerin bu dönemde kendi içerisinde de tipolojik olarak farklılaştığı bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Adalet ve Kalkınma Partisi'nin elit temelli kapsayıcı

⁵² Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. İyi Parti için hegemonik veya çoğulcu yapı sınıflandırması partinin siyasal alandaki varlığı yeni olduğundan yapılamamıştır. Bu sebeple tabloda elit temelli kapsayıcı kitle hedefli parti altında sınıflandırılmıştır.

kitle hedefli hegemonik parti tipolojisinden sınırlı kitle hedefine dönüşmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi de elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti olarak başladığı dönemi bugüne gelindiğinde kapsayıcı kitle hedefli bir parti olarak devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin elit temelli sınırlı kitle hedefli parti tipolojisini sürdürdüğü, Saadet Partisi'nin ise elit temelindeki dini vurgu sebebiyle elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik yapıda olduğu bilinmektedir. Siyasal alandaki etnik temelli parti temsilini üstlenen Halkların Demokratik Partisi'nin kapsayıcı bir kitle hedeflese de öncül partilerinin de etkisiyle sınırlı kitle hedefli çoğulcu eğilimli bir parti olarak siyasal alandaki varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Son olarak İyi Parti ise elit temelli kapsayıcı kitle hedefli çoğulcu eğilimli bir parti profili çizmektedir. Buradaki çoğulcu yapı vurgularının Siyasi Partiler Kanunu'nun izin verdiği ölçüde sağlandığı da belirtilmelidir. Dönem partilerinin 2820 sayılı Kanun'a tabi olarak kurulması ve siyasal alanda kalması önceki dönem değerlendirmesi için ifade edilenleri farklılaştırmamıştır. Bu dönemin farkı olarak partilerin dönem içerisinde parti türünün değişmesi ise popülizmin etkisini siyasal alanda özellikle sağ partilerin yükselişi ile göstermesi ile doğrudan ilişkilendirilebilir niteliktedir. Küreselleşmenin dijitalleşmeyi beslemesiyle kitlelerin birbirlerinden haberdar olması da bu değişimi büyük ölçüde etkilemiştir. Partiler sınırlı bir kitleye hitap ederek iktidara gelme amacını gerçekleştirmekten uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla bu da dönem partilerinde kapsayıcı kitle hedefli parti tipolojisinin daha fazla görülmesini sağlamıştır. Partilerin amaçları noktasında ise tabi oldukları Kanun'un 3. Maddesinin

“Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.”

hükümünün gözetildiği görülmektedir. Dönem içinde analiz edilen partilerin amaçlar dizisi şeklinde program hedeflerini belirlediği de açıktır. Kanun'un sınırları doğrultusunda şekillenen bir diğer unsur da yine dönem partileri için

hegemonik/çoğulcu yapı unsuru olmuştur. Dönem partilerinden İyi Parti ve Halkların Demokratik Partisi, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu parti içi demokrasiye hizmet edecek şekilde parti tüzüklerine yansıtılmıştır. Ancak bu partilerden İyi Parti siyasal alanda oldukça yeni olduğundan hegemonik/çoğulcu değerlendirmesinde kesin kanaat gösterilemeyen dönem partisi olmuştur. Partilerin genel başkan seçim usulüne bakıldığında “Parti genel başkanı, büyük kongrece gizli oyla ve üye tamsayısının salt çoğunluğu ile seçilir. İlk iki oylamada sonuç alınamazsa, üçüncü oylamada en çok oy alan seçilmiş sayılır.” Hükmüyle seçim usulü bütün partiler için üye tam sayısının salt çoğunluğu olarak belirlenmektedir (2820 sayılı Kanun, md.15). Bu durum bu dönem partileri için de parti içi demokrasiyi zedeler niteliktedir. Partilerin aday belirleme usulünün de

“Siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilirler. Siyasi partiler, ön seçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının %5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını, ön seçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek koşuluyla merkez adayı gösterebilirler. Ön seçim ya da aday yoklaması yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya birkaçı ile aday belirleme yetkileri saklıdır.”

şeklinde belirlendiği ve partilerce yürütüldüğü görülmektedir (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md. 37). Partilerin olağanüstü kongrenin toplanması da “Olağanüstü toplantılar, genel başkanın veya merkez karar ve yönetim kurulunun lüzum göstermesi veya büyük kongre üyelerinin en az beşte birinin yazılı istemi üzerine yapılır.” Hükmüne göre şekillendirilmektedir (2820 sayılı SPK, md. 14). Olağanüstü kongreler partilerin iç muhalefetinin kendisini ifade edebileceği yer olarak büyük önem arz etmektedir. Dönem partilerinden Milliyetçi Hareket Partisi’nin parti içi muhalefetini baskılayarak olağanüstü kongrenin yapılmasını legal ve illegal yollardan engellemesiyle İyi Parti’nin partiden koparak yeni parti kurmasını tetiklemiştir. Bu dönemde partilerin parti içi hukuklarında ve uygulamalarında bu hakkı kullanılmaz

hale getirecek sınırlamalar öngördüğü bilinmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi tüzüğüne 2009 yılında olağanüstü kongre toplantı hükmüne “parti üyelerinin beşte birinin noter onaylı isteği” ifadesini eklemesi ve bu şekilde toplanacak kongrede toplanacak olağanüstü kongrede, sadece toplantı gündeminde yer alan konular görüşülür, karara bağlanır ve seçim yapılamaz ifadesi ekleyerek parti içi muhalefetin siyasal katılımını düzenleyen hakkı elinden almıştır. (Yanık, 2016: 62) Dönem partilerinden Cumhuriyet Halk Partisi ve İyi Parti’nin de bu eklemeye tüzüklerinde yer verdiği görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin olası iç muhalefeti engelleme gayreti olarak görünen bu ekleme, parti içi muhalefetten türlü zorluklarla doğan İyi Parti için anlaşılabilirlikten uzaktır.

Sonuç olarak 2000 sonrasında da siyasal alanda ve parlamentoda var olan partiler için de Siyasi Partiler Kanunu’nun partileri büyük oranda sınırlar arasında bir yapılanmasının devam ettiği görülmektedir. Hatta bazı partilerin bu sınırlara yeni sınırlar ekleyerek parti içi demokrasiyi daha da işlemez hale getirdiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında kapsayıcı partilerin siyasal alanda sayıca artması dönem için bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Partilerin kuruluş yapılarının ise değişmediği bu dönem de açıktır. 2000 yıllarında da parlamentodaki partiler iç muhalefetten doğma geleneğini bozmamıştır.

1946’dan bugüne dek siyasal parti tipolojilerinin seyrine bakarak çalışmayı sonlandırmak yerinde olacaktır. Buna göre analiz edilen partilerden hareketle Türk siyasal partileri için tipolojik olarak kırılmalardan ziyade tipolojik bir sürekliliğin var olduğu görülmektedir. Bu da litaretürde tipolojilerin birbirine dönüşmesinin Türk siyasal hayatında yaygın bir sonuç olmadığını ortaya koymaktadır. Elbette dönemler arasında hedef kitleler açısından siyasal partilerin tipolojik bir dönüşüm yaşamasına birkaç partide rastlanmaktadır. Ancak bu durum oldukça sınırlı sayıda gerçekleştiğinden bunu bir kırılma olarak değerlendirmek daha fazla siyasal parti için yapılacak bir analizde mümkün olabilecektir. Sonuç itibariyle elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisi incelenen partilerin analizleri sonucunda sıklıkla karşılaşılan çıktı olmuştur. Çok partili hayata geçilmesinden bugüne kadar olan süreçte incelenen partiler için tipolojik sürekliliği aşağıdaki tipoloji tablosunda daha net bir biçimde görmek mümkündür.

<u>1946-1980 Arası Dönem</u>	<u>1980-2000 Arası Dönem</u>	<u>2000'den Bugüne</u>
<p>Elit Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)</p> <p>Demokrat Parti (DP)</p> <p>Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)</p> <p>Adalet Partisi (AP)</p> <p>Güven Partisi (GP)/Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)</p> <p>Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)</p> <p>Demokratik Parti</p>	<p>Elit Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)</p> <p>Doğru Yol Partisi (DYP)</p> <p>Demokratik Sol Partisi (DSP)</p> <p>Cumhuriyet Halk Partisi (CHP),</p> <p>Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)</p> <p>Anavatan Partisi (ANAP) - II. Dönem</p>	<p>Elit Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Adalet ve Kalkınma Partisi (II. dönem)</p> <p>Cumhuriyet Halk Partisi (I.Dönem)</p> <p>Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)</p>
<p>Elit Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Çoğulcu Partiler</p> <p>Yeni Türkiye Partisi (YTP)</p>	<p>Elit Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Partiler</p> <p>Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)</p> <p>Halkçı Parti (HP)</p>	<p>Elit Temelli Kapsayıcı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Adalet ve Kalkınma Partisi (I. Dönem)</p> <p>Cumhuriyet Halk Partisi (II.Dönem)</p>
<p>Elit Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Partiler</p> <p>Hürriyet Partisi (HP)</p> <p>Millet Partisi (MP I-II)</p> <p>Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)</p>	<p>Elit Temelli Kapsayıcı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Anavatan Partisi (ANAP) - I. Dönem</p>	<p>Elit Temelli Kapsayıcı Kitle Hedefli Partiler</p> <p>İyi Parti</p>
<p>İnanç/Etnik/Sınıf Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Milli Selamet Partisi (MSP)</p> <p>Türkiye İşçi Partisi (TİP)</p>	<p>İnanç/Etnik/Sınıf Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Refah Partisi (RP)</p> <p>Fazilet Partisi (FP)</p>	<p>İnanç/Etnik/Sınıf Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Hegemonik Partiler</p> <p>Saadet Partisi</p>
<p>İnanç/Etnik/Sınıf Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Çoğulcu Partiler</p> <p>Birlik Partisi (BP)</p> <p>Türkiye Birlik Partisi (TBP)</p>		<p>İnanç/Etnik/Sınıf Temelli Sınırlı Kitle Hedefli Çoğulcu Partiler</p> <p>Halkların Demokratik Partisi (HDP)</p>

Tablo 5.3: 1946'dan Bugüne Türk Siyasal Partilerinin Tipolojik Şeması.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Ortaya çıkışı 19. Yüzyılda belirli bir amaç veya ortaklık üzerine bir araya gelen grupların örgütlenmesine dayanan siyasal partiler, yapısal olarak 20. yüzyılın ortalarından itibaren incelenmeye başlanmıştır. Fonksiyonları ve örgütlenmesindeki her bir aşamanın ayrı önem taşıdığı siyasal partileri anlamak ve etkileşim içerisinde olduğu bütün sistemlerle bağı analiz etmek için sistematik çalışmalar ise 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmıştır. Partileri analiz ederek anlama gayreti farklı açılardan parti sınıflandırmalarını da ortaya çıkıştır. Siyasal partiler incelendikçe literatürde siyasal partilerin sayılarına göre sistem sınıflandırmaları ve partilerin belirli özelliklerine göre tipolojik olarak sınıflandırmalar yerini almıştır. Bu çalışma kapsamında ilgili sınıflandırmalardan siyasal parti tipolojileri ele alınmış ve literatüre tipolojik bir sınıflandırma katkısı amaçlanmıştır.

Siyasal parti tipolojileri, 1950'lerden itibaren örgütlenme formu, fonksiyonları, doğuş dinamikleri, hedeflediği kitleler ve devlet ile olan bağı gibi ana kriterlerden hareketle literatüre kazandırılmıştır. Tipolojiler, kavramların analiz edilerek sınıflandırılması veya toplumu anlamlandırabilmek için bir ölçek yaratılması gibi analitik görevler üstlenmektedir. Siyasal parti tipolojileri ise siyasal partiler için var olan yapılar üzerinden modeller tasvir etmektedir. Bu sayede gözlem ve teori arasında yer alarak siyasal partilerin anlaşılmasını sistematize ederek kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla siyasal parti tipolojilerini siyasal partileri analiz etmek ve anlamak noktasında bir araç olarak düşünmek yerinde olacaktır. Siyasal parti tipolojilerinin siyasal partileri anlamının yanında bir diğer önemi de siyasal partilerin içinde bulunduğu sistemi ve dönüşümünü anlamayı kolaylaştırıcı etkisidir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal alanla kurduğu bağ sebebiyle bu alanlarda gerçekleşen dönüşüm doğrudan siyasal partileri de etkilemektedir. Dolayısıyla sistemdeki kırılmaları siyasal parti tipolojileri sayesinde okumak da mümkündür. Siyasal parti tipolojileri aynı zamanda siyasal kültüre ilişkin çıkarımlar yapma olanağı da sağlamaktadır. Hepsi birlikte düşünüldüğünde siyasal partilere ilişkin bir tipolojik sınıflandırmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Örgütlenme, fonksiyonlar, hedef kitle, devlet ile kurduğu bağ gibi pek çok unsur üzerinden ele alınan siyasal partilerin tipolojileştirilmesinde ana isimler Duverger,

Neumann, Kirscheimer, Panebianco, Koole, Katz ve Mair gibi Avrupalı siyaset bilimciler olmuştur. Birbirlerine yönelik eleştirilerle şekillenen ve farklı siyasal partiler üzerinden literatüre kazandırılan tipolojiler yoğun bir biçimde Batı Avrupa temelli siyasal partilere odaklanmıştır. Bu sebeple Batı Avrupa dışındaki siyasal partilerin sınıflandırmasında var olan tipolojileri bütünüyle kullanmak mümkün olmamıştır. 2000’li yılların başlangıcı ile literatürdeki bu tek yönlü gelişim Gunther ve Diamond tarafından fark edilmiş ve buna yönelik çalışmalar başlamıştır. Gunther ve Diamond Avrupa’da olan veya olmayan bütün partiler için analizi mümkün kılan unsurlar çerçevesinde bir model geliştirmiştir. Böylece siyasal partilerin analizindeki gelişimi bir anlamda dünyaya yayarak literatürde yeni bir kapı aralamıştır.

Türk siyasal partilerine bakıldığında da tipolojik açıdan kapsamlı ve özgün bir çalışmanın literatürde var olmadığı görülmüştür. Türk siyasal partilerine yönelik bir tipolojik sınıflandırmanın olmaması partilere ilişkin analizlerin bütüncül olarak değerlendirilmesini engellemiştir. Örneğin Türk siyasal hayatındaki krizlerin çoğu siyasal partileri örgütlenme açısından değiştirmese de amaç ve hedef kitle bağlamında önemli kırılmalar yaratmıştır. Parti içerisindeki yapılanmanın ve parti içi demokrasi kültürünün değişmemesi ise örgütsel anlamda bir sürekliliği ortaya çıkarmıştır. Siyasal partiler, siyasal sistem içerisindeki krizlerle dönüşmüş bu da siyasal kültürü etkilemiştir. Türk siyasal partilerine yönelik yapılacak bir parti tipolojisi çalışması hem siyasal partilerin karakterlerini anlamayı hem de siyasal kültürde var olan siyasal örgütlenme kültürünü ortaya koymayı sağlayacağından bu çalışma Türk siyasal partileri nasıl tipolojileştirilebilir sorusuna yanıt arama gayretinin bir sonucu olmuştur.

Çalışmada Türk siyasal partilerini belirlenen değişkenlere göre analiz ederek ortaya çıkan benzerlikleri üzerinden tipolojik olarak sınıflandırılmak için Gunther ve Diamond’ın ana kriterleri kullanılmıştır. Bu ana kriterler partinin organizasyonel yapısı, parti programı ve hedefleri ve son olarak parti içindeki hegemonik veya çoğulcu yapıdır. Ana kriterlerin alt göstergelerinin Türk siyasal partilerine göre belirlenmesi ile öncelikle bir analiz modeli oluşturulmuştur. Ortaya konulan analiz modeline göre ilk olarak organizasyonel yapı ana kriteri Türk siyasal partileri için kurucu unsur/ekip, örgütlenme yapısı, sivil toplum/toplum bağı, kapanış gerekçesi alt göstergeleri ile ele alınmıştır. Partinin amacını ve program hedeflerini gösteren ana

unsur ise partinin ana amacı ve hedef kitlesi alt göstergeleri ile genişletilerek Türk siyasal partilerini hem program hedefleri hem ideolojik konumları hem de hedef kitleleri üzerinden analiz etmiştir. Son olarak çoğulcu-hegemonik yapı ana unsuru Türk siyasal partileri için partideki grupların hakimiyeti ve parti içi demokrasi ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Bu unsur siyasal partilerde disiplin kurallarının varlığı/etkisi, partide lider algısı/liderin seçilme usulü, parti içi demokrasi göstergeleri, partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü ve partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü göstergeleri ile incelenmiştir.

Çalışmada çok partili hayata geçilmesinden başlanarak bugüne kadar Yüksek Seçim Kurulu verilerine göre parlamentoya girmiş partiler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden alınan parti belgeleri yardımıyla yukarıdaki analiz modeline göre incelenmiştir. Türk siyasal partilerinin analizlerine ilişkin genel sonuçların ilki partilerin kuruluş formunun benzerliği olmuştur. Türkiye İşçi Partisi hariç ele alınan diğer siyasal partilerin kuruluşunun parti içi muhalefetten koparak gerçekleştiği ve kuruluşunun siyasal elitlerce üstlenildiği görülmüştür. Merkez-çevre temsilinin partilerin kuruluş temelinde merkez tarafından gerçekleştirildiği sonucuna da ulaşılmıştır. Türkiye İşçi Partisi sendikalardan doğru kuruluşunun gerçekleşmesi sebebiyle bu noktada ayrılmıştır.

Çalışmada Türk siyasal partilerinin belirlenen ana kriterlere göre değerlendirilmesinde karşımıza Türk siyasal partilerine Osmanlı'dan taşınan merkez-çevre karşıtlığı da çıkmıştır. Türk siyasal kültürü için önemli özelliklerden biri sayılabilecek bu karşıtlık Cumhuriyet dönemi örgütlenmelerinde de kendisini göstermiştir. 1960'lı yıllara kadar Türk siyasal partilerinin ideoloji gibi unsurlardan ziyade merkez veya çevre temsili siyasal partileri birbirinden farklılaştırmıştır. Nitekim kurucu ekibinden hedef kitlesine kadar Türk siyasal partileri merkez-çevre üzerinden kimliklerini inşa etmeye çalışmıştır. 1960'lı yılların başında gerçekleşen askeri müdahale ise bu dinamiği önce ideolojik ayrışmalara, sağ-sol vurgusuna dönüştürmüştür. Siyasal partileri birbirinden farklı kılan bu yeni dinamiklerin toplumsal alanda yarattığı şiddet askeri müdahaleyi beraberinde getirmiştir. 1980ler Türk siyasal hayatında yeni bir askeri müdahaleyle başlarken, dünya kapitalizmin etkisiyle dönüşen sistem bu sefer siyasal partileri kimlikler üzerinden birbirinde

ayrıştırılmaya yönelmiştir. Siyasal partiler “kimlik” temelinde ayrışmasını devam ettirmiş ve Türk siyasal hayatı 1980li yıllarda siyasal alanda milliyetçi kimlik, sol kimlik, İslami kimlik, Kürt kimliği yeni söylem belirleyicileri olmuştur. Hangi kimliği veya hangi dinamiği öne çıkarırsa çıkarsın siyasal partiler örgütlenirken herhangi bir farklılaşmaya gitmemiş, gidememiştir. Siyasal parti tipolojilerini bu alt göstergedeki süreklilik arz eden yapı olarak kuruluş dinamiği etkilemiştir. 1961 yılında ve 1982 yılında kabul edilen Siyasi Partiler Kanunları siyasal partileri örgütlenmeleri açısından neredeyse farksız hale getirmiştir. 1965 yılında kabul edilen 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’na kadar idari teşkilatlanmaya göre örgütlenen siyasal partiler Kanun ile merkez ve taşra örgütlenmelerine ayrılmıştır. 1980 sonrasında da çıkan 2820 sayılı yeni Siyasi Partiler Kanunu benzer kademeli bir örgütlenme çerçevesi çizmiştir. Bu kademeli örgütlenme, delege sistemi gibi unsurların tamamı her siyasal partide görülürken bu unsurlar diğer yandan siyasal partilerin iç demokrasisini zedeleyen yapılar da inşa etmiştir. Lider hegemonyası ile birleşen bu yapı siyasal partilerin hegemonik eğilimli partilere dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Kendi içerisinde demokrasiden uzaklaşan siyasal partilerin toplumla bağı da Osmanlı’dan devralınan “devleti koruma gayesi” sebebiyle istenilen düzeyde olmamıştır. Siyasal partiler gençlik örgütlenmeleri, ocaklar, dini örgütlenmeler aracılığıyla toplum bağına kurmaya çalışsa da bu kapsayıcılıktan uzaktır. Siyasal partilerin salt kendisini destekleyen örgütlenmelerle sivil toplum bağına kuramadığı gibi 1980lerde ekonomik, siyasal ve toplumsal alana farklı yollardan nüfuz eden kapitalizm parti yapıları sivil toplumdan daha da uzaklaşmış yapılara dönüşmüştür. Dolayısıyla Türk siyasal partileri için sivil toplum bağı “zayıf yön” olarak kalmıştır. Siyasal partilerin organizasyonel yapısının analizinde göze çarpan son hususun örgütlenmenin sona ermesi olmuştur. Siyasal alanda temsil görevini üstlenebilmesi için siyasal partilerin Kanun’da yer alan hükümlere göre örgütlenmekte, bu örgütlenmeyi sağlayamaması durumunda tüzel kişiliğinin sona ermektedir. Türk siyasal partilerinin bunun dışında belirli yasaklara göre de kimliğini şekillendirmesi Kanun ve Anayasa tarafından beklenmektedir. Türk siyasal partileri 1980 sonrasında Anayasa’nın militan demokrasi anlayışı ile doğrudan etkilenmiş ve siyasal parti yasaklarına bağlı gerekçelerle kapatma davaları ile karşı karşıya kalmıştır. Kapatma davaları siyasal partilerin ardılı olan partilerin amaç ve hedefleri noktasında keskinliğini kaybetmesine sebep

olmuştur. Siyasal partilerin hedef kitlesini işaret eden bu göstergeler de ortaya koydukları kırılmalarla siyasal parti tipolojilerini dönüştürmüştür. Bir diğer yandan ise Türk siyasal hayatında laiklik ve üniter devlet kavramlarının bir fay hattına dönüşmesini sağlamıştır. Özellikle 1995 yılında yapılan Anayasa değişikliğinin “odak unsuru haline gelme” ölçütünü getirmesiyle İslami eğilimli ve Kürt kimliğinin taleplerini öne çıkaran partiler peşi sıra kapatılmıştır. Siyasal partiler amaçlarından söylemlerine kadar Kanun ve Anayasa’nın belirlediği sınırların dışına çıktığı anda kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum ulusal bazda etkiler yarattığı gibi uluslararası alanda da tepki toplamıştır. Siyasal partilerin ılımlı yapılara bürünmesini sağlayan en önemli unsur kapatma davaları olmuştur. Dolayısıyla siyasal partilerin özellikle 1980 sonrasında sınırlarının keskinleştiği ve siyasal alanda kalabilmek için söylemlerinin ılımlaştığı açıktır. Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu’nun Türk siyasal partileri üzerinde yarattığı bu baskı büyük önem arz etmektedir. Bu şekilde bir anlamda partilerin ehlileştirilmeye çalışıldığı da görülmüştür. Hatta bu durum Refah Partisi ve Halkın Emek Partisi gibi partilerin ardılları için ciddi kırılmalar yaratmıştır. Yani partilerin örgütlenme yapısının analiz edilen bütün partiler için benzer şekilde kurulduğu ve bu anlamda sürekliliğin var olduğu tespit edilmiştir. Bu kademeli örgütlenmenin de her ne kadar demokratik bir yapı inşa edeceği düşünülse de pratikteki yansımalar farklı olmuştur. Siyasal partilere hâkim merkez elitlerinin onayını alan ve kendi içerisinde merkez tarafından onaylanan grubun hakimiyeti ile karar verme sürecine katılan küçük birimlere dönüştüğü görülmüştür. Bu da siyasal partiler için hegemonik yapıyı besleyeceği yönünde sonuçlara ulaştırmıştır. Partilerde delege sistemi yine analiz edilen partilerin tamamında Kanunların da etkisiyle hâkim sistem olarak kalmıştır. Partilerin ikincil örgütlerle ve sivil toplumla bağına bakıldığında ise siyasal alanda uzun soluklu olmuş partilerin bu bağı çeşitli örgütlenmeler, dini veya mezhepsel birlikler veya gençlik örgütlenmeleri ile kurduğu görülmüştür. Buna ek olarak özellikle 1980 öncesi dönemde dergi ve gazetelerle de siyasal partiler sivil toplum bağını inşa etmeye çalışmıştır. Siyasal alanda kısa süre kalan siyasal partiler için ise bu veriye ulaşmak mümkün olmamıştır. Türk siyasal partilerinin kapanış gerekçelerine yönelik gösterge ise partilerin Kanun’la çizilmiş sınırlara takıldığında siyasal alandan Mahkeme kararı ile çekildiği sonucunu ortaya koymuştur. Bunun dışında örgütlenmesini

tamamlayamayan veya bir başka parti ile birleşen partilerin de sayısının oldukça fazla olduğu görülmüştür. İncelenen partilerdeki siyasal elitlerden oluşan kurucu unsur 1946'dan bugüne benzerlik göstermiştir. Parti içi muhalefetten veya kapatılan bir partinin devamı niteliğinde kurulan partiler Türk siyasal hayatına yönelik bir parti doğuş dinamiğini de ortaya koymuştur. Sivil toplum bağına bakıldığında ise görülen zayıf yapıda Türk siyasal kültürünün bir çıktısı olan merkez-çevrenin etkisinin büyük olduğu düşünülmüştür. Çevrenin siyasal alana dahil olmasının İslami değerlere vurgu ile Demokrat Parti aracılığı ile gerçekleşmesi bir anlamda merkez ve çevre arasında bir bütünleşme gibi görünse de bunun çevrenin eşleştirildiği dini değer temelini yeniden altını çizmek ve bu eşitlemeyi kabul etmek olarak da yorumlanmıştır. Partilerin kapanma gerekçelerine bakıldığında ise 1980 sonrası bunun için önemli bir kırılmayı işaret etmektedir. Gerçekleşen askeri müdahale sonrası siyasal partilerin çizilen yeni kurallar çerçevesinde bir alanda varlıklarına izin verilmesi 1980 sonrasında partilerin üniter devlet ve laiklik karşıtı eylemlerin odağı olması gerekçesi ile kapatılmalarını siyasal alana dahil etmiştir. Özellikle “odak olma” gerekçesi 1995 yılında yapılan Anayasa değişikliği bu değişikliklerinin siyasal partiler için yıkıcı bir kırılmayı başlatabildiğini göstermiştir.

Analiz edilen siyasal partilerin program hedeflerini gösteren ana unsurda ise ilk olarak karşımıza partilerin tarihsel amacı ve hedefi çıkmaktadır. Burada da 1965 yılından itibaren Kanun sınırlamasının etkisiyle parti amaçlarında benzerliğin olduğu görülmüştür. Özellikle 1980 askeri müdahalesinden sonra partilerin amaçları açısından daha fazla sınıra tabi tutulduğu bir Siyasi Partiler Kanunu'nun çıkarılması, partilerin ilerleyen dönemde bu gerekçelerle kapatılmasının da önünü açmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu durum amaçlarını kurgularken yeni partileri “uysallaşmaya” itmiştir. Bir diğer anlamıyla 1980 sonrasında siyasal partiler üniter devlet ve laiklik gibi iki kurucu unsura aykırı eylemlere girdiğinde kapatılarak sistem tarafından bir anlamda ehlileştirilmeye çalışılmıştır. Bunun özellikle İslami eğilimli partiler ve etnik temelli partiler için bir kırılma yarattığı açıktır. Siyasal partilerin hedef kitlesi de partinin kuruluşundan ve kurucu ekibinden hareketle şekillenmiştir. Genellikle partilerin içinden doğduğu partinin hedef kitlesini bölüştüğü de görülmüştür. Siyasal partilerin ideolojik ayrışması 1960-1980 arasında daha net okunabilirken, 1980

sonrasında siyasa partilerin ideolojilerini “kimlik” üzerinden kurguladıkları görülmüştür. Bunu 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşme ile paralel olarak gelişen yeni toplum düzeninin bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür. İnanç ve değerler bütününi dönüştüren, ideolojilere duyulan ihtiyacı ortadan kaldıran ve kimliği belirleyici unsur haline getiren post-modernizm Türk siyasal partilerinin kimlik siyasetine doğru manevrasını sağlamıştır. Bununla birlikte siyasal partilerin seçmenler gözündeki farklılaşması ideolojiden ziyade kimlik üzerinden gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm de Türk siyasal partileri için bir kırılma olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Ancak hedef kitlenin ideoloji üzerinden değil de kimlik üzerinden kısıtlanması söz konusu olduğu için bunun tipolojik yansıması çalışmada kurgulanan modele göre görülmemiştir. Hedef kitlede sınırların başka temeller üzerinden de olsa devam ettiği düşünüldüğünde bu çıktının tipolojik dönüşüm olarak yansımaması anlaşılabilir hale gelmektedir.

Çoğulcu/hegemonik yapı ana unsuruna ilişkin alt göstergelerin incelenmesi ise Türk siyasal partileri için partideki grupların hakimiyeti ve parti içi demokrasi ile ilişkilendirilmiştir. Bu ana unsur Türk siyasal partilerinin literatürde sıklıkla gösterilen lider hegemonyasının varlığını, parti içi demokrasideki noksanlıkları ve oligarşik yapıyı doğrulamıştır. Öncelikle analiz edilen bütün siyasal partiler disiplinli yapıdadır. Bu durum olası bir iç muhalefetin gerek tüzüklerle gerek pratikte engellenmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla parti içi demokrasiyi zedeleyecek ölçüde bu disiplinli yapının işletildiği görülmüştür. Parti liderinin büyük önem taşıdığı, liderlerin ancak ölüm, hastalık, ciddi bir itibar kaybı ile değiştiği ve parti lideri ve lider grubu ile ters düşülmesi sonucunda parti ihracının kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hatta Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi örneklerinde olduğu gibi parti liderlerinin şef, başbuğ, reis olarak lider lakapları ile anılması partilerde liderin konumlarına ilişkin fikir verebilir niteliktedir. Parti liderlerinin Michels’in de savunduğu gibi değişmez bir konumda yer almaları ve parti yapısını oligarşik eğilime dönüştürmeleri, parti tüzüklerinde lider değişimini kolaylaştıracak çoğunluklar belirlense de değişmemiştir. Hatta Adalet ve Kalkınma Partisi’nde olduğu gibi parti liderinin üst üste seçilmesini kolaylaştıran maddelerle tüzüğün şekillendirildiği görülmüştür. Diğer partilerde ise herhangi bir yasal

düzenleme olmaksızın liderlerin üst üste seçildiği bilinmektedir. Dolayısıyla her ne kadar Kanun ve parti tüzükleri demokratik yöntemlerle lider değişimini sağlamaya çalışır görünse de uygulamada liderlerin partileri adeta taşıdığı ortadadır. Türk siyasal partileri için genel başkan seçimlerinde üye sayılarının esas alınması noktasında da seçimler öncesinde üye sayılarının artırılıp azaltılması gibi bir handikabı yarattığı sonucuna da ulaşılmıştır. Hatta partilerin analizi noktasında gösterge olarak alınması planlanan üye sayıları partilerin bu bilgilerine ulaşılamaması sebebiyle görülememiştir. Bu da parti üyeliklerinin şeffaf bir biçimde gerçekleşmediğinin bir başka kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Son ana unsur altında ele alınan partilerin parti içi demokrasi göstergeleri olarak literatürde kabul edilen partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü ve partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulü de analiz edilen partilerde değişiklik göstermemiştir. Milletvekili adayları belirlenirken merkez yoklaması ile merkezin adaylarını ön görülen usulden (ön seçim, aday yoklaması gibi) ayrı bir kontenjan olarak değerlendirmesi bu konuda da merkezin, yani liderin, onayının milletvekili adaylıklarında esas olduğunu ortaya koymuştur. Her ne kadar Siyasi Parti Kanunları ilgili dönemi için demokratik usullerin uygulanmasını işaret etse de uygulamada bunun gerçekleşmediği ve merkezin adaylar konusunda esas yetki sahibi olduğu görülmüştür. Benzer bir durum partilerin olağanüstü toplanması için de geçerlidir. Merkezin olağanüstü toplantılar için çoğunlukla son karar merci olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Olağanüstü toplantılarda parti içi muhalefetin özgürce kendisini ifade etmesi de Türk siyasal hayatında yer alan ve analiz edilen partilerde rastlanılan bir durum olmamıştır. Parti içi muhalefetin ortaya çıkmasını takiben büyük çoğunlukla partiden ihracı gündeme gelmiştir. Bu durum Türk siyasal partilerinin disiplinli yapısı ile de doğrudan alakalıdır. Bu ana kriterde Türk siyasal partileri için disiplinli yapı ve lider hegemonyası sürekliliğini ortaya koymuştur. Parti içi demokratik unsurların aktif kullanılmasına incelenen partilerde rastlamak pek mümkün olmamıştır. Partilerin her durumda liderden veya üst yönetimden icazet alması geleneği yasal etki ile perçinlenmiş ve bu da siyasal partilerin otoriter yapılarının sürekliliğe dönüşmesi sağlanmıştır. Merkez yönetimin gücü etrafında inşa edilen parti örgütlenmesi ortaya parti içi demokrasinin de büyük oranda devre dışı kaldığı hegemonik yapılar çıkarmıştır. Burada ortaya çıkan kısa süreli farklılaşmalar veya süreklilik siyasal parti tipolojileri için bir diğer çıktı olmuştur.

Analiz edilen ana unsurların haricinde Türk siyasal partileri 1961 ve 1982 Anayasalarının militan demokrasi anlayışından nasibini almıştır. Anayasa yapıcı kurulların ortaya koyduğu Siyasi Partiler Kanunları da benzer bir anlayışla siyasal partileri çevrelemiştir. 1982 Anayasasına yapılan değişikliklerle siyasal partilerin kapatma davaları ile “hizaya getirilmesi” de kolaylaştırılmıştır. Böylece yasal ve Anayasal etkiler altında kalan Türk siyasal partileri sistem içerisinde parçalanmış ve aldığı oylara da bu parçalanmışlık yansımıştır. Seçmenlerin siyasal partileri destekleme argümanları zaman içerisinde merkez-çevre karşıtlığından, ideolojilere, oradan da kimlik siyasetine kaymış, bu da siyasal partilerin oylarının sürekli dalgalanmasına sebep olmuştur. 2000li yıllara kadar bu da Türk siyasal partileri için bir başka süreklilik yaratmıştır. Bu sürekliliğin karşısında siyasal alanda var olan siyasal partiler varlıklarını korusa da söylemlerini buna göre değiştirmiştir. Böylece son aşamaya kimlik siyaseti üzerinden kurulan söylemlere karşı herkesi, bütün kimlikleri kapsayan söylemler siyasal alanda yerini almıştır. Bu durum siyasal partilerin tipolojik olarak da dönüşümünü sağlayan önemli unsurlardan biri olmuştur.

Türk siyasal partileri için bu veriler tipolojik olarak da bir çıkarım yapmayı sağlamıştır. İç ve dış gelişmelerle beraber düşünüldüğünde dönemin şartları ortaya çıkan siyasal parti tipolojisini büyük oranda desteklemiştir.

Cumhuriyet’in ilanının ardından Cumhuriyet Halk Partisi’nin hakimiyetinde devam eden tek parti dönemi iç ve dış gelişmelerin etkisiyle 1946’da çok partili hayata geçilmesi ile sona yaklaşmıştır. Buna kadar olan dönemde II. Dünya Savaşı’nın ekonomik problemler yaratması, buna bağlı olarak artan toplumsal huzursuzluklar, iktidar partisinin katı politik tutumuna ek olarak Amerika’nın öncülüğünde savaş bitiminde inşasına başlanan “kapitalist ve demokratik yeni dünya düzeni” Türk siyasal hayatına çok partili sistemi getirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı yükselen parti için muhalefetin bir sonucu olarak ortaya çıkan Demokrat Parti 1950 yılında yapılan seçimlerle ilk zaferini elde etmiştir. Demokratikleşmenin dünyada esmeye başlayan değişim rüzgârı ile Türkiye için de kaçınılmaz olduğunun düşünölmeye başlanması uluslararası alana entegrasyon amacını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemin siyasal partilerine bakıldığında Mardin’in işaret ettiği gibi merkez-çevre karşıtlığından beslenen bir siyasal örgütlenmenin hâkim olduğu açıktır. 1946-60 yılları arasında

siyasal alana dahil olan partilerin iktisadi politikaları büyük farklar taşımamakla beraber hedef kitlesinde merkez veya çevre yer almıştır. Ancak bu dönem bir yandan da 1960lı yıllardan itibaren yükselecek sağ ve sol hareketlerin de arka planda örgütlendiği dönem olmuştur. Demokrat Parti'nin Batı Bloku yanında kendini konumlandırması ve kapitalist düzene geçiş ile de Türkiye'nin NATO gibi uluslararası örgütlenmelere dahil olma motivasyonu oldukça yükselmiştir. 1950li yılların ortalarına kadar Türk siyasal hayatında olumlu olarak yorumlanabilecek dönem Demokrat Parti'nin otoriter ve baskıcı bir siyaset izlemeye başlamasıyla toplumsal alandaki huzursuzluğu beraberinde getirmiştir. Ekonomik açıdan da oluşan kötü gidişat 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale ile sona ermiştir. Bunu siyasal hayat için olduğu gibi siyasal partiler için de bir kırılma olarak yorumlamak mümkündür. Bu dönem siyasal alanda temsil görevini üstlenen partilere baktığımızda 1960 yılındaki kırılmaya kadar elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik partilerin parlamentoda yer aldığı görülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti ortaya koyulan bu parti tipinin ilk örnekleri olmuştur. Elit temelli sınırlı kitle hedefli parti kimliğini devam ettiren dönemin diğer temsilci partileri Cumhuriyetçi Millet Partisi, Millet Partisi ve Hürriyet Partisidir. Bu partilerin aktif siyasette yer aldıkları süre kısıtlı olduğundan hegemonik veya çoğulcu yapı eğilimleri hakkında değerlendirme yapılmamıştır. 1960'a kadar devam eden süreçte iktidar partisine ve parlamentodaki partilere bakıldığında özellikle Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nden koştüğünü gerek örgüt kültüründeki gerek parti içindeki hegemonik yapıdaki benzerliklerden anlamak mümkündür. Bu benzerlik her iki partinin de aynı elit grubun parçası olmasından kaynaklanmaktadır. Demokrat Parti'yi Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayıran temel unsur parti temsilcilerinin yerel güçlerden ve toprak sahiplerinden oluşmasıdır. Bu durum Demokrat Parti'yi "çevrenin" temsilcisi konumuna çekmiştir. Demokrat Parti'nin ardından gelecek devam partilerinin de daha muhafazakâr, taşra seçmenini hedeflemesinin ana nedeni bu olmuştur. Bu dönemin kapanışını yapan 1960 askeri müdahalesi Türk siyasal hayatı ve dolayısıyla Türk siyasal partileri için bir kırılma yaratmıştır. Böylece otoriterleşen Demokrat Parti iktidarı da son bulmuş ve Türk siyasal hayatı için daha hareketli geçecek bir dönem başlamıştır.

1960 askeri müdahalesi beraberinde yeni bir Anayasa ve yeni yasal düzenlemeler getirmiştir. Yeni yasal düzenlemelerin arasında siyasal partilere özgü ilk Kanun da yerini almıştır. 1961 Anayasasının hak ve özgürlükleri genişletmesi ile siyasal alan önceki döneme göre daha hareketli bir yapıya bürünmüştür. Siyasal partilerdeki çeşitlilik artsa da siyasal kültürün etkisiyle ortaya çıkan parti örgütlenmeleri bu dönemde değişmemiş, hatta oluşan örgüt kültürü Kanun ile de çevrelenmiştir. İlerleyen süreçte Türk siyasal partilerini önemli ölçüde etkileyecek ve amaçsal olarak dönüştürecek Anayasa Mahkemesi de bu dönemin ürünüdür. Rejimin ideolojik değerlerinin koruyucusu rolünü üstlenen Mahkeme, 1980 sonrasında bu rolünü siyasal partiler üzerinden daha net bir biçimde işletmiştir. Dönemin ilk seçimlerinin ardından parlamentoda ilk koalisyon kurulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi koalisyonu 1960lardan itibaren siyasal hayatın ana argümanı olacak hükümet içerisindeki uyumsuzluk sorunlarının ilk örneğini hemen vermiştir. İç gelişmelerin dalgalanmasını dış gelişmeler de desteklemiştir. Yaşanan petrol şoklarının beraberinde gelen krizler kapitalist sisteme entegre olan ülkeleri etkilemiştir. Bunun etkisi iç siyasete yükselen yeni sınıfları ve bunların sözcülüğünü üstlenen yeni siyasal partiler olarak yansımıştır. Merkez-çevre karşıtlığının yerini siyasal partilerin sağ ve sol ideoloji üzerine konumlanması almıştır. Türk siyasal hayatında toplumsal sınıfların da örgütlenerek görünür hale gelmesi bu dönemin bir çıktısı olmuştur. Bunun temel kaynağının 1961 Anayasasının özgürlükçü yapısı olduğu açıktır. Anayasa'nın bu yönü Türk siyasal hayatının giderek parçalı bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. 1960-80 arası dönemde uygulanan farklı seçim sistemleri de bu parçalı yapıyı parlamentoya taşıyarak uyumsuz koalisyonları ortaya çıkartmıştır. 1980'e kadar parlamentoya da yansıyan parçalı yapı çalışma kapsamında ortaya koyulan siyasal parti sınıflandırmasına yeni tipolojileri eklemiştir. Elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik siyasal partilere çoğulcu yapıları partileri ve yükselen yeni sınıfların siyasal alana yansımalarıyla inanç/etnik/sınıf temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik ve çoğulcu partileri dahil etmiştir. 1960-80 arası dönemde Cumhuriyet Halk Partisi önceki sınıflandırmasını devam ettirmiştir. Yaptığı "ortanın solu" konumlandırması ile Parti, bu dönem itibarıyla sol temsili üstlenmiştir. Adalet Partisi de öncülü olan Demokrat Parti gibi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti olarak sınıflandırılmıştır. Dönemin sağ, milliyetçi kesiminin temsilcisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve

ardılı olan Milliyetçi Hareket Partisi de elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine dahil olmuştur. Güven Partisi/Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Demokratik Parti de yine kuruluş dinamiği, sınırlı kitleleri hedeflemesi ve hegemonik iç yapılanmaları ile elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti kategorisine girmiştir. Bu dönemde Yeni Türkiye Partisi'nin çoğulcu yapı eğilimi burada fark yaratmıştır. Siyasal alanın gittikçe kuvvetlenecek yeni aktörlerinin kurduğu siyasal partilere bakıldığında ise karşımıza ilk olarak Milli Selamet Partisi ve Türkiye İşçi Partisi çıkmaktadır. Milli Selamet Partisi için elit temelin önüne geçen inanç vurgusu çok kuvvetli ve hedef kitlesi de buna göre muhafazakâr İslamcı kesim olduğundan parti inanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti olarak sınıflandırılmıştır. Elit temelin yine var olduğu da görülmüştür ancak buradaki elit grup dini bir elit olduğundan parti tipolojisi farklılaşmıştır. Sağ temsiline aday olan Milli Selamet Partisi'nin diğer sağ siyasetin temsilcisi Milliyetçi Hareket Partisi'nden ayrılması vurgu yaptığı unsurlar sayesinde gerçekleşmiştir. Milli Selamet Partisi İslamcı siyaseti vurgularken, Milliyetçi Hareket Partisi milliyetçi ögeler üzerinden sağ siyasetin temsilini üstlenmiştir. Türkiye İşçi Partisi ise diğer siyasal partilerden farklı olarak parlamento dışından ve sınıfsal temel üzerinden yükselmiştir. Ancak iç yapısının hegemonik eğilimli olması ve kitle hedefini işçi sınıfı ve sol kesim üzerinden belirlemesi Parti'yi sınıf temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti kategorisine dahil etmiştir. Siyasal alanın farklı temsillerle dolmasına bu dönem için son örnek de Alevilerin kurduğu Birlik Partisi/Türkiye Birlik Partisi olmuştur. İnanç temelli bir diğer parti olarak karşımıza çıkan Birlik Partisi yine bir elit grup tarafından kurulmuştur. Hedef kitlesi de çıkış noktası olan inanç grubu olmuştur. Parti, Dergâh ile bağları zayıfladıktan sonra sol kesimin temsilini üstlenen devrimci bir parti söylemine dönmüştür. Birlik Partisi'nin ideolojik olarak yaşadığı kırılmanın ve dönüşümün etkisi baskın bir hegemonya kuramaması sonucunu doğurmuştur. Parti'nin çoğulcu ögeler barındıran belgeleri de göz önünde bulundurulduğunda inan temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu parti tipolojisine dahil edilmesi uygun bulunmuştur. 1960-80 arası dönem siyasal partiler için ideolojik kimliklerin ve sağ-sol vurgusunun öne çıktığı bir dönem olmuştur. Toplumsal alana da yansıyan bu ayrışma siyasal şiddeti de beraberinde getirmiştir. Bu denli parçalı bir görüntü oluşturan parlamento, krizlerini art arda yaşamıştır. 1971 yılında gelen muhtıra ise 1980 askeri müdahalesinin bir anlamda ayak

sesi olmuştur. Ordu-siyaset hattının gerilmesi ve yaşanan parlamento krizlerine ekonomik dalgalanmalar ve toplumsal alandaki şiddet de eklenince Türkiye yeni bir askeri müdahale ile karşı karşıya kalmıştır. Türk siyasal hayatını ve siyasal partileri derinden etkileyen yeni bir kırılma olarak nitelendirilebilecek bu askeri müdahale siyasal alanı yeniden yapılandırmaya bütün siyasal aktörleri tasfiye ederek başlamıştır.

1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale sadece iç siyaseti değil dış ilişkileri de etkileyecek kuvvette bir kırılma yaratmıştır. Amerika desteği askeri müdahale sonrasında sürerken Avrupa ile olan ilişkiler önemli ölçüde sekteye uğramıştır. Hak ve özgürlüklerin öne çıktığı 1961 Anayasasının yerini yürütmenin güçlendirildiği ve devletin kurucu unsurlarının öne çıkarıldığı 1982 Anayasası almıştır. Bu yaklaşım sadece Anayasa ile sınırlı kalmamış başta Siyasi Partiler Kanunu olmak üzere bütün yasal düzenlemelere sirayet etmiş, böylece çok sayıda özgürlüğün kısıtlandığı bir dönemi başlatmıştır. Türk siyasal hayatındaki yankılar devam ederken neo-liberalizm dalgası ekonomik düzeni dönüştürmeye ve neo-liberalizmin beraberinde getirdiği değerler siyasal ve toplumsal alanı şekillendirmeye başlamıştır. Yasakların kalkmasıyla siyasal alana dahil olan partiler bir yandan küreselleşmeyi siyasi söylemine dahil etmeye çalışırken diğer yandan 1982 Anayasası'nı etkisi altına alan militan demokrasi anlayışının sınırlarına takılmıştır. Bunun yansımalarını siyasal partiler üzerinden okumanın fazlaca mümkün olacağı bir dönem olmuştur. Sovyetler'in çöküşü ve Amerika'nın tek kutup olarak uluslararası alanda tek güce dönüşmesi küreselleşme rüzgarının daha sert esmesine sebep olmuştur. Yeni dünya düzeni inşa edilirken Türk siyasal partilerinden popülist söylemlere dayanarak yükselen Anavatan Partisi 1990lara kadar iktidarı elinde tutmuştur. 1980 askeri müdahalesinin sebebi olarak görülen sağ-sol siyaseti bertaraf etmenin yolunu milliyetçi, muhafazakâr, liberal ve sosyal demokrat olarak sıraladığı dört siyasal eğilimi kapsamakta bulan Anavatan Partisi elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik parti olarak sınıflandırılmıştır. Sonrasında "kapsayıcı" hedefini kaybedecek olsa da Anavatan Partisi bu yaklaşımı ile siyasal partiler için yeni bir tipoloji daha ortaya koyulmasını sağlamıştır. Siyaset yasaklarının kalkmasıyla beraber 1980 öncesindeki siyasal aktörler yeniden düzene dahil olmuştur. İnanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik siyasal parti tipolojisinde yer alacak olan Refah Partisi 1990lı

yıllarda iyice yükselecek İslamcı siyasetin ana temsilcisi olmuştur. Refah Partisi'nin bu yükselişinin arka planında elbette 1980 öncesinde kendisini siyasal alana dahil eden dini özneler vardır. Bununla birlikte 1980 sonrasında hâkim olan küreselleşmenin peşi sıra gelen post-modernizmin büyük anlatıları ve ideolojileri devreden çıkararak kimlikler üzerinden yeni muhalefeti yaratmasının etkisi büyüktür. Nitekim bu dönemde parlamentoda yer almasa da Kürt kimliğinin de ortaya çıkan yeni muhalefetler arasında güçlendiği bilinmektedir. 28 Şubat 1997'de ordu bir "politik restorasyon" hamlesi olarak irticai faaliyetlere müdahale etmiştir. Sonrasında bu faaliyetlerin temsilcisi olarak kabul edilen Refah Partisi'nin kapatılması gerçekleşmiştir. Böylece İslamcı siyaset ve Kürt siyasetinin temsilini üstlenen siyasal partiler 1990ların ikinci yarısında Anayasa Mahkemesi'nin sınırlarına çarparak dönüşmek durumunda kalmıştır. Bu dönemin siyasal partilerinin sınıflandırmasına bakıldığında ilk olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'nin elit temelli sınırlı kitle hedefli partiler olarak kategorize edilmiştir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Doğru Yol Partisi, Demokratik Sol Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik yapıda konumlanmıştır. Bu partiler arasındaki temel fark bu dönemde siyasal söylemlerini üzerine kurdukları kimliğe göre oluşmuştur. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol Parti sol kimliğe hitap etse de sosyal demokrat kesimi Demokratik Sol Parti'nin hedefine aldığı bilinmektedir. Doğru Yol Partisi ise Anavatan Partisi ile aynı kitleye hitap etmekle birlikte Adalet Partisi mirasçısı olarak o kitleye seslenmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi ise öncesinde olduğu gibi milliyetçi kimliği öne çıkararak bir siyaset izlemiştir. Siyasal partilerin arasındaki çizgilerin önceki dönemde olduğu gibi katı ideolojik duruşlardan çıkarak daha mikro söylemlere çekilmesi partiler arasındaki oy dağılımlarının da parçalanmasına sebep olmuştur. Buna ek olarak siyasal alana hâkim olan "merkez sağ" ve "merkez sol" söylemi siyasal alandaki hatların keskinliğini giderecek bir husus olarak görülmüştür. Bu parçalı görünüm seçmenlerin benzer partiler arası geçişlerini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla parlamentoda yine koalisyon dönemleri ortaya çıkmıştır. Uzlaşmanın siyasal gelenek gereği zor olduğu koalisyonlar bu dönemde de çok sayıda kriz yaşatmıştır. Bütün siyasal partileri etkileyecek düzeyde bir kırılma yaratmadığından siyasal parti sınıflandırmalarında önemli değişiklikler doğurmamıştır. Yalnızca seçmenlerin oylarını merkez sağda bölen Doğru Yol Partisi,

Anavatan Partisi'nin kapsayıcı kitle hedefinden merkez sağ seçmene dönmesini sağlamıştır. Böylece 1990 sonrasında Anavatan Partisi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik partiye kategorisine geçmiştir. Bu dönemin küçük kırılmaları partiler özelinde Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davaları olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen Refah Partisi'nin laiklik karşıtı eylemlerin odağı olması sebebiyle kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi'nin söylemlerinin öncülüne göre daha yumuşadığı görülmüştür. 1980-2000 arası dönemde bakıldığında analiz edilen partilerde hegemonik eğilimin arttığı sonucuna da ulaşılmıştır. Bu sonucun 1983 yılında yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun etkisiyle beslendiği görülmüştür. Eski Kanun'a göre siyasal partiler için daha yasağcı ve daha sınırlayıcı yapıda olan Kanun, parti merkezinin parti içi demokratik işlemesi gereken en önemli süreçlerinde inisiyatif büyük oranda elde etmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda oligarşik yapılar ve lider hegemonyasının hakimiyeti ile hegemonik parti tiplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örgütlenme ve amaçlar noktasında ise siyasal partilerin sınıflandırmalarında büyük farklar görülmemiştir. Bu dönemin sonunda 1999 yılında gerçekleşen Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsüne geçmesi bir sonraki dönemin siyasal iktidarının ana politika zeminini oluşturmuştur. 2000'e kadar olan dönem bu kez bir askeri müdahale sonucu değil siyasal alanda yaşanan gerilimler, parlamento krizleri ve ekonomik krizin etkisiyle sona ermiştir.

Kapitalizmin ürettiği ekonomik krizlerden biri olan 2001 krizi dönemin üçlü koalisyonunu erken seçime gitmeye zorlamış ve yeni seçimlerin sonucu Türk siyasal hayatında bu dönemin yeni bir dönem olarak alınmasına neden olmuştur. 2003 yılında yapılan genel seçimler sonucunda İslami eğilimli Fazilet Partisi'nden kopan Adalet ve Kalkınma Partisi uzun bir aradan sonra tek partili dönemi başlatmıştır. Bunda krizin sebebi olarak koalisyon hükümetinin görülmesinin etkisi büyüktür. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kapsayıcı bir söylem ile siyasal alana girmesi ve Avrupa Birliği sürecini hızlandırarak iktidarın tek parti tarafından yürütülmesinin avantajlarını kullanması sonraki dönemlerdeki iktidarını garantiler nitelikte olmuştur. Art arda yapılan Avrupa Birliği uyum reformları bir süre sonra Anayasa değişikliklerinin sistem dönüşümüne hazırlanması noktasına kadar gelmiştir. Nitekim yarıda hızı kesilen Avrupa Birliği sürecinin devamında yaşanan Cumhurbaşkanlığı krizi iktidar

partisinin elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik parti tipinden elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine geçişini de hızlandırmıştır. Laiklik karşısında konumlanan ve önceki dönem kapatılan Refah Partisi'nden kopan iktidar partisi ve ordu arasında yaşanan gerilim e-muhtıra ile sonuçlanmıştır. İç siyasetteki bu gerilim giderek tırmanmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yönelik davalarla karşı atak gelişmiştir. 2016 yılında gerçekleşen 15 Temmuz girişimi dönemin kırılmasını yaratacak sistem değişimini beraberinde getirmiştir. Art arda yapılan Anayasa değişiklikleri siyasal sisteme ilişkin en önemli gelişme hükümet sisteminin değişim olmuştur. Bu değişim siyasal partileri doğrudan etkilemiş ve siyasal alanda güç birleştirmelerini, yani parti ittifaklarını, ortaya çıkarmıştır. Siyasal partilerin kendilerini yeniden konumlandırmasına sebep olan bu hamle dönemin en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Parti ittifaklarının siyasal partiler üzerinde ilerleyen süreçte daha büyük etkiler göstermesi mümkündür. Bu gelişmenin ilk çıktısı ise dönemin siyasal partilerinden Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeniden sınıflandırılması olmuştur. Parti ittifaklarının gündeme gelmesi ile Cumhuriyet Halk Partisi elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti sınıflandırmasından elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik parti sınıflandırmasına alınmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin iç muhalefetinden kopan İyi Parti ise elit temelli kapsayıcı kitle hedefli parti olarak sınıflandırılmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin bu dönemde elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisindeki konumu devam etmiştir. Dönemin inanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik partisi Saadet Partisi, etnik temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu partisi Halkların Demokratik Partisi olmuştur. Halkların Demokratik Partisi'nin kapsayıcı kitle hedefli değerlendirilememesinin sebebi öncülü olan partilerdir. Bu konumlandırmalar yakın geçmişe göre yapıldığından değişimi ilerleyen dönemlerde muhakkak izlenmelidir. 2000 sonrası döneme ilişkin değerlendirmelerin tipolojik eğilim olarak değerlendirilmesi ve net bir sınıflandırmanın dönemin kırılması gerçekleştikten sonra yapılması gerekmektedir.

Bu değerlendirmelere göre Türk siyasal partileri parlamentodaki temsilcileri üzerinden elit temelli sınırlı/kapsayıcı kitle hedefli hegemonik/çoğulcu partiler, inanç/etnik/sınıf temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik/çoğulcu partiler olarak sistematik araçlarla ele alınmıştır. Bu tipolojilerden en fazla eşleşmenin elit temelli

sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipi ile olduğu görülmüştür. Türk siyasal hayatının dalgalı ve krizli ilerleyişine rağmen bu devamlılık bozulmamıştır. Dolayısıyla bu sonuç Türk siyasal kültürünün köklü yapısını da görmemizi sağlamıştır. Batı Avrupa temelli siyasal parti tipolojilerindeki gibi bir tipolojik dönüşümün Türk siyasal partileri için var olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Partilerin incelendikleri dönem içerisinde yalnızca hedef kitle bağlamında sonucunun nadiren değiştiği görülmüştür. Kapsayıcı kitle ve sınırlı kitle arasında yaşanan bu dönüşümler geniş kapsamlı tipolojik dönüşümler olarak yorumlanmamıştır. Bunun yerine kapsayıcı hedef kitle odağı dönemselsel olarak partilerin başvurduğu bir çıkış stratejisi olarak değerlendirilmiştir. Buna ek olarak Türk siyasal partileri için karşılaşılabilecek olası görülen tiplerden inanç/etnik/sınıf temelli kapsayıcı kitle hedefli parti tipolojisinin tam anlamıyla karşılanamadığı da görülmüştür. Siyasal alanda var olan bütün partilere bakılırsa bu tipolojilerin çeşitlendirilmesi elbette mümkün olacaktır. Bu sebeple çalışmanın başında da belirtildiği üzere bir tipoloji denemesi olarak kabul edilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Tarihsel sürece bakıldığında Türk siyasal hayatında siyasal partiler için çok sayıda kırılma yaşanmıştır. Askeri müdahaleler başta olmak üzere parlamento krizleri, anayasa değişiklikleri, seçim sistemindeki değişimler, dünya sisteminin dönüşümü, yeni dünya düzeni ve düzenin yeni değerleri, uluslararası sisteme entegre olma süreçleri ve en önemlisi popülizmin yükselişi siyasal partileri dolaylı ya da doğrudan etkilemiştir. Çalışma kapsamında bu etkiler ortaya koyulan sınıflandırmalar üzerinden okunabilmektedir. Böylece sistemdeki kırılmalar ve süreklilikler ortaya konulmuştur.

Literatürde öne çıkan parti tipolojilerinin de birbirine yöneltilecek eleştirilerden veya kapsam genişlemelerinden hareketle çeşitlendiği düşünüldüğünde bu çalışmada ortaya koyulan parti tipolojisi denemesinin buna da hizmet etmesi amaçlanmıştır. Analize dahil edilen partiler için arşiv metinleri üzerinde çalışılırken partilerin çoğunlukla ideal tipler ve demokratik örgütlenmeler olduğu görülmüş, uygulamada bu metinlerin tam tersi şekilde partilerin örgütlendiği de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada siyasal partilere ilişkin hem teoriyi hem de pratiği birleştirme gayretinin de altı çizilmiştir. Çalışmada ortaya koyulan analiz modelinin Türk siyasal partilerini analiz için bir model olması amaçlanmıştır, sonuç itibarıyla bu modelin analiz için

yeterliliği de kanıtlanmıştır. Tek tek partilerin analizi noktasında bu çalışma kapsamında Türk siyasal partileri için ortaya koyulan modele farklı göstergelerin eklenmesi de mümkündür.

Sonuç olarak, bu alışma, Türkiye’de 1946’dan bugüne kadar olan dönemde Gunther ve Diamond’ın tipolojisinin ana kriterlerinden yararlanarak Türk siyasal partileri için bir analiz modeli ve tipoloji denemesini literatüre sunmuştur. Bu tipoloji denemesinin literatüre katkı sunması umulmaktadır. Yeni değişkenlerin eklenmesi veya parti örnekleminin farklılaştırılması ile çalışmanın güncellenmesi ve derinleştirilmesi ise literatür için bir ihtiyaçtır.

KAYNAKÇA

- “Türkiye’de Siyasi Dernekler”,
Ankara, İçişleri Bakanlığı EGM
Yayımları.
(Çevirmiş),
https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/ana_yasa61.htm, Erişim: 25.11.2019.
- 1961 ANAYASASI**
- 2820 SİYASİ PARTİLER KANUNU** (Çevirmiş),
https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat_Metin/1.5.2820.pdf, 28.03.2020.
- 648 SAYILI SİYASİ PARTİLER KANUNU** (Çevirmiş),
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1_2050.pdf, 28.03.2020.
- ADALET PARTİSİ TARİHÇESİ** (Çevirmiş), <http://ap.org.tr/adalet-partisi/siyasi-tarihimiz>, Erişim: 21.02.2020.
- AHMAD, F. & AHMAD TURGAY, B.: 1976** “Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)”, İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- AHMAD, F.:2016** “Modern Türkiye’nin Oluşumu”, 15.Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AKAT, A.S.:1991** “Sosyal Demokrasi Gündemi”, 1. Baskı, İstanbul, Armoni Yayınevi.
- AKÇA, İ.:2016** “Türkiye’de 2000’ler: Güvenlik Merkezli Siyasetin ve Siyasal Güvencesizliğin Devamlılığı”, Link: <https://baslangicdergi.org/turkiyede-2000ler-guvenlik-merkezli-siyasetin-ve-siyasal-guvencesizligin-devamliligi/>, 09.08.2019.

AKTÜTÜN,İ.: ?

“Siyasi Tarih”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

AKYAZAN, A. E.:2006

“1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması” TBB Dergisi, (65), ss. 247-276.

ALKAN, M.Ö.:2015

“Seçim Afişleri, Parti Amblemleri ve Demokrasi Tarihimize Dair Notlar”, Birikim, 313, s.101-113.

ALTAN, C.:2005

“Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (12), ss.174-190.

ALTINBAŞ, S.:2019

“Türkiye’de Parti Yasaklarının Parti Kapatma Davaları Üzerinden Okunması”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), ss.44-59. (Çevirmici),

ANAVATAN PARTİSİ- HABER

<https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/10/31/anavatan.ve.demokrat.parti.birl esti/549926.0/index.html>, 10.01.2020.

**ANAYASA
KARARLARI**

MAHKEMESİ

(Çevirmici), **Refah Partisi Kapatma Kararı**,

[kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-](http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?highlightText=refah%20partisi&excludeGerekce=False&wordsOnly=False)

[16336ed73728?highlightText=refah%20partisi&excludeGerekce=False&wordsOnly=False](http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?highlightText=refah%20partisi&excludeGerekce=False&wordsOnly=False), 25.02.2020.

(Çevirmici), **Fazilet Partisi Kapatma Kararı**,

<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Kara>

- [r/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?highlightText=fazilet%20partisi&excludeGerekce=False&wordsOnly=False](http://www.tbmm.gov.tr/Content/0a6f1734-1ab5-49f7-aea8-77764a0fb3b7?highlightText=fazilet%20partisi&excludeGerekce=False&wordsOnly=False), 20.02.2020.
(Çevirmiş), **Türkiye İşçi Partisi-2018/1 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı**,
<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/04681096-4929-4e0c-b9f5-0c878e81fc5c?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>, 20.11.2019
- ARSLAN, H.:2018** “Bir Analiz Denemesi: Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)”, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(15), s.1960-1982.
- ARSLAN, R.:2016** “Siyaset Bilimine Giriş-Kavramlar”, Bursa, Dora Basım-Yayın.
- ARZOVA, B.S.:2019** “İkinci Petrol Krizi: Nedenleri, Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Ed. Turgay Münyas, İstanbul, İstanbul Okan Üniversitesi Yayınları, ss.143-160.
- ATAGENÇ, İ.Ö.:2019** “Ferruh Bozbeyleli’nin Siyasal Düşüncesinde “Demokratik Sağ” Kavramı”, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 3 (2), ss. 130-143.
- ATAR, Y.:2019** “Türk Anayasa Hukuku”, 13. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

ATEŞ, M.: 2018

“Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri Ve Kurumsallaşma Ölçütleri Bağlamında Demokrat Parti (1946) Üzerine Bir Değerlendirme”, Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), s. 56-73.

ATILGAN, G., AYTEKİN, E.A., OZAN, E.D., SARAÇOĞLU, C., ŞENER, M., USLU, A., YEŞİLBAĞ, M.: 2016
ATILGAN, G.:2015

“Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.

“Sanayi Kapitalizminin Şafağında”, Ed. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, s.521-651.

ATILGAN, G.:2015

“Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, Ed. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, s.393-521.

AVRUPA BİRLİĞİ İLERLEME RAPORU: 2003

(Çevrimiçi),
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf,
12.08.2019.

AVRUPA BİRLİĞİ KOMİSYON TAVSİYE KARARI, 2004

(Çevrimiçi),
https://www.ab.gov.tr/siteimages/2017_08/2004-komisyon_tavsiye_karari.pdf,
12.09.2019.

- AVRUPA BİRLİĞİ TARİHÇESİ** (Çevrimiçi),
https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html,
15.02.2020.
- AVRUPA BİRLİĞİNİN TARİHÇESİ** (Çevrimiçi),
<https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105>,
26.11.2019.
- AYATA, A.G.:2002** “The Republican People’s Party”,
Turkish Studies, 3:1, p. 102-121.
- AYBAR, M. A.:1988** “Türkiye İşçi Partisi Tarihi”,
İstanbul, İletişim Yayınları.
- AYDEMİR, Ş.S.:1968** “İkinci Adam-III. Cilt”, İstanbul,
Remzi Kitabevi.
- AYDIN, Ö.:?** “Türk Anayasa Düzeni”, İstanbul,
İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan
Eğitim Fakültesi.
- AYDIN, Ö.:2008** “Avrupa Ortak Hukuk Mekânında
Demokratik Toplum Düşüncesinin
İnşası”, İstanbul Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı, Yayınlanmamış
Doktora Tezi.
- BABAYEV, R.:2019** “Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri
Ve Kurumsallaşma Ölçütleri
Bağlamında Anavatan Partisi
Üzerine Bir Değerlendirme”, Turan-
Sam, 11(41), s. 144-160.
- BAYKAL, S., ARAT, T.:2013** “AB’yle İlişkiler”, Ed. Baskın Oran,
“Türk Dış Politikası-Kurtuluş
Savaşından Bugüne, Olgular,

- BAYRAK, M., KANCA, O.C.:2013** **Belgeler, Yorumlar-III**, s. 2001-2012.
- BAYRAK, M., KANCA, O.C.:2013** **“Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”**, Akademik Bakış Dergisi, 35, Mart-Nisan, s.1-20.
- BEKTAŞ, A.:1993** **“Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)”**, İstanbul, Bağlam Yayınevi.
- BENLİOĞLU, F.Ş.:1947** **“Demokrat Parti'nin İçyüzü ve Hataları”**, Anadolu Matbaası.
- BERKES, N.: 1946** **“Siyasi Partiler”**, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları.
- BORA, T.:2017** (Çevirmici), **“Güven Partisi”**, <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/8319/guven-partisi#.XiCT1DyzbIV>, 16.01.2020.
- BORATAV, K.: 2015** **“Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009”**, 21.Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi.
- BORATAV, K.:1998** **“Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985”**, 6. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- BOZKIR, G.:2007** **“Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”**, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6 (15), s.275-308.
- BÖRKLÜOĞLU, L.:2019** **“Tanzimattan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”**, Bursa, Dora Yayınları.

BULUT, S.:2009

“27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (19) Mayıs, ss.73-90.

BURKE, E.:2002

“Thoughts on the Cause of the Present Discontents”, Ed. Susan E. Scarrow, **Perspectives on Political Parties-Classical Readings**, New York, Palgrave MacMillian, s.37-43.

ÇAHA, Ö., BAYKAL, Ö.:2017

“Millî Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (3), ss.788-806.

ÇAKIR, R.:2005

“Millî Görüş Hareketi”, Ed. Murat Gültekingil & Tanıl Bora, **“Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cil 6- İslamcılık”**, 2.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.544-549.

ÇAVDAR, T.:2019

“Türkiye’nin Demokrasi Tarihi- 1950’den Günümüze”, 6. Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi.

ÇAVUŞOĞLU, H.:2005

“Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(22), s. 165-178.

ÇAVUŞOĞLU, H.:2009

“Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (2), ss. 265-278.

ÇAVUŞOĞLU, H.:2010

“Anavatan Partisi Doğru Yol Partisi’nin Karşılaştırmalı Analizi”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1), ss. 19-33.

ÇINAR, A., ARIKAN, B.:2002

“The Nationalist Action Party: Representing the State, the Nation or the Nationalists?”, Ed. Barry Rubin & Metin Heper, **Political Parties in Turkey**, London: Frank Cass, p. 25-40.

ÇİÇEK, A.C., AYDIN,S., BARAN, H.:2017

“Gelenekle Sol Arasında Sıkışmış Bir Siyasal Hareket: (Türkiye) Birlik Partisi”, Siyasal: Journal of Political Sciences, 26(2), ss.27–52.

ÇİÇEK, A.C.:2018

“Türk Siyasal Hayatında “Toplayıcı” Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989)”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (4), ss. 73-98.

DAHL, R. A.:1982

“Dilemmas of Pluralist Democracy : Autonomy Vs. Control”, London, Yale University Press.

DEMİRCİOĞLU, D.:2013

“Anavatan Partisi”, Der. Mehmet Kabasakal, **“Türkiye’de Siyasal Partiler”**, İstanbul, Es Yayınları, ss. 127-145.

DEMİREL, T.:2009

“1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ”, Ed. Tanıl Bora, & Murat Gültekingil, **“Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler”**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 413-450.

- DIAMOND, L., GUNTHER, R.:2001** “Introduction”, Ed. Richard Gunther & Larry Diamond, **Political Parties and Democracy**, London, The Johns Hopkins University Press, s.IX-XXXIV.
- DURAL, A.:2012** “Antonio Gramsci Ve Hegemonya”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , 11 (39) , ss.309-321 .
- DUVERGER, M.: 1974** “Siyasi Partiler”, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- EĞİLMEZ, M.:2018** “Değişim Sürecinde Türkiye, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, 3. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- ELİGÜR, B.:2010** “The Mobilization of Political Islam in Turkey”, Cambridge, Cambridge University Press.
- ENER, M., DEMİRCAN, E.:2006** “Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışı ve Türkiye”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(2), 197-218.
- EPSTEIN, L.D.:2000** “Political Parties in Western Democracies”, New Brunswick, Transaction Publishers.
- ERGÜDER, Ü.:2000** “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, Ed. Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, İstanbul, Alfa Basım-Yayın, ss. 285-308.
- ERHAN, Ç.:2009** “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, “Türk Dış Politikası,

- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919- 1980**", 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 522-575.
- ERKEN, A.:2014** "Ideological Construction of the Politics of Nationalism in Turkey: The Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 1965–1980", Nationalism and Ethnic Politics, 20 (2), p.200-220.
- EROĞUL, C.:2019** "Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi", 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap.
- ERTEM, B.:2018** "12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)", OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8 (14), ss.655-676.
- ERTEM, B.:2018** "12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)", OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(14), s.655-676.
- ERTUNA, Ö.:2004** "1923'ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023'e Doğru Hedefler", Muhasebe ve Finans Dergisi, Ocak, (21), s.6-17.
- ESMER, Y.:2002** "At the ballot box: determinants of voting behavior", Ed. Sabri Sayarı &

- Yılmaz Esmir, **“Politics, parties, and elections in Turkey”**, p.91-114.
- GÖKÇE, A. F.:2013** **“Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı: Türkiye”**, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5 (9), s.65-79.
- GÖKTÜRK, G.:2016** **“Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri”**, Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları, (54), s.245-273.
- GÖLE, N.:2000** **“80 Sonrası Politik Kültür”**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, **“Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, İstanbul, Alfa Basım-Yayın, ss. 425-433.
- GUNTHER, R., DIAMOND, L.: 2001** **“Types and Functions of Parties”**, Ed. Richard Gunther & Larry Diamond, **Political Parties and Democracy**, London, The Johns Hopkins University Press, s.3-39.
- GUNTHER, R., DIAMOND, L.: 2003** **“Species of Political Parties: A New Typology”**, Party politics, 9(2), p. 167-199.
- GÜNEY, A.:2002** **“The People’s Democracy Party”**, Ed. Barry Rubin & Metin Heper, **“Political Parties in Turkey”**, London &Portland, Or, Franc Cass Press, p. 122-137.
- GÜRSOY, Y.:2014** **“Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri”**, Uluslararası İlişkiler / International

- Relations, Vol. 11, No. 43 (Güz / Fall), pp. 157-180.
- GÜVEN, S.:2016** “**Türkiye’de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset**”, Selçuk İletişim, 9 (3), s.90-118.
- HANOĞLU, N.:1995** “Demokratik Sol Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 15.Cilt, İstanbul, İletişim Yayıncılık, ss.1275.
- HAZAN, R.Y., RAHAT, G.:2006** “Candidate Selection: Methods and Consequences”, Ed. Richard S. Katz & William Crotty, **Handbook of Party Politics**, London, Sage Publications, p. 109-121.
- HOPKIN, J., PAOLUCCI, C.:1999** “**The business firm model of party organisation: Cases from Spain and Italy**”, European journal of political research, 35(3), p. 307-339.
- HUME, D.:2002** “Of Parties in General”, Ed. Susan E. Scarrow, **Perspectives on Political Parties-Classical Readings**, New York, Palgrave MacMillian, s.33-36.
- HUNTINGTON, S. P.:1991** “**Democracy’s Third Wave**”, Journal of Democracy, 2(2), p. 12-34.
- INOBUCHI, T., BLONDEL, J.:2012** “Conclusion: Toward the Elaboration of a General Theory of Parties—The Cases of Western Europe and East and Southeast Asia”, Ed. Takashi Inoguchi & Jean Blondel, “**Political Parties and Democracy Contemporary Western Europe and Asia**”, pp. 207-222.

İBA, Ş.:2017

**İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNİYET
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: 1950**

İNCE, E.:2006

İNSEL, A:2013

İSLAMCI DERGİLER PROJESİ

KABASAKAL, M.:2016

KAHRAMAN, M., ÇALIŞKAN, Z.:2007

**KALAYCIOĞLU, E., SARIBAY,
A.Y.:2000**

“Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku”,
2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

“Türkiye’de Siyasi Dernekler-II”,
Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası.

**“Köylüyü Topraklandırma
Kanununun Türk Siyasal Yapısının
Oluşumu Üzerindeki Etkileri”**,
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları
Dergisi , 5 (13) , 59-78

“Anayasa Referandumu”, Ed. Baskın
Oran, **“Türk Dış Politikası, Kurtuluş
Savaşından Bugüne Olgular,
Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-
2012”**, Ed. Baskın Oran, İstanbul,
İletişim Yayınları, s.713-714.

(Çevirmiş), <http://idp.org.tr/>,
25.01.2020.

“Türkiye’de Siyasal Partiler”, Der.
Mehmet Kabasakal, **“Türkiye’de
Siyasal Yaşam”**, İstanbul, İstanbul
Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 221-
252.

**“Türkiye’de Siyasal Partilerin
Hukuksal Statüsü ve Siyasal
Partilerin Kapatılması Rejimi”**,
Doğu Anadolu Bölgesi Çalışmaları, ss.
122-131.

“Sonuç”, Ed. Ersin Kalaycıoğlu & Ali
Yaşar Sarıbay, **“Türkiye’de Politik
Değişim ve Modernleşme**, İstanbul,
Alfa Basım-Yayın, ss. 463-466.

KALAYCIOĞLU, E.:1994

“Elections and party preferences in Turkey: Changes and continuities in the 1990s”, Comparative Political Studies, 27(3), p. 402-424.

KALAYCIOĞLU, E.:2005

“**Turkish Dynamics-Bridge across Troubled Lands**”, New York, Palgrave Macmillian.

KARAÇOR, Z., ALPTEKİN, V.:2006

“**1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi**”, SÜ Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(11), ss.306-342.

KARAÇOR, Z., ATABEY, A.:2012

“**Türkiye Ekonomisinde Uygulanan İstikrar Politikalarının Tarihsel Süreç İçerisinde Analizi ve Bu Süreç İçerisinde Karar Birimlerinin Rolü**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 4(1), s.117-148.

KARAKAŞ, M.:2013

“**Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi**”, Akademik İncelemeler Dergisi, 8 (2), ss. 1-44.

KARAÖMERLİOĞLU, M.A.:1998

“**Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi**”, Birikim, (Mart, 1998), 107,s. 31-47.

KARPAT, K.:2015

“**Türk Siyasi Tarihi- Siyasal Sistemin Evrimi**”, 6. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.

- KABNER, M.: 2014** “The Influence of the Type of Dominant Party on Democracy A Comparison Between South Africa and Malaysia”, Wiesbaden, Springer Verlag.
- KATZ, R. S., MAIR, P.:1995** “Changing models of party organization and party democracy: the emergence of the cartel party”, Party Politics, 1(1), p.5-28.
- KATZ, R., CROTTY, W.:2006** “Introduction”, Ed. Richard S. Katz, & William J. Crotty, **Handbook of Party Politics**, London, Sage Publications, p. 1-4.
- KAYNAR, M.K.:2007** “Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri, İstanbul, İmge Kitabevi.
- KAZGAN, G.:2012** “Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri”, Discussion Paper, No. 2012/53, Turkish Economic Association, s.1-20.
- KEPENEK, Y.: 2012** “Türkiye Ekonomisi”, 7. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- KEYMAN, F.:2006** “Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha”, Ankara, STGM.
- KINIKLIOĞLU, S.:2002** “The Democratic Left Party: Kaplıkulu Politics Par Excellence”, Ed. Barry Rubin & Metin Heper, **Political Parties in Turkey**, London: Frank Cass, p. 4-24.
- KIRSCHHEIMER, O.:1990** “The Catch-All Party”, Ed. Peter Mair, “The West European Party System”,

- New York, Oxford University Press, p. 50-60.
- KITSCHOLT, H.:1989** “The Logics of Party Formation: Structure and Strategy of Belgian and West German Ecology Parties”, Ithaca, Cornell University Press.
- KIZILÇELİK, S.:2018** “Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1”, Ankara, Anı Yayıncılık.
- KİBRİTÇİOĞLU, A.:2001** “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı 7 (41), ss.174-182.
- KİRİŞ, H. M., GÜL, H.:2007** “Türkiye’de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi”, Toplum ve Demokrasi, 1 (1), Eylül-Aralık, s. 91–116.
- KİRİŞÇİ, K. & WINROW, G.M.: 1997** “The Kurdish Question and Turkey:An Example of a Transtate Ethnic Conflict”, London &Portland, Or, Franc Cass Press.
- KOOLE, R.:1996** “Cadre, Catch-all or cartel? A Comment on the Notion of the cartel Party”, Party Politics, 2 (4), p.507-523.
- KÖMÜRCÜ, D.:2009** “Geçmişle Gelecek Arasında Bir Alternatif Arayışı: Sosyal Demokrat Halkçı Parti”, Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences, 33(2), ss. 2-32.

- KROUWEL, A.: 2005** "Party Models", Ed. Richard S. Katz & William J. Crotty, **Handbook of Party Politics**, London, Sage Publications, s.249-269.
- KÜÇÜKÖMER, İ.:2002** "Batılma & Düzenin Yabancılaşması", 5.Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- LADD, E.C.:1970** "American Political Parties: Social Change and Political Response", New York, W.W. Norton.
- LEMARCHAND, R., LEGG, K.:1972** "Political Clientelism and Development: A Preliminary Analysis", *Comparative Politics*, 4 (2), pp. 149-178.
- LEWIS, B.:2003** "Demokrasinin Türkiye Serüveni", 1. Baskı, İstanbul, Yapıkredi Yayınları.
- LIPSET, S. M., ROKKAN, S.:1967** "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", Ed. Seymour M. Lipset & Stein Rokkan, **Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives**, New York, The Free Press, s. 1-64.
- LİMONCUOĞLU, A.:2018** "Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)", *Akademik Hassasiyetler*, 5 (10), s. 145-155
- LOCK, F. P.:2006** "Edmund Burke-Volume II,1784-1797", Oxford, Clarendon Press.
- LOEWENSTEIN, K.:1937** "Militant Democracy and Fundamental Rights" I. The

- American Political Science Review, 31(3), p. 417-432.
- LOMBARDİ, B.:1997** “**Turkey-the return of the reluctant generals?**”, Political Science Quarterly, 112(2), p.191-215.
- MAAS, W.:2001** (Çevirmici), “**Catch All Parties**”, **Link:**
<http://www.yorku.ca/maas/Maas2001b.pdf>, 2.1.2020.
- MACKLEM, P.:2006** “**Militant Democracy, legal pluralism, and the paradox of selfdetermination**”, International Journal of Constitutional Law, 4(3), p. 488-516.
- MAOR, M.:2005** “**Political Parties and Party Systems: Comparative approaches and the British Experience**”, London, Routledge Press.
- MARDİN, Ş.:2000** “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, Ed. Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, “**Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**”, İstanbul, Alfa Basım-Yayın, ss. 79-104.
- MARDİN, Ş.:2018** “**Din ve İdeoloji**”, 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- MCDONALD, N. A.:1955** (Çevirmici), “**The Study of Political Parties**”, New York, Doubleday & Company.

- <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015003545509&view=1up&seq=10>
- MERRIAM, C.E.:1923** “The American Party System”, New York, Macmillan Publishing.
- METİN, A.:2019** “Türkiye’nin 1960-1980 Dönemindeki Parti Sisteminin Değerlendirilmesi”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10(3), ss.598-609.
- MICHELS, R.:1999** “Political Parties : A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy”, London, Transaction Publishing.
- MOGET, G.:1986** “Hegemonya”, Çev. Kenan Somer, “Hapishane Defterleri – Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler”, Antonio Gramsci, İstanbul, Onur Yayınları, ss. 73-75.
- NEUMANN, S.:1956** “Toward a Theory of Political Parties”, World Politics, Vol. 6, No. 4, pp. 549-563.
- ORAN, B.:2009** “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980”, 15. Baskı, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ORAN, B.:2010** “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-

- ORAN, B.:2013** 2001”, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları.
“**Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012**”, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları.
- OSTROGORSKI,M.:2002** “Democracy and the Organization of Political Parties”, Ed. Susan E. Scarrow, **Perspectives on Political Parties-Classical Readings**, New York, Palgrave MacMillian, s.252-261.
- OZAN, E. D.:2015** “İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı”, Ed. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, “**Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**”, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, s.663-745.
- ÖMEROĞLU, R.:2013** “Demokratik Sol Parti”, Der. Mehmet Kabasakal, “**Türkiye’de Siyasal Partiler**”, İstanbul, Es Yayınları, s. 163-175.
- ÖNER, Ş., TAN, M.:2000** “**Türkiye’de Siyasi Partilerin Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Kavramsal-Kurumsal Yaklaşımları**”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (1), ss.155-171.
- ÖRS, H.B.:2006** “**Siyasal Temsil**”, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 35, s.1-22.

ÖRS, H.B.:2009

“Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (40), ss.1-12.

ÖZBUDUN, E.:1964

“M. Duverger’in «Siyasal Partiler»i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21(1), ss.23-51.

ÖZBUDUN, E.:1981

“The Turkish party system: institutionalization, polarization, and fragmentation”, Middle Eastern Studies, 17(2), p. 228-240.

ÖZBUDUN, E.:1983

“Siyasal Partiler”, 4. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

ÖZBUDUN, E.:2003

“Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller”, Çev. Ali Resul Usul, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık.

ÖZBUDUN, E.:2010

“Türk Siyasal Hayatı”, Ed. Levend Kılıç, 7. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.

ÖZBUDUN, E.:2010

“Party prohibition cases: different approaches by the Turkish constitutional court and the European Court of Human Rights” Democratization, 17(1), p. 125-142

ÖZDEMİR, H.:1997

Siyasal Tarih (1960-1980), Ed. Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4. Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, İstanbul, Cem Yayınevi, ss.191-253.

ÖZDEMİR, H.:2015

“28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Millî Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (2), s.165-193.

ÖZDEMİR, Z.:2007

“1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı.

ÖZTAN, G.G.:?

“Türk Siyasal Hayatı”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

PANEBIANCO, A.:1988

“Political Parties, Organization and Power” Cambridge, Cambridge University Press.

PAPPAS, S.T.:2016

(Çevirmici), **“Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition”**, <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.001/acrefore-9780190228637-e-17?print=pdf>, 23.01.2020.

PEDERSEN, M.N.:1982

“Towards A New Typology of Party Lifespans and Minor Parties”,

- Scandinavian Political Studies, 5(1), p. 1-16.
- PETER, H., BROUGHAM,L.:2002** “Remarks On Party” Ed. Susan E. Scarrow, **Perspectives on Political Parties-Classical Readings**, New York, Palgrave MacMillian, s.51-56.
- PUHLE, H. J.:2002** “Still the Age of Catch-allism? Volksparteien and Parteienstaat in Crisis and Re-equilibration” Ed. Richard Gunther, José Ramón Montero & Juan J.Linz, “**Political Parties: Old Concepts and New Challenges**”, New York, Oxford University Press, pp. 58-83.
- QUIMPO, N. G.:2007** “**The Philippines: Political parties and corruption**”, Southeast Asian Affairs, p. 277-294.
- RESMÎ GAZETE** (Çevirmici),
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf, 10.01.2020.
(Çevirmici),
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22355.pdf>, 22.05.2020.
(Çevirmici),
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m2.htm>,
20.05.2020.
- RITZER, G.:2012** “**Modern Sosyoloji Kuramları**”, Çev. Himmet Hülür, Ankara, De Ki Basım Yayın.

- ROODUIJN, M.:2014** “The Nucleus Of Populism: In Search Of The Lowest Common Denominator”, Government and Opposition, 49(4), p.573-599.
- SAINT-JOHN, H., BOLINGBROKE, V.: 2002** The Patriot King and Parties”, Ed. Susan E. Scarrow, **Perspectives on Political Parties**, New York, Palgrave Macmillan, s.29-32.
- SALEEM, R. M. A.:2014** (Çevirmiş), “Identifying Islamist Parties Using Gunther and Diamond’s Typology”, SAGE Open, 4(3), Link: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2158244014544288#articleCitationDownloadContainer>, 12.9.2019.
- SARAÇOĞLU, C., YEŞİLBAĞ, M.:2015** “AKP Döneminde Türkiye”, Ed. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat”, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, s.877-963.
- SARIBAY, A.Y.:2001** “Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler”, Bursa, Alfa Kitabevi.
- SARKISSIAN, A., ÖZLER, İ.Ş.:2012** “Democratization and The Politicization of Religious Civil Society in Turkey”, Democratization, 20(6), p.1014-1035.
- SARTORİ, G.:2005** “Parties and Party Systems: A Framework for Analysis”, Colchester, ECPR Press.

- SELÇUK, E.:2019** “Anayasa Hukuku”, İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Kitabı.
- SIMON, J.: 2003** (Çevirmici), “The Change of Function of Political Parties at the Turn of Millennium (Vol. 221). Working Paper, https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/2003/hdl_2072_1245/ICPS221.pdf, 12.01.2020.
- SİLİER, O.:2007** “TİP’in İkinci Dönemi”, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, Sol (8), ss.432-
- SUNAR, İ.:1995** “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 8.Cilt, İstanbul, İletişim Yayıncılık, ss.2076-2086.
- SÜER, S. S.:2011** “Catch-All Siyasi Partiler”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 96, s. 49-90.
- ŞAHİN, E., TUNÇ, B.:2015** “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP–CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD), 1(2), s.31-69.
- ŞAHİN, O., AKBOĞA, S.:2019** “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım”, Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, 7 (2), s.405-427.

- ŞENER, M.:2007** “Türkiye İşçi Partisi” Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, Sol (8), ss.356-375.
- TANÖR, B.:1994** “İki Anayasa 1961 ve 1982”, 3. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- TBMM SİYASİ PARTİLER** (Çevirmiş), https://www.tbmm.gov.tr/257ütüphane/siyasi_partiler.html, 18.02.2019.
- TİMUR, T.:1994** “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş”, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- TOPRAK, B.: 2000** “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, Ed. Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, İstanbul, Alfa Basım-Yayın, ss. 309-318.
- TOPRAK, Z.:1992** “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan”, İstanbul; Cem Yayınları; s. 41-65.
- TÖKİN, F.H.:1965** “Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi”, İstanbul, Ekin Basımevi/Elif Yayınları.
- TÖREN, T.:2006** “Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması” Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi, 3, 61, s.1-44.
- TRETSCHKE,H.:2002** “Parties and Party Groups”, Ed. Susan E. Scarrow, **Perspectives on Political**

- TUNAYA, T. Z.:1952** **Parties-Classical Readings**, New York, Palgrave MacMillian, s.157-161.
- TUNCER, E & DANACI, N.:2003** **“Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952”**, İstanbul, Arba Yayınları.
- TUNCER, E.:2003** **“Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri”**
- TURAN, İ.:2000** **“Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)”**, 2. Baskı, Ankara, TESAV Yayınları.
- TURAN, İ.:2011** **“Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, **“Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, İstanbul, Alfa Basım-Yayın, ss. 359-386.
- TURAN, İ.:2011** **“Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları”**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 0 (45).
- TURGUT, H.:1986** **“12 Eylül Partileri”**, 2. Baskı, İstanbul, ABC Ajansı Yayınları.
- TÜİK: 2012** **“Milletvekili Seçimleri 1923-2011”**, Ankara, TÜİK Yayınları.
- TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ TÜZÜĞÜ:1962** **“Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü”**, İstanbul, İstanbul Matbaası.
- UÇKAÇ, A.:2010** **“Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”**, Maliye Dergisi, 158, 422-430.

UMUT, A.:2015

“Küresel Kriz Sonrasında Para Politikasının Dönüşümü: Türkiye Örneği”, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

USLU, A.:2016

“Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950)”, Ed. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, **“Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat”**, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, s.347-392.

UZGEL, İ.:2006

“AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, Mülkiye Dergisi, 30(252), 7-18.

ÜLGEN ADADAĞ, Ö.:2017

“Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Geçişler”, Ed. Ahmet Demirel & Süleyman Sözen, **“Türk Siyasal Hayatı”**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.91-114.

ÜNAL, S.:2015

“Türkiye’de 1923-1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 5(10), s. 100-156.

VENEDİK KOMİSYONU RAPORU

(Çevirmiş), **“Guidelines on Political Party Regulation”**
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)024-e), 24 Temmuz 2019.

VON BEYME, K.:2000

“Parteien im Wandel Von den Volksparteien zu den

- professionalisierten
Wählerparteien**", 1.Auflage,
Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.
- VON DER GABLENTZ, O.H.:1965** **"Einführung in die Politische
Wissenschaft"** Köln & Opladen,
Westdeutscher Verlag.
- WALLERSTEIN, I.:2009** "Liberalizm ve Demokrasi", Çev.
Tuncay Birkan, **"Bildğimiz Dünyanın
Sonu"**, İstanbul, Metis Yayınları,
ss.100-118.
- WASHINGTON, G.:2002** "Farewell Address to Congress", Ed.
Susan E. Scarrow, **Perspectives on
Political Parties-Classical Readings**,
New York, Palgrave MacMillian, s.45-
48.
- WEBER, M.:1994** **"Weber: Political Writings
(Cambridge Texts in the History of
Political Thought)"** Ed P. Lassman,
Trans. R. Speirs, Cambridge,
Cambridge University Press.
- WEINER, M., LA PALOMBARA,
J.:1966** "The Origin and Development of
Political Parties", Ed. Myron Weiner
& Joseph LaPalombara, **Political
Parties and Political Development**,
New Jersey, Princeton University
Press, s. 3-42.
- WINCH, R.F.:1947** **"Heuristic and Empirical
Typologies: A Job for Factor
Analysis"**, American Sociological
Review, 12(1), p. 68-75.

WOLIETZ, S.:2006

“Party Systems and Party System Types”, Ed. Richard S. Katz, & William J. Crotty, **Handbook of Party Politics**, London, Sage Publications, s. 51-62.

WOLINETZ, S. B.:2002

“Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies”, Ed. Richard Gunther, José Ramón Montero & Juan J. Linz, **“Political Parties: Old Concepts and New Challenges”**, New York, Oxford University Press, pp.136-165.

YALNIZOĞLU, Y.:2017

“Hepsini Yakala Partisi” **Bağlamında Anavatan Partisi’ne Yönelik Bir Analiz**”, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(1), s. 67-77.

YANIK, M.:2016

“Türkiye’de Siyasal Partiler ve Demokrasi”, Liberal Perspektif Rapor, Sayı:5.

YAVUZ, M.H.:1997

“Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey”, Comparative Politics, Vol. 30, No. 1, pp. 63-82

YEŞİLADA, B.A.:2002

“Realignment and Party Adaptation: The Case of the Refah and Fazilet Parties”, Ed. Sabri Sayarı & Yılmaz Esmer, **“Politics, parties, and elections in Turkey”**, Colorado, Lynne Rienner Publishers, p. 157-178.

YEŞİLADA, B.A.:2002

“The Virtue Party”, Ed. Barry Rubin & Metin Heper, **Political Parties in Turkey**, London: Frank Cass, p. 62-81.

YILDIRIM, Y.:2017

“**Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa’da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ**”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 50, Sayı 2, Haziran, s.51-72.

YILMAZ, Z.:2017

“**Popülizm, Halk ve Demokrasi: Temsili Demokrasinin Açmazları ve Radikal Demokratik Bir Popülizmin İmkânları**”, Mülkiye Dergisi, 41 (1), s. 33-65.

YÜCEL, M.S.: 2006

“**Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)**”, 1. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları.

**YÜKSEK SEÇİM KURULU (YSK)
SEÇİM ARŞİVİ**

Link: <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, 06.12.2018

**(TBMM ARŞİVİ) SİYASAL PARTİ
BELGELERİ**

Adalet Partisi Tüzüğü, 1961
Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1965
Adalet Partisi Ana Görüşü, 1963
Adalet Partisi Tüzüğü, 1966
Adalet Partisi Tüzüğü, 1968
Adalet ve Kalkınma Partisi 2023 Siyasi Vizyonu
Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2002
Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü, 2003

Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü,
2006

Adalet ve Kalkınma Partisi Tüzüğü,
2019

Anavatan Partisi Programı, 1983

Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi,
1983

Anavatan Partisi Tüzüğü, 1984

Anavatan Partisi Tüzüğü, 1988

Anavatan Partisi Tüzüğü, 1989

Birlik Partisi Tüzüğü, 1969

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Programı, 1965

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Tüzüğü, 1964

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Tüzüğü, 1965

Cumhuriyet Halk Partisi 25. Yıl
Belgesi, 1948

Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi,
1923

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1961

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1968

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1972

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1976

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1993

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1994

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 1995

Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, 2001

Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı,
1971

Cumhuriyetçi Güven Partisi Tüzüğü,
1973
Cumhuriyetçi Millet Partisi Programı,
1954
Cumhuriyetçi Millet Partisi Tüzüğü,
1954
Demokrat Parti Programı, 1951
Demokrat Parti Tüzüğü, 1949
Demokrat Parti Tüzüğü, 1951
Demokratik Parti Programı, 1970
Demokratik Parti Tüzüğü, 1970
Demokratik Parti Tüzüğü, 1973
Demokratik Parti Tüzüğü, 1977
Demokratik Sol Parti Seçim
Beyannamesi, 1987
Doğru Yol Partisi Seçim Beyannamesi,
1987
Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1983
Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1986
Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1988
Doğru Yol Partisi Tüzüğü, 1990
Fazilet Partisi Kalkınma Programı,
1998
Fazilet Partisi Teşkilat Rehberi, 1998
Güven Partisi Tüzüğü, 1967
Halkçı Parti Tüzüğü, 1983
Halkların Demokratik Partisi Tüzüğü,
2014
İyi Parti Tüzüğü, 2017
Millet Partisi Programı, 1948
Millet Partisi Tüzüğü, 1948

Millet Partisi Tüzüğü, 1962
Millet Partisi Tüzüğü, 1966
Milli Selamet Partisi Programı, 1977
Milli Selamet Partisi Seçim Bildirgesi,
1973
Milli Selamet Partisi Tüzüğü, 1973
Milli Selamet Partisi Tüzüğü, 1977
Milliyetçi Demokrasi Partisi Programı,
1983
Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü,
1983
Milliyetçi Demokrasi Partisi Tüzüğü,
1985
Milliyetçi Hareket Partisi Grup
Toplantısı Konuşmaları, 2000
Milliyetçi Hareket Partisi Seçim
Bildirgesi, 1969
Milliyetçi Hareket Partisi Seçim
Konuşmaları, 1973
Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü,
1977
Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü,
1993
Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü,
1994
Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü,
2000
Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü,
2009
Refah Partisi Programı, 1986
Refah Partisi Tüzüğü, 1983

Refah Partisi Tüzüğü, 1985
Refah Partisi Tüzüğü, 1986
Refah Partisi Tüzüğü, 1996
Saadet Partisi Tüzüğü, 2002
Sosyal Demokrat Halkçı Parti
Programı, 1985
Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzüğü,
1987
Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzüğü,
1990
Sosyal Demokrat Halkçı Parti Tüzüğü,
1993
Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1972
Türkiye Birlik Partisi Tüzüğü, 1979
Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962
Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1967
Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1975
Yeni Türkiye Partisi Programı, 1961
Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü, 1961
Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü, 1967

ÖZGEÇMİŞ

Selcen Altınbaş

E-posta: altinbas@tau.edu.tr
altinbas.selcen@gmail.com

Derece & Unvan	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	<i>Gazi Üniversitesi</i>	2008-2012
Yüksek Lisans (1)	Kamu Yönetimi	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi</i>	2013-2015
Yüksek Lisans (2)	Avrupa Birliği	<i>İstanbul Üniversitesi</i>	2015-2019
Doktora	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	<i>İstanbul Üniversitesi</i>	2015-2020

(1) Yüksek Lisans Tez Konusu & Danışmanı

Dünyada Kamu Diplomasininin Gelişimi ve Türkiye Uygulaması
(Danışman: Prof. Dr. İbrahim Ethem Taş)

(2) Yüksek Lisans Tez Konusu & Danışmanı

Kadınların Siyasal Katılımı: Avrupa Birliğine Üye Ülkeler ve Aday Ülke Türkiye Karşılaştırması (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Berrin Oktay Yılmaz)

Doktora Tez Konusu & Danışmanı

Türkiye’de Siyasal Parti Tipolojileri
(Danışman: Prof. Dr. Hatice Birsen Hekimoğlu & Dr. Öğr. Üyesi Ömür Aydın)

Akademik Konumlar & Görevlendirmeler

Arş. Gör.	Türk-Alman Üniversitesi	2014 - (halen)
Arş. Gör.	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	2013-2014

Uzmanlık Alanları ve Akademik Çalışma Sahaları

Siyasal Partiler

Türk Siyasal Hayatı

Türk Anayasa Tarihi

Toplumsal Cinsiyet

Kimlik-Kadın Kimliği

Diplomasi-Kamu Diplomasisi

Akademik Yayınlar

A. Ulusal & Uluslararası Konferans Yayınları

A1. Altınbaş, S. (2014) “Küreselleşmenin Demokrasiye Etkisi: Post-demokrasi Üzerine Bir Değerlendirme” Quo Vadis: Sosyal Bilimler – Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı, 15-17 October, Yerelden Küresele: Sosyal Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar, s.49-58.

A2. Altınbaş, S. (2016) “Reflections on Woman’s Identity during & after 2011-2015 General Elections”, XI. European Conference on Social and Behavioral Sciences Rome, Italy – September 1-4, Abstract Book, pp. 192.

A3. Altınbaş, S. (2016) “Kadınlara Yönelik Sosyal Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri”, I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, s. 286-295. (2016)

A4. Altınbaş, S. (2017) “Siyasi Parti Tipolojileri ve Demokrasi İlişkisi”, Gençlerle 360 Derece Uluslararası Öğrenci Kongresi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 24-25 Nisan 2017.

A5. Altınbaş, S. (2017) “Siyasi Parti Tipolojilerinde Parti Disiplininin Yeri”, 3.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 26-28 Ekim 2017.

A6. Altınbaş, S. (2017) “1960-80 Arası Türk Siyasal Partilerinde “Kadın”, Siyasi İlimler Türk Derneği XV. Lisansüstü Konferansı, Adnan Menderes Üniversitesi, 16 Aralık 2017.

- A.7. Altınbaş, S. (2018) “Mali Denetim Kararları Çerçevesinde Siyasi Partilerin Finansmanı ve Tipolojik Olarak Sınıflandırılması”, II. International Economic Research and Financial Markets Congress (IERFM), 12-14 Nisan 2018.
- A.8. Altınbaş, S. (2018) “A Review on the Representation of Social Classes of Turkish Political Parties”, II. Youth Congress of Social Sciences on Modern Turkey: Continuity and Change in Modern Turkey, İstanbul Şehir Üniversitesi, 21 Nisan 2018.
- A.9. Altınbaş, S. (2018) “Siyasi Partilere Yönelik Kanuni Yasakların Türk Siyasi Partilerine Yansıması”, Adana Çukurova Üniversitesi, 4-5 Mayıs 2018.
- A.10. Altınbaş, S. (2018) “Siyasi Partilerin “Suriyelilere” Yönelik Geliştirdiği Söylemin Politika Yapım Süreçlerine Yansıması”, II. Internationale Konferenz für Sozial- und Geisteswissenschaften-Berlin, 17-20 Mayıs 2018.
- A.11. Altınbaş, S., Demir, T. (2018) “Yerel Yönetimlerde Cinsiyet Eşitliği Politikaları: Kadın Meclisleri Üzerine Bir Değerlendirme”, 12. Kamu Yönetimi Sempozyumuna (KAYSEM12), Kırıkkale, 25-27 Ekim 2018.
- A.12. Altınbaş, S. (2019) “Siyasal Partilerin Tipolojik Dönüşümü: Türk Siyasal Partileri Üzerine Bir İnceleme”, Middle East International Conference On Multidisciplinary Studies, Beirut May 2019.
- A.13. Altınbaş, S. (2019) “Kadın İstihdamına Yönelik Teşvik Mekanizmalarının Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Şirketler Üzerinden Okunması”, III. International Economic Research and Financial Markets Congress (IERFM), Gaziantep, 7-9 Kasım 2019.

B. Yazılan Uluslararası ve Ulusal Kitaplar (Monografik Eserler) & Kitaplarda Bölümler

B1. Taş, İ. E. & Altınbaş, S. (2013) “Büyükşehir Belediyelerine İlişkin Yeni Düzenlemenin Yerelleşmeye Etkileri, Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, s.579-585, Ed. Prof. Dr. Yakup Bulut, İstanbul (2013), pp.579-585.

B.2. Altınbaş, S., Ertürkmen G. & Dertli, G. (2019) “The Relationship between Sectoral Distribution of Female Employment to Economic Growth and Its Reflection on Political Process”, Ed. Elif Nuroğlu, Çiydem Çatak, Peter Lang, Berlin, p. 215-236.

C. Ulusal & Uluslararası Dergilerde Yayınlanan Makaleler

C1. Altınbaş, S. (2019) “Türkiye’de Parti Yasaklarının Parti Kapatma Davaları Üzerinden Okunması”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, ss. 44-59.

D. Projeler

Neue politische Herausforderungen für Deutschland Türkei und EU-2015, 2016,2017,2018, DAAD Projekt.

Yabancı Dil Bilgisi

İngilizce – Orta Seviye

Almanca – İleri Seviye (C1)